Кейт Аткінсон

ЖИТТЯ ЗА ЖИТТЯМ

Annotation

Урсула Тодд заходить до мюнхенського кафе в листопаді 1930 року, замовляє гарячий шоколад і стріляє в серце чоловіку, який ще не встиг стати фюрером. Хоча насправді все починається не так: Урсула Тодд народжується 11 лютого 1910 року й одразу помирає. Народжується 11 лютого 1910 року й у дитячому віці тоне в морі. Народжується 11 лютого 1910 року й гине під час бомбардування Лондона. Народжується 11 лютого 1910 року, виходить заміж за німця, чаює з Гітлером, гине в поруйнованому Берліні. Народжується 11 лютого 1910 року і...

У цьому романі читач знову зустріне героїв, уже знайомих із «Руїн бога», і побачить їх з іншого ракурсу. Раз у раз здобуваючи другий шанс по-людськи прожити нелюдське століття, персонажі «Життя за життям» щоразу по-іншому долають лихоліття. Чи вдасться їм вправити вивихнутий суглоб часу й запобігти історичній катастрофі?

- Кейт Аткінсон
  - Відважні будьте
    - Листопад 1930 року
  - Сніг
    - 11 лютого 1910 року
  - Сніг
    - 11 лютого 1910 року
  - Чотири зміни бачимо щороку
    - 11 лютого 1910 року
    - Травень 1910 року
    - Червень 1914 року
  - Сніг
    - 11 лютого 1910 року
  - Війна
    - Червень 1914 року
    - Липень 1914 року
    - Січень 1915 року
  - Сніг

- 11 лютого 1910 року
- Війна
  - 20 січня 1915 року
- Перемир’я
  - Червень 1918 року
  - 11 листопада 1918 року
- Сніг
  - 11 лютого 1910 року
- Перемир’я
  - 12 листопада 1918 року
- Сніг
  - 11 лютого 1910 року
- Перемир’я
  - 11 листопада 1918 року
- Сніг
  - 11 лютого 1910 року
- Перемир’я
  - 11 листопада 1918 року
- Сніг
  - 11 лютого 1910 року
- Перемир’я
  - 11 лютого 1918 року
- Мир
  - Лютий 1947 року
- Сніг
  - 11 лютого 1910 року
- Як лисиця в норі
  - Вересень 1923 року
  - Грудень 1923 року
  - 11 лютого 1926 року
  - Травень 1926 року
  - Серпень 1926 року
  - Червень 1932 року
  - 11 лютого 1926 року
  - Серпень 1926 року
- Завтра буде гарний день
  - 2 вересня 1939 року

        - Листопад 1940 року
    - Завтра буде гарний день
        - 2 вересня 1939 року
        - Квітень 1940 року
        - Листопад 1940 року
    - Завтра буде гарний день
        - Вересень 1940 року
        - Листопад 1940 року
        - Серпень 1926 року
    - Земля, де можна знову все почать спочатку
        - Серпень 1933 року
        - Серпень 1939 року
        - Квітень 1945 року
    - Довга і тяжка війна
        - Вересень 1940 року
        - Жовтень 1940 року
        - Жовтень 1940 року
        - Листопад 1940 року
        - Травень 1941 року
        - Листопад 1943 року
        - Лютий 1947 року
        - Червень 1967 року
    - Кінець початку
    - Відважні будьте
        - Грудень 1930 року
    - Сніг
        - 11 лютого 1910 року
    - Розлогі сонячні узгір’я
        - Травень 1945 року
    - Сніг
        - 11 лютого 1910 року
    - Подяки
    -
- notes
    - 1
    - 2
    - 3

- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10
- 11
- 12
- 13
- 14
- 15
- 16

Життя за життям

Інші книжки Кейт Аткінсон

Руїни бога

За лаштунками в музеї

Кейт Аткінсон
ЖИТТЯ ЗА ЖИТТЯМ

KATE ATKINSON

LIFE AFTER LIFE

A NOVEL

BLACK SWAN · LONDON · 2015

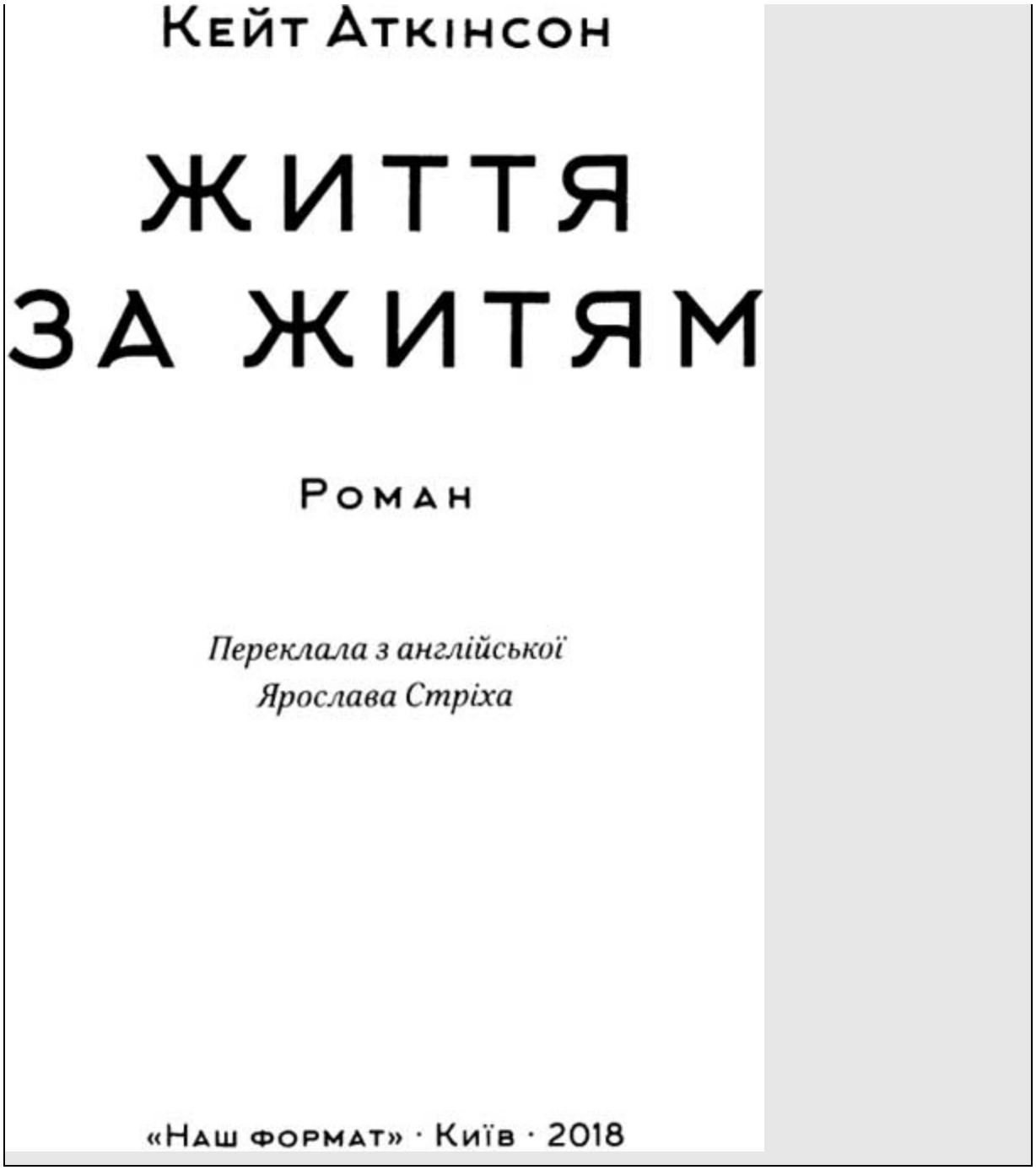

Еліссі

А що, якби якогось дня чи ночі демон прокрався за вами до вашої найсамотнішої самоти і сказав: «Це життя, яким ви зараз живете і жили,

муситимете прожити ще раз і ще нескінченну кількість разів»?... Чи ж не повалилися б ви на землю, чи ж не скреготали б зубами, чи ж не проклинали б демона, який сказав таке? І чи ж не було величних митей, коли ви відказали б йому: «Ти Бог, і я ніколи не чув нічого більш божественного»?

Фрідріх Ніцше, «Весела наука»

Все тече, все міняється.

Платон, «Кратіл»

А що, якби ми могли повторювати все знову і знову, доки не зробили б усе як належить? Правда ж, було б чудово?

Едвард Бересфорд Тодд

Відважні будьте

Листопад 1930 року

Коли вона переступила поріг кав'ярні, у лице війнув затхлий сморід цигарок, вогке липке повітря. Надворі дощило, усередині на шубках у жінок подекуди досі мерехтіли краплі дощу, як росинки. Навколо снував цілий полк офіціантів у білих фартухах, щоб задовольнити потреби *München*r на дозвілі – кава, торти, плітки.

Він сидів за столиком у дальньому кінці кімнати в оточенні звичної когорти холуїв і лизоблюдів. Була там і жінка, якої вона раніше не бачила – платинова блондинка з перманентом і яскравим макіяжем, судячи з усього, акторка. Блондинка підкурила, зробивши із цього жесту справжню фалічну виставу. Усі знають, що він віддає перевагу жінкам покірним і чеснотливим, найкраще – баваркам. Ну, ви розумієте: дірндлі, шкарпеточки по коліна, поможи нам Господь.

Стіл аж вгинався. *Bienenstich, Gugelhupf Käsekuchen.* Він саме їв *Kirschtorte.*

На торти він ласий. То й не дивно, що в нього шкіра – як бліде тісто; і як ще діабету собі не заробив? А під одягом росло, як на дріжжах (вона уявила здобу), м'яке відразливе тільце, яке ніколи не виставляли напоказ. Цей не мужній. Забачивши її, він привстав і сказав:

– Guten Tag, gnädiges Fraulein.

Він вказав на стілець обіч свого, і посіпака, що на ньому сидів, негайно підхопився.

– Unsere Englische Freundin, – кинув він блондинці, яка повільно видихнула дим і повернулася до неї без особливого інтересу, а тоді нарешті витиснула: «Guten Tag». Вона з Берліна.

Вона опустила обважнілу сумку на підлогу біля стільця й замовила *Schokolade.* Він наполіг, що треба скуштувати *Pflaumen Streusel.*

– Es regnet, – сказала вона, просто щоб підтримати розмову. – Дощить.

– Так, дощить, – сказав він із сильним акцентом і розсміявся, втішений спробою.

Решта людей за столом теж розсміялася.

– Bravo, – сказав хтось. – Sehr gutes Englisch.

Він був у доброму гуморі, постукував указівним пальцем по губах, на яких вигравала весела усмішка, ніби дослухався до мелодії у себе в голові.

Streusel був дуже смачний.

– Entschuldigung, – пробурмотіла вона й потяглася до сумочки по носовичок. Мереживні кутики, монограма з її ініціалами «УБТ» – подарунок від Пеммі на день народження. Вона ґречно торкнулася вуст, струшуючи крихти *Streusel*, а тоді потяглася вниз – покласти хустинку назад і витягти натомість важкий предмет. Старий батьків службовий револьвер часів Великої війни, «Веблі Марк V».

Вона сто разів повторювала цей рух. Один постріл. Головне у цій справі – швидкість, та все ж була ота мить, ота секунда, коли вона витягла пістолет і націлилася йому в серце, а час, здавалося, завмер.

– Führer, – сказала вона, розбиваючи чар миті. – Für Sie.

Люди за столом висмикували з кобури свою зброю, цілилися в неї. Один подих. Один постріл.

Урсула натисла на гачок.

Запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Крижаний вітер обпікає шкіру, уперше підставлену повітрю. Вона без попередження опиняється зовні нутряного простору, зовні знайомого, вогкого, зниклого тропічного світу. Відкрита до стихій. Вилущена креветка, розбитий горішок.

Подиху немає. Від цього залежить цілий світ. Від одним-одного подиху. Маленькі легеньки, як крила бабки, відмовляються розправитися у незнайомій атмосфері. Повітря не потрапляє до передушеного горла. У крихітній звивистій мушельці вушка – дзижчання тисячі бджіл.

Паніка. Дівчинка під водою, птах у падінні.

*

– Де доктор Фелловз? – простогнала Сильвія. – Чому його досі немає?

На шкірі – великі перлисті росини поту, як у коня під кінець виснажливого забігу. Грубка у спальні натоплена, як паливня пароплава. Тяжкі гаптовані завіси щільно зсунуто, а за ними чигає чорний кажан – то ворог-ніч.

– Мабуть, застряг у снігах, пані. Там страшна завія. Дороги перекрили.

Сильвія і Бріджит лишилися сам-на-сам із цим випробуванням. Еліс, їхня покоївка, поїхала навідати хвору матір. А Г'ю вистежував свою блудну сестру Ізобель à Paris. Сильвія не збиралася втягувати в це місіс Ґловер, що хропіла в себе на горищі, як роха. Вона й не сумнівалася, що та взялася б керувати справою, як фельдфебель на параді. Дитя попросилося на світ зарано. Сильвія думала, що воно не квапитиметься, інші-бо не квапилися. Але, як то кажуть, не так сталося, як гадалося.

– Ой лишенько, пані, – раптом зойкнула Бріджит, – та вона ж геть синя.

– Дівчинка?

– Пуповина обмоталася навколо шийки. Ой Маріє, матінко господня... Задихнулося маляточко.

– Не дихає? Давай її сюди, ми мусимо щось зробити. Що робити?

– Ой, місіс Тодд, пані, відійшла вона. Померла, так і не поживши. Так шкода її, так шкода. Вона зараз – янголятко на небесах, це я вам точно кажу. Якби ж то містер Тодд був тут... Мені так шкода. Розбудити місіс Ґловер?

*

Маленьке сердечко. Безпорадне маленьке сердечко шалено калатає. А тоді – зупинка, нежданa, мовби падіння птаха. Одним-єдиний постріл.

Запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

На Бога, дівчино, годі гасати, як курча без голови. Принеси гарячої води й рушників. Ти що, нічого не знаєш? Тебе що, вовки виростили?

– Вибачте, сер, – Бріджит присіла у реверансі, ніби доктор Фелловз був королівського роду.

– Дівчинка, докторе Фелловз? Покажіть!

– Так, місіс Тодд, дужа і гожа.

На Сильвіїну думку, з алітерацією доктор Фелловз передав куті меду. Він навіть за кращих обставин не був схильний до веселощів. Лікар був із тих, хто вірить: пацієнти приходять на світ і покидають його зумисне, аби йому допекти.

– У неї пуповина обвилася навколо шиї. Вона задихнулася б, якби я не нагодився до Лисячого закута. Буквально в останню мить, – доктор Фелловз підняв хірургічні ножиці, щоб похвалитися. Ті були маленькі, акуратні, гострі кінчики загиналися вгору. – Клац-клац.

Сильвія подумки відзначила – тільки, враховуючи її стан, слабко і мимоволі, – що треба й собі про всяк випадок купити такі самі. (Що, звісно, малоймовірно). Чи ніж – добрий гострий ніж, і носити при собі, як злодійка у «Сніговій королеві».

– Вам пощастило, що я встиг проскочити, – вів далі доктор Фелловз, – доки дороги не замело. Я викликав місіс Пікшу, повитуху, але вона, мабуть, застрягла десь на підходах до Чалфонт-Сент-Пітера.

– Місіс Пікша? – повторила Сильвія й насупилася.

Бріджит гучно засміялася, а тоді поспіхом прошепотіла:

– Вибачте, перепрошую, сер.

Сильвія подумала: мабуть, вони із Бріджит на межі істерики. Воно й не дивно.

– Брудні ірландці, – пробурмотів доктор Фелловз.

– Бріджит – наша посудомийниця, сама ще дитя. Я їй дуже вдячна. Усе сталося так швидко, – Сильвії хотілося побути самій. Вона ніколи не лишалася на самоті. Неохоче додала: – Мабуть, вам варто лишитися до ранку, докторе.

– Мабуть, варто, – так само неохоче відказав доктор Фелловз.

Сильвія зітхнула й запропонувала йому пригоститися бренді на кухні. Може, знайдеться ще й шинка і солоні огірки.

– Бріджит вам усе знайде.

Сильвія хотіла його позбутися. Вона недолюблювала лікаря, який прийняв усіх трьох (аж трьох!) її дітей. Він бачив те, що мав би бачити тільки її чоловік, і тицяв інструментами у найніжніші й найпотаємніші частини її тіла. (А що, хіба краще було б, якби дитину прийняла повитуха на ім'я місіс Пікша?). Жіночі лікарі мають бути жіночої статі. Розкатала губу.

Доктор Фелловз і далі стовбичив у кімнаті, мугикаючи собі під ніс – наглядав, як розпашіла Бріджит обмиває й пеленає нового члена родини. Бріджит була найстарша із семи дітей, тож уміла спеленати немовля. Їй чотирнадцять, на десять років молодша за Сильвію.

Коли Сильвії було чотирнадцять, вона ще гасала в куцій спідничці зі своїм поні Тіффіном і поняття не мала, звідки беруться діти. Навіть перша шлюбна ніч не дуже це прояснила. Її мати, Лотті, на щось натякала, але в анатомічні подробиці не вдавалася. Отже, за її версією, подружні стосунки передбачали, що на світанку ширятимуть жайворонки, але Сильвія цього не розуміла.

Лотті – жінка стримана. Хтось міг би сказати, що просто-таки коматозна. Її чоловік, Сильвіїн батько Ллевеллін Бересфорд, був славетним художником-портретистом, але геть не богемним у звичаях. Він не потерпів би у себе вдома розпусти. Він-бо написав портрет королеви Олександри, коли та була ще принцесою. Казав, що вона дуже приємна дівчина.

Вони жили в доброму домі у Мейфері, а Тіффін – у стайні неподалік від Гайд-парку. У найтемніші миті Сильвія втішала себе, уявляючи, ніби перенеслася назад до осяйного минулого. Ось вона сидить по-дамськи на Тіффіновій вузькій спині, поні чвалає уздовж Роттен-роу ясного весняного дня, а на деревах аж горить квіт.

– Подати гарячого чаю та грінку з маслом, місіс Тодд? – спитала Бріджит.

– Була б дуже вдячна, Бріджит.

Сильвії нарешті передали дитя, замотане, як єгипетська мумія. Вона ніжно торкнулася персикової щічки й промовила: «Привіт, маленька». Доктор Фелловз відвернувся, щоб не дивитися на солодкаві прояви ніжності. Якби на те його воля, дітей виховували б, як у Спарті.

– Що ж, легка холодна коляція не завадить, – кивнув він. – Чи не лишилося, бува, чудових пікулів місіс Ґловер?

Чотири зміни бачимо щороку

11 лютого 1910 року

Сильвію розбудило сліпуче сонячне світло, що розтяло завіси, як осяйний срібний меч. Вона саме привільно потягувалася у мереживі й кашемірі, коли місіс Ґловер гордо занесла сніданок на величезній таці. Лише надзвичайні обставини могли виманити місіс Ґловер із її лігва. У вазочці на таці стояв, понуривши голову, самотній примерзлий підсніжник.

– О, підсніжник! – сказала Сильвія. – Перша квітка, що підводить голівку. Сміливець!

Місіс Ґловер – вдова, яка не вірила, що квітам може бути властива відвага чи будь-яка інша риса, байдуже, похвальна чи ні – прибула у Лисячий закут кілька тижнів тому. До її пришестя була жінка на ім'я Мері, що нипала кімнатами, як тінь: у неї вічно підгорала смаженя. А в місіс Ґловер, як на те пішло, їжа була недоготована. У маєтку в Сильвіїному безжурному дитинстві кухаря так і звали кухарем, але місіс Ґловер схотіла, щоб її звали «місіс Ґловер». Це буцімто робило її незамінною. Подумки Сильвія вперто називала її кухаркою.

– Дякую, кухарко, – місіс Ґловер повільно, по-зміїному кліпнула. Сильвія виправилася: – Місіс Ґловер.

Місіс Ґловер примостила тацю на ліжку й відсмикнула завіси. Світло було незвичайне, від чорного кажана не лишилося й сліду.

– Так ясно, – сказала Сильвія, прикривши очі.

– Стільки снігу, – місіс Ґловер похитала головою, чи то зачудовано, чи то з відразою. З місіс Ґловер ніколи не було знаття.

– А де доктор Фелловз? – спитала Сильвія.

– Стався нещасний випадок, фермера затоптав бик.

– Біда.

– Чоловіки із села спробували відкопати автомобіль, проте врешті-решт приїхав мій Джордж і верхи його підвіз.

– Он воно що, – сказала Сильвія, мовби щойно знайшла відповідь на питання, яке її давно непокоїло.

– Кажуть, кінські сили... – пирхнула місіс Ґловер, як бик. – А не треба покладатися на ті новомодні витребеньки.

– М-м-м, – протягнула Сильвія, бо не збиралася сперечатися з глибокими переконаннями. Дивно, що доктор Фелловз перед від'їздом навіть не оглянув ані її, ані дитини.

– Він до вас заходив. Ви спали, – сказала місіс Ґловер. Інколи Сильвії здавалося, що місіс Ґловер читає думки. Її це жахало.

– І поснідав, – місіс Ґловер вміла вкласти в одну фразу і похвалу, і осуд. – Апетит у нього є, цього не відняти.

– Я теж коня готова з'їсти, – розсміялася Сильвія. Насправді, звісно, ні. Їй мимоволі згадався Тіффін.

Вона взяла срібне начиння, важке, як зброя, і наготувалася розправитися з фаршированими нирками.

– Дуже смачно, – сказала вона (та невже?), проте місіс Ґловер уже схилилася над малям у колисці. («Пухкеньке, як поросятко»). Сильвія знічев'я подумала, чи місіс Пікша досі стирчить десь під Чалфонт-Сент-Пітером.

– Кажуть, дитина ледь не померла, – сказала місіс Ґловер.

– Що ж... – протягнула Сильвія.

Межа між життям і смертю тонка. Її батько писав портрети можновладців, а тоді послизнувся на турецькому килимі на сходах, хильнувши доброго коньяку.

Тіло знайшли біля підніжжя сходів аж на ранок. Ніхто не почув ані як він упав, ані крику. Він саме почав портрет герцога Балфура. І не закінчив. Звісно.

Ані мати, ані донька не усвідомлювали, як він тринькав гроші. Виявилося, він був пристрасний картяр, де тільки не грав. На випадок наглої смерті заощаджень не мав, тож уже незабаром ошатним будиночком у Мейфері нипали кредитори.

Виявилося, жили вони в картковому будинку. Тіффіна довелося продати. Це розбило Сильвії серце. Здається, за поні вона горювала більше, ніж за батьком.

– А я думала, жінки – його єдиний грішок, – примовляла мати, схилившись над валізою, ніби позувала для п'єти.

Довелося звикати до шляхетної, чеснотливої бідності. Сильвіїна мати зблідла, краса спливла з лиця, жайворонки вже не ширяли над головою, і вона швидко всохла на сухоти. Від долі модельки сімнадцятирічну Сильвію порятував чоловік, із яким вона познайомилася на пошті.

Г’ю. Нова зірка заможного банківського світу. Втілення буржуазної респектабельності. Про що ще мріяти красивій дівчині без копійки за душею?

Лотті, як на диво, померла, не завдавши нікому зайвих клопотів, і Г’ю із Сильвією тихо побралися на Сильвіїне вісімнадцятиліття. («Ну ось, – сказав Г’ю, – тепер ти ніколи не забудеш річницю нашого шлюбу»).

Медовий місяць провели у Франції, у прегарному *quinzaine* у Довілі, а тоді зажили безжурно в передмісті Біконсфілда, у домі, що стилем невловно нагадував неокласицизм Лаченса. Там було все, про що тільки можна мріяти, – простора кухня, вітальня з виходом на газон, ошатна їдальня та кілька спалень, які тільки й чекали на дітей. З торця навіть була кімнатка, яку можна обладнати під кабінет для Г’ю.

– Це буде моя бурчальня, – розсміявся він.

Будинки стояли на шанобливій відстані один від одного. Навколо тяглися луки і гаї, і ліс зі дзвониками, через який біг потічок. А маленька залізнична станція, ба навіть не станція, а просто зупинка, дозволяла Г’ю менше ніж за годину дістатися до банку.

– Сонна лощина, – розсміявся Г’ю й галантно переніс Сильвію через поріг.

Житло було відносно скромне, не до порівняння з Мейфером, та все ж трохи понад їхню спромогу. Фінансова легковажність заскочила їх обох зненацька.

*

– Дім треба якось назвати, – сказав Г’ю. – Лаври, Сосни, В’язи...

– Але нічого із цього в саду не росте, – відказала Сильвія. Вони стояли перед французькими вікнами у свіжопридбаному домі і вдивлялися у занедбаний газон.

– Треба знайти садівника, – сказав Г’ю.

Порожнім домом котилося відлуння. Його ще не почали заповнювати килимами Войзі, тканинами Морріса та іншими окрасами дому XX століття.

Сильвія краще в універмазі оселилася б замість цього ще не названого подружнього гніздечка.

– Зелені акри, Виднокраї, Осоння? – пропонував Г’ю, обнявши свою молоду дружину.

– Ні.

Попередній власник безіменного дому розпродав майно і переїхав до Італії.

– Ти тільки собі уяви, – мрійливо протягнула Сильвія. У дитинстві вона з батьком рушила у велике турне Європою й побувала в Італії, доки мати лікувала легені в Істборні.

– Та там же самі італійці, – зневажливо порхнув Г’ю.

– Точно. У цьому й приваба, – сказала Сильвія, вивертаючись із його рук.

– Може, назвемо його Дахи? Чи Милий дім?

– Припини.

З кущів вигулькнула лисиця й перетнула газон.

– Ти тільки поглянь, – сказала Сильвія. – Геть як домашня. Мабуть, звикла, що тут нікого нема.

– Сподіваюся, вона не наведе сюди мисливців, – сказав Г’ю. Звір був шкура і кістки.

– Це самичка. Вона годує малят, соски видно.

Г’ю аж кліпнув, почувши такі відверті слова з вуст своєї молодої дружини, яка ще недавно була незайманкою. (Принаймні так припускалося. На це сподівалося).

– Поглянь, – прошепотіла Сильвія. З трави визирнуло двоє лисеняток і заходилося чубитися. – Такі милі!

– Їх вважають паразитами.

– Може, лиси думають, що це ми – паразити, – відрубала Сильвія. – Лисячий закут, ось як треба назвати дім. Ні в кого більше такого немає, у тому суть.

– Ти серйозно? – завагався Г’ю. – Якось це химерно. Звучить як книжка для дітей. «Дім у Лисячому закуті».

– Химери ще нікого не вбили.

– Строго кажучи, – не вгавав Г’ю, – хіба дім може бути закутом? Він може лише стояти в закутку.

То он що таке шлюб, – подумала Сильвія.

*

У кімнату обережно зазирнуло двоє дітей.

– Он де ви, – усміхнулася Сильвія. – Моріс, Памело, знайомтеся з вашою маленькою сестричкою.

Вони тривожно підступили до колиски, мовби не знали, що на них чекає. Сильвії згадалося, що вона почувалася так само, коли підійшла до батькового тіла у дубовій труні, кунштовно оправленій міддю (труну ласкаво оплатила Королівська академія). А може, вони просто побоювалися місіс Ґловер.

– Знову дівчинка? – пробурчав Моріс. Йому було п’ять, на два роки старший за Памелу – єдиний чоловік у домі, доки Г’ю в роз’їздах. «Поїхав у справах», – повідомила Сильвія, хоча насправді Г’ю поспіхом перетнув Канал, аби порятувати свою нерозумну молодшу сестру з лап старшого чоловіка, з яким та втекла до Парижа.

Моріс тицьнув пальцем немовляті в обличчя, і те прокинулося й стривожено запищало. Місіс Ґловер крутнула Морісові вухо. Сильвія скривилася, але Моріс стоїчно стерпів біль. Сильвія подумки відзначила, що потрібно поговорити з місіс Ґловер, коли вона почуватиметься на силі.

– Як назвете? – спитала місіс Ґловер.

– Урсула. Я назву її Урсула. Це значить «ведмедиця».

Місіс Ґловер похитала головою, але нічого не сказала. У середнього класу свої примхи. Свого любого синочка вона назвала просто – Джордж. Вікарій, який його хрестив, сказав, що «з грецької Це перекладається як „землероб“», і Джордж справді працював плугатарем на фермі при маєтку Еттрінґем-голл, мовби ім’я визначило його долю. Не те щоби місіс Ґловер забивала собі баки долею. Чи, як на те пішло, греками.

– Що ж, я побіжу, – сказала місіс Ґловер. – На обід буде добрий м’ясний пиріг. І єгипетський пудинг на десерт.

Сильвія поняття не мала, що таке єгипетський пудинг. Їй уявлялися піраміди.

– Нам усім треба підживити сили, – докинула місіс Ґловер.

– І то правда, – сказала Сильвія. – Погодую-но Урсулу!

Незримий знак оклику її роздратував. Сильвія й сама не розуміла, чому з місіс Ґловер весь час намагається говорити силувано-радісним тоном, ніби відновлює рівновагу настроїв у світі.

Місіс Ґловер мимоволі здригнулася, побачивши, як напинають мереживний пеньюар бліді Сильвіїні груди в блакитних жилках. Вона поспіхом виштурхала дітей із кімнати й похмуро повідомила:

– Їстимете кашу.

*

– Це Бог хотів забрати маля до себе, – сказала Бріджит, коли пізніше принесла чашку гарячого яловичого бульйону.

– Ми зважені на вазі, – сказала Сильвія, – і знайдені легенькими.

– Нічого, наступного разу все буде добре, – сказала Бріджит.

Травень 1910 року

Телеграма!

Г’ю увірвався до дитячої й вирвав Сильвію із солодкої дрімоти, у яку вона поринула, годуючи Урсулу. Вона поквапцем прикрилася й перепитала:

– Телеграма? Хтось помер?

Вираз обличчя Г’ю звістував катастрофу.

– З Вісбадена.

– Он воно що, – протягнула Сильвія. – То Іззі народила?

– Якби ж то той жевжик був неодружений... Зробив би з моєї сестри чесну жінку.

– Чесну жінку? Таке взагалі буває? – (Сильвія аж сама здивувалася, що промовила це вголос). – Вона ще замала для шлюбу.

Г’ю насупився й від того став ще гарніший.

– Вона лише на два роки молодша, ніж була ти, коли вийшла заміж за мене.

– А де в чому значно зріліша, – пробурмотіла Сильвія. – Усе гаразд? Дитя в порядку?

Коли Г’ю наздогнав сестру і силою затягнув на потяг із Парижа, Іззі була явно *enceinte*. Їхня мати, Аделаїда, заявила, що краще б Іззі викрали й продали в рабство, аніж отак зганьбитися. Сильвії ця ідея видалася доволі привабливою – вона уявила, як мчить пустелею на арабському скакуні шейха, а потім ніжиться на м’якому килимі в шовках і вуалях, ласує фруктами й сьорбає щербет під солодкі переливи музики і дзюркіт фонтанів. (Хоча насправді все, мабуть, було геть не так). Гарем видався Сильвії розумною ідеєю – розділити тягар подружніх обов’язків і таке інше.

Аделаїда була безкомпромісно вірна вікторіанським звичаям і буквально закрила двері перед своєю наймолодшою донькою. Іззі відправили назад через Канал, перечекати скандал за кордоном. Дитину вирішили віддати на усиновлення.

– Хай знайдуть респектабельну німецьку пару, у якої немає своїх дітей, – заявила Аделаїда.

Сильвія спробувала уявити, як це – відмовитися від дитини. («Ми що, навіть нічого про неї не знатимемо?» – перепитала вона. «Сподіваюся, ні», – відрекла Аделаїда). Після того Іззі мали спровадити до «завершальної школи» у Швейцарії, хоча її життя, здається, і так завершилося.

– Хлопчик, – сказав Г'ю, розмахуючи телеграмою, як стягом. – Справжній богатир і таке інше.

*

Так тяглася перша Урсулина весна. Вона лежала у своєму візку під буком і вдивлялася у мерехтливу гру світла на зеленому вітті, яке ніжно колисав вітерець. Гілля – як руки, листя – як пальці. Дерево танцювало їй на догоду.

– Люлі-люлі, – солодко тягнула Сильвія, – на тополі.

– У мене є горіх, – і собі шепелявила Памела. – Не родить він нічого, крім грушок золотих, мушкату сріблястого.

З дашка візка звисав, обертаючись навколо власної осі, зайчик у кошичку, і сонце вигравало на його срібній шкурці. Колись він прикрашав брязкальце маленької Сильвії, проте і брязкальце, і Сильвіїне дитинство лишилися в далекому минулому.

Голе гілля, бруньки, листя – світ мінявся в Урсули на очах, щойно вона встигала його спізнати. Вона вперше бачила, як міняються пори року. Урсула народилася взимку, а потім у повітрі різко запахло весною, набубнявіли бруньки, прийшла зухвала літня спека, а потім осіння тлінь і гриби. Вона спостерігала зі свого візочка за розмаїттям прикрас, які приносили зміни пір року: сонце, хмари, птахи, мовчазний політ м'яча для крикету, кілька разів веселка і дощ – як на її смак, занадто часто. (Інколи її не встигали порятувати від стихії).

Одного разу були навіть зірки, а з-за обрію вибалушився місяць – і приголомшливо, і страшно водночас – якогось осіннього вечора Урсулу забули надворі. Бріджит за це перепало на горіхи. Візок виставляли надвір незалежно від погоди, бо Сильвія успадкувала одержимість свіжим повітрям від матері, Лотті: та замолоду встигла побувати у швейцарському санаторії, де днями сиділа на відкритій

терасі, загорнувшись у плед, і байдуже споглядала засніжені альпійські вершини.

З бука облетіло листя – над головою кружляла бронзова і суха, як папір, віхола. Одного вітряного листопадового дня до візка зазирнула зловісна фігура. Моріс кривлявся й гугукав, а тоді взявся тицяти в ковдру патиком. «Дурне дитинча», – заявив він, а тоді закопав сестру у м'яке листя. Урсула вже закуняла під новою ковдрою, коли Моріса раптом тріснула незрима рука. Брат зойкнув і зник. Закружляв срібний зайчик, і пара сильних рук підхопила Урсулу з візка.

– Он ти де, – сказав Г'ю, мовби вона згубилася. І додав, уже до Сильвії: – Як їжак, що западає у сплячку на зиму.

– Бідашечка, – розсміялася вона.

*

Знову настала зима. І Урсула її впізнала.

Червень 1914 року

Надходив п’ятий рік Урсулиного життя, і ніщо не звістувало біди. Її мати зітхнула з полегшею: попри тяжкий початок життя (чи, може, саме завдяки йому), дитя росло і, завдяки суворому Сильвіїному режиму (чи, може, попри нього), перетворилося на начебто врівноважене дівчатко.

Урсула не думала ані забагато, на відміну від Памели, ані замало, на відміну від Моріса.

«Мій стійкий олов’яний солдатик», – подумала Сильвія, спостерігаючи, як Урсула чимчикує пляжем услід за Морісом і Памелою. Вони виглядали геть маленькими – та, власне, і були геть маленькими, це вона розуміла – проте огром власних почуттів до дітей часом захоплював Сильвію зненацька. Найменшенький, найновіший – Едвард – лежав біля неї на піску в плетеному кошичку. Він ще не навчився дерти горлянку.

Вони зняли на місяць будиночок у Корнволі. Г’ю приєднався до них на перший тиждень, а Бріджит – на весь час перебування. Сильвія і Бріджит разом порядкували на кухні (сяк-так), бо Сильвія дала місіс Ґловер відпустку: хай побуде із сестрою в Солфорді, у тої син щойно помер від дифтерії. Сильвія зітхнула з полегшею, коли кремезна спина місіс Ґловер зникла в потязі.

– Навіщо ти її проводжала? – спитав Г’ю.

– Приємно дивитися, як вона їде геть.

*

Там було жарке сонце, поривисті морські вітри та жорстке незнайоме ліжко, в якому Сильвію ніхто не тривожив. Вони купували м’ясні пироги, смажену картоплю та яблучні пундики і їли на килимочку на піску, спиною притулившись до кам’яних брил. Вони зняли будиночок просто на пляжі, що вирішило одвічну дражливу проблему – як годувати дитину на людях. Інколи Бріджит і Сильвія роззувалися й зухвало занурювали ступні у воду, а інколи сиділи під великими парасолями й читали. Сильвія читала Конрада, а Бріджит

вручила «Джейн Ейр» – та не додумалася захопити своє традиційне готичне сентиментальне читво. Бріджит виявилася емоційною читачкою: то зойкала від жаху, то кривилася від огиди, а під кінець аж сяяла від задоволення. На тлі цього «Таємний агент» видавався сухуватим.

До того ж Бріджит – істота сухопутна – весь час переймалася, надходить приплив чи відходить, нездатна осягнути його передбачуваності.

– Він щодня трохи змінюється, – терпляче пояснювала Сильвія.

– А це ще нащо? – розгубилася Бріджит.

– Ну... – Сильвія й сама поняття не мала, і тому сухо підсумувала: – Бо чому б і ні?

*

Діти рибалили із сітями в калюжах між брил на далекому кінці пляжу, а тепер рушили назад. Памела й Урсула спинилися на півдорозі й почали бабратися біля лінії припливу, а Моріс спершу рвонув до Сильвії, а тоді кинувся в пісок. Він тримав за клешню крабика: Бріджит стривожено заквоктала, побачивши його.

– А м’ясні пироги ще є? – спитав Моріс.

– Манери, Морісе, – гарикнула Сильвія. Вона відчула полегшу від думки, що восени його відправлять у закриту школу.

*

– Ходімо пострибаємо через хвилі, – сказала Памела.

Памела любила покомандувати, але була дуже мила, тож Урсула майже завжди радо приставала на її пропозиції, а навіть як не радо, то все одно приставала.

Повз них прокотився обруч, підхоплений вітром – Урсула хотіла була його наздогнати й повернути власникові, проте Памела не вгавала:

– Ходімо побабраємося.

Тож вони покидали сіті в пісок і побрели до хвиль. Просто таємниця: хай би як пряжило сонце, від води аж дрижаки брали. Вони, як завжди, позойкали й поверещали, а тоді взялися за руки й стали чекати на хвилі. А хвиль, як назло, не було – на воді ледве брижилося мереживо піни. Тож вони побрели, де глибше.

На глибині були навіть не хвилі, а течії, що підхоплювали їх і котилися далі. Урсула міцніше стискала Памелину руку щоразу, як наближався бурунець. Вода сягала їй до пояса. А Памела брела далі, як фігура на носі човна, що вперто розтинає хвилі. Вода вже сягала Урсулі по плечі. Вона розплакалася й почала пручатися, щоб сестра не йшла далі. Памела озирнулася, щоб сказати: «Обережно, ти нас перевернеш», – тож не помітила, як до них підкралася велетенська хвиля. За мить вода накрила їх і жбурнула вперед, як листя.

Урсулу потягнуло вглиб, ніби вона була за багато кілометрів від берега, а не за кілька кроків. Ніжки засіпалися, щоб намацати пісок. Якби ж то вона тільки зіп'ялася на ноги і ставила чоло хвилям... але піску вже не було, вона почала захлинатися, забилася в паніці. Хтось її порятує. Бріджит чи Сильвія прийдуть і її порятують. Чи Памела – де ж вона?

Ніхто не прийшов, тільки вода. Вода все надходила й надходила. Урсулине безпорадне сердечко шалено калатало, як ув'язнена у грудях птаха. У звивистій мушельці вушка – дзижчання тисячі бджіл. Нічим дихати. Дівчинка під водою, птах у падінні.

Запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Коли Бріджит прийшла забирати тацю, Сильвія сказала:

– Підсніжник залиш. Давай-но поставимо його на тумбочку. Дитину вона теж не віддала. Тепер, коли в каміні палахкотіло багаття, яскраве снігове сяйво з-за вікна видавалося і радісним, і зловісним водночас. Сніг мів стіни дому, наступав, ніби хотів їх поховати. Сніг оповивав їх, як кокон. Сильвія уявила, як Г'ю героїчно пробивається крізь сніги, прокладаючи шлях додому. Три дні тому він поїхав на пошуки своєї сестри Ісобель. Учора (а здавалося, цілу вічність тому) з Парижа надійшла телеграма: «Звірина зачаїлася крпк шукаю крпк» – хоча Г'ю насправді на полювання не ходив. Треба б і їй відправити телеграму. Що сказати? Щось загадкове, Г'ю полюбляв загадки. Нас було четверо крпк ти поїхав а нас все одно четверо крпк. (Бріджит і місіс Ґловер Сильвія не рахувала). Чи прозаїчніше: дитя народилося крпк все добре крпк. Усе ж добре? Дитина ледь не померла. Ледь не задихнулася. А що, як з нею не все добре? Уночі вони взяли гору над смертю. Цікаво, коли та прийде взяти реванш.

Коли Сильвія нарешті заснула, їй наснилося, що вони переселилися в новий дім і тепер вона блукає незнайомими кімнатами в пошуках дітей, гукає їх, а в душі знає, що ті зникли назавжди й ніколи не вернуться. Вона рвучко прокинулася і зітхнула з полегшею: бодай маля досі при ній на неозорій сніжній рівнині ліжка. Маля... Урсула. Сильвія заздалегідь вигадала імена: якби народився хлопчик, був би Едвард. Це вона давала дітям імена, Г'ю, здається, було байдуже, як їх назвуть – хоча, мабуть, і його терпець від чогось би та й урвався. Може, від Шахерезади. Може, від Гвіневери.

Урсула розплющила свої молочні очиська і, здається, втупилася у стомлений підсніжник.

– Люлі-люлі, – промуркотіла Сильвія.

Як же тихо, як оманливо тихо. Все можна втратити за мить, досить послизнутися...

– Треба уникати темних думок за будь-яку ціну, – сказала вона Урсулі.

Війна

Червень 1914 року

Містер Вінтон – Арчибальд – примостив мольберт на піску. Саме намагався передати краєвид водянистими мазками кобальтової і пруської сині, земляної і морської зелені. Він недбало торкнувся полотна пензлем, додав закарлючку-чайку у небі, яке майже зливалося з хвилями, й уявив, як хвалитиметься, повернувшись додому: «Пишу, знаєш-но, в дусі імпресіоністів». Старий парубок містер Вінтон гибів над паперами на бірмінгемській фабриці шпильок, але це не заважало йому в душі бути романтиком. Він записався до велосипедного клубу й щонеділі силкувався від'їхати чимдалі від бірмінгемського смогу, а відпустку щороку проводив над морем: дихав повітрям свободи й уявляв себе митцем, хоч на тиждень.

Може, додати фігури? Вони нададуть картині життя й «динаміки», так радив учитель на вечірніх курсах (містер Вінтон записався у художній гурток). Хоч би й тих двох дівчаток біля води. На щастя, вони в панамках, не доведеться намагатися виписувати личка – цього мистецтва він ще не опанував.

*

– Ходімо пострибаємо через хвилі, – сказала Памела.

– Ага, – сказала Урсула і не зрушила з місця. Памела схопила її за руку й потягла до води.

– Не дуркуй.

Що ближче вони підходили до води, то більше Урсула панікувала, аж доки страх не накрив її з головою. Проте Памела й далі сміялася та бризкалася, і їй лишалося тільки йти за старшою. Вона спробувала вигадати щось, щоб Памелі схотілося повернутися – мапа скарбів, чоловік із цуциком – але було вже пізно. А тоді над їхніми головами здійнялася велетенська хвиля, накрила і жбурнула вглиб водяного світу.

*

Сильвія зачудовано стрепенулася, коли підвела очі від книжки й побачила, що до неї простує незнайомець, затиснувши під пахвами її доньок, ніби гусенят чи курчат. Дівчатка були мокрі як хлющ і зарюмсані.

– Вони забрели на глибоке, – сказав незнайомець, – але все вже добре.

Рятівника, такого собі містера Вінстона, клерка («старшого»), пригостили чаєм і тістечками в готелі з видом на море.

– Це найменше, чим я можу вам віддячити, – сказала Сильвія. – Ви черевики зіпсували.

– Дурниці, – скромно відповів містер Вінстон.

– Ніякі це не дурниці.

*

– Раді повернутися? – засяяв Г'ю, вітаючи їх на платформі.

– А ти радий, що ми повернулися? – дещо войовничо спитала Сильвія.

– А на вас чекає сюрприз, – сказав Г'ю. Сильвія сюрпризів не любила, і вони обоє це знали. – Угадай.

Усі вирішили, що на них чекає цуценя – і не вгадали, бо насправді Г'ю просто замовив у підвал новий генератор. Вони спустилися крутими кам'яними сходами і втупилися в ряди скляних акумуляторів химерної яви, що гули і лищали від мастила.

– Нехай буде світло! – сказав Г'ю.

Вони ще довго побоювалися, що злетять у повітря, щоразу, як натискали на вимикач. Звісно, енергії вистачало лише на світло. Бріджит сподівалася, що вони куплять пилосмок замість старої механічної мітли, але напруги не вистачило б.

– Дякувати Богові, – сказала Сильвія.

Липень 1914 року

Крізь відкриті двері на газон Сильвія спостерігала, як Моріс ладнає тенісну сітку, себто переважно гатить молотком по чому попало. Хлопчики лишалися для Сильвії загадкою. Вони тішилися, годинами жбурляючись патичками чи камінцями, одержимо колекціонували неживі предмети та брутально нищили крихкий світ довкола. І як це узгодити з тим, які чоловіки з них виростуть?

Гомін із вітальні звістував прибуття Маргарет і Лілі, колишніх шкільних подружок Сильвії, а тепер далеких знайомих, що принесли розцяцьковані строкаті дари маляті Едварду.

Маргарет була мисткиня і войовниче незаміжня, не виключено, що й чиясь коханка – Сильвія не стала сповіщати Г'ю про цю скандальну ймовірність. А Лілі була з фабіанців, дівчинка із вищого світу, якій її суфражистські погляди нічим не загрожували. Сильвія уявила, як у горлянки жінкам у гамівних сорочках пихають трубки для годування, і мимоволі піднесла долоню до своєї ніжної білої шийки. Чоловіка Лілі звали Кавендіш – що не кажіть, це ім'я радше пасувало готелеві, ніж людині. Якось він підстеріг Сильвію на танцях, притис до колони своїм цапуватим, пропахлим сигарами тілом і запропонував щось настільки обурливе, що вона й досі шарілася від спогаду.

– О, свіже повітря! – вигукнула Лілі, коли Сильвія вивела їх у сад. – Тут як у селі.

Вони затуркотіли над візочком, як голубки – чи навіть як голуби, вид брутальніший. А Сильвіїним струнким станом захоплювалися ще більше, ніж малям.

– Я попрошу принести чай, – сказала Сильвія. Гості її вже стомили.

*

Був у них і пес, великий тигрястий французький мастиф на ім'я Боцман.

– Так звали собаку Байрона, – пояснила Сильвія.

Урсула поняття не мала, що то за загадковий Байрон, але він, на щастя, не зазіхав на їхнього пса. У Боцмана була м'яка зморшкувата шкура, що перекочувалася під Урсулиними пальцями, а з рота в нього тхнуло ошийком, який місіс Ґловер з огидою йому варила. Це добрий і відповідальний пес, – зауважив Г'ю, – такі рятують людей із пожеж і на воді.

Памела часто вбирала Боцмана у старий капелюшок і шаль, щоб погратися в дочки-матері, хоча тепер удома було справжнє маля – хлопчик Едвард. Усі звали його Тедді. Маму, здається, немовля заскочило зненацька:

– Не знаю, звідки він узявся.

Сильвія реготала, ніби гикала. Вона чаювала на газоні зі шкільними подружками «з лондонських часів», які приїхали проінспектувати нового члена родини. Три пані в ошатних легких сукнях і крисатих солом'яних капелюхах сиділи у плетених кріслах, пили чай і ласували пирогом із хересом, який спекла місіс Ґловер. Урсула з Боцманом гралися на траві неподалік у надії, що і їм щось перепаде.

Моріс натягнув сітку і вчив Памелу грати в теніс, хоча й без фанатизму. Урсула плела Боцманові віночок із маргариток. Пальці в неї були короткі й незграбні. Це у Сильвії були довгі вправні пальці мисткині чи піаністки. Вона грала на фортеп'яно у вітальні. («Це Шопен»). Інколи після підвечірку вони співали, але Урсулі ніколи не вдавалося вступити вчасно. («Тупиця», – казав Моріс. «Що більше співатимеш, то краще виходитиме», – казала Сильвія). З-під кришки піаніно пахло, як зі старих валіз. Урсулі згадалася бабця Аделаїда, яка куталася в чорне і днями сьорбала мадеру.

Новий член родини спав у великому візочку під високим буком. Крізь цей пишний пристрій пройшли вони всі, тільки цього не пам'ятали. З дашка звисав срібний зайчик, а немовля кутали в ковдру, «вишиту черницями». Урсулі ніхто ніколи не пояснював, що то за черниці й чому вони вишивають жовтих каченят.

– Едвард... – протягнула Сильвіїна подружка. – Тедді, чи що?

– Урсула і Тедді. Мої ведмежатка, – Сильвія розсміялася, як гикнула.

Урсулі не хотілося бути ведмежам: краще вже бути псом. Вона лягла на спину і втупилася в небо. Боцман щось буркнув і

простягнувся біля неї.

У блакиті зухвало ширяли ластівки. Вона слухала, як тихо брязкають порцелянові чашечки об блюдця і рипить газонокосарка Стариганя Тома у саду їхніх сусідів Коулів, чула пряний запах гвоздик у живоплоті і п’янку зелень свіжоскошеної трави.

– Оввa, – сказала Сильвіїна лондонська подружка і витягла ноги, демонструючи світові стрункі литки у білих панчохах. – Довге спекотне літо, краса...

Ідилію порушив Моріс: він обурено пожбурив ракетку на газон, так що та аж задзвеніла і підлетіла.

– Не можу я вчити це дівчисько! – заволав він, почимчикував до кущів і почав гатити їх дрючком. В уяві він пробивав собі шлях через джунглі за допомогою мачете. Восени його збиралися спровадити до закритої школи. Цю саму школу закінчив Г’ю, а перед тим – його батько. («І так далі, мабуть, аж до Нормaнського завоювання», – пояснила Сильвія). Г’ю стверджував, що у школі в Моріса «сформується характер», хоча Урсулі здавалося, що в нього й так усе сформоване. Г’ю розповідав, що коли його відправили до школи, він спершу плакав щоночі, але Моріса радо віддавав на ті самі тортури. Моріс випнув груди і заявив, що рюмсати не збирається.

(– А ми ж що? – розхвилювалася Памела. – Нас теж відправлять до школи?

– Тільки якщо погано поводитиметеся, – розсміявся Г’ю).

Памела почервоніла, стиснула кулаки, вперла руки в боки й заревіла «Свинюка!» Морісу вслід. З її вуст слово «свинюка» звучало як лайка, а в дійсності-бо свині милі.

– Пеммі, – м’яко гукнула Сильвія, – так тільки базарні баби кричать.

Урсула підібралася ближче до джерела тістечок.

– Ходи сюди, – сказала Сильвіїна подружка, – дай на тебе подивлюся.

Урсула спробувала втекти, але Сильвія її спинила.

– Справжня красунечка, – сказала Сильвіїна подружка. – Уся в тебе, Сильвіє.

– На базарах живуть баби? – перепитала Урсула в мами, і Сильвіїні подружки зайшлися солодким дзвінким сміхом.

– Вона така кумедна, – сказала одна із них.

– Так, аж боки болять, – сказала Сильвія.

*

– Так, аж боки болять, – сказала Сильвія.

– Діти, – протягнула Маргарет, – це велика втіха.

І не тільки, – подумала Сильвія, – проте як пояснити приголомшливий масштаб материнства жінці, у якої немає дітей? У товаристві подружок її короткої юності, якій, на щастя, поклало край заміжжя, Сильвія почувалася просто-таки матроною.

Вийшла Бріджит із тацею, почала збирати чашки і блюдця. Вранці дівчина вдягала смугасту сукенку для домашньої роботи, зате після обіду наряджалася в чорну сукню з білими манжетами й коміром, шапочку і білий фартух. Вона вже не просто посудомийниця. Еліс зібралася заміж і їх покинула, тож Сильвія найняла для чорної роботи зухвале тринадцятирічне дівчисько з села, Марджорі.

(– Нам що, двох не досить? – обережно уточнив Г'ю. – Просто Бріджит і місіс Ґ.? У нас же тут не маєток.

– Ні, не досить, – відрубала Сильвія).

Біла шапочка була Бріджит завелика і весь час сповзала на очі. Коли вона верталася через газон додому, шапочка раптом зісковзнула. Дівчина спіткнулася, як клоун у цирку, але в останню мить випросталася – постраждала тільки срібна цукорниця і щипчики для цукру. Кубики цукру розсипалися, як кості, зеленою травою. Моріс гучно розсміявся над прикрістю Бріджит, і Сильвія кинула:

– Морісе, не дуркуй.

Сильвія спостерігала, як Боцман і Урсула підбирають розсипаний цукор – Боцман довгим рожевим язиком, а Урсула чомусь щипчиками. Боцман ликав грудки цукру швидко, не розжовуючи, а Урсула свої розсмоктувала повільно, по одній. Сильвія підозрювала, що Урсула завжди буде білою вороною. Її, одиначку, непокоїли складні стосунки між власними дітьми.

– Заїдь якось до Лондона, – раптом запропонувала Маргарет. – Зупинишся на кілька днів у мене. Розвіємося.

– Але ж діти... – протягнула Сильвія. – Та ще немовля. Не можу я їх лишити.

– Чому ні? – втрутилася Лілі. – Нянька що, кілька днів не дасть собі ради?

– Немає в нас няньки, – відрубала Сильвія.

Лілі роззирнулася, ніби чекала, що з гідрангій ось-ось вигулькне нянька.

– Та й не хочу я ніякої няньки, – додала Сильвія. (Та невже?).

Материнство – її відповідальність і доля. За браком іншого (та й чого ще бажати?) материнство – її життя. До грудей Сильвії припало майбутнє Англії. Вона незамінна, і хай вони собі не думають, наче байдуже, є вона чи нема. Вона додала:

– Я годую маля груддю.

Гості зачудовано втупилися в неї. Лілі мимоволі притисла долоні до власних грудей, ніби хотіла їх захистити.

– Так Бог велів, – додала Сильвія, хоча в Бога не вірила, відколи втратила Тіффіна.

Порятував її Г'ю, що рішуче простував до них через газон.

– А тут що діється? – розсміявся він, підхопив Урсулу й підкинув у повітрі, так що та аж цукром вдавилася. А тоді всміхнувся Сильвії і сказав, мовби вона могла забути: – Твої друзі приїхали.

Г'ю опустив Урсулу на траву і додав:

– П'ятниця, вечір. Трударі вийшли на заслужений відпочинок, а сонце перевалило на вечірній пруг. Чи не хочуть милі панянки чогось міцнішого? Може, джину?

У Г'ю було четверо молодших сестер, він почувався затишно серед жінок. Цього вистачало, щоб їх причарувати. Сильвія знала, що він звик наглядати за жінками, а не залицятися до них, хоча часом замислювалася про можливі наслідки його популярності. Чи, може, вже й дійсні наслідки.

Між Морісом і Памелою вдалося укласти перемир'я. Сильвія попросила Бріджит винести столик на маленьку, але затишну терасу, щоб діти перекусили надворі – молоки оселедця на грінках і жовте желе, яке витанцьовувало на тарілках. Сильвії від самого вигляду стало млосно.

– Як у дитинстві, – задоволено сказав Г'ю, а тоді ніби між іншим додав: – Австрія оголосила війну Сербії.

– Маячня, – сказала Маргарет. – Минулого року я чудово відпочила у Відні. В «Імперіалі», знаєте?

– Чув, – сказав Г’ю.

Сильвія там бувала, але не сказала.

*

Спадала павутина присмерку. Сильвії, що поринула у драглисту імлу сп’яніння, раптом згадалася батькова смерть, до якої призвів коньяк. Вона сплеснула руками, мовби вбила докучливу мошку:

– Час спати, діти, – і зиркнула на Бріджит, яка незграбно котила важкий візочок газоном.

Сильвія зітхнула, і Г’ю поміг їй підвестися з крісла. Коли вона звелася на ноги, він чмокнув її у щоку.

*

Сильвія привідкрила віконце під стелею дитячої. Власне, «дитячою» вони називали комірчину під самісіньким дахом – душну влітку, студену взимку, геть непридатну для вразливого немовляти. Сильвія, як і Г’ю, вважала, що дітей треба загартовувати змалку, аби вони потім легше зносили удари долі. (Втрату ошатного будинку у Мейфері, улюбленого поні й віри у всесильне божество). Вона вмостилася в оббите оксамитом крісло й погодувала Едварда.

– Тедді... – чуло прошепотіла вона, і немовля булькнуло, поринаючи в ситий сон.

Сильвії всі діти найбільше подобалися, коли були геть малі, лискучі й новенькі, як рожеві п’яточки кошенят. Але це маля було особливе. Вона поцілувала його м’якенький чубчик.

Із далини долинали тихі слова.

– Усе добре добігає кінця, – примовляв Г’ю, проводячи Лілі й Маргарет до їдальні. – Кажуть, наша місіс Ґловер, поетична душа, спекла ската. А спершу не хочете поглянути на мій генератор?

Жінки щебетали, як легковажні школярки, якими й лишилися.

*

Урсула прокинулася від захоплених вигуків і оплесків.

– Електрика! – зойкнула Сильвіїна подружка. – Чудово!

Урсула з Памелою жили в кімнаті під самісіньким дахом, умебльованій двома однаковими ліжками, килимком із барвистих клаптів і тумбочкою. Памела спала, закинувши руки за голову, і часом зойкала, ніби її голкою штрикали (Моріс полюбляв такі жорстокі витівки). По той бік стіни хропла, як паровоз, місіс Ґловер, а з іншого кінця мурмотіла уві сні Бріджит. Боцман спав за дверима, охороняв їхній сон. Інколи він тихо скімлив уві сні – хтозна, від радощів чи від болю. Горище було людне і неспокійне.

Урсула знову прокинулася, коли гості почали прощатися. («Це дитя спить, як на голках», – казала місіс Ґловер, ніби це вада характеру, яку потрібно виправити). Вона вилізла з ліжка і прокралася до вікна. Якщо видертися на стілець, що суворо забороняли, то можна було розгледіти, як у темряві тріпочуть сукні Сильвії і її подруг, мов крильця молі. Г’ю стояв при воротях, готовий провести їх до станції.

Інколи Бріджит водила дітей на станцію, зустріти батька з роботи. Моріс заявляв, що стане водієм паровоза, коли виросте – чи, може, дослідником Антарктики, як сер Ернест Шеклтон, що саме готувався вирушити у велику експедицію. А чи просто банкіром, як батько.

Г’ю працював у Лондоні, місті, до якого вони зрідка навідувалися, щоб понудьгувати в бабусиній вітальні у Гемпстеді. На зворотньому шляху Сильвія завжди була дратівлива, бо їй «діяли на нерви» сварки Моріса й Памели.

Коли всі розійшлися, а голоси стихли вдалині, Сильвія вернулася в дім – темна тінь, як чорний кажан зі складеними крилами. Вона не бачила, що її слідами прочимчикував лис, а тоді звернув убік і зник у кущах.

*

– Ти нічого не чув? – спитала Сильвія, яка читала ранній роман форстера, спершись на подушки. – Малий спить?

Г’ю схилив голову набік – тієї миті він нагадав Сильвії Боцмана.

– Наче ні.

Зазвичай маля спало до ранку, як янголятко. Тільки, на щастя, не на небесах.

– Такої взірцевої дитини в нас ще не було, – сказав Г’ю.

– Так, цього лишимо собі.

– Він на мене геть не схожий.

– Ні, – доброзичливо погодилася вона. – Геть нічого спільного.

Г’ю розсміявся, чуло її поцілував і сказав:

– Добраніч, я лягаю.

– А я ще трохи почитаю.

*

За кілька днів вони пішли подивитися, як збирають урожай. Стояла спека. Сильвія і Бріджит з дівчатками брели ланами, а маля спало у матері на грудях у елінгу, який Бріджит скрутила із шалі.

– Ти як іберійська селянка, – засміявся Г’ю.

Була субота. Г’ю відпочивав від гарування в банку: витягнувся на плетеному шезлонгу на задній терасі і схилився над журналом про крикет, як над молитовником.

Моріс кудись завіявся одразу після сніданку. Дев’ятирічному хлопчаку дозволяли ходити, куди схоче і з ким схоче, і зазвичай він тримався товариства інших дев’ятирічних хлопчаків. Сильвія поняття не мала, чим син займається, але надвечір він повертався, забрьоханий з голови до п’ят, із неапетитними трофеями – як не банкою жаб і черв’яків, то мертвою птахою чи білим черепом якогось малого звіряти.

Коли вони нарешті вирушили в дорогу, навантажені немовлям, кошиками з їжею, панамами й парасольками, сонце вже підбилося височенько. Боцман трюхикав при них, як маленький поні.

– Господи, та ми як біженці, – примовляла Сильвія. – Як євреї, Що покидають Ізраїль.

– Які ще євреї? – Бріджит з огидою скривилася.

Тедді проспав усю дорогу у своїх імпровізованих ношах, доки інші перебиралися через перелази й спотикалися на ґрунтовій дорозі, затверділій під сонцем. Бріджит порвала сукню, зачепившись за цвях, і скаржилася, що натерла ноги. Сильвія уявила, що подумають перехожі,

якщо вони познімають корсети і лишать при дорозі. Їй раптом сяйнув спогад, недоречний серед залитого сонцем вигону для корів: Г’ю у медовий місяць у довільському готелі розшнуровує їй корсет, а за вікном лементують чайки на вітрі і різко сперечається французьке подружжя.

На шербурзькій баржі Сильвія вже носила під серцем крихітного гомункула, який стане Морісом, але ще перебувала у щасливому невіданні.

– Мадам? – вирвала її із задуми Бріджит. – Місіс Тодд? Це не корови.

*

Вони спинилися помилуватися тягловими кіньми Джорджа Ґловера, величезними румаками-шайрами – Самсоном і Нельсоном, які пирхали і трясли головами, забачивши товариство. Урсула їх боялася, а ось Сильвія згодувала кожному по яблуку, вони брали скибки з долоні ніжними рожевими губами. Сильвія сказала, що сірі коні в яблука значно красивіші за людей. Памела спитала:

– Що, навіть дітей?

– Так, особливо дітей, – і Сильвія розсміялася.

Джордж теж трудився на ланах і, забачивши їх, рушив через поле привітатися. Сильвії він кивнув, зняв капелюха і витер піт з чола картатим червоно-білим носовиком. До його долонь прилипли лусочки полови. Волосся на руках, як і полова, золотилося на сонці.

– Спека, – констатував він.

Джордж поглянув на Сильвію з-під довгого чуба, який завжди спадав на гарні блакитні очі. Сильвія зашарілася.

Вони принесли не лише підобідок собі (сендвічі з копченим оселедцем, сендвічі з лимонною помадкою, імбирний лимонад і тминові пундики): місіс Ґловер передала Джорджеві недоїдений учорашній пиріг зі свининою і свої знамениті закрутки. Пундики зачерствіли, бо Бріджит не поклала їх до бляшанки для здоби, а лишила на ніч у теплій кухні.

– Я анітрохи не здивуюся, якщо в них уже мураші повідкладали яйця, – бурчала місіс Ґловер.

Коли настала обідня пора, Урсула повибирала з пундиків усі зернята, яких був легіон, бо боялася, що то мурашині яйця.

Трударі на полі теж спинилися на обід – їли хліб, сир і пиво. Бріджит червоніла й хихотіла, коли передавала Джорджеві пиріг. Памела шепнула Урсулі, що Моріс сказав, що Бріджит втюрилася у Джорджа. Утім обидві вони розуміли, що Моріс – ненадійне джерело відомостей про справи сердечні. Пообідали на стерні – Джордж привільно простягнувся на землі і їв пиріг великими кусняими, Бріджит захоплено дивилася на нього, як на грецького бога, а Сильвія бавила немовля.

*

Сильвія відійшла пошукати закритий закуток, щоб погодувати Тедді. Дівчатам, які виросли в ошатних будиночках у Мейфері, зазвичай не випадає нипати за живоплотами, щоб погодувати немовля. Вони ж не іберійські селянки. Вона чуло згадала будиночок на березі моря у Корнволлі. Коли Сильвія нарешті знайшла належний прихисток, Тедді вже верещав як недорізаний і потрясав кулачками на несправедливий світ. Щойно малий припав до грудей, вона підняла погляд і побачила, що з гайка по той бік поля вийшов Джордж Ґловер. Зауваживши її, він завмер, як сполоханий олень, а тоді скинув капелюха і сказав:

– Така спека стоїть, мадам...

– І справді, – сухо кинула Сильвія і провела Джорджа поглядом, коли він попрямував до воріт у живоплоті і перескочив через них, як баский кінь через перешкоду.

*

Вони з безпечної відстані спостерігали, як велетенський комбайн шумно пожирає збіжжя.

– Гіпнотизує, – протягнула Бріджит. Вона щойно вивчила це слово.

Сильвія витягнула гарненький золотий годинник на ланцюжку, до якого вічно тягнула ручки Памела, і сказала:

– Господи, ви тільки погляньте, котра година, – але ніхто не став дивитися. – Рушаймо додому.

Коли вони вже зібралися йти, Джордж Ґловер щось гукнув і помчав до них через стерню. У його кашкеті щось ворушилося. Двоє кроленят. Памела аж захлинулася від слізливого захвату.

– Нате вам кроликів, – сказав Джордж Ґловер. – Сиділи серед поля, мамки їхньої не видно. Беріть-беріть, якраз по одному на брата.

Памела несла їх додому у фартушку, гордовито виставивши його перед собою, як Бріджит – тацю з чаєм.

*

– Ви тільки на них погляньте, – гукнув Г'ю, коли втомлені мандрівники зайшли до саду. – Золоті, сонцем розціловані. Як справжні селянки.

– Боюся, ми червоні, а не золоті, – понуро сказала Сильвія.

У саду саме трудився садівник. Звали його Старигань Том. («Як машина, – казала Сильвія. – Цікаво, а раніше він звався Юним Томом?») Він шість днів на тиждень працював у їхній садибі і в сусідів. Їхні сусіди, родина Коулів, зверталася до нього «містер Ріджлі», але він нічим не виказував, як йому подобається більше. Коули жили в дуже подібному будинку, а містер Коул, як і Г'ю, був банкіром. «Вони євреї», – казала Сильвія таким само тоном, яким казала б «католики»: екзотика її інтригувала, але й непокоїла.

– Здається, вони не практикують, – сказав Г'ю.

Що це вони мають практикувати? – здивувалася Урсула. Памела ось щовечора практикувалася на піаніно й видавала геть немилозвучне брязкання.

Містер Коул народився з іншим прізвищем, об яке англійський язик можна зламати – це їм розповів Саймон, його найстарший син. Середульший, Деніел, приятелював із Морісом: дорослі не дружили, а ось діти товаришували.

Саймон, «зубрило» (як сказав Моріс), щопонеділка помагав Морісові з математикою. Сильвія, спантеличена його єврейським

походженням, не знала, як винагородити хлопця за це невдячне заняття.

– А що, як я йому щось дам, а він образиться? – розмірковувала вона. – Дам йому гроші, а він подумає, що це я вважаю євреїв скнарами? А що, як дам йому солодощі, а вони заборонені їхньою вірою?

– Вони не практикують, – повторив Г'ю. – Вони не пильнують приписів.

– А Бенджамін дуже пильний, – втрутилася Памела. – Учора знайшов гніздо дрозда.

Вона люто зиркнула на Моріса. Коли той побачив, що вони милуються блакитними яйцями в брунатному ластовинні, то похапав їх і розбив об камінь. Такі вже в нього були розваги. Памела пожбурила йому в голову маленький (ну, відносно) камінчик.

– Отак, а ти б якої заспівав, якби це твою шкаралупку розбили?

Тепер у нього на скроні красувалася довга подряпина і синець.

«Спіткнувся», – різко відказав він, коли Сильвія спитала, де це він так поранився.

За натурою Моріс був такий, що поскаржився б матері на Памелу, але тоді вийшов би на яв і його гріх – і Сильвія нещадно його покарала б. Вона якось застала сина, коли він лупив яйця, і надерла вуха. Сильвія вважала, що природу треба «шанувати», а не нищити – але Морісові, на жаль, пошана була невластива.

– Він же вчиться грати на скрипці, правда? Ну, Саймон? – спитала Сильвія. – Євреї ж мають хист до музики? Може, треба купити йому ноти.

Розмова про те, як не образити євреїв, точилася за сніданком. Г'ю завжди дивувався, коли діти сідали за стіл. Сам він не снідав із батьками до дванадцяти років – тоді його нарешті стали випускати з дитячої. Виховувала його діловита нянька, що вела окреме господарство в їхньому гемпстедському маєтку. А ось маленька Сильвія, навпаки, вечеряла пізно, разом з усіма – ласувала *Canard à la presse*, обережно вмостившись на подушечці, приспана мерехтінням свічок і блиском срібного начиння, під жебоніння батьківських розмов. Тепер вона запідозрила, що її дитинство було не зовсім стандартне.

*

Старигань Том, як виявилося, копав нові грядки під спараг. Г’ю давно вже полишив свій журнал про крикет і збирав малину у велику білу емальовану миску – і Памела, і Урсула прекрасно знали, що Моріс донедавна тримав у ній пуголовків, але вирішили змовчати. Г’ю налив собі кухоль пива і сказав:

– Від цих ваших сільськогосподарських трудів тільки спрага сушить, – і всі розсміялися. Крім Стариганя Тома.

Місіс Ґловер гукнула, щоб Старигань Том накопав картоплі до яловичих відбивних. Побачивши кроленят, вона закопилила губи.

– Навіть на смаженю не вистачить.

Памела розкричалася так, що її довелося заспокоювати пивом Г’ю.

Памела й Урсула звили кроленятам кубельце з трави й бавовни у далекому закутку саду і прикрасили його трояндовими пелюстками. Памела заспівала їм колискову – у неї був добрий слух. Утім, кроленята й не прокидалися, відколи Джордж Ґловер їх приніс.

– Може, вони замаленькі? – припустила Сильвія.

Це для чого вони замаленькі? – не зрозуміла Урсула. Але Сильвія не пояснила.

*

Вони сиділи на газоні й ласували малиною з вершками та цукром. Г’ю підняв погляд на блакитне-преблакитне небо і сказав:

– Грім чуєте? Наближається гроза, нюхом чую. А ви, Стариганю Томе? – спитав він гучно, щоб навіть на грядці було чути.

Г’ю був певен, що садівник має знатися на погоді. Старигань Том нічого не сказав, копав собі далі.

– Глухий, – сказав Г’ю.

– Та де там, – сказала Сильвія, товчучи яскраву, як кров, малину в густих вершках.

Їй раптом згадався Джордж Ґловер. Сіль землі. Його дужі руки, його прегарні коні в яблука, як іграшкові коники, тільки великі. Як він привільно розлігся на мураві, позуючи, мов Адам пензля Мікеланджело у Сикстинській капелі, ось тільки тягнувся по скибку пирога, а не до руки Творця. (Коли Сильвія супроводжувала свого

батька, Ллевелліна, в Італії, її вразило, скільки чоловічої плоті оголює мистецтво). Вона уявила, як Джордж Ґловер їсть яблука з її долоні, і розсміялася.

– Що? – спитав Г’ю.

– А Джордж Ґловер дуже імпозантний хлопчина.

– Мабуть, він місіс Ґловер не рідний син, – сказав Г’ю.

*

Тієї ночі у ліжку Сильвія відклала Форстера на користь менш інтелектуальної втіхи – розпечені тіла спліталися на подружньому ложі, вона линула до нього, як лине той олень до ручаїв. Тільки думала вона не про гладке жилаве тіло Г’ю, а про лискучі і м’ясисті, як у кентавра, кінцівки Джорджа Ґловера.

– Ти така... – пробурмотів виснажений Г’ю, ковзаючи поглядом по стелі спальні, доки шукав підходяще слово, – жвава...

– Мабуть, це від свіжого повітря, – сказала Сильвія.

*

Золотий, сонцем розцілований, – думала вона, погідно зісковзуючи в сон, а тоді на думку раптом спав непроханий Шекспір. «Королевичі й сіроми – всі обернуться у прах»[1]. Її раптом охопив страх.

– Буде буря, – сказав Г’ю. – Вимкнути світло?

*

Сильвію і Г’ю з недільної дрімоти вирвав плач Памели. Вони з Урсулою прокинулися раненько і кинулися подивитися, що там їхні кроленята – але ті зникли, лишився тільки пухнастий хвостик і криваві плями на білому пушку.

– Лисиці, – сказала місіс Ґловер не без зловтіхи. – А ви що собі думали?

Січень 1915 року

Ви чули новини? – спитала Бріджит.

Сильвія зітхнула й відклала лист Г'ю, крихкі, як мертве листя, сторінки. Він відбув на фронт якісь кілька місяців тому, а вона вже ледве пам'ятала їхнє подружнє життя. Г'ю був капітаном легкої піхоти Оксфордширу й Бакінгемширу. А ще минулого літа був банкіром. Аж смішно.

Його листи були життєрадісні й стримані («люди прекрасні, сповнені звитяги»). Раніше згадував їх на ім'я («Берт», «Альфред», «Вілфред»), але після Іпрської битви писав виключно про «людей» – цікаво, Берт, Альфред і Вілфред загинули? Про смерть і загиблих Г'ю не писав, мовби вони просто вибралися на пікнік («На цьому тижні весь час дощить. Багнюка непролазна. Сподіваюся, вам з погодою повелося більше!»).

– На війну? Ти що, на війну зібрався? – волала вона, коли він записався добровольцем, а тоді їй сяйнула думка, що доти вона ніколи на нього не кричала. І, може, дарма.

Г'ю пояснював: раз уже судилося бути війні, то він не хоче потім озиратися в минуле із думкою, що все пропустив, що це інші захищали честь Батьківщини, а він – ні.

– Може, це єдина пригода, яка випала на мій вік, – сказав він. – Яка ще пригода? – Їй це на голову не налазило. – Ти про дітей подумав? А про дружину?

– Але ж я роблю це для тебе, – і його лице скривилося від нестерпного болю, як у Тесея, якого ніхто не розумів. Тієї миті Сильвія відчула до нього сильну антипатію.

– Я мушу захистити наш дім, – стояв на своєму Г'ю. – Захистити все, у що ми віримо.

– А я чула щось про пригоди, – сказала Сильвія і відвернулася.

Хай там як, вона, звісно, з'їздила до Лондона з ним попрощатися.

Вони потовклися у величезному, спіненому прапорами натовпі, що горлав так, мовби велику перемогу вже здобуто. Сильвію заскочив зненацька патріотичний шал жінок на платформі: доти їй здавалося, що війна має перетворити всіх жінок на пацифісток.

Г’ю горнув її до себе, ніби вони були молодята, і заскочив у потяг в останню мить. І одразу поринув у трясовину чоловіків у формі. Це його полк, – зрозуміла вона. Дивина та й годі. Він, як і всі в натовпі, видавався нестерпно, до ідіотизму радісним.

Коли потяг поволі поповз геть, захоплений натовп схвально заревів, замахав прапорами, почав жбурляти в повітря капелюхи й капелюшки. Сильвія сліпо втупилася у вікна, що її проминали – спершу повільно, а тоді дедалі швидше, аж доки не злилися в одне. Г’ю не було видно – та й він теж, мабуть, її не розгледів.

Вона стовбичила на платформі, навіть коли всі розійшлися – прикипіла поглядом до точки на обрії, де зник потяг.

*

Сильвія відклала листа і підхопила спиці.

– То як, чули новини? – не вгавала Бріджит, яка саме накривала стіл до чаю.

Сильвія насупилася, вдивляючись у в’язання: вона не була певна, чи хоче чути новини від Бріджит. Вона скинула петлю в рукаві практичного сірого светра, який в’язала для Моріса. Усі жінки в домі зараз витрачали несосвітенно багато часу на в’язання – шарфи й рукавиці, шкарпетки й шапки, жилетки і светри, які зігріють чоловіків на фронті.

Місіс Ґловер поночі сліпала при кухонній грубці над такими великими рукавицями, що налізли б навіть на копита Джорджевих коней. Ось тільки рукавиці, звісно, були не для Самсона й Нельсона, а для самого Джорджа, що подався на війну добровольцем серед перших: місіс Ґловер нагадувала їм про це за кожної нагоди, і це дратувало Сильвію. Моду на в’язання підхопила навіть посудомийниця Марджорі й по обіді бралася за щось на кшталт рушничка для посуду, хоча назвати це «в’язанням» можна було лише з великою натяжкою.

– Більше дірок, ніж пряжі, – виголосила свій вердикт місіс Ґловер, а тоді нам’яла дівчині вуха й наказала вертатися до роботи.

Бріджит в’язала безформні шкарпетки (п’ятка їй ніяк не давалася) для своєї нової любові. Вона «віддала серце» конюхові з Еттрінґем-голлу на ім’я Сем Веллінґтон.

– Звісно, він старий шкарбань, – казала вона і сміялася над власним жартом до нестями, ніби виголосила його вперше.

Бріджит слала Семові Веллінґтону сентиментальні листівки, на яких янголи ширяли над заплаканими жінками за накритими шеніллю столами. Сильвія марно натякала, що, можливо, на війну варто слати щось життєрадісніше.

Бріджит тримала студійну світлину Сема Веллінґтона на своїй захараченій тумбочці – та зайняла гідне місце обіч старої емальованої щітки та гребінця, які Сильвія передала покоївці, коли Г'ю подарував їй на день народження срібний несесер із туалетним начинням.

А на тумбочці при ліжку місіс Ґловер, звісно, стояв портрет сина. Запакований у форму і знічений Джордж Ґловер перед студійним тлом, що нагадувало Сильвії узбережжя Амальфі, уже не скидався на сикстинського Адама. Сильвії подумалося про всіх солдатів, які здійснили той же ритуал, лишивши на згадку матерям і коханим світлину – для когось, можливо, першу і останню.

– А раптом він загине, – говорила про свого коханого Бріджит, – а я й не пам'ятатиму, як він виглядав.

У Сильвії було доста фотографій Г'ю. Його життя добре задокументоване.

Усі діти, крім Памели, були нагорі. Тедді спав у своєму ліжечку – чи, може, й не спав; хай там як, не скаржився. Сильвія поняття не мала, чим займаються Моріс та Урсула, але не переймалася: головне, що у вітальні панував святий спокій, як не рахувати підозрілого грюкоту згори і брязкоту важких сковорідок на кухні, який свідчив, що місіс Ґловер чимось засмучена – як не війною, то нездарністю Марджорі, а може, і тим, і тим.

Відколи почалася війна, їли вони у вітальні: їдальня у стилі Регентства видавалася надто екстравагантною як на суворі часи. («Мовби відмова від їдальні поможе виграти війну», – бурчала місіс Ґловер).

Сильвія підманила Памелу. Та скорилася безмовному материному наказу й обійшла стіл, перевертаючи начиння правильно. Бріджит не розрізняла право і ліво, гору й низ.

Памела помагала війську, клепаючи безглуздо й непрактично довгі мишасті шарфи. Сильвію приємно здивувала посидючість її старшенької. Терпляче ставлення до монотонної роботи ще стане їй у

пригоді в дорослому житті. Сильвія пропустила петлю і вилаялася, від чого Памела і Бріджит стрепенулися.

– І які ж новини? – нарешті неохоче спитала вона.

– Норфолк бомблять, – сказала Бріджит, горда здобутими відомостями.

– Бомблять? – Сильвія аж підвела погляд від в'язання. – Наш Норфолк?

– Був наліт цепелінів, – авторитетно пояснила Бріджит. – Чого ще чекати від тих фріців? Їм байдуже, кого вбивати. Не люди, а звірі. У Бельгії он немовлят їдять.

– Ну... – протягнула Сильвія, підхоплюючи пропущену петлю, – про немовлят – це, може, й перебільшення.

Памела завмерла, в одній руці стиснувши виделочку для десерту, а в іншій – ложку, ніби збиралася атакувати замашний пудинг місіс Ґловер.

– Як це? – у жасі перепитала вона. – Немовлят їдять?

– Нікого вони не їдять, – скривилася Сильвія, – не мели дурниць.

Місіс Ґловер гукнула Бріджит із кухні, і та майнула на допомогу. А тоді Сильвія почула, як Бріджит кричить дітям нагорі:

– Чай подано!

Памела зітхнула, мовби вже прожила довге і непросте життя, всілася за стіл і, втупившись у скатертину, сказала:

– Я скучила за татком.

– Я теж, моя люба, – сказала Сильвія. – Я теж. А тепер не лінуйся, піди скажи іншим, щоб помили руки.

На Різдво Сильвія наготувала Г'ю цілу скриню гостинців: неминучі шкарпетки й рукавиці, нескінченний шарф Памелиного виробництва і, як протиотруту, двошарове кашемірове кашне рук Сильвії, кроплене її улюбленими парфумами «La Rose Jacqueminot» на згадку про дім. Вона уявила, як Г'ю виходить на поле бою з цим кашне, мов лицар без страху і догани – зі свідченням прихильності прекрасної дами. Ці мрії про куртуазну добу заспокоювали, витісняючи проблиски чогось значно темнішого. Вони провели холодні вихідні над морем у Бродстейрзі, закутавшись у гетри, ліфи і в'язані шапки, а з того боку каналу долинав грім гармат.

Іще до гостинців вклали пиріг із чорносливом, який випекла місіс Ґловер, коробочку безформної м'ятної пастили Памелиних рук,

цигарки, пляшку доброго солодового віскі, збірку віршів (антологію англійської поезії, здебільшого пасторальної й невибагливої), а також сувенірчик, змайстрований Морісом (літачок із бальзового дерева). Урсула намалювала блакитне небо, зелену траву і маленького хирлявого песика. «Це Боцман» – про всяк випадок підписала Сильвія. Вона поняття не мала, чи дійшов ящик до Г'ю.

Різдво минуло нудно. Приїхала Іззі, побазікала ні про що (чи то пак, про себе), а тоді заявила, що записалася в добровольці й вирушає до Франції, щойно закінчаться свята.

– Але ж ти не вмієш ані надавати першу допомогу, ані готувати, ані друкувати, жодних корисних навиків, – втрутилася Сильвія.

Це прозвучало жорсткіше, ніж хотілося, але Іззі справді була ще та крутихвістка. («Вітрогонка», – виголосила свій вердикт місіс Ґловер).

– От і все, – сказала Бріджит, почувши заклик Іззі. – До початку посту нам кінець.

Про свого сина Іззі не згадувала. Його всиновили в Німеччині, себто, мабуть, він німецький громадянин. Дивина та й годі: він не набагато молодший за Урсулу, але офіційно вважається ворогом.

А тоді настав Новий рік, і всі діти по черзі злягли з вітрянкою. Іззі сіла на перший же потяг до Лондона, коли на Памелиному личку з'явилася вавка. А пнулася у Флоренс Найтінґейл, – роздратовано сказала Сильвія.

*

Пальчики в Урсули короткі й незграбні, але й вона не лишилася осторонь від в'язального шалу, який охопив дім. На Різдво їй подарували дерев'яну французьку лялечку для рукоділля на ім'я «La Reine Solange» – Сильвія пояснила, що це значить «королева Соланж», хоча й «сумнівалася», чи існувала така королева насправді. Лялечка була розписана в королівські барви, а на голові в неї височіла корона складної конструкції, на ріжки якої намотували вовняну пряжу. Урсула, слухняна учениця, весь вільний час, якого в неї була тьма-тьмуща, виготовляла довгі зміїсті клапті. Вони ні на що не годилися – хіба

зваляти підставку під чашку чи кривувату шапочку для чайника. («А де ж дірки для носика і ручки?» – дивувалася Бріджит).

– Дуже мило, моя люба, – сказала Сильвія, розглядаючи підставку, що повільно розпліталася у неї в руках, мов звір, що прокидається від довгого сну. – Не забувай, що більше в'язатимеш, то краще виходитиме.

*

– Чай подано!

Урсула вдала, що не чує. У неї були важливіші справи: вона сиділа на ліжку і, насупившись, старанно намотувала нитки на корону королеви Соланж. Це була стара бежева камвольна пряжа, але, як казала Сильвія, у такі часи вернути носа не випадає.

У Моріса канікули вже скінчилися, але він переносив вітрянку найтяжче й тому сидів удома. Вавки в нього на лиці ще не загоїлися, виглядав він так, ніби його птахи поклювали.

– Ще кілька днів удома, юначе, – сказав доктор Фелловз, хоча, на думку Урсули, Моріс зухвало пашів здоров'ям.

Він нетерпляче крокував кімнатою, як знуджений лев у клітці. Витягнув з-під ліжка Памелин капець і тепер копав його кімнатою, як м'яч. Тоді вхопив порцелянову фігурку дами у кринолініі, яку любила Памела, і підкинув у повітрі так, що вона аж тривожно брязнула об абажур лампи. Урсула впустила в'язання і від жаху притисла долоні до обличчя. Дама в кринолініі м'яко приземлилася на пишну Памелину стьогану ковдру, а Моріс тут же підхопив полишену лялечку для рукоділля і взявся гасати кімнатою, розмахуючи нею, як літачком. Урсула спостерігала, як бідолашна королева Соланж літає кімнатою, а з її нутрощів за нею, мов вимпел, тягнеться вовняний хвіст.

А тоді Моріс учинив справді ницо. Він відчинив віконце в небо, напустивши в кімнату студеного повітря, і пожбурив дерев'яну лялечку в негостинну ніч.

Урсула притьмом підтягла до вікна стілець, вилізла на нього й визирнула надвір. У світлі, що сочилося з вікна, вона розгледіла королеву Соланж: та застрягла в рівчаку між двома гребенями даху.

Моріс, що тепер перекинувся червоношкірим індіанцем, стрибав з ліжка на ліжко, видаючи бойові крики.

– Чай подано! – наполегливіше погукала Бріджит з низу сходів.

Урсулі було не до того. Її героїчне серденько билося, як шалене, коли вона із зусиллям підтяглася і вилізла за вікно, сповнена рішучості порятувати свою повелительку. На черепиці намерзла ожеледь, тож не встигла Урсула примостити ногу в капці на похилий дах, як та спорснула. Вона зойкнула і ще встигла потягнутися до королеви в'язання, але промчала повз неї ногами вперед, як саночниця без санок. На даху не було парапету, який сповільнив би падіння, тож вона зіслизнула у чорні крила ночі. Її охопив п'янкий захват, коли вона злетіла у бездонне повітря, а тоді – пустка.

Запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Пікулі були хворобливого жовчного кольору. Доктор Фелловз вечеряв за кухонним столом при світлі гасової лампи, з якої, як на зло, валив густий дим. Він наклав пікулі на хліб із маслом, а згори примостив товсту скибку жирної шинки. Йому згадався солоний окіст, який чекав на нього вдома, у комірчині. Свиню вибрав сам – указав фермерові на істоту, у якій бачив не живе створіння, а анатомічний урок, набір вирізки, лопаток, підчеревини, щік і голяшок на бульйон. М'ясо. Йому згадалося немовля, яке він порятував із пазурів смерті, вчасно клацнувши хірургічними ножицями.

– Чудо життя, – незворушно сказав він мугируватій ірландській покоївці («Мене звати Бріджит, пане»). – Я заночую у вас, раз дороги замело.

Насправді він хотів бути де завгодно, тільки б не в Лисячому закуті. Чого вони взагалі так назвали садибу? Навіщо увічнювати цих хитрих звірів?

Замолоду доктор Фелловз учащав на полювання, червоний мисливський стрій йому пасував. Цікаво, чи вранці дівчисько принесе йому чай і грінки у ліжко? Він уявив, як вона наливає гарячу воду із глека у тазик перед каміном у спальні і милить його, як мама багато десятиліть тому. Доктор Фелловз був затято вірний дружині, але в думках не цурався пригод.

Бріджит провела його нагору. Вогник свічки мерехтів і коливався, доки доктор Фелловз піднімався услід кістлявому задкові служниці до холодної кімнати для гостей. Вона запалила йому свічку на комоді, а потім зникла у темній пащі коридора, поспіхом буркнувши: «Добраніч, сер».

Він лежав у холодному ліжку, а пікулі прикро нагадували про себе. Якби ж то він був удома, біля м'якого теплого тіла місіс Фелловз, жінки, яку природа обділила елегантністю й від якої завжди пахло смаженою цибулею. І це не конче неприємно.

Війна

20 січня 1915 року

Та йдіть уже, – сердилася Бріджит, нетерпляче тупцяючи на порозі з Тедді на руках. – Скільки ще повторювати? Чай подано!

Тедді пручався у її тісних обіймах, а Моріс поринув у бойові танці червоних індіанців і не зважав на служницю.

– Урсуло, на Бога, та злізай-бо з того вікна. Чого ви його відкрили? Та ж тут дубар, застудишся і помреш!

Урсула вже наготувалася вилізти з вікна й порятувати королеву Соланж із нічиєї землі на даху, але завагалася. Її спинив сумнів, слизьке під ногою і думка про те, що дах високий, а ніч неозора. А тоді на порозі вигулькнула Памела:

– Мама сказала, щоб ви перед підвечірком помили руки.

Й одразу по тому Бріджит затупцяла сходами, нещадно повторюючи свій рефрен – «Чай подано!» – і так надія порятувати королеву розвіялася.

– А ти, Моріce, – не вгавала Бріджит, – нічим не кращий за дикунів.

– А я і є дикун. Я апачі.

– Та хоч би й король гугенотів, але чай подано.

Моріс видав останній бунтівний бойовий клич і з гучним тупотом скотився сходами, а тоді Памела прив’язала стару сітку для лакросу до ціпка і виловила королеву Соланж із крижаних глибин.

*

На чай подали варене курча, а Тедді – м’яке яйце. Сильвія зітхнула. Тепер, коли вони почали розводити курей, курчата у тій чи іншій формі фігурували чи не в кожному сніданку, обіді та вечері. Там, де до війни була грядка шпарагу, тепер височів курник і обгороджений сіткою вигін.

Старигань Том їх полишив, хоча Сильвія чула, що «містер Ріджлі» і далі працює у їхніх сусідів Коулів. Може, йому і справді не подобалося, коли його називають Стариганем Томом.

– Це ж не наша курка? – спитала Урсула.

– Ні, люба, звісно, ні, – сказала Сильвія.

Курка була жорстка й жилава. Відколи Джордж постраждав у газовій атаці, готування місіс Ґловер зійшло на пси. Джордж досі перебував у польовому госпіталі у Франції, і коли Сильвія спитала, у якому він стані, кухарка відповіла, що не знає.

– Який жах, – сказала Сильвія.

Сильвія подумала, що якби це її сина поранили далеко від дому, вона здійснила би подвиг і віднайшла його, а тоді вилікувала й виняньчила свого бідолашного хлопчика. Ну, може, не Моріса, але Тедді – точно. Їй на очі навернулися сльози, коли вона уявила, що це Тедді лежить поранений і безпомічний.

– Усе гаразд, матусю? – спитала Памела.

– Абсолютно, – сказала Сильвія, витягнула з курячого кістяка кісточку, на якій загадують бажання, і передала Урсулі. Урсула не знала, що загадати. Сильвія пояснила: – Зазвичай бажають, щоб мрії збулися.

– А сни? – занепокоєно уточнила Урсула.

*

– А сни? – уточнила Урсула, згадуючи велетенську газонокосарку, від якої тікала уві сні, і червоних індіанців, що прив’язали її до палі й оточили, розмахуючи луками та стрілами.

– Це ж наша курка? – спитав Моріс.

Урсулі подобалися кури, подобалася тепла солома та пір’я в курнику, подобалося просовувати руку під жилаві теплі тіла й витягувати ще тепліші яйця.

– Це ж Генрієтта, правда? – не вгавав Моріс. – Вона ж стара. Місіс Ґловер казала, що на неї казан чекає.

Урсула втупилася у вміст тарілки. Генрієтта була її улюбленицею. Але жорсткий кусник білого м’яса не зраджував таємниці свого походження.

– Як Генрієтта? – занепокоєно пискнула Памела.

– Це ти її вбила? – пожадливо розпитував Моріс. – Багато крові було?

Кількох курей задрали лисиці. Сильвія не раз казала, як її дивує тупість курей. Наче люди розумніші, – пирхнула місіс Ґловер. А минулого року лисиці задрали Памелиного кролика. Це Джордж Ґловер подарував їм двох кроленят: одному Памела звила кубельце в саду, а Урсула вперлася, занесла друге в дім і поселила в ляльковому будиночку, де воно все поперевертало й лишило бібки, як крихітні лакричні кульки. Коли Бріджит це побачила, то віднесла кроленя до сараю, і більше його ніхто не бачив.

На десерт був пудинг із заварним кремом і варенням з малини, зібраної того літа. Минуле літо видавалося Сильвії далеким сном.

– Мертве немовля, – сказав Моріс із мерзенною легковажністю, яку закрита школа тільки культивувала. Він напхав пудингом рота і додав: – Так у школі називають пудинг із джемом.

– Манери, Морісе, – попередила Сильвія. – Прошу, не говори такої гидоти.

– Мертве немовля? – перепитала Урсула, опустила ложку і з жахом зиркнула на тарілку.

– Німці їх їдять, – похмуро сказала Памела.

– Що, пудинги? – здивувалася Урсула. Та ж усі їдять пудинги, навіть ворог!

– Ні, немовлят, – відповіла Памела. – Але тільки в Бельгії.

*

Сильвія придивилася до пудинга, на якому проступила кривавочервона пляма варення, і здригнулася. Вранці вона стала свідком того, як місіс Ґловер скрутила бідолашній старій Генрієтті шию, перегнувши через ручку мітли – птаху страчено з байдужістю ката на службі. Мабуть, таке зараз життя, – подумала Сильвія.

– Іде війна, – сказала місіс Ґловер, – бридитися не випадає.

Та Памела не полишала цієї теми.

– То що, мамо? – тихо спитала вона. – Це Генрієтта?

– Ні, люба, слово честі – не Генрієтта.

У задні двері наполегливо постукали, що порятувало від продовження розмови. Усі випростались і завмерли, втупившись один у одного, ніби їх піймали на гарячому. Урсула не розуміла, чому.

– Тільки б не погані новини, – прошепотіла Сильвія.

Але це були таки вони. За кілька секунд із кухні долинув розпачливий крик. Старий шкарбань Сем Веллінґтон загинув.

– Страшна війна, – пробурмотіла Сильвія.

*

Памела віддала Урсулі рештки чотириниткової бежевої пряжі, а Урсула пообіцяла, що королева Соланж на знак вдячності за порятунок вшанує Памелу в’язаною підставочкою під чашку.

Лягаючи спати тієї ночі, вони поставили пліч-о-пліч на тумбочці біля ліжка даму в кринолініі й королеву Соланж, що мужньо пережили зустріч із ворогом.

Перемир’я

Червень 1918 року

День народження Тедді. Він народився під знаком рака. Знак загадковий, – сказала Сильвія, хоч і вважала такі речі «нісенітницею».

– Усі люди вашого знаку так вважають, – сказала Бріджит, може, пожартувала.

Сильвія і місіс Ґловер готували «сюрприз», невеличке свято. Сильвія любила всіх своїх дітей – ну, може, Моріса трохи менше, ніж інших, – але Тедді був її мазунчиком.

Тедді навіть не знав, що наближається його день народження, бо всім кілька днів тому суворо заборонили про це згадувати. Урсула доти навіть не уявляла, як тяжко зберігати таємницю. А Сильвія закатала рукави й наказала старшим погуляти з іменинником, доки вона все підготує. Памела нила, що їй такі сюрпризи ніхто не влаштовує, на що Сильвія відказала:

– Влаштовували, влаштовували, ти просто забула.

Справді? Памела насупилася від неможливості знання. Урсула поняття не мала, чи влаштовували їй свято-сюрприз – чи, як на те пішло, просто свято без сюрпризів. Для неї минуле було лабіринтом, а не прямою лінією, як у Памели.

Бріджит сказала:

– Нумо, ходімо на прогулянку.

– І варення для місіс Доддс захопіть, – докинула Сильвія.

Учора Сильвія закатала рукави, пов’язала на голову шаль і цілий день помагала місіс Ґловер варити у мідних каструлях варення із домашньої малини й цукру, який відкладали з пайка.

– Як на заводі амуніції, – сказала Сильвія, черпаючи закипіле варення у ряд скляних слоїків.

– Нічого подібного, – буркнула собі під ніс місіс Ґловер.

Урожаї того року були рекордні, а Сильвія начиталася книжок із садівництва й оголосила себе вправною садівницею. Місіс Ґловер похмуро заявила, що ягоди – це ще квіточки, і взагалі, Сильвія ще до цвітної капусти не бралася. Для тяжкої роботи в саду Сильвія найняла Кларенса Доддса, який колись приятелював зі старим шкарбанем Семом Веллінґтоном.

До війни Кларенс був помічником садівника у маєтку. З армії його відпустили за інвалідністю, половину лиця закривала маска. Він сказав, що шукає роботу в бакалії.

Урсула вперше з ним перестрілася, коли він саме копав грядку під моркву. Коли він повернувся і вона вперше побачила його лице, то неґречно зойкнула. На масці було намальоване широко розплющене блакитне око в тон до справжнього.

– Навіть коні лякаються, – сказав він і всміхнувся.

І краще б не всміхався, бо рот маска не закривала. Губи в нього були покручені, химерні, ніби про них узагалі забули і нашвидкуруч пришили допіру після народження.

– Мені ще пощастило, – сповістив він їй. – Артилерія – вона така.

Як на Урсулину думку, то щастям це назвати складно.

Не встигло морквяне пір'я вибитися із землі, як Бріджит почала гуляти з Кларенсом. Не встигла Сильвія викопати картоплю, як Бріджит і Кларенс заручилися. Кларенс не міг собі дозволити купити обручку, тож Сильвія віддала Бріджит перстеник, який у неї «завалявся» – вона, мовляв, його давно не носить.

– Це просто копійчана біжутерія, – сказала вона, хоча насправді Г'ю купив перстеника на Нью-Бонд-стрит, коли народилася Памела, а на гроші він ніколи не скупився.

Фотографія Сема Веллінґтона рушила у заслання до старої дерев'яної скрині в сараї.

– Не можу ж я її тримати над ліжком? – бідкалася Бріджит. – І викинути не можу.

– Поховай, – запропонувала місіс Ґловер, від чого Бріджит взяли дрижаки. – Як чорна магія.

*

Вони рушили до місіс Додде, навантажені варенням і чудесним букетом бордової чини, якою Сильвія пишалася, бо сама виростила:

– Якщо місіс Доддс запитає, скажи, що цей сорт називається «Сенатор».

– Та нічого вона не спитає, – відмахнулася Бріджит.

Моріс, звісно, із ними не пішов. Він одразу після сніданку спакував собі перекус, закинув у рюкзак, скочив на велосипед і зник – тепер до вечора десь ошиватиметься із друзями. Урсула та Памела мало цікавилися життям Моріса, а він геть не цікавився їхнім. Тедді – той був інший, ласкавий і вірний, як цуцик, і балували його так само.

За словами Сильвії, Кларенсову матір найняли в Еттрінґем-голл на «напівфеодальній основі»: вона й жила у тісному старому котеджику при маєтку, де завжди тхнуло застоялою водою і мокрим тиньком. На вогкій стелі тиньк пішов бубонами, як від чуми. Їхній Боцман минулого року помер від чумки, і його поховали під бурбонською трояндою – Сильвія спеціально замовила йому на могилу.

– Сорт називається «Луїз Одьє», – сказала вона, – якщо вам цікаво.

Тепер у них був інший пес – вертляве чорне цуценя, суміш хорта і коллі. Звали її Тріксі, але краще б назвали Шкодою, бо Сильвія весь час зі сміхом повторювала: «А ось і наша Шкода». Памела якось побачила, як місіс Ґловер дала Тріксі влучного копняка, і Сильвія «з нею поговорила». Бріджит не взяла Тріксі до місіс Доддс, бо сказала, що та домашніх тварин не любить.

– Вона в собак не вірить, – сказала Бріджит.

– Собаки – не об’єкт віри, – сказала Сильвія.

Кларенс зустрів їх при воротях. До самого маєтку треба було йти ще кілька миль довгою в’язовою алеєю. Донти жили там уже кількасот років, час від часу навідуючись у село на свята, ярмарки чи Різдво. Капличка у них була своя, тож у церкві їх не бачили, хоча останнім часом їх не бачили взагалі: Донти втратили на війні трьох синів одного за одним і зреклися світу.

Не витріщатися на бляшане Кларенсове лице було понад їхні сили («взагалі-то це не бляха, а оцинкована мідь», – виправив він). Вони жили зі страхом, що якось він зніме маску. Він її знімає на ніч? Якщо Бріджит вийде за нього заміж, то побачить жах під маскою? Якось вони підслухали, як Бріджит каже місіс Ґловер:

– Річ не в тому, що під маскою, а в тому, чого під нею немає.

Місіс Доддс (Бріджит називала її «стара матінка Доддс», як героїню дитячого віршика) зробила дорослим чай – «ріденький, як ягняча водичка», доповіла пізніше Бріджит. Бріджит любила чай

«такий міцний, щоб ложка стояла». Ані Памела, ані Урсула не знали, що то за ягняча вода, але звучало мило. Місіс Доддс начерпала їм ще теплого жирного молока із великого емальованого глека – щойно з-під корови. Урсулу від нього аж вернуло.

– Багатійка на всю губу, – просичала місіс Доддс Кларенсу, коли їй вручили варення й букет, на що він із докором і притиском сказав:

– Мамо.

Місіс Доддс передала квіти Бріджит, яка так і стояла з букетом, мов наречена, доки старша жінка не сказала:

– У воду постав, дурненька.

*

– Пирога хочете? – спитала Кларенсова мати й почала роздавати їм тоненькі скибочки імбирного пирога, вогкого, як її котедж. – Приємно діток бачити.

Вона розглядала Тедді як чудернацьку тваринку, але він був хлопчик рішучий, і від молока й пирога його ніщо не могло відвернути. Він наїв молочні вусики, і Памела витерла їх своєю хустинкою. Урсула підозрювала, що насправді місіс Доддс геть не рада діток бачити, ба більше, припускала, що в думці про діток та цілком сходиться з місіс Ґловер. Звісно, як не рахувати Тедді. Тедді любили всі. Навіть Моріс, бодай час від часу.

Щоб подивитися на перстеника, який тепер прикрашав руку Бріджит, місіс Доддс сіпнула на себе її палець, ніби витягнула кістку з курячого кістяка.

– Розкіш яка, – сказала вона, – рубіни та діаманти.

– Та яке там, – буркнула Бріджит на свій захист. – Просто біжутерія.

Дівчата кинулися помагати Бріджит мити чашки, лишивши Тедді на ласку місіс Доддс. У великій кам’яній мийниці замість крана був насос. Бріджит розповідала, що в її дитинстві «у графстві Кілкенні» по воду ходили до криниці. Вона поставила букет у банку від мармеладу й лишила на дерев’яній дошці, де сохнув посуд. Коли начиння витерли старим тонким рушником (звісно, вогким), Кларенс запропонував сходити до маєтку, подивитися на сад у мурах.

– Не ходив би ти туди, синку, – сказала місіс Доддс. – Тільки рани ятриш.

*

Вони зайшли до саду через старі дерев'яні двері у мурі. Двері спершу не піддавалися, Бріджит зойкнула, коли Кларенс підважив їх плечем. Урсула чекала на щось чудесне – водограї, тераси, скульптури, тінисті стежки та клумби, скільки сягає око – проте перед ними простягався зарослий ожиною та будяками пустир.

– Ага, чим тобі не джунглі, – сказав Кларенс. – Тут до війни вирощували свої овочі, у маєтку трудилося дванадцять садівників.

У саду буяли тільки троянди, що вилися мурами, й обважнілі плодами фруктові дерева. Сливи гнили просто на вітті. Навколо збуджено дзижчали оси.

– Цього року врожай не збирали, – пояснив Кларенс. – Три сини в них було, і всі к бісу полягли на війні. Мабуть, їм тепер не до сливових пирогів.

– Не лайся, – сказала Бріджит.

У теплиці потріскалися майже всі шиби, усередині стояли зів'ялі персики й абрикоси.

– Усе псу під хвіст, – сказав Кларенс.

Бріджит знову його зацитькала, точнісінько як Сильвія:

– Перед дітьми не лайся.

– Усе псу під хвіст, – Кларенс на неї не зважав. – До сліз гірко.

– То влаштуйся знову в маєток, – сказала Бріджит. – Тебе радо приймуть. Працювати ти можеш і з... – вона завагалася і вказала десь у напрямку Кларенсового обличчя.

– Не треба мені ця робота, – грубо буркнув він. – Не буду я більше гнути спину перед багатіями. Я за садом скучив, а не за цим життям. Сад був – краса і сила.

– Ми заведемо свій садочок. Чи грядочку.

Бріджит, здається, тільки те й робила, що підбадьорювала Кларенса. Мабуть, до шлюбу готується, – вирішила Урсула.

– І то правда, – сказав Кларенс таким тоном, ніби ця перспектива його геть не тішила.

Він підняв кисличку, що впала, не достигнувши, і що є сили пожбурив удалечінь, ніби грав у крикет. Вона приземлилася на теплицю й розтрощила одну з небагатьох зацілілих шиб.

– От гівно, – сказав Кларенс.

Бріджит замахала на нього руками і просичала:

– Діти ж.

(– Краса і сила, – тоном поціновувача протягнула Памела, коли вони вмивалися перед сном замашним бруском карболового мила. – Кларенс у нас поет).

Коли вони попленталися додому, Урсулі в носі стояв запах чини, яку лишили на кухні в місіс Доддс. Шкода лишати квіти там, де їх не цінують. Тим часом Урсула встигла й собі забути про святкування дня народження і здивувалася майже так само, як Тедді, коли вони вернулися додому і побачили, що вітальню прикрашено прапорцями та гірляндами. Усміхнена Сильвія піднесла малому загорнутий подарунок, у якому безпомильно вгадувався літачок.

– Сюрприз, – сказала вона.

11 листопада 1918 року

Така журлива пора, – сказала Сильвія у простір.

Землю товстим шаром вкривало листя. Літо знову відступило, як давній сон. Урсулі аж почало здаватися, що літо – це завжди сон. Спадали останні листочки, старий бук стояв голий, як кістяк. Здається, Перемир'я ще гірше впливало на гумор Сильвії, ніж війна. («Загиблих перемир'я не поверне»).

На честь перемоги заняття у школі скасували, і їх випустили погратися у ранкову мжичку. У них з'явилися нові сусіди – майор і місіс Шоукросс, тож значну частину того вогкого ранку вони зазирали у щілини в живоплоті, намагаючись роздивитися їхніх доньок. Інших дівчаток їхнього віку в околиці не було. У Коулів були тільки сини – не такі лобуряки, як Моріс, а ґречні й завжди люб'язні з Урсулою і Памелою.

– Здається, у піжмурки граються, – донесла з шоукроссівського фронту Памела. Урсула спробувала зазирнути за живопліт і подряпала лице падубом.

Памела вела далі:

– Здається, наші ровесниці. І навіть для тебе, Тедді, є малеча. Тедді звів брівці. Йому дівчатка подобалися. А дівчаткам подобався Тедді.

– Стривайте, он іще одна. Та вони примножуються, – гукнула Памела.

– Старша чи молодша? – спитала Урсула.

– Молодша, і теж дівчинка. Майже немовля. Старша несе її на руках.

Урсула розгубилася від такої тьми дівчат.

– Та їх п'ятеро! – видихнула Памела, нарешті всіх дорахувавши. – П'ятеро дівчаток.

Тут Тріксі зуміла просочитися під живоплотом, і з того боку долинули радісні вигуки.

– Перепрошую, – підвищила голос Памела, – прошу віддати нашого пса.

*

На обід були жаба в нірці й королева пудингів.

– Де ви вештали? – спитала Сильвія. – Урсуло, у тебе гілки у волоссі, нечупара.

– Це падуб, – пояснила Памела. – Ми були в сусідів. Познайомилися з дівчатками Шоукросс. Їх п’ятеро.

– Я знаю, – і Сильвія перелічила на пальцях: – Війні, Ґерті, Міллі, Ненсі і...

– Беатріс, – підказала Памела.

– Вас запросили? – спитала місіс Ґловер: вона завжди стояла на тому, щоб усе робилося як належить.

– Знайшли дірку в живоплоті, – пояснила Памела.

– То от кудою лазять ті кляті лиси, – пробурчала місіс Ґловер, – це вони з горбів лізуть.

Сильвія насупилася, почувши лайку, але нічого не сказала, адже було свято. Сильвія, Бріджит і місіс Ґловер «випили за мир» по чарчині хересу. Проте ані Сильвії, ані місіс Ґловер було не до веселощів. Г’ю й Іззі ще не вернулися з фронту, Сильвія хотіла на власні очі пересвідчитися, що у Г’ю все гаразд. Нікому не вірилося, що Іззі цілу війну водила карету швидкої. Джордж Ґловер проходив «реабілітацію» в санаторії десь у Котсволді. Місіс Ґловер з’їздила його навідати, але про це не розводилася, тільки сказала, що Джордж уже не зовсім Джордж.

– Думаю, ніхто з тих, хто це пройшов, не зумів лишитися собою, – сказала Сильвія.

Урсула спробувала уявити, наче перестала бути Урсулою, але марно: завдання було неможливе.

Замість Джорджа на фермі працювало двоє дівчат із жіночих загонів цивільної оборони – міцні, як румаки, дівчата з Нортгемптонширу. Сильвія заявила: якби знала, що жінкам дозволять працювати із Самсоном і Нельсоном, то й собі подалася б на роботу. Дівчата час від часу заходили на чай і розсідалися на кухні в забрьоханих чоботях, чим обурювали місіс Ґловер.

*

Бріджит уже надягла капелюха й наготувалася рушати, коли на порозі соромливо вигулькнув Кларенс, майже пошепки привітався з Сильвією й місіс Ґловер. «Солодка парочка», як їх називала місіс Ґловер, але без нотки радості, зібралася їхати до Лондона на святкування. Бріджит аж сяяла від радісного передчуття.

– Не хочете поїхати на гульки з нами, місіс Ґловер?

Місіс Ґловер закотила очі, як корова з кольками. Вона «уникала натовпів» через епідемію іспанки. Її племінник упав замертво просто на вулиці – ще зранечку був здоровий, як віл, «а опівдні вже й помер». А Сильвія вважала, що не треба боятися іспанки:

– Життя триває.

Коли Бріджит і Кларенс рушили на станцію, місіс Ґловер і Сильвія сіли за кухонний стіл і випили ще по чарці.

– Їм тільки гульки в голові, – сказала місіс Ґловер.

Коли на порозі з'явився Тедді, за яким, як хвостик, бігала Тріксі, і повідомив, що помирає від голоду – «Про обід що, забули?» – меренга на пудингу вже провалилася і згоріла. Десерт став останньою жертвою війни.

*

Вони спробували дочекатися повернення Бріджит, але так і поснули над книжками. Памелу зачарувала «Країна північного вітру», а Урсула продиралася крізь «Вітер у вербах». Особливо їй припав до серця Кріт. Ніхто не розумів, чому Урсула читає і пише так повільно («Що більше читатимеш, то краще виходитиме, люба»). Хай там як, найбільше їй подобалося, коли Памела читала вголос. Вони особливо любили розповіді про фей, у них були книжки Ендрю Ленґа, зібрали всі дванадцять кольорів – Г'ю дарував їм цю серію на дні народження та Різдво. «Краса і сила», – протягнула Памела.

Урсула прокинулася, коли Бріджит зашуміла внизу, і розбудила Памелу. Вони навшпиньки спустилися на перший поверх, де розпашіла Бріджит і стриманіший Кларенс розповіли їм про святкування, «людське море» й радісний натовп, який до хрипу звав короля («Короля! Короля!» – із завзяттям продемонструвала Бріджит), доки той і справді не вийшов на балкон Букінгемського палацу.

– А ще дзвони, – додав Кларенс, – я такого ніколи не чув. Усі дзвони Лондона калатали на мир.

– Краса і сила, – сказала Памела.

Бріджит десь у натовпі згубила капелюшок, кілька шпильок і верхній ґудзик блузки.

– Натовп мене просто з ніг змів, – щасливо щебетала вона.

– Ну й гамір, – сказала сонна Сильвія, зринаючи на порозі кухні. Вона була дуже гарненька у мереживному халаті, з довгою косою, що звисала спиною, як розкошланий канат. Кларенс зашарівся і втупився в черевики. Сильвія зробила всім какао й ласкаво слухала Бріджит, доки новизна опівнічного чування не вичерпалася і дітям не схотілося спати.

– Завтра вертаємося до нормального життя, – сказав Кларенс і зухвало поцілував Бріджит у щоку, а тоді попрямував додому, до матері. Що не кажи, день був неординарний.

– Як думаєш, місіс Ґловер розізлиться, що ми її не розбудили? – шепнула Сильвія Памелі, коли вони піднімалися сходами.

– До чортиків, – сказала Памела, і вони обидві розсміялися по-змовницьки, по-жіночому.

*

Коли Урсула знову поринула у дрімоту, їй наснилися Кларенс і Бріджит. Вони блукали зарослим садом у пошуках капелюшка. Кларенс плакав, здоровою половиною обличчя стікали справжні сльози, а маскою – намальовані, як краплі дощу на вікні у картині.

Наступного ранку Урсула прокинулася з температурою, усе тіло боліло.

– Червона як рак печений, – сказала місіс Ґловер, коли Сильвія покликала її порадитися.

Бріджит теж злягла. Місіс Ґловер з осудом склала руки під своїм масивним, але не теплим бюстом, і прорекла:

– А не треба вештати поночі.

Урсулі лишалося сподіватися, що місіс Ґловер не буде її няньчити.

Урсула дихала тяжко і хрипко, подих загусав у грудях. Світ шумів і відступав, як море у велетенській мушлі. Усе було приємно розмите.

Тріксі лежала на ліжку у неї в ногах, а Памела читала вголос «Червону книжку фей», ось тільки слова розчинялися, позбавлені змісту. Памелине лице то проступало перед очима, то тануло. Прийшла Сильвія, спробувала нагодувати її яловичим бульйоном, але в горлі стояв комок. Урсула виплюнула все просто на ковдру.

По гравію зарипіли шини, і Сильвія сказала Памелі:

– А ось і доктор Фелловз, – рвучко підвелася й додала: – Лишайся при Урсулі, Пеммі, але Тедді сюди не пускай, гаразд?

*

Дім був незвично тихий. Коли Сильвія не повернулася, Памела сказала:

– Піду пошукаю маму. Зараз повернуся.

Знизу долинули шепіт і плач, але Урсулі це ні про що не казало.

Вона поринула у дивний тривожний сон, а тоді при ліжку раптом з’явився доктор Фелловз. Сильвія сіла по інший бік і стисла їй руку, примовляючи:

– У неї бузкова шкіра. Точнісінько як у Бріджит.

Бузкова шкіра – це добре, як «Бузкова книжка фей». Голос у Сильвії був дивний, ніби їй перехопило подих від страху – точнісінько як тоді, коли до дому піднесли телеграму, а виявилося, що то просто Іззі вітає Тедді з днем народження. («Геть про нас не думає», – сказала Сильвія).

*

Урсула задихалася, але чула запах материних парфумів. Тихий мамин шепіт бринів у вусі, як бджоли літнього дня. Вона так стомилася, що не могла навіть розплющити очі. Вона почула, як зашелестіли Сильвіїні спідниці, коли мама встала, а тоді прочинилося вікно.

– Це щоб тобі легше дихалося, – сказала Сильвія, а тоді повернулася і пригорнула Урсулу до шорсткої ситцевої блузки. Від неї пахло безпекою, крохмалем і трояндовим цвітом. З-за вікна в кімнату

на горищі долинав лісовий запах диму. Було чути, як цокають копита і гримить вугілля – продавець висипав мішки до сараю. Життя тривало. Краса і сила.

Одним-однісінький подих, більше їй і не треба, але й того не було.

Запала темрява, спершу ворожа, а потім дружня.

Сніг

11 лютого 1910 року

Доктора Фелловза розбудила дебела бабега з руками, як у вантажника, забрязкала посудом, відсмикнула завіси, хоча надворі було ще темно. Він не одразу згадав, що лишився ночувати у холодній, як льодівня, гостьовій кімнаті в Лисячому закуті, а грізна жінка, що принесла чай, – це кухарка Тоддів. Доктор Фелловз покопирсався курною бібліотекою пам'яті в пошуках імені, яке ще кілька годин тому легко зринало на язиці.

– Я місіс Ґловер, – сказала та, мовби прочитала його думки.

– Точно. Пікулі у вас незабутні.

Голова мов соломою напхана. Йому раптом стало незатишно від усвідомлення, що під благенькою ковдрою на ньому тільки спіднє. Доктор Фелловз відзначив, що камін у спальні холодний і порожній.

– Потрібна ваша допомога, – сказала місіс Ґловер. – Стався нещасний випадок.

– Нещасний випадок? – повторив доктор Фелловз, як луна. – Із дитиною?

– Фермера затоптав бик.

Перемир’я

12 листопада 1918 року

Урсула рвучко прокинулася. У спальні було темно, але знизу долинали звуки. Грюкнули двері, хтось загиготів, хтось завовтузився. Вона почула високий хихіт – сміх Бріджит ні з чим не сплутати – а тоді чоловічий бас. Бріджит і Кларенс повернулися з Лондона.

Урсула спершу хотіла вилізти з ліжка, розбудити Памелу, спуститися й розпитати Бріджит про свято, але щось її спинило. Доки вони лежала, вслухаючись у темряву, її накрила хвиля глухого, неохопного страху, мовби за дверима на неї чигало щось жахливе. Таке відчуття огорнуло її, коли вона брела за Памелою до моря у Корнволлі, ще до війни.

Тоді їх порятував незнайомець.

Після того Сильвія записала їх усіх у міський басейн, де уроки давав ветеран Бурської війни, який волав так, що від страху ніхто навіть думати не смів утонути. Сильвія часто переповідала цю історію як кумедну пригоду («Героїчний містер Вінтон!»), проте Урсула чітко пам’ятала свій жах.

Памела пробурмотіла щось крізь сон, і Урсула прошепотіла:

– Ша.

Не можна, щоб Памела прокинулася. Не можна, щоб вони спустилися. Не можна, щоб вони побачилися із Бріджит. Урсула не знала, чому і звідки береться цей холодний жах, але вкрилася з головою, аби сховатися від того, що чигало назовні. Сподівалася, що воно і справді назовні, а не всередині неї. Вона думала, що не засне до ранку, але за кілька хвилин її зморив сон.

*

Поснідали вони на кухні, бо Бріджит не вставала – почувалася поганенько.

– А не треба вештати поночі, – сказала місіс Ґловер без тіні співчуття, насипаючи кашу. – Страшно подумати, о котрій вона вернулася.

Сильвія спустилася із тацею – дівчина навіть не торкнулася до їжі.

– Місіс Ґловер, мені здається, Бріджит погано.

– Перепила дівка, – пирхнула місіс Ґловер, луплячи яйця, мовби вони чимось завинили.

Урсула кашлянула, Сильвія різко зиркнула на неї і сказала до місіс Ґловер:

– Думаю, треба викликати доктора Фелловза.

– Це для Бріджит чи що? Та дівка здорова, як кінь. Доктор Фелловз намне вам вуха, коли почує, як від неї тхне спиртним.

– Місіс Ґловер, – сказала Сильвія тоном, який застосовувала, коли йшлося про дуже важливі для неї речі, й вона хотіла, щоб її почули («Не нанось бруду в дім, завжди будь добрий до інших дітей, хай би як вони тебе дратували»). – Мені справді здається, що Бріджит погано.

І раптом місіс Ґловер усе зрозуміла.

– Подивитеся за дітьми? – спитала Сильвія. – Я подзвоню доктору Фелловзу, а тоді посиджу із Бріджит.

– А діти не йдуть до школи? – спитала місіс Ґловер.

– Звичайно, йдуть. Чи, може, ні? Ні... так, ідуть. Чи не варто?

Сильвія вагалася й метушилася, а місіс Ґловер на диво терпляче чекала.

– Мабуть, лишу-но я їх сьогодні вдома, ще тільки людних класів не вистачало, – нарешті сказала Сильвія, а тоді глибоко зітхнула і втупилася у стелю: – Але про всяк випадок потримайте їх тут, унизу.

Памела підвела брови й поглянула на Урсулу. Урсула й собі підвела брови, хоча не знала, про що мова. Здебільшого, мабуть, про жах від того, що вони лишилися під наглядом місіс Ґловер.

Їм наказали сидіти на кухні, щоб місіс Ґловер «за ними наглядала». Попри їхні протести, кухарка веліла їм витягти зошити і взятися за роботу – Памела за математику, Тедді за прописи (д – дощ, п – перепілка). Урсула мала вдосконалювати почерк, а то пише «як курка лапою». Вона вбачала кричущу несправедливість у тому, що про її силуване письмо береться судити жінка, яка пише виключно списки покупок грубим почерком («смалець, вакса, баранячі відбивні, магнезія від „Діннефордс“»).

Місіс Ґловер тим часом цілком поринула у приготування телячого язика – витягла хрящик, скатала м’ясо і вклала у прес. Спостерігати за нею було значно цікавіше, ніж писати «На подушечці форми любої є й

ґудзик, щоб пір’я геть жовте сховати» чи «Хвацький юшковар Філіп щодня на ґанку готує сім’ї вечерю з жаб».

– Не хотіла б я опинитися у школі, де вона за директорку, – прошепотіла Памела, борючись із рівнянням.

Вони відволіклися від роботи, коли помічник м’ясника повідомив про своє прибуття, гучно задзвонивши у велосипедний дзвінок. Чотирнадцятирічним хлопчиною на ім’я Фред Сміт захоплювалися і дівчата, і Моріс. Дівчата виявляли свою прихильність, називаючи його «Фредді», ну, а Моріс звав його «Сміті» з побратимським схваленням.

Якось Памела заявила, що Моріс втюрився у Фреда, а місіс Ґловер почула і тріснула її по колінах віничком. Памела дуже обурилася й поняття не мала, за що її покарано. Сам Фред Сміт шанобливо називав дівчат «міс», а Моріса – «мастер Тодд», але не виявляв ані найменшого зацікавлення. Для місіс Ґловер він був «малий Фред», а для Сильвії – «помічник м’ясника» чи «милий помічник м’ясника», щоб відрізнити його від попередника, Леонарда Еша, якого кухарка звала «хитрим лобурякою» – якось піймала його на гарячому, коли намагався поцупити яйця з курника. Леонард Еш збрехав, що йому вже є вісімнадцять, записався до армії й загинув У битві на Соммі – місіс Ґловер сказала, що так йому і треба, у неї були свої уявлення про справедливість.

Фред передав місіс Ґловер пакунок у білому папері – «Ваш подріб» – а тоді поклав на дерев’яну дошку, де сохло начиння, довге і м’яке заяче тіло.

– П’ять днів висів. Красень, місіс Ґловер.

Навіть місіс Ґловер, зазвичай не щедра на похвалу, визнала досконалість зайця, відкрила бляшанку для пирогів, яка зазвичай була за сімома замками, і дозволила Фредові обрати найбільший пундик.

Упоравшись із язиком, місіс Ґловер взялася білувати зайця – процес неприємний, але погляд відвести неможливо. Що Тедді нема, помітили допіру тоді, коли із дичини вже злупили все хутро, оголивши лискуче тільце.

– Іди його приведи, – наказала місіс Ґловер Урсулі. – А потім вип’єте по склянці молока з пундиком, хоча, бачить Бог, ви й не заслужили.

Тедді любив гратися у піжмурки, тож коли він не відгукнувся, Урсула обійшла його хованки – за завісами у вітальні, під столом у

їдальні. А коли брата не знайшлося й там, рушила нагору, до спалень.

Їй услід наполегливо дзеленчав вхідний дзвінок. Зі сходів вона побачила, як Сильвія вийшла у передпокій впустити доктора Фелловза: мабуть, спустилася чорними сходами, а не зринула у повітрі. Доктор Фелловз і Сильвія поринули у напружену тиху розмову – мабуть, про Бріджит, хоча слів Урсула не розчула.

Не було Тедді ані в кімнаті Сильвії (її вже давно ніхто не називав батьківською), ані в кімнаті Моріса, завеликій як на того, хто півжиття все одно проводить у школі. Брата не було ані у першій гостьовій спальні, ані у другій, ані у його власній комірчині, де більшість підлоги займала іграшкова залізниця. Не було його ані в лазничці, ані у комірчині для постелі. Тедді не було ані під ліжками, ані в комодах, ані в численних шафах. Він не лежав, непорушний, як мертвий – такий у нього був улюблений трюк – під пухкою Сильвіїною стьоганою ковдрою.

– Пундики дають, Тедді, – повідомила вона порожнім кімнатам. Обіцянки пундиків зазвичай вистачало, щоб виманити Тедді зі схованки.

Урсула рушила до темних вузьких дерев'яних сходів, що вели до спалень на горищі, і щойно ступила на першу сходинку, серце стислося від страху. Вона поняття не мала, звідки і чому прийшов цей страх.

– Тедді! Тедді, та де ж ти? – Урсула спробувала підвищити голос, але з вуст вирвався тільки шепіт.

Тедді не було ані в її з Памелою спальні, ані у старій кімнаті місіс Ґловер, ані в комірчині, де колись спали немовлята, а тепер складали скрині, валізи, старий одяг і зламані іграшки. Лишалася тільки кімната Бріджит.

Урсула зусиллям волі змусила себе рушити до прочинених навстіж дверей. За ними чаїлося щось жахливе. Їй не хотілося цього бачити, але вона знала, що мусить.

– Тедді! – зойкнула вона з полегшею, забачивши брата. Тедді вмостився у Бріджит на ліжку й гойдав на коліні подарований на день народження літачок. – Я тебе скрізь шукала.

Тріксі лежала на підлозі біля ліжка й радо підхопилася, побачивши її.

– Я думав, що це Бріджит підбадьорить, – сказав Тедді, погладжуючи літачок. Він мав безмежну віру в цілющу силу

іграшкових потягів і літаків. (Він запевняв усіх, що стане пілотом, коли виросте). – А Бріджит спить, тільки очі розплющені.

Широко розплющені незрячі очі справді втупилися у стелю. Ці страшні очі затягла водяниста блакитна плівка, а шкіра Бріджит набула дивного бузкового відтінку. У наборі акварелей такий колір називався «кобальтовий фіалковий». З рота Бріджит визирав кінчик язика, й Урсулі раптом згадалося, як місіс Ґловер запихала язик у прес.

Урсула ніколи доти не бачила трупів, але одразу зрозуміла, що Бріджит тепер – труп.

– Злізай із ліжка, Тедді, – обережно сказала вона, як полохливому дикому звіряті.

Урсула тремтіла. Не тому, що Бріджит померла, хоча й це страшно – але в кімнаті чаїлюся щось іще жаскіше. Голі стіни, тонке покривало з жаккарду на металевому ліжку, емальована щітка і гребінець на тумбочці, рядюжка на підлозі раптом стали загрозливі, мовби насправді були не тим, чим видавалися. Урсула почула кроки Сильвії і доктора Фелловза на сходах. Тон у Сильвії був наполегливий, а в доктора Фелловза – легковажніший.

Сильвія зайшла до кімнати і скрикнула «ой боженько», побачивши дітей. Вона підхопила Тедді з ліжка, а тоді за руку витягла Урсулу в коридор. Тріксі, радо махаючи хвостом, вибігла за ними.

– Іди в свою кімнату, – наказала Сильвія. – Ні, йди в кімнату Тедді. Ні, йди в мою кімнату. Негайно.

У її голосі були нотки розпачу. Це була нова, незнайома Сильвія.

Сильвія повернулася до кімнати Бріджит і рішуче зачинила двері. Коли звідти долинули відзвуки шепоту, Урсула взяла Тедді за руку і сказала:

– Ходімо.

Він слухняно спустився за нею до кімнати Сильвії.

– Ти щось казала про пундики?

*

– У Тедді шкіра такого самого кольору, як у Бріджит, – сказала Сильвія.

У неї аж серце похололо від жаху. Вона все прекрасно розуміла. Урсула – та просто зблідла, хоча повіки потемніли, а шкіра хворобливо блищала.

– Це підшкірний крововилив, – пояснив доктор Фелловз, заміряючи Тедді пульс. – А бачите червоні плями в нього на щоках? Боюся, це найзаразніший штамм.

– Прошу, припиніть, – засичала Сильвія. – Годі читати мені лекції, ніби я студент-медик. Я їхня мати.

О, як вона ненавиділа доктора Фелловза тієї миті. Бріджит досі лежала у своєму ліжку – ще тепла, але безживна, як мармуровий надгробок.

– Це іспанка, – нещадно продовжив доктор Фелловз. – Учора ваша покоївка походила в натовпі у Лондоні – досконалі умови для поширення інфекції. Вірус забирає людей, а ми тільки руками розводимо.

– Його не забере, – люто прошепотіла Сильвія, стискаючи Тедді руку. – Моє дитя не забере.

А тоді виправилася й потяглася до розпашілого Урсулиного чола:

– Моїх дітей.

Памела вигулькнула на порозі, але Сильвія її прогнала. Та розрюмсалася, але в Сильвії не було часу на сльози. Не зараз, не перед лицем смерті.

– Я щось можу для них зробити? – спитала вона у доктора Фелловза.

– Можете молитися.

– Молитися?

У Бога Сильвія не вірила. Біблійний Бог був мстивий і примхливий (Тіффін і так далі), анітрохи не більш реальний, ніж Зевс чи великий Пан.

Утім, вона сумлінно ходила до церкви щонеділі й не тривожила Г'ю своїми єретичними думками. Тож вона помолилася затято, але без віри – мабуть, це все одно ні на що не впливає.

Коли з ніздрів Тедді потекла бліденька кривава піна, як зозулина слинка, Сильвія застогнала, мов поранений звір. Місіс Ґловер і Памела дослухалися з коридору і взялися за руки у рідкісну мить єдності. Сильвія підхопила Тедді з ліжка, міцно пригорнула до грудей і завила від болю.

Господи, – подумав доктор Фелловз, – та ця жінка в горі просто дикунка.

*

Вони разом пітніли у кублі із Сильвіїної постелі. Тедді розкинув ручки на подушках. Урсула його пригорнула, але він був надто гарячий, тож вона просто вхопила брата за литку, ніби хотіла не дати йому втекти. Урсулі здавалося, ніби в її легенях заварний крем – густий, жовтий, солодкий.

Тедді помер до настання темряви. Урсула відчула, коли він відійшов, у глибині свого єства. Сильвія видала зболений стогін, а тоді хтось підняв Тедді з ліжка. Він був маленький хлопчик, але коли Урсула лишилася сама, їй здалося, що з-під боку забрали щось величезне. Вона чула, як захлинається плачем Сильвія – ридає страшно, ніби їй відтяли кінцівку.

Від кожного подиху заварний крем у легенях загусав. Світ тьмарився, у ній жевріло передчуття, як на Різдво чи день народження, а тоді надлетів чорний кажан ночі й огорнув крилами. Останній подих – і все. Вона потяглася до Тедді, забувши, що його вже немає.

Запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Сильвія запалила свічку. Стояла непроглядна зимова пітьма, золотий годинничок на каміні у спальні показував п’яту ранку. Англійський годинник («кращий, ніж французькі» – напучувала мати) подарували батькам на весілля. Коли після смерті батька, який писав портрети цілого вищого світу, до них почали вчащати кредитори, овдовіла мати ховала годинник під спідницею, оплакуючи той факт, що кринолiни відійшли у минуле. Кредитори дуже здивувалися, коли Лотті почала відбивати чверть години, але, на щастя, пішли, перш ніж вона пробила годину.

Немовля спало в колисочці. Сильвії раптом згадалося Колріджеве «дитя, що спить в колисці при мені». З якого це вірша?

Вогонь у каміні пригас – останні іскри ледве жевріли. Дитя занявчало, й Сильвія обережно вилізла з ліжка. Дітородіння – річ жорстока. Якби це вона вигадувала людську породу, то облаштувала б усе геть інакше. (Можливо, зачаття відбувалося б, коли золотий промінь світла падав на вухо, а дитина виходила б через добре змащений і скромно прихований люк). Вона вилізла з теплого ліжка й підняла Урсулу з колиски. А тоді їй раптом здалося, що снігову тишу розірвало тихе кінське іржання, і її душу прошив електричний спалах насолоди від цього несподіваного звуку. Вона піднесла Урсулу до вікна й відсмикнула важку завісу, щоб визирнути надвір. Сніг стер знайомі обриси, оповив світ білою пеленою. Внизу на неї чекало фантастичне видовисько: Джордж Ґловер без сідла їхав на одному зі своїх велетенських шайрів (здається, Нельсоні) засніженою доріжкою. Він виглядав велично, як прадавній герой. Сильвія закрила завіси й вирішила, що випробування цієї ночі, мабуть, скоїли щось із її мозком, раз вона галюцинує.

Вона взяла Урсулу в ліжко, немовля шукало сосок. Сильвія вірила, що дітей мусить годувати сама. Нехай вона почувалася дійною коровою, але скляні пляшечки й гумові соски видавалися їй неприродними. Немовля було повільне й непевне, розгублене новим. Скільки ще до сніданку? – подумала Сильвія.

Перемир’я

11 листопада 1918 року

«Дорога Бріджит, я закрила двері на ключ і засув. У селі банда грабіжників» – через «и» чи «е»? Урсула пожувала олівець, доки він не почав кришитися. Так і не визначившись, вона викреслила «грабіжників» і написала «бандитів». «У селі банда бандитів. Будь ласка, заночуй у Кларенсової матері». Про всяк випадок додала: «А ще в мене голова болить, тож у двері не стукай». І підписала: «Місіс Тодд». Урсула дочекалася, доки з кухні всі вийдуть, вискочила надвір і пришпилила записку до задніх дверей.

– Ти що робиш? – спитала місіс Ґловер, коли вона повернулася в дім. Урсула підскочила, кухарка ходила тихо, як кішка.

– Нічого, дивлюся, чи Бріджит не йде.

– Господи, та вона вернеться останнім потягом, ще не скоро. А тепер паняй звідси, тобі давно час спати. Тут у нас Ліберті-голл.

Урсула не знала, що таке Ліберті-голл, але, мабуть, жилося там добре.

*

Наступного ранку Бріджит не було. І, що найдивніше, не було й Памели. Урсулу охопила полегша – така ж непоясненна, як паніка, Що змусила її минулої ночі написати записку.

– Минулої ночі на дверях лишили дивну записку, – сказала Сильвія. – Хтось зіграв із Бріджит недобрий жарт, і вона не змогла зайти додому. Урсуло, почерк виглядає точнісінько як твій. Можеш це пояснити?

– Не можу, – вперлася Урсула.

– Я послала Памелу до місіс Доддс, щоб вона привела Бріджит додому, – сказала Сильвія.

– Ти послала Памелу? – у жасі перепитала Урсула.

– Так, Памелу.

– Памела із Бріджит?

– Так, із Бріджит. Та що з тобою таке?

Урсула вибігла з дому. Сильвія кричала щось їй услід, але вона не спинялася. За своє восьмирічне життя вона ще ніколи не бігла так швидко, навіть коли Моріс гасав за нею, щоб зробити кропивку. Вона мчала до котеджу місіс Доддс, розбризкуючи грязюку, тож коли зустріла Памелу і Бріджит, то була забрьохана з голови до п’ят.

– Що сталося? – стривожилася Памела. – Щось із татком?

Бріджит перехрестилася. Урсула обняла Памелу і розплакалася.

– Що сталося? Розкажи! – Тепер запанікувала й Памела.

– Не знаю, – схлипувала Урсула. – Я просто так за тебе хвилювалася.

– Дурненька, – чуло сказала Памела і пригорнула її.

– У мене трошки голова болить, – сказала Бріджит. – Ходімо додому.

*

Незабаром знову запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Той Фелловз каже, що це справжнє чудо, – сказала Бріджит, коли вони з місіс Ґловер підняли ранкову чашку чаю за новонароджене немовля.

Що ж про місіс Ґловер, то вона думала, що місце чудес – на сторінках Біблії, а не в крові пологів. Вона сказала:

– Може, на трьох вона зупиниться.

– Чого це їй зупинятися, коли дітки здорові, а грошей вистачає на всі забаганки?

Місіс Ґловер пропустила її слова повз вуха, тяжко піднялася з-за столу і сказала:

– Піду приготую місіс Тодд сніданок.

Вона винесла миску з нирками, що відмокали в молоці у комірчині, і почала знімати жирну білу мембрану, схожу на оболонку немовляти. Бріджит зиркнула на молоко з кривавими прожилками і їй стало гидко, хоча взагалі вона була небридлива.

Доктор Фелловз уже поснідав беконом, кров'янкою, грінкою і яєшнею – і пішов. Приходили із села, марно пробували відкопати його машину, а тоді хтось побіг по Джорджа, і той приїхав на своєму дебелому шайрі. Місіс Ґловер згадався святий Юр, але вона відмахнулася від цієї думки як від порожньої вигадки. Доктора Фелловза не без пригод підсадили на коня, і вони з Джорджем поїхали геть, орючи сніг.

Фермер, якого затоптав бик, вижив. Батька місіс Ґловер, молочаря, убила корова. Місіс Ґловер, юна, але безстрашна і ще не знайома з містером Ґловером, знайшла батька мертвим у сараї. Кров на соломі і здивована морда батькової улюбленицi, корови Мейсі, досі стояли в неї перед очима.

Бріджит гріла долоні об чайничок. Місіс Ґловер сказала:

– Що ж, піду подивлюся, що там поробляють мої нирки. Знайди мені квітку, віднесу їй зі сніданком.

– Яку ще квітку, – Бріджит розгублено визирнула у віхолу за вікном, – у таку погоду?

Перемир’я

11 листопада 1918 року

О Кларенсе, – сказала Сильвія, відкриваючи задні двері. – А з Бріджит, боюся, сталася прикра пригода. Вона спіткнулася і впала. Просто литку потягнула, але, боюся, до Лондона не зможе поїхати. Бріджит сьорбала бренді, умостившись на місці місіс Ґловер у кріслі із високою спинкою при грубці. Одну ногу вона виклала на стільчик, драматична ситуація її тішила.

– Я саме в кухню йшла, ну так. Білизну розвішувала сушитися, хоча чого й морочилася, бо знову вперіщив дощ, а тоді відчула, як мене ніби у спину штовхнули. І ось я вже лежу на землі, біль страшний. Маленькі ручки мене штовхнули, – додала вона. – Ніби привид дитяти.

– Та невже? – спитала Сильвія. – У цьому домі привидів нема, ані дитячих, ані ніяких. Ти нічого не бачила, Урсуло? Ти ж була у саду?

– Та ця дурепа просто спіткнулася, – бурчала місіс Ґловер. – Ви ж знаєте, яка вона незграба.

І додала не без зловтіхи:

– Ось і кінець твоїм лондонським гулькам.

– Нізащо, – відрубала Бріджит. – Щоб я – і пропустила такий день? Ходімо, Кларенсе, давай руку. Якось дошкутильгаю.

*

Темрява, і так далі.

Сніг

11 лютого 1910 року

Урсулою назвали, – сказала місіс Ґловер, насипаючи кашу Морісу і Памелі, які сиділи за довгим дерев’яним столом на кухні.

– Урсула... – схвально протягнула Бріджит. – Добре ім’я. А підсніжник їй сподобався?

Перемир’я

11 лютого 1918 року

Їй усе видається знайомим.

– Це називається дежавю, – пояснила Сильвія, – розум викидає штучки. Людський розум – бездонна таїна.

Урсула була певна, що пам’ятає, як лежала у дитячому візочку під деревом.

– Ні, – сказала Сильвія, – у такому віці ніхто себе не пам’ятає. Та все ж: Урсула пам’ятала, як хиталося на вітрі гілля, мов довгі зелені руки, і срібного зайчика на дашку, що вертівся перед лицем. Сильвія зітхнула.

– У тебе дуже багата уява, Урсуло.

Урсула не була певна, що це комплімент, але вона і справді часто не могла розрізнити, що існує насправді, а що – ні. Та ще той страшний жах – жахливий страх – який вона завжди носила в собі. Темні землі всередині.

– Не думай про таке, – різко кинула Сильвія, коли Урсула спробувала їй пояснити. – Думай про світле.

А інколи вона заздалегідь знала, що їй скажуть, чи передбачала буденні події – зараз впустять тарілку, зараз яблуко розіб’є шибу теплиці, мовби це ставалося вже багато разів. Слова і фрази відлунювали, незнайомці видавалися давніми знайомими.

– У всіх бувають дивні відчуття, – сказала Сильвія. – Не забувай, моя мила: думай про світле.

Бріджит виявилася уважнішою слухачкою й заявила, що в Урсули «третє око». Вона розповідала, що між нашим світом і потойбіччям є двері, але не всі можуть через них пройти. Урсулі не хотілося належати до тих, хто може.

Минулого Різдва Сильвія вручила Урсулі ошатно загорнуту коробку з бантиком – вмісту не було видно – і сказала: «Щасливого Різдва, моя люба», – а Урсула здуру бовкнула:

– Чудово, чайний набір для ляльок.

Ото їй перепало за те, що підглядала, коли загортали подарунки!

– Нічого я не підглядала, – уперто пояснювала вона на кухні, доки Бріджит намагалася прилаштувати білі паперові корони на ноги

різдвяної гуски з відрубаними лапами. (Урсулі згадався чоловік, власне, юнак із села, якому вибухом відірвало ноги у Камбре). – Нічого я не підглядала, я просто знала.

– Так я і думала, – сказала Бріджит. – У тебе точно є шосте чуття.

Місіс Ґловер, що боролася зі сливовим пудингом, з осудом пирхнула. Їй здавалося, що й п’ять відчуттів – це забагато, не кажучи вже про те, щоб вигадувати ще й шосте.

*

Уранці їх виставили в сад.

– От тобі й святкування перемоги, – бурчала Памела, коли вони сховалися від мжички під буком.

Веселилася тільки Тріксі. Вона обожнювала сад, особливо через кроликів, які й далі живилися на городі, попри об’єднані зусилля лисиць. Перед війною Джордж Ґловер подарував Урсулі та Памелі двох кроленят. Урсула переконала Памелу занести їх у дім: *їх* ховали в шафі у спальні й годували з піпетки, яку знайшли в аптечці, доки ті якогось дня не вискочили й не перелякали Бріджит до заїкання.

– *Fait accompli*, – сказала Сильвія, коли їй показали кроликів. – Але в домі їх тримати не можна. Попросіть Стариганя Тома збудувати для них хатку.

Кролики, звісно, давно повтікали і щасливо розмножилися. Старигань Том закладав отруту і пастки – усе марно. («Господи, – сказала Сильвія якогось ранку, спостерігаючи, як кролики щасливо снідають на газоні. – Та в нас тут як Австралія»). Моріс навчився стріляти на курсах бойової підготовки у школі й цілі літні канікули тільки те й робив, що стріляв у кроликів зі старої мисливської рушниці Г’ю компанії «Вестлі Річардс». Памела так розлютилася, що сипнула Морісові у ліжко його ж власний порошок для сверблячки (він вчащав до крамниць із такими товарами). Звинуватили в усьому Урсулу, тож Памела покаялася, хоча Урсула готова була прийняти покарання. Така вже у неї вдача – завжди вірила, що все має бути по справедливості.

Із саду по сусідству долинули голоси – це з’явилися нові сусіди, Шоукросси, з якими вони ще не встигли познайомитися. Памела сказала:

– Давайте, ходімо, може, їх побачимо. Цікаво, як їх звати.

Війні, Ґерті, Міллі, Ненсі й малятко Бея, – подумала Урсула, але нічого не сказала. Вона майже так само вправно берегла таємниці, як Сильвія.

*

Бріджит затиснула шпильку для капелюшка в зубах і підняла руки, щоб поправити капелюха. Нашила на нього паперові фіалки спеціально до Дня перемоги. Вона стояла нагорі сходів, наспівувала собі під ніс «К-К-Кеті» й думала про Кларенса. Коли вони поберуться («навесні», – сказав він, хоча ще нещодавно говорилося про «перед Різдвом»), вона полишить Лисячий закут. У неї буде своя хатиночка, свої діти.

*

Сильвія завжди вважала, що сходи – місце небезпечне. На них помирають. Сильвія казала їм не гратися на сходах.

Урсула тихо підкралася килимом, вдихнула і, витягнувши перед собою руки, мов намагалася спинити потяг, штовхнула Бріджит у спину. Бріджит обернулася, широко роззявивши рота й розплющивши очі від жаху. І полетіла, покотилася вниз сходами, розмахуючи руками і ногами. Урсула ледве встояла, щоб не покотитися за нею.

Що більше пробуєш, то краще виходить.

*

– На жаль, це перелом руки, – констатував доктор Фелловз. – Воно й не дивно, на таких крутих сходах.

– От незграба, – пирхнула місіс Ґловер.

– Мене штовхнули, – повторила Бріджит. На чолі розквітнув велетенський синець, який вона прикривала капелюшком із пом’ятими фіалками.

– Штовхнули? – уточнила Сильвія. – І хто ж? Хто б тебе штовхнув зі сходів, Бріджит? – вона обвела поглядом обличчя тих, хто зібрався на кухні. – Тедді? – Тедді затис рота ручкою, ніби намагався стримати слова. Сильвія повернулася до Памели. – Ти, Памело?

– А що я? – Памела в обуренні притиснула руки до серця, як великомученик. Сильвія повернулася до Бріджит, яка ледь помітно кивнула на Урсулу.

– Що, Урсула?

Сильвія насупилася. Урсула незворушно дивилася вперед, як відмовник-пацифіст перед розстрілом.

– Урсуло, ти щось про це можеш сказати?

Урсула вчинила недобре, вона зіштовхнула Бріджит зі сходів. Якби Бріджит загинула – а могла – вона була б убивцею. Але Урсула знала, що мусить це зробити. Її охопив непоборний жах, і на те не було ради. Вона вибігла з кімнати і забилася в одну з потаємних схованок Тедді, комірчину під сходами. За певний час Тедді приєднався до неї і вмостився на підлозі поруч.

– Я не вірю, що це ти штовхнула Бріджит, – сказав він і стис її долоню теплою ручкою.

– Спасибі. Але я її таки штовхнула.

– Я тебе все одно люблю.

Вона б, може, так ніколи й не вийшла з комірчини, але тут у головні двері подзвонили, і в передпокої раптом зашуміло. Тедді привідкрив двері подивитися, що відбувається, а тоді сховався назад і доповів:

– Мама цілує якогось чоловіка. Вона плаче. Він теж плаче.

Урсула висунула голову з комірчини, щоб подивитися на таку яву, а тоді вражено обернулася до Тедді.

– Мені здається, це, можливо, татко.

Мир

Лютий 1947 року

Урсула обережно перейшла вулицю. Дорога була підступна, поорана крижаними бурунами і ярами. А тротуар іще небезпечніший – як не кучугури брудного витоптаного снігу, то, що гірше, гірки, виковзані місцевими дітлахами, які, відколи школи позакривали, не знайшли собі кращого заняття, ніж кататися на санчатах. Господи, – подумала Урсула, – яка я стала недобра. Це все ця клята війна. Це все цей клятий мир.

Коли вона нарешті встромила ключ у двері з вулиці, була вже геть стомлена. Закупи ніколи доти не були таким випробуванням, навіть за найстрашніших днів Бліцу. Кусючий вітер пік обличчя, пальці заніміли від холоду. Температура вже багато тижнів не піднімалася вище нуля, так холодно не було навіть у 41-му. Урсула уявила, як намагається пригадати цю нестерпну стужу в якомусь непевному майбутньому, і зрозуміла, що не зможе. Не прикличе цього фізичного відчуття, ніби кістки ось-ось розіб'ються, а шкіра лусне. Учора вона бачила, як двоє молодиків намагаються відкрити якийсь люк на дорозі, послуговуючись чи не вогнеметом. Може, не буде ніякого тепла і відлиги, може, надійшов новий Льодовиковий період. Спочатку вогонь, потім крига.

Воно й на краще, що війна відучила її цікавитися модою. Ось що на ній одягнуто, починаючи з внутрішнього шару: кофта з короткими рукавами, кофта з довгими рукавами, светр, кардиган, а згори благеньке зимове пальтечко, куплене в «Пітер Робінсонс» ще за два роки до війни. Це як не згадувати прозаїчного безрадісного спіднього, цупкої твідової спідниці, сірих вовняних шкарпеток, рукавиць, шарфа, шапки і старих материних чобіт на вовні. Заздалегідь шкода бідаху, який спробував би зазіхнути на її честь.

– Нам так не пощастить, – сказала Енід Баркер, одна з їхніх секретарок, над живлющою і цілющою чашкою чаю.

Енід пройшла проби на роль заповзятливої лондонської дівчини році так у 40-му, і відтоді гнула цю лінію із великим завзяттям. Урсула аж картала себе, що така до неї недобра. Енід – людина непогана, та й таблиці зводить вправно: сама Урсула так і не опанувала цим

мистецтвом, коли вчилася у коледжі секретарок. Курси стенографії та машинопису вона закінчила сто років тому – усе, що було до війни, відступило у прадавню історію (її власну). Хай там як, Урсулі заняття давалися на диво легко. Містер Карвер, що очолював курси, стверджував, що вона навіть зможе вивчитися на судову стенографістку й піти працювати в Олд-Бейлі. То було б геть інше життя, може, і краще. Хоча, звісно, ніколи нема знаття.

Урсула піднялася неосвітленими сходами до своєї квартири. Тепер вона жила сама. Міллі вискочила заміж за американського пілота й перебралася до штату Нью-Йорк («Та щоб я – і за військового! Хто б міг подумати?»). Стіни коридору вкривав тонкий шар сажі і, здається, жиру. Будинок був старий, та ще й у Сохо (почувся материн голос: «Хіба ж хочеш – мусиш»). Жінку, що жила на поверх вище, навідувало чимало джентльменів. Урсула вже звикла, що згори постійно лине скрип ліжка і дивні звуки. Зате вона мила, завжди радісно вітається і вчасно підмітає сходи.

Будинок від початку був такий занедбаний, ніби зійшов зі сторінок романів Діккенса, і відтоді, позбавлений любові, занепав іще більше. Утім усенький Лондон виглядав кепсько: брудний, понурий, їй згадалося, як міс Вулф казала, що «бідолашний старий Лондон» уже ніколи не очиститься. («Усе таке жахливо обшарпане»). Може, вона й мала рацію.

– Так і не скажеш, що це ми виграли війну, – сказав Джиммі, коли приїхав їх навідати. У новенькому американському вбранні він сяяв від світлих перспектив.

Урсула легко пробачила молодшому братові дух Нового світу – у нього був тяжкий воєнний досвід. Як, утім, і в них усіх. Черчилль обіцяв їм «довгу і тяжку війну». І як у воду дивився.

Отаке в Урсули тимчасове пристанище. Грошей на краще житло не було, та, як по правді, їй і байдуже. Своя кімната, віконце над умивальником, колонка для гарячої води, спільний туалет далі по коридору. Урсула досі скучала за квартирою, яку знімала з Міллі у Кенсінґтоні. Ту розбомбили під час великого нальоту у травні 41-го. Урсулі згадалася пісня Бессі Сміт – «як лисиця без нори». Насправді вона ще кілька тижнів прожила у тій квартирі, дарма що без даху. Було прохолодно, але Урсула була звична до суворих польових умов:

вивчилася із Союзом німецьких дівчат, хоча в ті темні дні такого й не афішували.

Удома на неї чекала приємна несподіванка. Пеммі прислала подарунок – у дерев'яному ящику лежала картопля, цибуля, величезна зелена савойська капустина (прегарна), а згори ще й півтузина яєць у гніздечку зі старого фетрового капелюха Г'ю. Гарні яєчка, коричневі, плямисті, безцінні, як неогранені коштовні камені, з подекуди налиплим пір'ячком. При ящику записка: «З Лисячого закута з любов'ю». Це – як отримати пакунок від Червого хреста. На бога, як ящик узагалі сюди доправили? Поїзди стали, дороги безнадійно занесло снігом. І як сестра взагалі відкопала цей зимовий урожай, коли «земля тверда як криця»?

Коли Урсула прочинила двері, на підлозі лежала записка. Довелося вдягнути окуляри, щоб її прочитати. Це від Беї Шоукросс: «Я зайшла, а тебе не було. Прийду пізніше. Цілую, Бея». Шкода, що вона пропустила Беїн візит: суботнього надвечірка краще сидіти з друзями, ніж вештати поруйнованим Вест-Ендом. Раз їй від самого вигляду капустини так радісно... Проте капустина – несподівано, як то завжди буває – прикликала прикрий спогад про пакуночок у пивниці на Аргайл-Роул, і вона знову поринула в меланхолію. Останнім часом вона потерпала від перепадів настрою. Покартала себе: та на бога, візьми-но себе в руки.

У квартирі, здається, стало ще холодніше. Після морозного повітря шкіра пекла вогнем. Зашпори брали навіть вуха. Треба було купити навушники чи навіть в'язану шапочку-шолом, як ті, які Тедді та Джиммі носили до школи. Як там у «Напередодні дня св. Агнеси»? Щось там про кам'яні подоби у церкві «у панцирі й каптурі крижанім». Щоразу як вона повторювала цей рядок, її пробирав холод. Колись, ще у школі, Урсула вивчила цілий цей вірш – її пам'ять уже нездатна на такі подвиги – а тепер он навіть рядка згадати не може. Вона раптом пожалкувала, що це Памелі, а не їй дісталася стара Сильвіїна норкова шуба, схожа на велику доброзичливу тварину. Сильвія на День перемоги обрала смерть. Доки інші жінки готували банкети з решток харчів і витанцьовували на вулицях, Сильвія лягла на ліжечку, де в дитинстві спав Тедді, і випила пляшечку снодійного. Записки не лишила, але і так все було ясно. Поминальний обід у Лисячому закуті не хотілося навіть згадувати. Памела сказала, що так

чинять лише боягузи, але Урсула не поділяла її певності. Бодай Сильвія визначилася, що хоче. І стала черговою жертвою війни, черговим рядком у статистиці.

– Знаєш, – сказала Памела, – ми з нею часто сперечалися. Вона казала, що від науки самі біди, люди просто винаходять нові способи убивати. А тепер думаю: може, вона мала рацію.

І це, звісно, ще до Хіросіми.

Урсула запалила газовий вогник на маленькій, побитій життям грубці, що виглядала як біженець із минулого століття, і вкинула в лічильник монету. Ходили чутки, що пенні й шилінги закінчуються. Цікаво, чому б не переплавити зброю? Гармати на плуги і так далі.

Вона розклала дари Пеммі на дерев'яній дошечці, де сушила начиння, як убогий натюрморт. Овочі були брудні, але труби замерзли, тож мити їх ні в чому – та й газова напруга така низька, що воду зігріти складно. «Вода як камінь стала». А на дні ящика вона знайшла півпляшки віскі. Стара добра Пеммі завжди про всіх дбала.

Вона зачерпнула води з відра, яке наповнила з колонки на вулиці, і поставила на газ. Може, яйце зварити, хоча на це й піде ціла вічність? Навколо конфорки тріпотіла тонесенька корона блакиті. У місті попереджали стежити за напругою – а раптом газ знову дадуть, коли ґніт уже згас?

Цікаво, а отруїтися газом – погана смерть? – подумала Урсула. Отруїтися газом... Їй згадався Освенцім. Треблінка. Джиммі був у десантурі, але під кінець війни його з якогось доброго дива приписали до антитанкового полку, який звільняв Берген-Бельзен (у Джиммі взагалі все вічно було з якогось доброго дива). Урсула допитувала брата, доки він їй нарешті не розповів, що там бачив. Він не хотів говорити, а найгіршим, мабуть, так і не поділився, але вона мусила знати. Мусила свідчити. (У вухах відлунював голос міс Вулф: «Не можна забувати цих людей, коли опинимося в безпеці майбутнього»).

Під час війни вона займалася тим, що рахувала померлих – зводила у списки й документи нескінченний потік тих, хто загинув у бомбардуваннях. Цифри приголомшували, але більші числа – шість мільйонів загиблих, п'ятдесят мільйонів загиблих, нескінченна тьма душ – були поза її розумінням.

Учора Урсула набрала води. На сусідній вулиці встановили колонку (хто ці «вони», які її встановили? Після шести років війни всі

звикли коритися «їхнім» наказам, англійці – порода слухняна). Урсула наповнила чайник і відро. Перед нею в черзі стояла елеґантна пані у сріблясто-сірій соболиній шубі до землі і теж терпляче чекала на кусючому морозі з відрами. У Сохо вона виглядала не у своїй тарілці, але хтозна, що в неї за доля?

Жінки при криниці... Здається, Ісус про щось сварився з жінкою при криниці. Із самаритянкою, звісно, безіменною. Наскільки Урсула пам'ятала, та жила з чоловіком поза шлюбом, а до того в неї вже було п'ять інших чоловіків. Біблія короля Якова не пояснювала, що сталося з тими п'ятьма. Може, самаритянка їх отруїла.

Урсулі згадалися розповіді Бріджит про те, як вона дитиною в Ірландії щодня ходила до криниці по воду. От вам і прогрес. Як же швидко відступає цивілізація, оголяючи найогидніше. Он на німців погляньте, такі культурні й виховані люди – а туди ж. Освенцім, Треблінка, Берген-Бельзен. За інших обставин англійці могли бути на їхньому місці, хоча таке теж не прийнято казати. Міс Вулф он вірила, мовляв...

– Отакої, – жінка у соболиній шубі вирвала її із задуми. – Ви не підкажете, чому в мене вода замерзає, а тут – ні?

Акцент у неї був як у аристократки.

– Не знаю, – сказала Урсула. – Нічого я не знаю.

Жінка розсміялася:

– Повірте, я почуваюся так само.

Урсула навіть устигла подумати, що, можливо, хотіла би з нею заприятелювати, але тоді наступна в черзі за нею гукнула: «Рухайтеся там, любі!» – і пані в соболях підхопила свої відра – дужа, як жінки, що помагали на фермах під час війни – і сказала:

– Що ж, час рушати, бувайте.

*

Вона увімкнула радіо. На час цього всього трансляцію Третього каналу припинили. Війна з погодою. Тут навіть національний канал упіймати – справжнє диво, так часто відключали електрику. Але їй потрібен шум, звуки звичного життя. Джиммі перед від'їздом лишив їй старий грамофон – свій вона втратила ще у Кенсінґтоні, а з ним, на

жаль, і більшість платівок. Кілька чудом заціліло, їх вона порятувала – і зараз поставила одну із них. «Я краще лежала б мертва у могилі» Бессі Сміт. Урсула аж розсміялася і сказала вголос:

– Ото життєрадісно.

Урсула дослухалася до рипіння і шипіння старої платівки. Вона справді так почувається?

Вона поглянула на годинник, Сильвіїн золотий годинничок, який забрала собі після похорону. Тільки четверта. Господи, як тягнуться дні. Почувши короткий сигнал, вона вимкнула новини. Бо нащо?

По обіді вона блукала Оксфорд-стрит і Ріджент-стрит, аби чимось себе зайняти й вибратися зі своєї келії. Усі вітрини були понурі й темні. У «Своні й Едґарі» горіли парафінові лампи, у «Селф-ріджс» – свічки, а тривожні людські обличчя виринали, як видива із полотен Гойї. Купувати нічого, чи бодай їй нічого не хотілося, а що хотілося – от, наприклад, милі й на вигляд зручні утеплені дамські черевички – те обурливо дороге (аж п’ятнадцять гіней!). Тільки в депресію вганяє. Міс Фоусетт, її колега, казала:

– На війні – і то було краще.

Та саме збиралася заміж, тож незабаром мала піти з роботи, вони всі скинулися на весільний подарунок – доволі банальну вазу – але Урсула хотіла знайти їй щось особисте, щось особливе, тільки не знала що. Сподівалася на великі крамниці Вест-Енду, і дарма.

Вона зайшла у «Лайонс», випила чаю – блідого, як ягняча водичка, як сказала би Бріджит. Ще з’їла мінімалістичний кекс із тонесеньким шаром маргарину, у якому знайшла тільки дві засохлі родзинки, проте спробувала уявити, наче ласує справжнім делікатесом – соковитим *Cremeschnitte* чи скибочкою *Dobostorte.* Хоча німцям зараз, мабуть, теж не до випічки.

Вона мимоволі вголос прошепотіла «Schwarzwälder Kirschtorte» (надзвичайна назва, надзвичайний торт), чим привернула небажану увагу сусіднього столика – жінки, яка стоїчно поїдала велику булочку у глазурі.

– Ти біженка, люба? – спитала та, здивувавши Урсулу співчутливим тоном.

– Щось штибу того, – сказала Урсула.

*

Чекаючи, доки звариться яйце, – вода була ледве тепла, – вона копирсалася у книжках, які після Кенсінґтона так і не розпакувала. Вона знайшла Данте, якого подарувала Іззі, ошатно оправленого у червону шкіряну палітурку, але з пожовклими сторінками, улюбленого Донна, «Спустошену землю» (рідкісне перше видання, поцуплене в Іззі), повну збірку Шекспіра, її улюблених метафізичних поетів і, нарешті, на самісінькому дні ящика – обшарпаний шкільний примірник Кітса, підписаний «Урсулі Тодд за старанність». Напевно, із цього вийшла б незла епітафія. Вона погортала забуті сторінки, доки не знайшла «Вечір напередодні св. Агнеси».

Страшний мороз усе скував!
Тремтіла пір’ячком усім сова;
В траві замерзлій заєць весь дрижав,
Мовчала кожна пташка лісова[2].

Вона прочитала слова вголос і здригнулася. Треба прочитати щось тепліше, у Кітса і про бджіл було – «аж поки здасться їм, що через край тектимуть вічно їх липкі оселі»[3]. Краще б Кітс помер на англійській землі. Заснув у англійському саду літнього надвечір’я. Ось як Г’ю.

Вона з’їла яйце, гортаючи вчорашній випуск «Таймз» – містер Гоббс із відділу кореспонденції віддав їй свою газету, такий у них був маленький щоденний ритуал. Тепер «Таймз» випускали в меншому форматі, від чого вона видавалася смішною, мовби й самі новини здрібніли. Хоча насправді так і було, правда ж?

*

За вікном спадав сніг, як сірий жирнуватий попіл. Їй згадалися польські родичі Коулів, що злетіли над Аушвіцом, мов вулканічна хмара, яка оповила землю і затулила сонце. Навіть зараз, коли люди дізналися про табори і таке інше, антисемітизм процвітав. Учора вона

чула, як на когось кричать «жид», а коли міс Ендрюс відмовилася скинутися на весільний подарунок міс Фоусетт, Енід Баркер легковажно сказала «от жидівка» – ніби це й не образа.

У конторі було нуднувато і якось гірко – мабуть, усі просто потомилися від холоду і скучили за доброю поживною їжею. Та й робота нудна, вони просто складали без кінця-краю статистику, яка врешті осяде десь в архіві на поталу майбутнім історикам. Як сказав би Моріс, вони «наводили лад у домі», ніби жертви війни – це мотлох, який треба розпихати по місцях і забути. Загони громадянської оборони розпустили вже понад півтора роки як, а вона досі не спекалася бюрократичних клопотів. Жорна Господні (та й урядові) справді мелють дуже повільно і ретельно.

*

Яйце було дуже смачне, ніби зранечку знесене. Вона знайшла стару поштівку з фотографією Брайтонського павільйона – куплену для Крайтона під час короткої вилазки, але так і не відправлену, – написала подяку Пеммі («Прекрасно! Як пакунок від Червоного хреста») й обперла об Сильвіїн годинник на каміні. Біля фото Тедді. Тедді і команда його «галіфакса» порозсідалися у старих кріслах. Навіки юні. У Тедді на колінах стояв його песик Щасливчик, гордий, як фігура на носі корабля. Якби ж то Щасливчик лишився у неї, ото була б втіха! Натомість у неї був хрест Тедді за льотні заслуги, обпертий на фото у рамці. В Урсули теж була медаль, але вона для неї нічого не значила.

Відправить поштівку завтра. Усе одно до Лисячого закута йтиме сто років.

П’ята година. Вона поставила в умивальник чергову немиту тарілку. Сірий попіл на небесах переріс у справжню віхолу, і вона смикнула благеньку завісу, щоб не бачити. Та безнадійно напнулася, й Урсула здалася, щоб, бува, не зірвати карниз. Вікно старе, погано допасоване, крізь нього сочаться холодні протяги.

Електрика зникла, вона навпомацки пошукала на каміні свічку. Куди ж гірше. Урсула віднесла свічку і пляшку віскі до ліжка й залізла під ковдру, не знімаючи пальта. Вона так стомилася.

Газовий вогник тривожно замерехтів. І що в тому поганого? «Без муки вмерти б у годину пізню»[4]. Бували й гірші смерті. Освенцім он, Треблінка. Чи «галіфакс» Тедді, який впав у вогні. Сльози можна було залити тільки віскі. Стара добра Пеммі. Вогник заіскрив і згас. І ґніт. Цікаво, коли знову дадуть газ? Цікаво, вона прокинеться від запаху? А якщо таки прокинеться, то чи зуміє встати і знову запалити вогонь? Вона не думала, що помре, як лисиця, замерзне у своєму лігві. Бодай Пеммі знайде поштівку і зрозуміє, що сестра була їй вдячна. Урсула заплющила очі. Ніби не спала цілий вік і ще трохи. Вона так шалено стомилася.

Почала западати темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Теплий, новий, молочний запах вабив кішку Квіні, як спів сирен. Квіні, строго кажучи, належала місіс Ґловер, хоча й була у своїй зверхності несвідома того, що вона – чиясь власність. Велетенська триколірна кішка з'явилася в них на порозі разом із кухаркою. Та принесла її у полотняній сумці, а тепер Квіні розжилася власним кріслом при кухонній грубці, зменшеною копією крісла своєї хазяйки.

Утім, наявність власного крісла не заважала їй лишати шерсть на всіх інших поверхнях у домі, включно з ліжками. Г'ю, не любитель котів, весь час дивувався, як ця «шолудива тварюка» примудрялася обтертися об його костюми.

Квіні була кішка злостива й била лапами, як заєць, тих, хто підходив до неї надто близько. Бріджит, також не любителька котів, заявила, що у цю звірину вселився диявол.

Звідки долинав новий і ласий запах? Квіні рушила вгору сходами до великої спальні. З розтопленого каміна пашів жар. Це добра кімната – на ліжку товста м'яка ковдра, сонні тіла солодко дихають. Аж ось і ліжечко розміром саме як для кішки, уже зігріте подушечкою розміром саме як для кішки. Квіні стала м'яти лапками ніжну плоть, раптом вернувшись у ті часи, коли сама була кошеням. Вона вмостилася зручніше, у горлі клекотало щасливе басовите муркотіння.

Вона отямилася, коли шкіри торкнулися гострі голки. Біль – нове, небажане відчуття. А потім щось м'яке накрило обличчя, забилося в рот, натисло, придушило. Що більше вона намагалася вдихнути, то тяжче ставало. Безпорадна, бездиханна, вона падала, падала, як підстрелена птаха.

Квіні вже заколисала себе муркотінням, коли крик вирвав її із солодкої дрімоти, а тоді її підхопили й пожбурили через усю кімнату. Вона завила, засичала, кинулася до дверей: розуміла, що цю битву програє.

*

Ані знаку життя. Непорушне ослабле тільце, реберця не здіймаються. Серце Сильвії валило у груди, як кулак, намагалося вирватися назовні. Страх накрив її, як хвиля.

Вона інстинктивно накрила губами ротик і носик немовляти. І обережно дмухнула. І ще раз. І ще.

А тоді дитя ожило. Отак просто. («Це просто збіг, – сказав доктор Фелловз, коли йому розповіли про це медичне чудо. – Навряд чи когось можна оживити таким методом»).

*

Бріджит повернулася на кухню з другого поверху, куди відносила яловичий бульйон, і слухняно доповіла місіс Ґловер:

– Місіс Тодд просить сказати кухарці – себто вам, місіс Ґловер – щоб ви позбулися кішки. Найкраще, якщо її уб'ють.

– Уб'ють? – обурилася місіс Ґловер. Кішка, що повернулася до свого звичного місця при грубці, підняла голову і з осудом поглянула на Бріджит.

– Я просто передаю, що вона сказала.

– Тільки через мій труп, – сказала місіс Ґловер.

*

Місіс Пікша сьорбала підігрітий ром – сподівалася, що як справжня пані: Ішла третя чарка, усередині вже жеврів жар. Вона йшла приймати дитину, але завірюха змусила її спинитися у «Голубому леві», що неподалік від Чалфонт-Сент-Пітера. Ноги її в такому місці не було б, якби не нагальна потреба, але в каміні ревів вогонь, а товариство виявилося премиле. По стінах сяяли кінські вуздечки і мідні глеки. З її місця за перегородкою було видно загальний бар, де спиртне текло рікою. То було веселіше. Хтось затягнув пісню, і місіс Пікша із подивом піймала себе на тому, що відбиває ногою в такт.

– Ви би бачили, який там сніг, – сказав власник пабу, перехиляючись через широкий відполірований мідний шинквас. – Може, ми тут на багато днів застрягли.

– Як це – днів?
– Випийте ще. Сьогодні все одно нікуди не підете.

Як лисиця в норі

Вересень 1923 року

То ти тепер узагалі не ходиш до доктора Келлета?

Іззі відкрила емальований портсигар, де акуратним рядком лежали цигарки «Собраніє», і простягнула їй. Іззі з усіма поводилася як із ровесниками. Це лестило, але свідчило радше про її лінощі.

– Мені тринадцять, – сказала Урсула. Як про неї, то це була відповідь на обидва запитання.

– Зараз дорослішають рано. А життя, знаєш-но, буває коротке, – сказала Іззі, виймаючи довгий мундштук із чорного дерева і слонової кістки. Вона роззирнулася у пошуках офіціанта, який підніс би їй запальничку. – Я скучаю за твоїми візитами до Лондона. Пам'ятаєш, як ми ходили на Гарлі-стрит, а тоді в «Савой» на чай? Було весело.

– Я вже рік не ходжу до доктора Келлета. Вони вирішили, що я вилікувалася.

– Ну, і прекрасно. А мене *la famille* вважає невиліковною. Звичайно, ти *jeune fille bien élevée* і не знаєш, як це – бути цапом-відбувайлом і спокутувати гріхи інших.

– Та ні, мені здається, прекрасно я все уявляю.

У суботу після обіду вони зайшли у «Сімпсонс». «Панянки на вигулі», – сказала Іззі. Просто у них на очах їм відрізали великі окрайці яловичини з кров'ю. Мама Міллі, місіс Шоукросс, була вегетаріанкою і, мабуть, обурилася б, забачивши такий кусень м'яса. Г'ю звав місіс Шоукросс (Роберту) богемою, а місіс Ґловер – ненормальною.

Іззі схилилася до юного офіціанта, який метнувся до неї, щоб підкурити.

– Спасибі, любий, – протуркотіла вона і поглянула йому просто у вічі так, що він зашарівся і став точнісінького такого кольору, як м'ясо на тарілці, а тоді відмахнулася байдужим порухом руки і сказала Урсулі: – *Le rosbif*.

Іззі любила припорошити розмову французькими вкрапленнями. («У юності я пожила в Парижі. І, звісно, під час війни...»).

– А ти говориш французькою?

– Ну, я вчу її у школі. Це не значить, що я нею говорю.

– Ти в нас така цікава, – Іззі глибоко затяглася через мундштук, а тоді надула приголомшливо червоні губки, ніби збиралася зіграти на трубі, і видихнула дим. Кілька чоловіків, які сиділи навколо, зачудовано обернулися. Вона підморгнула Урсулі. – Напевно, *déjà vu* – це перші французькі слова, які ти вивчила? Бідашечка. Може, ти в дитинстві вдарилася головою. Я, мабуть, таки вдарилася. Що ж, призволяймося, я дуже голодна, а ти? Мені прописали лікувальне голодування, але всьому є якась межа.

Й Іззі взялася пиляти яловичину.

Коли Іззі підібрала Урсулу на платформі в Мерілебоні, то була аж зелена – її «трохи нудило» від устриць і рому («не треба їх мішати») після «розгульної» ночі у клубі на Джермін-стрит. Тепер вона забула про ті устриці і їла так, ніби тиждень і рісочки в роті не мала, хоча завжди заявляла, що мусить «стежити за фігурою». Ще Іззі заявляла, що «бідна як церковна миша», ось тільки грошима розкидалася навсібіч.

А нащо, мовляв, і жити, якщо не можеш погуляти? («У неї не життя, а суцільні гульки», – бурчав Г'ю).

Іззі буцімто мусила себе балувати, аби якось пом'якшити той факт, що «вступила до лав трударів» і заробляє собі на хліб, «барабанячи» на друкарській машинці. «Як її послухати, то можна подумати, що вона вугілля розвантажує», – жовчно кинула Сильвія після рідкісного і доволі напруженого родинного обіду в Лисячому закутку. Коли Іззі поїхала, Сильвія взялася незграбно помагати Бріджит зібрати вустерські фруктові тарелі і сказала:

– Вона все життя меле дурниці, відколи навчилася говорити.

– Це родинна реліквія, – Г'ю втрутився, щоб порятувати тарілки.

Іззі примудрилася влаштуватися в газету («Бозна як», – сказав Г'ю) і тепер писала щотижневі колонки. Її колонка називалася «Пригоди сучасної синьої панчохи» і пояснювала, як воно – бути «незалежною».

– Усі знають, що тепер чоловіків на всіх не вистачає, – сказала вона, терзаючи булочку за столом у стилі Регентства в Лисячому закуті.

– Але ж ти їх десь знаходиш, – пробурмотів Г'ю.

Іззі його мовби й не почула і марнотратно мазюкала хлібець маслом, нехтуючи каторжною працею корови:

– Стільки хлопчиків загинуло. Нічого не вдієш, треба жити, як можемо, без них. Сучасна жінка мусить дбати про себе, не сподіваючись на дім і родину. Вона мусить навчитися бути емоційно, фінансово і, що найважливіше, духовно незалежною. – («Дурниці», – це знову Г'ю). – На Великій війні жертвували собою не тільки чоловіки. – («Тільки вони мертві, а ти ні, всього й різниці», – це вже Сильвія. Крижаним тоном).

– Звісно, – сказала Іззі, свідома того, що біля неї стояла місіс Ґловер з віндзорським супом, – жінки з нижчих класів працювали завжди.

Місіс Ґловер кинула на неї недобрий погляд і міцніше стиснула черпак. («Віндзорський? Смакота, місіс Ґловер. А що ви в нього кладете? Та невже! Як цікаво!»).

– Ми, звісно, рухаємося до позакласового суспільства, – і від адресованої Г'ю ремарки місіс Ґловер зневажливо пирхнула.

– То ти цього тижня більшовичка? – уточнив Г'ю.

– Усі ми тепер більшовики, – легковажно відмахнулася Іззі.

– А ще сидить за моїм столом! – Г'ю розсміявся.

– Ото дурепа, – сказала Сильвія, коли Іззі нарешті рушила на станцію. – І вся розмальована. Ніби на сцену зібралася. Хоча у себе в голові, звісно, вона завжди на сцені. Вона – сама собі театр.

– І ще ця стрижка, – сприкрено докинув Г'ю.

Годі й казати, що Іззі перша серед їхніх знайомих постриглася під каре, і після цього Г'ю заборонив жінкам у своїй родині обстригати волосся. Щойно він сказав своє вагоме батьківське слово, зазвичай несхильна до бунту Памела вирвалася з Війні Шоукросс до міста, і повернулися дівчата вже обстриженими й підголеними. («Так зручніше грати в теніс», – розважливо пояснила Памела). Свої важкі коси Памела зберегла – хтозна, як реліквію чи як трофей.

– Бунт у наших рядах? – спитав Г'ю.

А що ані Г'ю, ані Памела не були схильні до суперечок, на тім розмова і згасла. Коси тепер жили в глибині Памелиного комода.

– Може, колись на щось згодяться, – сказала вона, хоча ніхто в родині не міг уявити, на що.

Сильвія недолюблювала Іззі не лише через стрижку чи макіяж. Вона так ніколи і не пробачила їй за дитину. Синові Іззі зараз мало виповнитися тринадцять, так само, як Урсулі.

– Живе десь маленький Фріц чи Ганс, – казала вона. – І в його жилах така сама кров, як у моїх дітей. А Іззі, звісно, тільки свої забаганки в голові.

– Але є і в неї щось за душею. Вона, мабуть, бачила страшні речі на війні, – сказав Г'ю, ніби сам нічого такого не бачив.

Сильвія труснула головою, мовби над її прегарним волоссям роїлася мошва. Вона заздрила війні Іззі, навіть найстрашнішому.

– Усе одно дурепа, – наполягала вона, тож Г'ю розсміявся і сказав:

– Точно.

Колонка Іззі складалася здебільшого з нотаток про її буремне особисте життя, подекуди пересипаних соціальними коментарями. На минулому тижні стаття розповідала про те, що «відкриваються нові висоти» – це про «злет спідниць емансипованого жіноцтва». Складалася вона здебільшого з порад про те, як розжитися на гарні ноги, потрібні для таких спідниць. «Станьте навшпиньки на нижній сходинці й відхиліться назад, щоб п'ятка зависла над краєм». Памела цілий тиждень робила цю вправу на сходах до горища, але заявила, що жодного покращення не помітила.

Г'ю бурчав і опирався як міг, але почувався зобов'язаним щоп'ятниці купувати газету та прочитувати сестрину колонку в потязі додому, «аби знати, що там вона пописує» (а тоді кинути видання, яке завдавало йому самі прикрощі, на столі у передпокої, де його підбере Памела). Г'ю жив у страху, що якось Іззі напише і про нього. Втішало тільки те, що вона писала під псевдонімом «Дельфіна Фокс» – Сильвія заявила, що «такого дурного імені зроду-віку не чула».

– Що ж, – сказав Г'ю. – Дельфіна – це справді її друге ім'я, на честь хрещеної. А Тодд – старе слово на позначення лисиці, тож певна логіка в тому є. Але я, звісно, її не захищаю.

– Але ж це моє ім'я, так у свідоцтві про народження написано, – обурилася Іззі, коли на неї напалися за чаркою перед обідом. – Походить від Дельфів, ну, ви знаєте, провидиця і так далі. Тож я би сказала, що мені цілком пасує.

(«То вона тепер ще й провидиця? – спитала Сильвія. – Якщо вона провидиця, то я – висока жриця Тутанхамона»).

Іззі в іпостасі Дельфіни вже кілька разів згадувала своїх «двох племінників» («Лобуряки на славу!»), але імен не називала. «Бодай поки що», – похмуро сказав Г'ю. Вона вигадувала про явно фіктивних

племінників «цікаві анекдотки». Морісові було вісімнадцять (а «малим впертюхам» Іззі було дев’ять і одинадцять) – він учився в закритій школі і за багато років провів у товаристві Іззі не більше десяти хвилин.

Що ж до Тедді, то він намагався уникати ситуацій, які могли дати поживу для анекдоток.

– Це ти взагалі про кого? – допитувалася Сильвія над на диво зухвалою інтерпретацією рецепту смаженої камбали у виконанні місіс Ґловер. На столі лежала згорнута газета, і вона обережно постукувала по колонці Іззі пальцем, ніби боялася, що підхопить заразу. – Вони що, списані з Моріса й Тедді?

– А як же Джиммі? – спитав Тедді. – Чому ви про нього не пишете?

Джиммі в ошатному светрику кольору небесної блакиті саме набивав собі рота товченою картоплею – його, здається, геть не обходило, що він не потрапить до красного письменства. Він був дитя миру: це заради Джиммі вели війну, що покладе край усім війнам. Сильвія знову заявляла, що новий член родини захопив її зненацька («Мені здавалося, що четверо – це повний набір»). Колись Сильвія не знала, як роблять дітей, а тепер, здається, не розуміла, як їх не робити.

(«Мабуть, Джиммі – це постскриптум», – сказала Сильвія. «Та мені тоді було не до таких мудрих слів», – сказав Г’ю, а тоді обоє розсміялися, і Сильвія сказала: «Та ну тебе»).

Коли з’явився Джиммі, Урсулі здалося, що її відштовхнули від серця родини, ніби тарелю пересунули до краю заставленого столу. Якось вона підслухала, що Сильвія у розмові із Г’ю називає її зозуленям: «Урсула – незграбне зозуленя». Проте чи можна бути зозуленям у власному гнізді?

– Ти ж моя справжня мати? – спитала вона у Сильвії, на що та розсміялася.

– Докази неспростовні, моя люба.

– Я біла ворона, – сказала вона докторові Келлетові.

– Хтось мусить бути й білою вороною, – сказав він.

*

– Не смій писати про моїх дітей, Ісобель, – запально сказала Сильвія.

– Та це вигадані персонажі, на бога, Сильвіє.

– І про моїх уявних дітей писати не смій, – вона припідняла скатертину і втупилася в підлогу, а тоді дратівливо спитала в Памели, яка сиділа навпроти: – Що ти ногами робиш?

– Виписую кола литками, – сказала Памела, яку мовби й не обходило Сильвіїне роздратування. Останнім часом вона була доволі зухвала і при тому розважлива – для Сильвії гіршого поєднання годі і придумати. («Ти вся в батька», – кинула вона Памелі, коли вони посварилися через якісь дрібниці. «І що тут поганого?» – спитала Памела). Памела стерла картопляний клейстер із рожевих щічок Джиммі і додала: – Спершу за годинниковою стрілкою, потім проти. Тітонька Іззі каже, що від цього форма литок покращується.

– Іззі – остання особа, чиїх порад варто слухатися. – («Перепрошую?» – сказала Іззі). – Крім того, ти ще замала для литок доброї форми.

– Ти в моєму віці побралася з татком.

– Прекрасно! – з полегшею вигукнув Г'ю, побачивши на порозі місіс Ґловер, яка саме готувалася урочисто занести *Riz impératrice.* – Привид великого Ескоф'є стоїть за вами, місіс Ґловер.

Кухарка мимоволі озирнулася.

*

– Просто прекрасно, – сказала Іззі. – Пудинг із цукатами. Вічно у «Сімпсонс» годують, як малих дітей. Ти знаєш, що в нас у дитинстві була дитяча на цілий поверх?

– У Гемпстеді? У бабусі?

– Точно. Коли я була такого віку, як Джиммі зараз, – Іззі спохмурніла, ніби згадала давно забуті прикрості, але щойно страусине перо у неї на капелюшку співчутливо затрепетало, як вона ожила, побачивши срібну тарелю заварного крему. – То в тебе вже не буває того дивного відчуття? Дежавю і так далі?

– Ні. Ну, інколи. Але нечасто. А раніше було часто. Зараз ні. Ну, майже.

Невже ці відчуття справді минули? Вона ні в чому не була певна. Спогади перегукувалися, як процесія відлунь. Чи буває процесія відлунь? Може, і ні. Під проводом доктора Келлета вона вчилася (здебільшого безуспішно) висловлюватися точніше. Вона скучала за їхніми затишними посиденьками по четвергах (він називав це тет-а-тет: знову французька). Уперше вона потрапила до доктора Келлета, коли їй було десять – ще зраділа, що нарешті вирвалася з Лисячого закута в товариство людини, чия увага повністю і безроздільно належить їй. Сильвія чи, найчастіше, Бріджит саджали Урсулу на потяг, а в Лондоні її зустрічала Іззі, хоча Урсулині батьки й сумнівалися, чи тій стане відповідальності заопікуватися дитиною.

(– Як я зауважила, міркування зручності, – сказала Іззі Г'ю, – зазвичай переважають етичні аргументи. Якби в мене була десятилітня дитина, то, мабуть, мені було б неспокійно відпускати її в дорогу саму.

– Але ж у тебе є десятилітня дитина, – нагадав Г'ю про маленького Фріца.

– А ми можемо його знайти? – спитала Сильвія.

– Голка в копиці сіна, – сказав Г'ю. – Ім'я фріцам легіон).

*

– Так от, я за тобою скучила, тому й попросила, щоб ти приїхала на день. Правду кажучи, я здивувалася, коли Сильвія погодилася. Між твоєю матір'ю і мною завжди був певний, як би це сказати, *froideur*. Мене, звісно, вважають поганим, безумним і небезпечним знайомством. Хай там як, я вирішила вирвати тебе з цієї отари, так би мовити. Ти мені трошки нагадуєш мене. – (Це добре? – подумала Урсула). – Ми можемо бути особливими подружками, як думаєш? Памела нуднувата. Теніс, велосипеди, воно й не дивно, що в неї такі дебелі литки. *Très sportive*, я нічого не кажу, та все ж. Та ще наука! А що ж веселощі? А хлопці, ну... на те вони й хлопці. А ось ти, Урсуло, цікава. Усі ці дивні розповіді про майбутнє. Маленька наша пророчиця. Може, тобі треба купити циганського воза, кришталеву кулю, карти таро. «Потопельник, фінікіянин-моряк» і так далі. Моє майбутнє не бачиш, ні?

– Ні.

*

– Реінкарнація, – сказав їй доктор Келлет. – Ти не знайома із цим поняттям?

Десятирічна Урсула труснула головою. Вона взагалі мало із чим була знайома. У доктора Келлета був затишний кабінет на Гарлі-стрит із панелями зі світлого дуба, товстим червоно-синім килимом і двома великими шкіряними кріслами обабіч каміну. На лікарі був твідовий костюм-трійка з масивним золотим годинничком на ланцюжку. Від доктора Келлета завжди пахло тютюном для люльки, а обличчя в нього було таке погідне, ніби він ось-ось підігріє булочку і прочитає добру казку. Натомість він просто підморгнув Урсулі і сказав:

– То ти, кажуть, здійснила замах на покоївку?

(То ось чому я тут, – зрозуміла Урсула).

Він запропонував їй чаю з пристрою, який стояв у кутку кімнати – доктор називав його самоваром.

– Я не росіянин, де там, я з Мейдстоуна, але до революції бував у Санкт-Петербурзі.

Він, як і Іззі, ставився до Урсули як до дорослої чи бодай вдавав – але на тому схожість вичерпувалася. А гіркий чорний чай можна було пити виключно з цукром і галетним печивом, що стояло на столику між ними.

Учився він у Відні («де б то ще?»), але сказав, що потім пішов власним шляхом. Він не вважав себе чиїмось послідовником, хоча навчався «у всіх. Але треба тримати ніс за вітром. Пробиватися крізь сум'яття своїх думок. Склеювати розколоте єство». Урсула поняття не мала, про що це він.

– То ти зіштовхнула покоївку зі сходів?

Як на чоловіка, який щойно говорив про ніс за вітром і сум'яття думок, питання було аж надто пряме.

– Це нещасний випадок.

Вона не думала про Бріджит як «покоївку», вона думала про неї як Бріджит. Та й було це сто років тому.

– Твоя мама за тебе хвилюється.

– Я просто хочу, щоб ти була щаслива, мила, – сказала Сильвія, домовившись про зустріч із доктором Келлетом.

– А я що, нещасна? – здивувалася Урсула.

– А ти як думаєш?

Урсула розгубилася. Вона не знала, як виміряти щастя чи нещастя. Хисткі спогади про втіху і падіння в пітьму належали світові тіней і снів – невідступно присутньому, але майже невловному.

– Ніби існує якийсь інший світ? – уточнив доктор Келлет.

– Так. Але він не відділений від нашого.

(– Вона часом говорить дивні речі, але щоб прямо до психіатра? – спитав Г'ю в Сильвії і насупився. – Вона ще маленька. Вона ж не дефективна.

– Звісно, ні. Їй просто потрібно трохи підлікуватися).

*

– І – вуаля – тебе підлікували! Чудо та й годі, – сказала Іззі. – Дивак він був, той душевний лікар. А сирну тарелю замовимо? Стілтон такий зрілий, що, здається, ось-ось сам піде додому. Чи, може, збираймося й ходімо до мене?

– Я наїлася, – сказала Урсула.

– І я теж. Тоді збираймося. Плачу я?

– У мене грошей нема, мені тринадцять, – нагадала Урсула.

Коли вони вийшли з ресторану на Стренд, то пройшли лише кілька кроків. На подив Урсули, Іззі сіла на водійське сидіння лискучої машини з відкидним верхом, доволі недбало припаркованої біля пабу «Коул-Хоул».

– То в тебе є машина! – вигукнула Урсула.

– Правда ж, красуня? Не те щоб це за свої гроші. Сідай. Це «санбім», спортивна модель. Значно краще, ніж водити швидку. І прекрасна для такої погоди. Проїдемося панорамним маршрутом уздовж набережної?

– Так, будь ласка.

– А ось і Темза, – сказала Іззі, коли річка з'явилася в полі зору. – Німфи, на жаль, усі відбули.

Стояло миле вересневе пообіддя, хрумке, як яблучко.

– Лондон прегарний, що не кажи, – сказала Іззі.

Вона водила, як на трасі у Бруклендсі. Це і лякало, і заворожувало. Проте раз Іззі пережила війну, то на набережній

Вікторії, мабуть, тим паче не постраждає, – постановила Урсула.

На під'їзді до Вестмінстерського мосту довелося сповільнитися: дорогу перекрила здебільшого мовчазна демонстрація безробітних. Один плакат повідомляв: «Я воював за кордоном». Інший – «Голодний, хочу працювати».

– Вони такі покірні, – відмахнулася Іззі. – У цій країні ніколи не буде революції. Чи нової революції. Стяли голову одному королю й відтоді спокутуємо вину.

Обшарпаний чоловік підійшов до машини й гукнув щось – Урсула таких слів не знала, але загальний зміст був цілком зрозумілий.

– *Qu'ils mangent de íα brioche*, – пробурмотіла Іззі. – Ти ж знаєш, що вона насправді цього не казала? Ну, Марія-Антуанетта? На неї звели наклеп. Не вір усьому, що кажуть. Більшість – брехня, чи в кращому разі напівправда.

Складно сказати, роялістка Іззі чи республіканка. «Краще триматися подалі від обох сторін», – казала вона.

Біг Бен урочисто пробив третю, коли «санбім» просочився крізь натовп.

– *Si lunga tratta digente, ch'io non avrei mai creduto che morte tanta n'avesse disfatta.* Читала Данте? А ти почитай. Він дуже добрий поет.

Звідки Іззі все знає? Та тільки легковажно покивала.

– А, це із завершальної школи. А потім після війни пожила в Італії. Звісно, з коханцем. Збіднілий граф, це більш-менш *de rigueur*, раз тебе вже занесло в ті краї. Ти шокована?

– Ні, – хоча насправді таки шокована. Воно й не дивно, що між її матір'ю й Іззі був *froideur*.

*

– Реінкарнація – наріжний камінь буддистської філософії, – казав доктор Келлет, смокчучи пінкову люльку.

Люлька слугувала розділовим знаком у розмовах із доктором Келлетом: він багато жестикулював, як не мундштуком, то чашечкою у формі голови турка, дуже цікавою, і час від часу поринав у неминучий ритуал (висипати попіл, наповнити чашечку, утрамбувати тютюн, підпалити і так далі).

– Ти знайома з буддизмом?

Ні з чим вона не знайома.

– Скільки тобі років?

– Десять.

– Ще геть юна. Може, ти згадуєш попереднє життя. Звісно, послідовники Будди не вірять, що ми повертаємося такими ж до тих же обставин, як стверджуєш ти. Вони вважають, що ми рухаємося вгору чи вниз – може, зрідка в бік. Ціль – це нірвана. Небуття, по суті, – десятирічній Урсулі здавалося, що ціллю мало би вважатися буття. – Більшість давніх релігій дотримувалися ідеї циклічності: змія, що кусає власний хвіст, тощо.

– Я хрещена, – сказала вона в надії, щоб підтримати розмову. – В англіканській церкві.

Доктора Келлета Сильвії порадила їхня сусідка, місіс Шоукросс, яка познайомилася з ним завдяки майору Шоукроссу. За словами майора, Келлет рятував тих, хто «потребував допомоги» після повернення з війни (ходили чутки, що й сам майор потребував «допомоги»). Інколи Урсула перетиналася з іншими пацієнтами, скажімо, пригніченим юнаком, який витріщався на килим у приймальні й тихо розмовляв сам із собою, і чоловіком, що вистукував ногою в такт нечутній музиці. Рецепціоністка доктора Келлета – місіс Дакворт, яка втратила на війні чоловіка, а сама працювала медсестрою – була завжди дуже уважна до Урсули, пропонувала їй льодяники і розпитувала про родину. Якогось дня до приймальні забрів чоловік, хоча дзвінок унизу так і не задзвонив. Він розгублено і трохи дико завмер серед кімнати, втупившись в Урсулу, ніби дітей ніколи не бачив. А тоді місіс Дакворт підвела його до стільця, сіла біля нього, обійняла по-материнськи і сказала:

– Ну ж бо, Біллі, ну ж бо, що сталося?

Біллі опустив голову їй на груди й розридався.

Урсула не могла слухати, як плаче маленький Тедді. У темних і страшних глибинах її єства, де клубилося горе, розверзлася прірва. Хотілося тільки, щоб він не плакав більше ніколи. Такий самий ефект справив чоловік у почекальні доктора Келлета. («Матері почуваються так кожнісінький божий день», – сказала Сильвія).

Тієї миті доктор Келлет вийшов із кабінету і сказав:

– Заходьте, Урсуло, я поговорю з Біллі згодом.

Проте коли Урсулин сеанс скінчився, Біллі в почекальні вже не було.

– Бідаха, – із сумом сказала місіс Дакворт.

Доктор Келлет пояснював Урсулі, що після війни чимало людей взялося шукати сенс у несподіваних напрямках – «теософія, розенкрейцери, антропософія, спіритуалізм. Усі намагаються надати своїм втратам смислу». Сам доктор Келлет пожертвував війні сина – Гай, капітан королівського полку Західного Суррею, загинув під Аррасом. «Треба триматися за ідею пожертви, Урсуло. Може, саме в цьому полягає вище покликання». Він показав їй фотографію – Гай був не у військовій формі, а у білому крикетному строї, й гордо заносив биту.

– Міг би грати на національному рівні, – із сумом сказав доктор Келлет. – Я люблю уявляти, як він – як вони всі – ведуть на небесах нескінченну гру. Стоїть бездоганний червневий день, вони ось-ось перервуться на чай.

Урсулі стало шкода всіх цих юнаків, що так ніколи і не вип'ють чаю. На небесах був Боцман, старий шкарбань Сем Веллінґтон і Кларенс Додде, якого іспанка скосила на наступний день після перемир'я. Урсула не могла уявити їх за крикетом.

– У Бога я, звісно, не вірю. А в небеса вірю. Куди ж дінешся, – похмуро додав доктор Келлет. Урсула не розуміла, як це має їй зарадити.

– А з наукової точки зору можу припустити, що частина твого мозку, відповідальна за пам'ять, має невеликий ґандж, нейрологічну проблему, внаслідок якої тобі здається, що ти повторюєш пережите. Ніби щось заїло.

Він сказав, що насправді вона не помирає й не перероджується, це їй просто так здається. Урсула не розуміла, у чому тоді різниця. Може, вона справді десь застрягла? Якщо так, то де?

– Але ж ми не хочемо, щоб ти перебила всіх слуг?

– Але ж це було так давно. Відтоді я нікого не пробувала вбити.

– Вона геть похнюпилася, – повідомила Сильвія на першому сеансі з доктором Келлетом і єдиній зустрічі, на яку прийшла з Урсулою, хоча було видно, що вона вже говорила з лікарем сам-на-сам. Урсулі було дуже цікаво, що ж про неї сказали. – Вона вічно як у воду опущена. Мене не дивує, коли так почуваються дорослі...

– Справді? – доктор Келлет схилився вперед, запитально змахнувши люлькою. – Це ви так почуваєтеся?

– Проблема не в мені, – відповіла Сильвія з найпогіднішою своєю усмішкою.

То це я – проблема? – подумала Урсула. І взагалі, вона хотіла не вбити Бріджит, а порятувати. А як не порятувати, то, можливо, нею пожертвувати. Доктор Келлет же сам сказав, що жертовність – найвище покликання.

– Я б на твоєму місці дотримувався традиційних моральних приписів, – сказав він. – Над долею ти не владна. Це затяжка ноша для маленької дівчинки.

Він встав із крісла і підкинув вугілля в багаття.

– Є така течія в буддистській філософії, що називається дзен. Її прихильники стверджують, що інколи трагедії трапляються для того, щоб уникнути чогось значно гіршого, – сказав доктор Келлет. – Хоча, звісно, у певних ситуаціях неможливо уявити щось гірше.

Мабуть, це йому згадався Гай, який мало того, що загинув під Аррасом, то тепер ще й цілу вічність не зможе випити чаю і з'їсти сендвіч із огірком.

*

– Понюхай, – сказала Іззі, прискаючи парфумами в напрямку Урсули. – Шанель №5. Останній писк моди. І вона останній писк моди, і її дивні синтетичні парфуми.

Іззі розсміялася, ніби дотепно пожартувала, і знову розпилила невидиму хмарку у вбиральні. Запах був геть неподібний на квіткові пахощі, якими мастилася Сильвія.

Вони нарешті дісталися до квартири Іззі на Безіл-стрит *(«endroit* банальний, зате до „Герродс" рукою подати»). Вбиральня в Іззі була викладена рожевим і чорним мармуром («Сама розробила, краса, правда ж?») – різкі лінії, гострі кути. Урсулі страшно було уявити, що сталося б, якби там хтось послизнувся і впав.

У цій квартирі все було нове й лискуче. Це вам не Лисячий закут, де час відмірювало повільне цокання великого годинника в передпокої, а на паркеті лищала патина років. Майсенські фігурки з відбитими

пальчиками й облущеними ніжками і стафордширські песики з надщербленими вухами, здається, не мали нічого спільного із пластиковими полицями й оніксовими попільничками у покоях Іззі.

На Безіл-стрит усе було таке нове, наче місце йому у крамниці. Навіть книжки нові – романи, збірки есеїв і вірші письменників, про яких Урсула ніколи не чула.

– Треба йти в ногу з часом, – сказала Іззі.

Урсула поглянула на себе у дзеркало у вбиральні. Іззі височіла за нею, як Мефістофель за Фаустом, і сказала:

– Господи, та ти в нас виросла красунечка, – а тоді взялася по-різному укладати їй волосся. – Тобі треба підстригтися, сходи до мого *coiffeur*. Він справжній майстер. А то виглядаєш, як доярка, а можеш бути підступно зваблива.

*

Іззі витанцьовувала спальнею, наспівуючи «Якби ж то я вміла танцювати шиммі, як моя сестричка Кейт».

– А ти вмієш танцювати шиммі? Дивись, це легко.

Насправді виявилося геть не легко, тож вони, розсміяні, повалилися на сатинове покривало на ліжку.

– Нада забавлятися, да? – сказала Іззі, жахливо імітуючи вимову кокні.

У спальні був жахливий безлад – повсюди валявся одяг, сатинові нижні спідниці, крепдешинові нічні сукні, шовкові шкарпетки й осиротілі черевики, і на всьому лежав шар пудри.

– Ти поміряй, якщо щось подобається, – недбало кинула Іззі. – Хоча ти значно менша за *мене*. *Jolie et petite.*

Урсула відмовилася, бо боялася, що одяг її причарує. Такий одяг міг перетворити тебе на іншу людину.

– Що робитимемо? – спитала Іззі, раптом занудьгувавши. – Може, в карти зіграємо? Безик?

Пританцьовуючи, вона рушила крізь завали до вітальні, до великого лискучого хромованого об’єкта, який виглядав так, ніби його щойно винесли з капітанського містечка океанічного лайнера. Він виявився баром.

– Випити хочеш? – вона із сумнівом поглянула на Урсулу. – Ні, не нагадуй, тобі тільки тринадцять.

Вона зітхнула, закурила й поглянула на годинник.

– Для матіне надто пізно, для вечірніх вистав надто рано. У Театрі герцога йоркського дають «Викликає Лондон!», кажуть, дуже цікаво. Можемо піти, поїдеш додому пізніше.

Урсула торкнулася клавіш друкарської машинки, що стояла на столі під вікном.

– Моє знаряддя праці, – сказала Іззі. – Може, впишу тебе в колонку.

– І що напишеш?

– Не знаю, щось вигадаю. Так роблять усі письменники, – вона вийняла і поклала на патефон платівку з шафки. – Послухай, ти такого ніколи не чула.

І справді, не чула. Почався запис із піаніно, проте це не мало нічого спільного з Шопеном чи Лістом, яких Сильвія виконувала так мило (а Памела – так прозаїчно).

– Це називається хонкі-тонк, – сказала Іззі. Жінка з американським акцентом співала таким грубим голосом, ніби вік звікувала за ґратами. – Це Іда Кокс. Негритянка. Правда ж, надзвичайна?

Правда.

– Співає про сумну жіночу долю, – сказала Іззі, підкурюючи чергову цигарку і затягуючись. – Якби ж то знайти якогось багатія й вийти заміж. «Великий прибуток – найкращий рецепт щастя, який я знаю». Ти знаєш, хто це сказав? Ні? А треба.

Вона раптом роздратувалася, як не до кінця приручена тварина. Задзвонив телефон, вона пробурмотіла «в останню мить порятувалася», а тоді почалася гарячкова розмова з незримим, нечутним співрозмовником. На прощання Іззі кинула: «Це прекрасно, любий, побачимося за півгодини». Й Урсулі:

– Я запропонувала б тебе підвезти, але їду до «Клариджс», це за сто кілометрів від Мерілебону, а потім мені ще треба дістатися на вечірку на Лоундес-сквер, так що вибачай, ніяк не можу доправити тебе на вокзал. Ти ж доїдеш на метро? Метро користуватися вмієш? Сідаєш на лінію Пікаділлі до площі Пікаділлі, а тоді пересідаєш на Бейкерло до Мерілебону. Ходімо, я тебе проведу.

Коли вони вийшли на вулицю, Іззі вдихнула на повні груди, мовби її щойно випустили на свободу.

– О, сутінки, блакитна пора. Правда ж, мило? – вона чмокнула Урсулу в щоку. – Була дуже рада тебе бачити, треба ще зібратися. Ти ж даси собі раду? *Tout droit* до Слоун-стрит, тоді наліво, і ти на місці, от і станція Найтсбрідж. Ну, біжи.

*

– *Amor fati,* – сказав доктор Келлет, – ти ж про таке чула?

Звучало як «а море в фаті», хоча до чого тут море? Доктор Келлет сказав, що Ніцше («філософ») до цього тягнувся:

– Ми мусимо приймати те, що дає нам доля, і не судити, погано це чи добре. Він би сказав «Werde, der du bist».

Доктор Келлет вибив попіл із люльки в камін – мабуть, прибирає в кабінеті хтось інший.

– Ти розумієш, що це значить?

Цікаво, скількох десятирічних дівчаток доктор Келлет бачив раніше?

– Це значить стати собою, – сказав він, трамбуючи волокна тютюну до люльки. (Спершу буття, а тоді вже й небуття, вирішила Урсула). – А Ніцше запозичив це у Піндара. γένοί, οἵος ἐσσί μαθών. Ти знаєш грецьку? – тепер вона остаточно втратила нитку оповіді. – Це значить стати собою, осягнути свою природу.

Урсулі здалося, що він сказав «у Піннера» – у містечку Піннер оселилася, вийшовши на пенсію, нянечка Г'ю, і доживала віку із сестрою над крамничкою у старій будівлі на центральній вулиці. Якось у неділю Г'ю відвіз туди Урсулу й Тедді на новенькому бентлі. Нянечка Міллс налякала Урсулу (але не Г'ю): все торочила про манери й перевіряла, чи не брудні у Тедді вуха. Сестра в неї була приємніша: підкупила їх бузиновим узваром і скибками булки з ожиновим варенням.

– А як Ісобель? – спитала нянька Міллс, стиснувши губи так, що вони зморщилися, як чорнослив.

– Іззі як Іззі, – сказав Г'ю. Якщо повторити це швидко, як зробив згодом Тедді, то звучало, ніби дзижчить рій ос. Іззі, виявляється, уже

давно стала собою.

Навряд чи Ніцше запозичив щось у Піннері. Його погляди точно іншого походження.

*

– Добре погуляли з Іззі? – спитав Г’ю, коли забрав її на станції.

Було у Г’ю, з його сірим фетровим капелюхом і довгим темно-синім плащем, щось заспокійливе. Він уважно оглянув доньку, ніби вишукував зміни. Урсула вирішила не сповіщати йому, що сама доїхала до вокзалу на метро. Пригода була страшна, як темна ніч у хащі, проте вона її пережила, як і належить героїні. Урсула стенула плечима.

– Ми пообідали у «Сімпсонс».

– Гм, – протягнув Г’ю, ніби не розумів смислу, який ховався за цими словами.

– Ми послухали, як співає негритянка.

– Що, просто у «Сімпсонс»? – розгубився Г’ю.

– Ні, на патефоні в Іззі.

І знову «гм». Він прочинив перед нею двері машини, і вона вмостилася на зручному шкіряному сидінні, майже такому ж заспокійливому, як сам Г’ю. Сильвія вважала цю машину «неприпустимою» розкішшю. Та справді була приголомшливо дорога. Війна прищепила Сильвії ощадність: тепер обмилки збирали й виварювали на прання, старі простині пускали на клоччя, а капелюшки переробляли.

– Якби її воля, ми жили б на самих яйцях і курятині, – сміявся Г’ю.

А ось він після війни став легковажніший.

– Може, для банкіра це й не найкраща риса, – зауважила Сильвія.

– Carpe diem, – сказав Г’ю.

На що Сильвія:

– Ти зроду-віку нічого не хапав.

– В Іззі тепер є машина, – повідомила Урсула.

– Правда? Але ж не така славна, як ця звірюка? – і він чуло поплескав бентлі по щитку. Коли вони вже від’їжджали від станції, він

тихо додав: – Їй не можна довіряти.

– Кому? – (Матері? Машині?).

– Іззі.

– Мабуть, ти правий, – погодилася Урсула.

– І як вона тобі?

– Ну, ти ж розумієш. Невиправна. Іззі як Іззі, що тут скажеш.

*

Коли вони повернулися, Тедді та Джиммі грали в доміно у вітальні, а Памела пішла в гості до Ґерті Шоукросс. Війні була трошки старша за Памелу, а Ґерті – трошки молодша, тож Памела порівну ділила між ними свою увагу, але рідко проводила час з обома одночасно. Урсула була віддана Міллі й не розуміла цієї дивної домовленості. Тедді любив усіх дівчаток Шоукросс, але його серце належало Ненсі.

А Сильвії не було.

– Не знаю, – байдуже кинула Бріджит, коли Г'ю спитав, де Сильвія.

Місіс Ґловер лишила на грубці, щоб не захолола, доволі прозаїчну ягнячу печеню. Вона більше не жила у Лисячому закуті. Тепер вона винаймала хатинку в селі, щоб доглядати не лише за ними, а й за Джорджем. Джордж із дому майже не виходив. Бріджит називала його «бідолашною душею», і тут складно не погодитися. За доброї погоди (чи навіть за не дуже доброї погоди) він сидів на громіздкому неоковирному інвалідному візку біля вхідних дверей і спостерігав, як проминає його світ. Велична голова («А колись же була грива, як у лева», – сумовито відзначила Сильвія) похнюпилася на груди, з рота крапала слина.

– Бідаха, – сказав Г'ю, – краще б уже загинув.

Інколи хтось із них приєднувався, коли Сильвія – чи, рідше, Бріджит – вирішувала його навідати. Дивно ходити до нього, доки його мати у них дома, дбає про них. Сильвія гарячково поправляла ковдру в нього на ногах, приносила кухоль пива, а потім витирала йому губи, як Джиммі.

Були в селі й інші ветерани – їх можна розпізнати за накульгуванням чи втраченими кінцівками. Урсула часом уявляла, як втрачені на полях Фландрії руки й ноги пускають корені у грязюку чи пагонами тягнуться до неба і з них проростають нові чоловіки. Ціла армія чоловіків, спрагла помсти. (Якось вона підслухала, як Сильвія каже Г'ю: «Урсула часто думає про погане». Урсула була справжнім майстром підслуховувати, бо це єдиний спосіб довідатися, що люди думають насправді. Відповіді Г'ю вона не почула, бо до кімнати увірвалася розлючена Бріджит: Гетті, донька Квіні, наділена такою самою вдачею, як мати, поцупила копченого лосося, відкладеного їм на обід).

Були й такі, рани яких не впадають у вічі: наприклад, чоловіки у приймальні доктора Келлета. Був, скажімо, у селі такий собі Чарльз Чорлі, відслужив у третьому піхотному полку без подряпинки, а навесні 1921-го зарізав свою дружину і трьох дітей, а тоді застрелився з маузера, знятого з німецького солдата, якого вбив під Бапомом. («Пренеприємне видовисько, – доповів доктор Фелловз. – Він би подумав про тих, кому потім прибирати»).

А Бріджит – та, звісно, втратила Кларенса і «несла свій хрест». Вона, як і Іззі, змирилася з незаміжнім життям, хоча вела його, звісно, не так зухвало. На Кларенсів похорон прийшли всі, навіть Г'ю. Місіс Доддс трималася, як завжди, стримано, й аж зіщулилася, коли Сильвія співчутливо поклала долоню їй на плече. Проте коли вони відійшли від роззявленої могили (це вже не краса і сила, де там), місіс Доддс сказала Урсулі:

– Якась його частина загинула на війні. А тепер і решта приєдналася.

А тоді приклала палець до кутика ока і стерла краплю вологи – слово «сльоза» було б надто гучним. Урсула поняття не мала, чому та звірилася саме їй: може, просто під руку трапилася. Хай там як, місіс Доддс явно не чекала на відповідь – та й не отримала її.

– Є, можна сказати, певна іронія в тому, – сказала Сильвія, – що Кларенс пережив війну, а помер від хвороби.

(Вона часто повторювала: «Що я робила би, якби хтось із вас підхопив іспанку?»).

Урсула з Памелою довго обговорювали, з маскою Кларенса поховали чи без. (А якщо без, то де вона зараз?). Їм здавалося, що

Бріджит про таке питати не можна. Та гірко скаржилася, що тепер стара місіс Доддс остаточно прибрала сина до рук, ніяка жінка його в неї вже не відбере. («Якось це недобре», – пробурмотів Г’ю). Кларенсова фотографія – копія світлини для матері, зробленої до того, як він познайомився із Бріджит і рушив назустріч долі, – приєдналася до портрета Сема Веллінґтона в сараї.

– Нескінченні полчища мертвих, – лютилася Сильвія. – Усі про них хочуть забути.

– Я – так точно хочу, – сказав Г’ю.

*

Сильвія повернулася додому саме вчасно, щоб скуштувати яблучну шарлотку місіс Ґловер. Яблучка були свої – садок, який Сильвія посадила наприкінці війни, саме почав плодоносити. Коли Г’ю спитав, де вона була, Сильвія промимрила щось про Джеррардс-Кросс. Вона сіла за стіл і сказала:

– Я не дуже голодна.

Г’ю перехопив її погляд, кивнув на Урсулу і сказав:

– Іззі.

Вони вміли порозумітися шифрами.

Урсула вже приготувалася до допиту, але Сильвія просто кинула:

– Господи, а я й забула, що ти їздила в Лондон. Вернулася жива-здорова?

– Незаплямована, – життєрадісно відказала Урсула. – А ти, між іншим, знаєш, хто сказав «Великий прибуток – найкращий рецепт щастя, який я знаю»?

У Сильвії, як і в Іззі, ерудиція була непослідовна, але широка – на думку Сильвії, «це прикмета освіти, набутої з романів, а не школи».

– Остін, – без вагань відповіла Сильвія, – у «Менсфілд-парку». Вона вкладає ці слова в уста Мері Кроуфорд, яку на позір зневажає, але насправді припускаю, що мила тітонька Джейн і сама була тієї ж думки. Це ти до чого?

Урсула стенула плечима.

– Ні до чого.

– «Перш ніж потрапити до Менсфілда, я й уявити не могла, що сільський священик може мати амбіцію виплекати алею з живоплотом». Прекрасне читво. Мені завжди здавалося, що алея – прикмета певної породи осіб.

– Алея і в нас є, – сказав Г'ю, але Сильвія на нього не зважала і далі розповідала Урсулі:

– Тобі варто почитати Джейн Остін. Ти саме сягнула правильного віку.

Сильвія була якась піднесена, і її настрій химерно контрастував із печенею у потемнілому коричневому горщику, що досі стояла на столі, а на поверхні загусали білі калюжки жиру.

– Ви тільки погляньте, – сказала Сильвія. Її тон мінявся різко, як погода. – Стандарти всюди падають, навіть під нашим дахом.

Г'ю підніс брови, і перш ніж Сильвія встигла гукнути Бріджит, підвівся і відніс горщика на кухню. Їхня юна покоївка, Марджорі, уже не дуже і юна, нещодавно їх полишила, тож тепер тягар турботи про них ліг на плечі Бріджит і місіс Ґловер.

(«Наче ми так багато вимагаємо, – розсердилася Сильвія, коли Бріджит нагадала, що зарплату їй не підвищували ще з кінця війни. – Хай буде вдячна»).

*

Коли вони полягали – Урсула й Памела досі ділили тісну комірку на горищі (за словами Тедді, «як в'язні камеру»), – Памела спитала:

– А чому вона мене не запросила?

І оскільки це була Памела, питання звучало не ображено, а зі щирою цікавістю.

– Вона вважає мене цікавою.

Памела розсміялася:

– Вона навіть віндзорський суп місіс Ґловер вважає цікавим.

– Я пам'ятаю. Я не сприймаю це як комплімент.

– Це бо ти гарненька і розумна, – сказала Памела, – а я просто розумна.

– Це неправда, і ти це знаєш, – сказала Урсула, яка завжди гаряче заступалася за Памелу.

– Мене це не сприкрює.

– Вона сказала, що впише мене до наступної колонки, але я їй не вірю.

*

Переказуючи свої лондонські пригоди Памелі, Урсула оминула сцену, свідком якої стала, а Іззі нічого не помітила, бо саме рвучко розвертала машину перед «Коул-Хоул».

Із «Савою» вийшла пані у норковій шубі під руку з доволі елеґантним чоловіком. Її співрозмовник щось сказав, і вона безтурботно розсміялася, а тоді вивільнила руку, щоб знайти в сумочці гаманець і кинути жменю монет ветерану, який сидів на тротуарі. Ніг у солдата не було, він сидів на саморобному дерев'яному возику.

Урсула не раз бачила безногих чоловіків на таких пристроях перед вокзалом у Мерілебоні. Власне, що більше вона роззиралася лондонськими вулицями, то більше бачила людей без кінцівок.

Із «Савою» вибіг портьє і кинувся до безногого, який поспіхом метнувся геть, відштовхуючись руками від тротуару. Жінка, яка кинула жебракові гроші, дорікнула портьє – Урсула встигла розгледіти осуд на її гарненькому лиці, – але елеґантний пан обережно взяв її під руку й повів далі Стрендом. Прикметним у цій сцені був не зміст, а персонажі. Елеґантного пана Урсула раніше не бачила, а ось схвильована жінка була, безперечно, Сильвія. Навіть якби вона не впізнала маму, то впізнала б норкову шубу, яку Г'ю подарував тій на десяту річницю весілля. Далеченько її занесло від Джеррардс-Кросс.

– Ось так, – сказала Іззі, коли машину нарешті вдалося скерувати у потрібному напрямку, – дивись і вчись!

*

У наступній колонці Урсули, навіть вигаданої, справді не було і сліду. Натомість Іззі писала про те, яку свободу незаміжній жінці дарує «машинка». «Втіха відкритої дороги – не до порівняння із брудною пасткою омнібуса чи темними вулицями, де може причепитися

незнайомець. За кермом „санбіму“ не треба тривожно озиратися через плече».

– Вона бачить світ у надто темних тонах, – сказала Памела. – Як ти думаєш, до неї справді чіплялися незнайомці?

– Та, мабуть, і не раз.

Іззі вже не набивалася Урсулі в подружки – власне, від неї не було ні слуху ні духу, доки вона не виринула на їхньому порозі на Різдво (запрошена, але неочікувана) і не заявила, що має «невеликий клопіт», після чого на годину закрилася у бурчальні з Г'ю, звідки вийшла майже присоромленою. Подарунків не привезла, цілий різдвяний обід тривожно копирсалася у їжі й безперервно курила.

– Річний прибуток: двадцять фунтів, – сказав Г'ю, коли Бріджит поставила на стіл просякнутий бренді пудинг. – Річні витрати: двадцять фунтів і шість пенсів, наслідок: горе.

– Та годі, – кинула Іззі й підхопилася, перш ніж Тедді підніс до пудинга сірник.

– Це з Діккенса, – пояснила Сильвія Урсулі.

– *J'étais un peu dérangée*, – майже покаянно пояснила Іззі Урсулі наступного ранку. – Це все дурниці, просто трошки заплуталася.

Наступного року «санбім» зник, а адреса на Безіл-стрит змінилася на менш солідну у Свісс-коттедж *(endroit* ще прозаїчніший), а поза тим Іззі, без сумнівів, була як Іззі.

Грудень 1923 року

Джиммі застудився, тож Пеммі лишилася з ним удома робити прикраси з кришечок від молочних пляшок, а Урсула й Тедді пішли в сад шукати падуб. У гайку падуб ріс рясно, але туди брести і брести, а погода така погана, що вони намагалися скоротити час надворі. Місіс Ґловер, Бріджит і Сильвія застрягли на кухні – бранки пообідньої драми підготовки до Різдва.

– Гілки без ягід не рвіть, – наставляла їх Памела. – І не забудьте принести омелу.

Вони рушили з ножицями і Сильвіїними шкіряними садовими рукавицями напоготові, навчені болісними уроками попередніх різдвяних вилазок. Живопліт навколо саду після війни замінили на поступливішу бірючину, тож вони рушили до високого падуба в полі за дальнім кінцем алеї. Взагалі, після війни ця дільниця одомашнилася, набула чітких приміських рис. Сильвія примовляла, що незабаром село розповзеться і хати обступлять їх зусібіч.

– Десь же людям треба жити, – розважливо сказав Г'ю.

– Але не тут, – відрубала Сильвія.

Зривався вітер, небо плювалося дощем, Урсула радше посиділа би при каміні у вітальні, де запах пиріжків місіс Ґловер звістував свято. Навіть Тедді, який завжди намагався знайти в усьому світлу сторону, невтішно трюхикав у неї при боці, скулившись від погоди, як маленький, але затятий хрестоносець у сірій в'язаній шапочці.

– Ну й погода, – протягнув він.

Тішилася вилазці тільки Тріксі, що мишкувала живоплотами й нишпорила канавою, мовби її послали на пошуки скарбів. Псина була галаслива і схильна гавкати з причин, очевидних лише їй самій, тож коли вона забігла вперед і залементувала, вони спершу не звернули на це уваги.

Коли вони її наздогнали, Тріксі трохи притихла і завмерла, як страж, над своєю знахідкою. Тедді сказав:

– Мабуть, падаль винюхала, – Тріксі щастило на напівзогнилих птахів і всохлі трупики дрібних ссавців. – Може, щура чи землерийку.

А тоді придивився до знахідки у канаві й зойкнув.

– Я тут постою, – сказала Урсула, – а ти біжи додому і когось поклич.

Проте побачивши, як його маленька постать бігцем віддаляється порожньою алеєю і як наступає зимова пітьма, вона гукнула Тедді, щоб він її почекав. Хтозна, які жахіття чигають у темряві? На Тедді, на них усіх.

*

Усі спершу розгубилися, куди приткнути тіло на свята, і врешті постановлено, що Різдво воно перебуде у льодівні в Еттрінґем-голлі.

Доктор Фелловз, який прибув разом із констеблем, засвідчив, що дитина померла не природною смертю. Дівчинці було років вісім-дев’ять: у неї вже виросли дорослі передні зуби, тільки вбивця їх вибив. Поліції ніхто не повідомляв про зникнення дівчаток, бодай у їхньому селі точно. Може, циганка, – припустив констебль, хоча Урсула доти вважала, що цигани крадуть дітей, а не викидають.

Леді Донт неохоче погодилася віддати тіло аж під Новий рік. Коли дівчинку винесли з льодівні, то виявилося, що пані її прикрасила, як святі мощі: обмила тіло, розчесала і прикрасила стьожками волосся, навколо розклала квіти й іграшки. Донти втратили не лише трьох синів на війні, а й донечку, що померла маленькою, тож поява тіла нагадала леді Донт про давнє горе. Вона на певний нас обезуміла й хотіла поховати дівчинку на території маєтку, проте тут збунтувалися селяни: хай спочине на сільському цвинтарі, «а не лишиться забавкою леді Донт». Нічогенька собі забавка, – подумала Урсула.

Поліції не вдалося встановити ані її особи, ані особи вбивці, хоча опитали всіх місцевих. Одного вечора прийшли і в Лисячий закут – Памела й Урсула аж із парапету звісилися, аби підслухати. Так вони дізналися, що серед мешканців села підозрюваних нема, а з дитиною скоїли «страшні речі».

Врешті-решт, її поховали в останній день старого року. Вікарій її охрестив: усі зійшлися на тому, що негоже ховати дівчинку безіменною. Хтось запропонував ім’я «Ангела», і воно видалося належним. На похорон зібралося майже ціле село, багато хто ридав за Ангелою сильніше, ніж за своєю кровиночкою. Це були сльози горя, а

не страху, хоча Памела й Урсула ще довго обговорювали, чому це всі їхні знайомі поза підозрами.

Убивство приголомшило не лише леді Донт. Сильвія теж стривожилася, але, здається, радше від злості, ніж від горя.

– Річ не в тім, що її вбили, – метала вона громи і блискавки, – хоча, бачить Бог, це страшно. А в тім, що ніхто її не шукав.

Тедді потім багато тижнів снилися жахіття, і він серед ночі заповзав у ліжко до Урсули. Це ж вони її знайшли, вони побачили зранену брудну ніжку, що стирчала з-під гілля в’яза, розгледіли тіло під холодною ковдрою листя.

11 лютого 1926 року

Солодкі шістнадцять, – сказав Г’ю і чуло її поцілував. – З днем народження, ведмежатку. Перед тобою простягається ціле майбутнє.

Урсула дотримувалася погляду, що частина майбутнього вже лишилася позаду, але навчилася такі думки не озвучувати. Вони планували з’їздити до Лондона, випити чаю в «Берклі» (саме були канікули), проте Памела нещодавно підвернула ногу, граючи в хокей, а Сильвія ще не одужала після нападу плевриту, з яким навіть заночувала у сільській лікарні («Мабуть, успадкувала легені від матері», – Тедді від цієї фрази щоразу розбирав сміх). Та й Джиммі щойно виліз із тонзиліту, до якого був схильний.

– У нас тут лазарет, – сказала місіс Ґловер, змішуючи масло з цукром на пиріг. – Хто зляже наступний?

– Та й нащо їхати в готель, щоб випити чаю? – примовляла Бріджит. – Наш анітрохи не гірший.

– Навіть кращий, – сказала місіс Ґловер.

Хоча, звісно, ані Бріджит, ані місіс Ґловер ніхто не запрошував У «Берклі». Власне, Бріджит узагалі ніколи не бувала у лондонському готелі, та й узагалі у будь-якому готелі, як не рахувати того, що колись, півжиття тому, зайшла помилуватися у фоє «Шелбурна» У Дан Лері, перш ніж сісти на паром до Англії. А ось місіс Ґловер заявила, що знає «Мідленд» у Манчестері «як свої п’ять пальців», бо один із її племінників (яких у неї, здається, був нескінченний запас) «не раз» водив її з сестрою туди.

Так склалося, що Моріс теж приїхав додому на вихідні, хоча про Урсулин день народження геть забув («якщо взагалі про нього знав», – докинула Памела). Він закінчував останній курс права у коледжі Бейлліол, і, за словами Памели, був «ще більшим кисляєм, ніж зазвичай». Навіть батькам, здається, урвався терпець. Урсула якось підслухала, як Г’ю питає у Сильвії:

– Це точно мій син? Ти точно не заводила в Довілі інтрижку з тим занудою-фабрикантом із Галіфакса?

– Ну в тебе і пам’ять, – розсміялася Сильвія.

Памела саме готувалася до вступних іспитів до Ґіртона, але відірвалася від навчання і виготовила прегарну листівку, навирізавши для *decoupage* квітів із журналів Бріджит, а також спекла свої хвалені (бодай у Лисячому закуті) печивка-«негрики».

– Учитимуся в Ґіртоні, – тут у неї загоралися очі, – ти тільки уяви.

Памела мала ось-ось закінчити школу, а Урсула – ось-ось до неї піти. Вона добре зналася на класичних мовах. Сильвія заявила, що не бачить сенсу в латині та греці (сама вона їх ніколи не вчила – і, здається, їй цих знань не вистачало). А Урсулу вабили слова, що перетворилися на шепіт по некрополях прадавніх імперій. («Якщо хочеш сказати „мертві мови“, то так і кажи „мертві мови“», – бурчала місіс Ґловер).

Міллі Шоукросс також запросили на чай, але вона, незмінно балакуча, прийшла раніше призначеної години. Вона подарувала Урсулі цілу колекцію оксамитових стьожечок для волосся, куплених за власні гроші у галантереї в містечку. («Тепер ти не можеш обстригтися», – задоволено сказав Г’ю).

Моріс привіз на вихідні двох друзів – Ґілберта й американця Говарда («Звіть мене Гові, мене так усі називають»). Ті мали заночувати на одному ліжку у гостьовій спальні, що занепокоїло Сильвію.

– Лягайте валетом, – різко наказала вона. – Чи один із вас може лягти на розкладушці біля Великої західної залізниці.

Так вони називали іграшкову залізницю Тедді, яка займала цілу стару кімнату місіс Ґловер на горищі. Захоплення поїздами тепер розділяв ще й Джиммі.

– Це твій посіпака? – спитав Гові у Тедді й так рішуче поплескав Джиммі по плечу, що той аж зашпортався.

Американське походження надавало Гові особливого чару, хоча насправді драматична й навіть дещо екзотична зовнішність кінозірки була у Ґілберта. Його ім’я (Ґілберт Армстронґ), батько (суддя високого суду) й освіта (Стоу) вказували на бездоганно англійську породу, а ось мама походила з давньої іспанської аристократії («Цигани», – підсумувала місіс Ґловер, бо їй усі іноземці були на одне лице).

– Овва, – прошепотіла Міллі Урсулі, – боги спустилися до простих смертних.

Вона склала руки над серцем і змахнула ними, як крильми.

– Це ж ти не про Моріса? – спитала Урсула. – Його небожителі притьмом скинули б з Олімпу.

– Гонор богів, – сказала Міллі, – чудова була б назва для роману.

Зайве й казати, що Міллі мріяла стати письменницею. Чи мисткинею, чи співачкою, чи танцюристкою, чи акторкою. Хай би ким, аби в центрі уваги.

– Про що там базікає наша малеча? – спитав Моріс. Він був дуже, ба навіть надміру чутливий до критики.

– Про тебе, – сказала Урсула.

Дівчата до Моріса тягнулися, що незмінно дивувало жіноцтво з його родини. Нехай у нього біляві локони і широкі плечі гребця, але ж брак шарму впадає у вічі! А Ґілберт схилився поцілувати Сильвії руку («Ой, – прошепотіла Міллі, – та він принц без страху і догани»). Моріс представив Сильвію як «Моя старенька мати», на що Ґілберт сказав: «Ви занадто юна, щоб бути матір'ю».

– І я тієї самої думки, – сказала Сильвія.

(«Підлабузник», – винес свій вердикт Г'ю. «Лотаріо», – докинула місіс Ґловер).

Троє юнаків заповнили Лисячий закут, ніби будинок стиснувся, тож Г'ю і Сильвія зітхнули з полегшею, коли Моріс запропонував їм піти на «огляд земель».

– Прекрасна ідея, – сказала Сильвія, – спаліть трохи енергії.

Хлопці вибігли в сад, як олімпійці (спортивні, а не сакральні), і взялися копати м'яча, який Моріс знайшов у шафці. («М'яч, власне кажучи, мій», – сказав Тедді у простір).

– Витопчуть нам весь газон, – сказав Г'ю, спостерігаючи, як вони з дикими вигуками толочать траву брудними черевиками.

– Як про мене, то прегарні, – сказала Іззі, коли прибула й побачила атлетичне тріо за вікном. – Можна я одного заберу собі?

*

Іззі, загорнута з голови до п'ят у лисяче хутро, заявила, що «принесла дари», ніби ніхто й не помітив пакунків різної форми в дорогій обгортці «для моєї улюбленої племінниці». Урсула зиркнула на Памелу й винувато стенула плечима. Памела закотила очі. Урсула не

бачилася з Іззі вже кілька місяців, відколи вони із Г’ю заїхали до неї у Свісс-Коттедж, завезли ящик овочів зі щедрого саду Лисячого закута.

(– Кабачок? – спитала Іззі, вивчаючи вміст ящика. – На бога, що мені з ним робити?).

До того вона заїжджала до них на кілька днів, але не зважала ні на кого, крім Тедді, якого довго водила лугами й невпинно про щось допитувала.

– Тепер вона його відбила від зграї, – сказала Урсула Памелі.

– Навіщо? – спитала Памела. – Щоб з’їсти?

На допиті (детальному, як це вміла тільки Сильвія) Тедді визнав, що сам не розуміє, чому йому перепало стільки уваги.

– Вона просто розпитувала мене, що я роблю, як виглядає школа, які в мене хоббі, що я люблю їсти. Про друзів. Всяке таке.

– Може, вона хоче його всиновити, – сказав Г’ю Сильвії. – Чи продати. За Теда дали б добрі гроші.

На що Сильвія люто відповіла:

– Не кажи такого, навіть жартома.

Проте потім Іззі відкинула Тедді так само несподівано, як підхопила, і більше ніхто про це не згадував.

*

Першою Урсула розпакувала платівку із записом Бессі Сміт, яку Іззі негайно поставила на патефон, де зазвичай жив Ельгар чи улюблене «Мікадо» Г’ю.

– Це «Сент-Луїський блюз», – повчально сказала Іззі. – Ви тільки послухайте, яка шикарна труба! Урсула обожнює таку музику.

(– Справді? – спитав в Урсули Г’ю. – Я поняття не мав).

Тоді на стіл лягло ошатне видання Данте в перекладі, оправлене в червону шкіру з тисненням. Тоді – сатиново-мереживний пеньюар із «Лібертіс»: «Твоя мати просто в захваті від цього магазину». Сильвія заявила, що подарунок «не за віком», «наша Урсула носить фланелеву піжаму». Тоді – пляшечка «Шалімару» («нові парфуми від „Ґерлен“, божественні»), які отримали від Сильвії подібний вердикт.

– І це каже дитя-наречена, – сказала Іззі.

– Мені було вісімнадцять, а не шістнадцять, – стисла губи Сильвія. – Якось поговоримо, що поробляла в шістнадцять ти, Ісобель.

– І що ж? – спрагло спитала Памела.

– *Il n'avait pas d'importance*, – відмахнулася Іззі.

І нарешті з цього рога достатку виринула пляшка шампанського. («І для цього теж явно надто юна!»).

– Поставте в лід, – сказала Іззі, передаючи пляшку Бріджит.

Г'ю розгублено зиркнув на Іззі.

– Ти що, магазин пограбувала?

*

– О, музика чорних, – сказав Гові, коли юнаки вернулися в дім і заповнили вітальню запахом багать і чогось, для чого немає назви.

(«Чоловіче єство», – прошепотіла Іззі, принюхавшись). Платівку з Бессі Сміт програвали вже втретє, Г'ю саме констатував:

– А з часом ця музика починає подобатися більше.

Гові зробив під музику кілька дивних, майже дикунських танцювальних рухів, а тоді прошепотів щось Ґілбертові на вухо. Ґілберт розреготався, доволі грубо як на юнака з блакитною кров'ю, нехай і чужинською, тож Сильвія сплеснула руками і сказала:

– Хлопці, ходіть-но візьміть маринованих креветок.

І тільки випровадивши їх до їдальні, запізніло помітила, що ті рознесли бруд по цілому дому.

– Вони не пройшли війну, – сказав Г'ю, мовби це пояснювало брудні сліди.

– І добре, – рішуче сказала Сильвія, – навіть якщо продукт вийшов незадовільний.

*

– А тепер, – сказала Іззі, коли торт розрізали й розклали по тарілках, – я хочу вручити останній подарунок.

– На бога, Іззі, – Г'ю вже не міг стримувати роздратування, – хто за це платить? У тебе немає грошей, у тебе боргів до неба. Ти ж

обіцяла, що навчишся економити.

– Я тебе прошу, – сказала Сильвія. Думка про те, щоб обговорювати гроші (нехай навіть гроші Іззі) перед незнайомцями, сповнювала її німим жахом. На серце лягла темна хмара. Це знову Тіффін, так вона і знала.

– Я за це плачу, – зверхньо сказала Іззі. – І це подарунок не Урсулі, а Тедді.

– Мені? – Тедді здивувався, раптом опинившись у центрі уваги. Він саме думав, який добрий торт, і зважував шанси на добавку. Йому геть не хотілося опинитися у світлі прожекторів.

– Тобі-тобі, милий хлопчику, – сказала Іззі.

Тедді аж сахнувся від Іззі й подарунка, який та виклала на стіл перед ним.

– Давай же, – заохотила вона, – розгортай. Він не кусається.

(Ще й як кусається).

Тедді обережно зняв дорогий папір. У загорнутому стані подарунок виглядав як книжка; нею і виявився. Урсула сиділа навпроти і спробувала прочитати назву догори дригом. «Пригоди...»

– «Пригоди Авґуста», – прочитав уголос Тедді, – пера Дельфі Фокс.

(– Дельфі? – перепитав Г'ю).

– Тобі самі пригоди в голові, – роздратовано кинула Сильвія.

– Бо життя – це і є пригода.

– А по-моєму, перегони на виживання, – сказала Сильвія. – Чи біг із перешкодами.

– Ну ж бо, мила, – несподівано турботливо протуркотів Г'ю, – не все так погано.

– Хай там як, – сказала Іззі, – повернімося до подарунка Тедді.

Цупка картонна обкладинка була зелена, а назва й малюнок виведені золотими лініями. На обкладинці був зображений хлопчик віку Тедді у шкільній формі. У нього була рогатка і маленький песик – кошлатий вест-гайленд-вайт тер'єр. Хлопець був розпатланий, із хуліганським виразом на лиці.

– Це Авґуст, – пояснила Іззі племіннику. – Я списала його з тебе.

– З мене? – вжахнувся Тедді. – Але ж я геть не такий. І пес неправильний.

*

На тому сюрпризи не скінчилися.

– Нікого не підвезти до міста? – мовби знічев'я спитала Іззі.

– У тебе що, нова машина? – простогнав Г'ю.

– Припаркувала при початку алеї, – солодко сказала Іззі, – щоб тебе не дратувати.

Вони всі рушили алеєю, щоб проінспектувати машину – Памела на милицях шкутильгала за ними.

– Убогі і каліки, і сліпі, і криві, – сказала вона Міллі.

Та розсміялася:

– Наче хочеш вчитися на природничника, а он як Біблію шпариш.

– Ворога треба знати в обличчя.

Було холодно, ніхто не додумався накинути куртку.

– Як на цю пору року, погода ласкава, – сказала Сильвія. – Не те що коли ти народилася. Господи, я таких снігів зроду не бачила.

– Знаю, – сказала Урсула. Про снігопад того дня, коли вона народилася, у родині ходили легенди. Вона чула цю історію так часто, що інколи їй здавалося, наче вона пам'ятає той день.

– Просто «остін», – сказала Іззі, – малолітражка, зате на четверо дверцят. Звісно, куди там до твого бентлі, порівняно з твоєю іграшкою, це машина для плебсу.

– На виплати, хто б сумнівався, – сказав Г'ю.

– Та де там, повна сума готівкою. У мене є видавець, у мене є гроші, Г'ю. Ти більше не мусиш за мене хвилюватися.

Доки всі захоплювалися (чи, як от Г'ю і Сильвія, не захоплювалися) яскравою вишневою машинкою, Міллі сказала:

– Мушу бігти, в мене сьогодні показовий танцювальний виступ. Спасибі за гостину, місіс Тодд.

– Ходімо, я тебе проведу, – сказала Урсула.

На шляху додому витоптаною стежиною через сад Урсулу спіткала несподівана (хоча, звісно, і не настільки, як «остін») і чудесна зустріч: вона ледь не перечепилася через Гові, який на колінах повзав серед кущів.

– М'яч шукаю, – мовби перепросив він. – Це ж твого братика. Здається, загубили десь у... – він сів навпочіпки, безпорадно роззирнувся й махнув на барбарис і буддлею.

– Це алея, – підказала Урсула, – такі в нас амбіції.

– Он воно що.

Він рвучко піднявся одним плавним рухом і раптом навис над нею. Виглядав він так, мовби займався боксом. У нього навіть був синець під оком. Фред Сміт, який раніше помагав різникові, а тепер влаштувався на залізницю, займався боксом. Моріс із друзями їздив уболівати за Фреда на любительські бої в Іст-Енді, а поєдинок зненацька переріс у п'яну бійку. Гові пахнув лавровим лосьйоном для волосся, як Г'ю, а ще чимось лискучим і свіжим, як нова копійка.

– То як, знайшов? – спитала вона. – М'яча знайшов?

Власний голос видався їй писклявим. Ґілберт був імпозантніший, але від чистої, прямолінійної, звіриної сили Гові паморочилося в голові.

– Скільки тобі років? – спитав він.

– Шістнадцять. Сьогодні в мене день народження. Ви ж їли торт, – значить, не тільки їй у голові паморочиться.

– Гааа-ваaа, – протягнув він, майже як власне ім'я: так зачудовано, ніби сягнути шістнадцятиріччя – це велике досягнення. – Ти тремтиш.

– Тут холодно.

– Я тебе зігрію.

І він – немислимо – взяв її за плечі, пригорнув і – для цього довелося зігнутися – притиснувся товстими губами до її вуст. «Поцілунок» – надто куртуазне слово для того, що виробляв Гові. Він тицявся великим, як у бика, язиком у забороло її зубів, і Урсула з подивом зрозуміла: він чекає, що вона відкриє рота і впустить його. Та вона ж задихнеться. Сяйнув непрошений спогад про кухонний прес для язика.

Урсула саме вирішувала, що робити, запаморочена запахом лавру і браком кисню, коли доволі близько пролунав Морісів голос:

– Гобі, друзяко, ми без тебе поїдемо!

Гобі лишив Урсулині вуста у спокої й гукнув:

– Уже іду! – так гучно, що їй аж вуха заболіли.

А тоді відпустив її і рушив через кущі навпростець, доки Урсула просто хапала ротом повітря.

Вона повернулася додому як у тумані. Усі досі купчилися на алеї: Урсулі здавалося, наче минуло кілька годин, а насправді йшлося про хвилини, як у найкращих казках. У їдальні Гетті облизувала руїни

торта. На «Пригодах Авґуста», що так і лишилися лежати на столі, розквітла пляма цукрової глазурі. Урсулине серце калатало від несподіваного наступу Гові. Поцілунок на шістнадцятий день народження, та ще й такий несподіваний, видавався їй важливим досягненням. Вона пройшла крізь тріумфальну арку, що вела прямісінько до жіноцтва. Якби ж це був Бенджамін Коул, то все взагалі було б ідеально!

Тут з'явився Тедді власною особою, чорний як хмара, і сказав:

– Вони мій м'яч згубили.

– Знаю, – сказала Урсула.

Він відкрив книжку на першій сторінці, де Іззі з розмахом вивела: «Моєму племінникові Тедді. Моєму власному милому Авґустові».

– Дурня, – насупився Тедді.

Урсула підняла недопитий келих шампанського, на краєчку якого яріла червона помада, половину вихлюпнула у креманку й передала Тедді.

– Будьмо.

Вони почаркували і випили до дна.

– З днем народження, – сказав Тедді.

Травень 1926 року

На початку місяця Памела злізла з милиць, повернулася до тенісу й довідалася, що провалила вступні в Кембридж.

– Запанікувала, – сказала вона. – Я побачила незрозумілі питання, запанікувала і провалилася. Треба було більше зубрити. Чи, може, якби я зібралася й подумала, то здала б нормально.

– Це не єдиний університет, раз ти вже вирішила стати синьою панчохою, – сказала Сильвія. Сильвія вважала, що академічне життя дівчатам непотрібне, хоча ніколи й не казала цього прямо. – Врешті, найвище жіноче покликання – стати матір'ю і дружиною.

– Ти хочеш, щоб я над плитою горбатилася, а не над пальником Бунзена?

– А що наука подарувала світові, крім нових способів убивати? – спитала Сильвія.

– Дуже шкода, що з Кембриджем не вийшло, – докинув Г'ю. – Моріс закінчує на «відмінно», а він-бо повний йолоп.

Щоб загладити Памелину прикрість, він купив їй велосипед із дамською рамою. Тедді спитав, що він отримає, якщо провалить іспити. Г'ю засміявся:

– Вважай, ти вже говориш, як Авґуст.

– Прошу, не починай.

Тедді знічувався від найменшої згадки про ту книжку. На превелику прикрість усіх – і особливо Тедді – книжка здобула шалений успіх, «розліталася з полиць» і пережила вже три перевидання: за словами Іззі, вона заробила «грубі гроші на гонорарах» і в'їхала у квартиру на Овінґтон-сквер. В одному газетному інтерв'ю вона згадала «прототип» свого героя, «чарівного розбишакуватого племінника».

– Але ж ім'я моє не згадала, – Тедді хапався за соломинку.

На знак примирення Іззі подарувала йому нового пса. Тріксі померла кілька тижнів тому, і Тедді горював. Новий песик був вест-гайленд-вайт-тер'єр, як у Авґуста – самі вони цю породу не обрали б. Іззі його й охрестила: звісно, Джоком. Ім'я було вибите на дорогому нашийнику.

Сильвія запропонувала перейменувати його на Пілота, «як собаку Шарлотти Бронте». («Колись, – сказала Урсула Памелі, – спілкування з матір'ю зведеться до імен видатних письменників минулого». На що Памела відповіла: «Уже»).

Проте цуцик уже відгукувався на Джока: було вирішено його не туманити, тож так він Джоком і лишився – і з часом став найулюбленішим з усіх їхніх собак, попри дражливе походження.

*

Якоїсь суботи Моріс заявився додому, цього разу із самим Гові, без Ґілберта, якого витурили зі школи за «негожий вчинок». Коли Памела спитала, що то за негожий вчинок, Сильвія пояснила, що визначення негожості в тому й полягає, аби потім про неї не говорити.

Із часу їхньої останньої зустрічі Гові не раз згадувався Урсулі. Навіть не фізичний Гові (мішкуваті брюки, сорочка із м'яким комірцем, напомаджене волосся), а той факт, що йому стало такту пошукати загублений м'ячик. Доброта пом'якшувала його приголомшливу, тривожну, троїсту іншість: кремезний, чоловічої статі, та ще й американець. Попри суперечливі почуття, в Урсули мимоволі тьохнуло серце, коли вона побачила, як він легко вискакує зі своєї машини з відкритим верхом, припаркованої при парадному вході до Лисячого закута.

– Здорово, – сказав він, і тоді Урсула зрозуміла, що її уявний кавалер навіть імені її не знає.

Сильвія і Бріджит поспіхом начаклували кавник і булочки.

– Ми проїздом, – сказав Моріс.

– І дякувати Богові, бо в мене немає запасів, щоб прогодувати два здорових молодих організми.

– Ми їдемо до Лондона, на страйк, – сказав Моріс.

Г'ю висловив подив: мовляв, не знав, що син підтримує робітників, а Моріс, своєю чергою, висловив подив, що його батько взагалі міг таке подумати. Вони водитимуть автобуси й потяги замість робітників – усе, щоб «країна не забуксувала».

– Я не знав, що ти вмієш водити потяги, Морісе, – сказав Тедді, раптом зацікавившися братом.

– Значить, кочергаром стану, – розізлився Моріс, – це, напевно, нескладно.

– Їх називають не кочергарами, а паливничими, – уточнила Памела. – І це робота, яка потребує належних умінь. Спитай он свого приятеля Сміті.

Чомусь ця заувага ще більше розізлила Моріса.

– Ти захищаєш цивілізацію, яка давно вже б'ється в агонії, – сказав Г'ю мимохідь, ніби про погоду. – Марна праця.

У ту мить Урсула вийшла з кімнати, адже якщо й було щось нудніше за думки про політику, то це розмови про політику.

А тоді. Неймовірно. Знову. Коли вона вистрибом піднімалася чорними сходами до своєї спальні на горищі, щоб знайти щось цілком невинне – може, книжку, а може, носовичок, потім не згадала, – її ледь не збив із ніг Гобі, що саме спускався.

– Я шукав лазничку.

– У нас тільки одна лазничка, – сказала Урсула, – і вона не нагорі...

Проте не встигла вона договорити, як її грубо притисли до шпалер із квітковим орнаментом, яких не міняли, відколи збудовано цей дім.

– Гарнюня, – сказав він.

Його подих пахнув м'ятою. Здоровань Гобі знову почав штовхатися і тицятися, проте цього разу не язиком у рот, а чимось невимовно інтимнішим.

Вона спробувала щось сказати, проте перш ніж видала хоч звук, рука накрила їй рот, власне, півобличчя, а він осміхнувся й прошипів: «Ш-ш-ш-ш», – мовби вони змовники у грі. Іншою рукою нишпорив під її одягом, вона запищала, протестуючи. А тоді почав тицятися в неї, як бики з поля у ворота. Вона спробувала випручатися, але він був удвічі, як не втричі більший, вона забилася, як миша у пащі Гетті.

Урсула спробувала роздивитися, що він робить, але Гові притискався тісно-тісно, у полі зору була тільки масивна щелепа і щетина, невидима на відстані. Урсула бачила братів голими, знала, що в них між ніг – зморщені червики, відросточки, які не мали нічого спільного з болісними наполегливими поштовхами, що вторгалися в неї, як таран. Проникали у її тіло. Арка, що вела до жіночої долі, вже була не тріумфальна, а брутальна, цілковито байдужа.

А тоді Гові ревнув, як бик, а не оксфордський студент, і почав застібатися, усміхаючись їй.

– От уже ці англійки, – він струснув головою і розсміявся, а тоді пригрозив їй пальцем із осудом, ніби це вона спланувала те огидне, що щойно сталося, і сказав: – Ну ви і штучки!

Він знову розсміявся і скотився вниз, перескакуючи по три сходинки за раз, ніби їхня дивна зустріч просто сповільнила його на мить.

А Урсула втупилася у квіткові шпалери. Вона доти не помічала, що це гліцинія, така сама росла над заднім ґанком. То от що в літературі називають «дефлорацією», – подумала вона. Слово звучало так гарно.

Коли вона за півгодини знову спустилася, – і що то були за тридцять хвилин, сповнених сум'яття, геть невластивого суботнім ранкам! – Сильвія і Г'ю з ґанку саме махали вслід автомобілю Гові.

– Яке щастя, що вони не затрималися, – сказала Сильвія. – Морісова пиха мені в печінках сидить.

– Імбецили, – життєрадісно погодився Г'ю, а тоді, побачивши Урсулу в передпокої, спитав: – Усе гаразд?

– Так, – сказала вона, бо будь-яка інша відповідь була б нестерпна.

*

Цю пригоду виявилося легше витіснити з пам'яті, ніж Урсула боялася. Врешті, казала ж Сильвія, що негожий вчинок – це те, про що згодом не говорять? Урсула уявила, що у неї в голові, в куточку, є шафа – проста, соснова. Вона поклала Гові і сходи на горішню полицю й рішуче провернула ключ у замку.

Треба вміти не попадатися на чорних сходах чи порослій кущами алеї, вона ж не героїня готичних романів, якими зачитується Бріджит. І хто міг подумати, що в реальності це такий неприємний і кривавий акт? Мабуть, щось він у ній відчув, щось розпусне, щось, чого вона навіть сама не усвідомлювала. Перш ніж відкласти цю пригоду на горішню полицю, вона розбирала її знову і знову, намагаючись зрозуміти, в чому її вина. Мабуть, було в ній щось таке, що хтось

бачив, а хтось – ні. Іззі он бачила. Щось недобре прилетіло. Щось – це вона сама.

Розгорталося літо. Памелу прийняли на факультет хімії університету Лідсу, і вона сказала, що навіть рада, бо там, у провінції, люди «щиріші», не такі сноби. Вона багато грала в теніс із Ґерті, а на грі з мішаних пар – із Деніелом Коулом і його братом Саймоном, і часто дозволяла Урсулі взяти свій велосипед. Вони каталися з Міллі й вищали, коли котилися під гору. Часом Урсула влаштовувала ліниві вилазки з Тедді та Джиммі, а Джок намотував кола навколо них. Ані Тедді, ані Джиммі не намагалися приховати своє життя від сестер, як це робив Моріс.

Памела з Урсулою часто возили Тедді та Джиммі до Лондона – то до Музею природознавства, то до Британського музею, то до К'ю – але ніколи не сповіщали Іззі. Та знову переїхала, цього разу до великого дому в Голланд-парку («доволі богемний *endroit»).* Одного дня вони тинялися Пікаділлі й побачили на вітрині книгарні цілий стосик «Пригод Авґуста» із «портретом авторки – міс Дельфі Фокс, зробленим містером Сесілом Бітоном». Іззі виглядала як кінозірка чи богемна краля.

– Ой Боженько, – зойкнув Тедді, і Памела, попри свій статус *in loco parentis*, не стала його картати.

*

У маєтку Еттрінґем-голл знову почали влаштовувати свята. Донти нарешті відійшли, не минуло й ста років: леді Донт так і не оговталася після вбивства Ангели, а маєток придбав доволі загадковий чоловік, такий собі містер Ламберт – хтось казав, що бельгієць, а хтось – що шотландець. Ніхто не вів із ним довгих розмов, щоб установити походження – усі сходилися на тому, що він легко ніяковіє і говорити із ним складно. За чутками, він заробив свої статки на війні.

А у п'ятницю в сільському клубі були танці – якось туди з'явився, змивши з лиця кіптяву, сам Фред Сміт і по черзі запросив на танець Памелу, Урсулу і трьох старших дівчат Шоукросс. Свого оркестру в них не було, тільки патефон, тож ніякого тобі чарльстона, ніякого блекботтома – самі старосвітські танці. Фред Сміт несподівано

вправно вальсував кімнатою. Урсулі сяйнула думка, що вона не проти б мати когось штибу Фреда за кавалера – хоча Сильвія цього, звісно, не стерпіла б. («Що, залізничник?»).

Щойно вона про це подумала, як двері шафи прочинилися і жахлива сцена на сходах вивалилася назовні.

– Тримайтеся, – сказав Фред Сміт. – Щось ви позеленіли, міс Тодд.

Урсула звалила все на задуху і наполягла, що сама вийде подихати повітрям. Її і справді останнім часом трохи нудило. Сильвія казала, що це алергія.

Моріс, цілком очікувано, закінчив університет на «відмінно» («Як?» – не розуміла Памела) й повернувся кілька тижнів поваландатися дома, перш ніж почати вчитися на барристера у Лінкольнс-Інні. А Гобі, виявляється, повернувся до «своїх старих» – у них був літній будиночок на Лонг-Айленді. Моріс аж розгубився, чого це його не запросили.

– Що з тобою таке? – спитав Моріс Урсулу якогось вечора, витягнувшись на газоні на шезлонгу за «Панчем» і запихаючись пирогом, який приготувала місіс Ґловер.

– Ти про що?

– Ти закоровіла.

– Що значить закоровіла? – вона і справді з трудом влізала в літні сукні, навіть руки-ноги поопухали.

– Це все дитячий жирок, моя люба, – сказала Сильвія. – У мене теж так було. Менше пирогів, більше тенісу – та й по всьому.

– Виглядаєш жахливо, – втрутилася Памела. – Що з тобою?

– Поняття не маю.

А тоді їй сяйнув такий жахливий, страшний, сороміцький, незворотній здогад, що всередині щось спалахнуло і спопеліло. Вона знайшла Сильвіїн примірник «Дітям і дівчаткам про розмноження» пера доктора Беатріс Вебб – теоретично, цю книжку тримали під замком у скрині у батьківській спальні, проте насправді скриня ніколи не закривалася, бо Сильвія давно згубила ключ. Розмноження – це, здається, останнє, що цікавило авторку. Вона радила відволікати дівчаток, даючи їм чимбільше «домашньої випічки, пирогів, каші, пудингів, а також регулярно обмивати інтимні частини тіла холодною водою».

Очевидно, користі з того не було. Урсула аж здригнулася, згадавши «інтимні частини тіла» Гові, які зійшлися з її частинами під час того мерзотного злягання. А Сильвія та Г'ю теж цим займалися? Вона уявити не могла, щоб мати таке стерпіла.

Вона потайки погортала медичну енциклопедію місіс Шоукросс. Шоукросси саме відпочивали у Норфолку, а їхня покоївка нічого не запідозрила, коли Урсула постукала у задні двері і сказала, що мусить дещо перевірити за книжкою.

Енциклопедія пояснювала механіку «статевого акту» – який, виявляється, мав відбуватися виключно «з любові і в подружньому ложі», а не на чорних сходах, коли ти йдеш по носовичок, по книжку. Енциклопедія також детально пояснювала, які наслідки бувають, коли тобі не вдасться добути той носовичок чи книжку – місячні припиняються, з'являється нудота і зайва вага. Виявляється, має пройти дев'ять місяців. Уже почався липень. Незабаром їй доведеться знову втиснутися у шкільну форму і щоранку їздити з Міллі до школи автобусом.

Урсула почала вибиратися на довгі прогулянки сама. Міллі, якій вона могла довіритися, не було (та й що вона їй сказала б?), а Памела відбула в Девон з дівчатками-скаутами. Урсула у скаутах не прижилася, а тепер про це жалкувала – може, вони дали б їй сміливості розібратися із Гові, як належить. Скаутка добула би свій носовичок чи книжку, не затримуючись на півдорозі.

– Щось не так, моя люба? – спитала Сильвія, коли вони разом латали шкарпетки. Сильвія помічала дітей, лише коли вони лишалися сам-на-сам. Разом вони перетворювалися на некеровану зграю, а по одному були особистостями.

Урсула спробувала уявити, що сказати. «Пам'ятаєш Морісового приятеля Гобі? Здається, я стану матір'ю його дитини». Вона зиркнула на Сильвію, яка безжурно нашивала вовняну латочку на шкарпетку Тедді. Вона не виглядала на жінку, у частини тіла якої щось проникало. (За енциклопедію місіс Шоукросс, це називалося «вагіна» – у домі Тоддів таких слів ніхто не вимовляв).

– Ні, нічого, – сказала Урсула. – Усе гаразд. Цілковито гаразд.

*

Того вечора вона рушила на станцію, сіла на лавочці на платформі й стала уявляти, як кинеться під експрес, коли той промчить повз їхню зупинку, але наступний потяг був до Лондона – він пирхнув димом і повільно спинився перед нею. Їй захотілося плакати. Із вагона вистрибнув Фред Сміт у замазаному мазутом комбінезоні, із сажею на лиці. Побачивши її, він підійшов і сказав:

– Ото збіг. Ти на наш потяг чекаєш?

– У мене квитка немає.

– Не страшно, – сказав Фред, – інспектор до моїх друзів не присікується.

То Фред Сміт – її друг? Це її заспокоїло. Звісно, якби він знав про її стан, то більше не був би її другом. Друзів у неї не лишилося б.

– Гаразд, спасибі, – сказала вона. Відсутність квитка вмить видалася їй украй дрібною проблемою.

Вона простежила, як Фред заліз назад у кабіну локомотива. Начальник станції прокрокував платформою й позакривав двері вагонів так рішуче, мовби *їх* вже ніколи більше не відкриють. Бухнула пара, Фред Сміт висунув голову з вікна й гукнув:

– Вважайте, міс Тодд, а то так тут і лишитеся, – і вона слухняно сіла.

Засюрчав свисток начальника станції, спершу короткий, тоді довший, і потяг від'їхав. Урсула вмостилася на теплому плюшевому сидінні й задумалася про майбутнє. Можна, мабуть, розчинитися У натовпі інших грішниць-прохачок на вулицях Лондона. Скулитися на лавочці в парку й замерзнути вночі – ось тільки зараз літо, не замерзне вона. А можна зайти в Темзу й тихо пливти за течією повз Воппіг, Ротерхіт, Гринвіч і Тілбері аж до моря. Ото родина розгубилася б, якби виловили її тіло. Вона уявила, як супилася б над шитвом Сильвія: «Але ж вона вийшла на прогулянку, сказала, дикої малини назбирає в саду». Урсула винувато згадала білу порцелянову миску для пудинга, яку лишила під живоплотом, щоб підібрати на зворотньому шляху. У ній лежали кислі ягоди, пальці досі вимащені червоним.

*

Після обіду вона блукала великими лондонськими парками: Сент-Джеймс, Ґрін-парк, Гайд-парк і аж до Кенсінґтон-ґарденс. Аж не віриться, скільки в Лондоні можна пройти, майже не ступаючи на тротуари й не переходячи дороги. У неї, звісно, грошей при собі не було – тепер розуміла, що це дурна помилка – тож вона навіть не могла купити собі чаю в Кенсінґтоні. Тут уже немає ніякого Фреда Сміта, який за нею «наглянув» би. Їй було жарко, вона стомилася і вся припала пилюкою, горло сухе, як трава в Гайд-парку.

Цікаво, із Серпентину можна пити? Там втопилася перша дружина Шеллі, але в такий день, коли цілі натовпи висипали посидіти на сонечку, конче знайдеться якийсь містер Вінтон, що кинеться у воду і її порятує.

Вона, звісно, знала, куди простує. Це було неминуче.

*

– Господи, що з тобою сталося? – спитала Іззі, драматично прочиняючи двері, ніби чекала на когось цікавішого. – Виглядаєш як мара.

– Находилася, – сказала Урсула, і додала: – Грошей у мене немає. І, здається, в мене буде дитина.

– Тоді краще заходь, – сказала Іззі.

*

Так вона і опинилася в незручному кріслі у великому будинку десь у Белгравії – колись це, мабуть, була їдальня. Тепер кімнату перетворили на звичайну почекальню, і голландський натюрморт над каміном чи ваза запилючених хризантем на столику нічим не виказували, що відбувається в інших кімнатах. Почекальня геть не в’язалася із мерзенним рандеву з Гові на чорних сходах. Хто б міг подумати, що з одного життя в інше вислизнути так легко? Цікаво, що сказав би про її прикрість доктор Келлет?

Після її несподіваної появи на Мелбері-роуд Іззі вклала її спати у запасній спальні. Урсула ридала, натягнувши на голову лискуче

сатинове покривало, і намагалася не слухати, як Іззі в коридорі відбріхується по телефону:

– Я сама здивувалася! Вона просто з’явилася в мене на порозі, ягняточко... скучила за мною... музеї подивитися і таке інше, театр, нічого ризикованого... не будь такою мегерою, Г’ю...

Добре, що Іззі хоч не нарвалася на Сильвію – та її і слухати не стала б. На щастя, їй дозволили лишитися в Лондоні на кілька днів – «музеї і таке інше».

Іззі закінчила розмову й занесла до спальні тацю.

– Бренді. І грінка з маслом. Боюся, більше в мене нічого нема. Дурненька, – зітхнула вона. – Є способи, знаєш-но, засоби, краще запобігти, ніж лікувати, і так далі.

Урсула поняття не мала, про що Іззі торочить.

– Дитини, звісно, треба позбутися, – вела далі Іззі. – Ти ж зі мною згодна?

На це питання Урсула від щирого серця відповіла «так».

*

Двері почекальні в Белгравії прочинила жінка у формі медсестри, такій накрохмаленій, що вона й без людини стояла б.

– Сюди, – суворо сказала вона, не звертаючись до Урсули на ім’я.

Урсула рушила за нею покірно, як ягня на заклання.

Іззі – радше ділова, ніж співчутлива – підвезла її туди машиною («Щасти») й пообіцяла вернутися «пізніше». Урсула поняття не мала, що станеться в інтервалі між «Щасти» і «пізніше», але припустила, що приємно не буде.

Може, їй дадуть бридкий сироп чи повну миску великих таблеток. І, поза сумнівами, на неї чекає добряча прочуханка за аморальність і розпусну вдачу. Байдуже, аби тільки годинник вдалося відмотати назад. Цікаво, якого розміру дитя? Дещо вдалося дізнатися з енциклопедії Шоукроссів. Мабуть, доведеться потрудитися, перш ніж воно вийде, а тоді його замотають у шаль, покладуть у колиску й чуло доглядатимуть, доки воно не підросте, а потім віддадуть добрим людям, які хочуть завести дитину так само сильно, як Урсула – її позбутися. А тоді вона сяде на потяг додому, пройде Церковним

провулком, підбере білу порцелянову миску з урожаєм малини і зайде у Лисячий закут, ніби нічого, крім «музеїв і так далі», і не сталося.

*

Ця кімната нічим, власне, не відрізнялася від безлічі інших кімнат. Високі вікна і підв'язані стрічками з тасьмою завіси виглядали так, мовби лишилися з попереднього життя дому – як і мармуровий камін, у якому палахкотів гасовий вогонь, і простенький годинник з великими цифрами на камінній полиці. Зелений лінолеум під ногами й операційний стіл у центрі кімнати не вписувалися у декорації. Пахло в кімнаті як у шкільній лабораторії. Урсула розгублено поглянула на нещадно-лискучі металеві інструменти, розкладені на тканині на возику. Ті мали більше спільного з бійнею, ніж із дітьми. Колиски ніде не видно. Її серце тьохнуло.

До кімнати залетів, мовби запізнювався кудись інде, старший за Г'ю чоловік у довгому лікарському халаті, наказав Урсулі лягти на операційний стіл і поставити ноги «на стремена».

– На стремена? – повторила Урсула. До чого тут узагалі коні?

Вона розгубилася, але накрохмалена медсестра вклала її і поставила ноги на підставки.

– Мене оперуватимуть? – запротестувала Урсула. – Але ж я здорова.

Медсестра опустила маску їй на обличчя.

– Порахуй від десяти до одного.

– Чому? – спробувала спитати Урсула, проте не встигло слово скластися в мозку, як кімната і все навколо розчинилися.

Вона прийшла до тями на пасажирському сидінні «остіна» Іззі й тупо витріщилася крізь лобове скло.

– Скоро будеш як новенька, – сказала Іззі. – Не хвилюйся, вони дали тобі знеболювальне. Потім будуть трошки дивні відчуття.

Звідки Іззі стільки знає про цей огидний процес?

На Мелбері-роуд Іззі допомогла їй вмоститися на ліжку, і вона глибоко заснула під лискучим сатиновим покривалом у запасній спальні. Коли Іззі зайшла з тацею, надворі було темно.

– Це суп із бичачого хвоста, – защебетала вона. – Купила в банці.

Від Іззі пахнуло алкоголем, чимось задушливо-солодким; під макіяжем і життєрадісними манерами проступала втома. Мабуть, Урсула для неї – жахливий тягар. Вона спробувала сісти. Запах спиртного і бичачого хвоста були такі сильні, що вона виблювала просто на лискучий сатин.

– О Господи, – сказала Іззі, притиснувши долоню до рота. – Я не створена для такого.

– Що з дитиною? – спитала Урсула.

– Що?

– Що з дитиною? – повторила Урсула. – Її віддали добрим людям?

*

Вона ще раз прокинулася вночі, знову виблювала і поринула в сон, не прибравши й не покликавши Іззі. Коли вона прокинулася вранці, їй було жарко. Надто жарко. Серце калатало у грудях, кожен подих давався з трудом. Вона спробувала встати, але голова закрутилася, а ноги не тримали. Після того все було як у тумані. Іззі, мабуть, викликала Г'ю, бо коли вона відчула на липкому лобі прохолодний доторк і розплющила очі, він підбадьорливо їй усміхався. Він сидів на ліжку, не знімаючи плаща. А вона все ліжко заблювала.

– Ми доправимо тебе в лікарню, – сказав він, мовби блювота його геть не обходила. – У тебе просто запалення.

Десь на фоні запекло протестувала Іззі:

– Та мене судитимуть.

На що Г'ю сказав:

– Добре, сподіваюся, тебе кинуть за ґрати, а ключі викинуть.

Він узяв Урсулу на руки і сказав:

– На бентлі, мабуть, буде швидше.

Урсула почувалася невагомою, ніби ось-ось злетить. Наступного разу вона прийшла до тями в лункій лікарняній палаті. Над нею сиділа Сильвія із суворим і злим лицем.

– Як ти могла?

Урсула зраділа, коли настав вечір і на зміну Сильвії прийшов Г'ю.

Це Г'ю був із нею, коли прилетів чорний кажан. Ніч простягнула їй руку, й Урсула піднялася, щоб її вхопити. Вона відчула полегшу,

навіть радість: її кликав осяйний сліпучий світ, місце, де розкриваються всі таємниці. Її огорнула темрява, оксамитовий друг. У повітрі кружляв сніг, білий, як тальк, холодний, як східний вітер на шкірі немовляти – а тоді Урсула повалилася назад на лікарняне ліжко. Її руку не прийняли.

*

На світло-зелене лікарняне покривало падав яскравий сніп світла. Г’ю спав, і його лице уві сні було розслаблене і втомлене. Він незручно зігнувся на стільці біля ліжка. Одна штанина трохи задерлася, Урсулі було видно зморщену сіру шкарпетку і гладку шкіру на гомілці. Колись він був як Тедді, – подумалося їй, – а Тедді колись буде як він. Хлопчик у чоловікові, чоловік у хлопчикові. Від цього їй захотілося плакати.

Г’ю розплющив очі й, побачивши її, слабко всміхнувся і промовив:

– Привіт, ведмежатко. З поверненням.

Серпень 1926 року

«Ручку треба тримати так, щоб полегшити написання стенографічних знаків. Зап’ясток не мусить торкатися зошита чи парти».

Решта літа була жахлива. Вона сиділа під яблунею в саду й намагалася штудіювати Пітманів посібник зі стенографії. Було вирішено, що вона піде на курси машинопису і стенографії, а до школи не повернеться.

– Я не можу повернутися, – сказала вона. – Не можу, та й годі. Від холодку, який віяв від Сильвії щоразу, коли вона помічала в кімнаті Урсулу, не було рятунку. Бріджит і місіс Ґловер не розуміли, чому ця «серйозна хвороба», яку Урсула підхопила, коли навідувала тітку в Лондоні, відштовхнула Сильвію від доньки, а не зблизила їх, як можна було б очікувати. Іззі, звісно, навіки заборонили приїздити. *Persona non grata in perpetuam.* Правди не знав ніхто, крім Памели, яка слово за слово виманила з Урсули цілу історію.

– Але ж він тебе присилував, – лютувала вона. – Як ти можеш винуватити себе?

– Але ж наслідки... – прошепотіла Урсула.

Сильвія, звісно, у всьому винуватила її.

– Ти сплюндрувала свою честь, гідність і добру думку загалу.

– Але ж ніхто не знає.

– Я знаю.

– Ти говориш, як героїні романів Бріджит, – сказав Сильвії Г’ю. Г’ю що, читав романи Бріджит? Навряд чи. – Власне кажучи, ти говориш, як моя мати.

(«Зараз здається, що все жахливо, – втішала її Памела, – але минеться й це»).

Навіть Міллі вдалося ошукати.

– Зараження крові! Як драматично. Лікарня була жахлива? Ненсі сказала, що Тедді сказав їй, що ти ледь не померла. Зі мною нічого такого цікавого ніколи не станеться.

Різниця між «померла» і «ледь не померла» – цілісінький світ. Цілісіньке, по суті, життя. Урсулі здавалося, що порятоване життя їй і

не треба.

– Я хотіла би знову походити до доктора Келлета, – сказала вона Сильвії.

– Наскільки мені відомо, він вийшов на пенсію, – байдуже кинула мати.

*

Урсула довго не стриглася, переважно щоб потішити Г’ю, але якогось дня таки поїхала у Біконсфілд із Міллі й постриглася коротко. Після цього покаянного жесту вона почувалася як мучениця чи черниця. Так, мабуть, і доживатиме віку – і не мучениця, і не черниця, щось посередині.

Г’ю, здається, радше здивувався, ніж засмутився. Мабуть, після Белгравії стрижка – дрібний переступ.

– Отакої, – сказав він, коли вона спустилася на вечерю. Давали неапетитні яловичі відбивні à la Russe. («Як собачий харч», – сказав Джиммі, хоча Джиммі, дитя, наділене прекрасним апетитом, радо схрумав би ще й Джокову вечерю).

– Ти як нова людина, – сказав Г’ю.

– Це ж добре, правда? – спитала Урсула.

– Стара Урсула мені подобалася, – втрутився Тедді.

– І ти такий один, – пробурмотіла Урсула.

Сильвія видала звук, який так і не переріс у слово, а Г’ю сказав Урсулі:

– Та ну, ти...

Проте вона так і не довідалася, що думав про неї Г’ю, бо у двері різко постукали – стурбований майор Шоукросс прийшов з’ясувати, чи Ненсі не у них.

– Перепрошую, що перериваю вечерю, – сказав він, маячачи на порозі їдальні.

– Її тут немає, – сказав Г’ю, хоча відсутність Ненсі й так впадала у вічі.

Майор Шоукросс насупився на відбивні у них на тарілках.

– Вона пішла назбирати листя на алеї. Для гербарію. Ти ж її знаєш.

Це до Тедді, духовного близнюка Ненсі. Ненсі любила природу і весь час збирала гілочки й шишки, мушлі, камінці й кісточки, як тотеми якоїсь прадавньої релігії. Місіс Шоукросс називала її «дитя природи» («ніби це добре», – додала Сильвія).

– Вона пішла по дубове листя, – пояснив майор Шоукросс. – У нас у саду дуби не ростуть.

Вони перекинулися кількома фразами про занепад англійських дубів, а тоді запанувала гнітюча тиша. Майор Шоукросс прочистив горло.

– Роберта каже, що вона пішла з годину тому. Я пройшов цілу алею туди й назад, погукав її. Уявити не можу, де вона. Війні та Міллі теж пішли на пошуки.

Майор Шоукросс сполотнів. Сильвія налила склянку води й передала йому:

– Сядьте.

Він не сів. Звичайно, – сяйнув Урсулі здогад, – він думає про Ангелу.

– Мабуть, знайшла щось цікаве, – сказав Г'ю, – пташине гніздо чи кошенят на фермі. Ви ж її знаєте.

Вони зійшлися на тому, що всі знають Ненсі.

Майор Шоукросс взяв зі стола ложку й неуважно на неї поглянув.

– Вона вечерю пропустила.

– Я поможу вам її шукати, – сказав Тедді, рвучко підводячись з-за столу. Він також знав Ненсі: вечерю вона ніколи не пропускає.

– І я, – сказав Г'ю і підбадьорливо поплескав майора Шоукросса по плечу. Відбивні лишилися на столі.

– Можна я теж піду? – спитала Урсула.

– Ні, – відрізала Сильвія. – І Джиммі теж не піде. Лишайтеся, пошукаємо в саду.

*

Цього разу льодівня не знадобилася. Ненсі відвезли до моргу при лікарні. Коли її знайшли, вона була ще м'яка і тепла. Її заштовхали до порожньої старої кормушки для худоби.

– Над нею поглумилися, – сказав Г’ю Сильвії, доки Урсула чигала, як шпиг, за дверима вітальні. – Двоє дівчаток за три роки, це ж не збіг. Її теж задушили, як і Ангелу.

– Серед нас живе чудовисько, – погодилася Сильвія.

Знайшов майор Шоукросс.

– Дякувати Богові, що хоч цього разу не бідаха Тедді, – сказав Г’ю. – Він цього не витримав би.

Тедді і так цього не витримав. Він кілька тижнів майже не розмовляв, а коли врешті заговорив, сказав, що йому мовби душу вирвали.

– Шрами гояться, – сказала Сильвія, – навіть найстрашніші.

– Ти правда так думаєш? – спитала Урсула, згадуючи гліцинії на шпалерах і почекальню в Белгравії.

Сильвія не завдала собі клопоту збрехати:

– Ну, не конче.

Цілу першу ніч вони слухали, як волає місіс Шоукросс. Потім у неї трохи змінилося обличчя, доктор Фелловз доповів, що в неї стався «маленький інсульт».

– Бідна вона бідна, – сказав Г’ю.

– А чого вона не дивиться за своїми дівчатами? Вона дозволяє їм гасати, де схочуть. Тепер пожинає плоди своєї необачності.

– Ох, Сильвіє, – сумно протягнув Г’ю, – де твоє серце?

*

Памела поїхала до Лідсу. Г’ю підвіз її на бентлі. Валіза не влізла в багажник, її довелося відправляти потягом.

– У ній навіть можна сховати труп, – сказала Памела. Їй уже сповістили, що вона ділитиме кімнату в жіночому гуртожитку з дівчиною на ім’я Барбара із Маклсфілда.

– Усе як удома, – підбадьорив Тедді, – тільки замість Урсули хтось інший.

– Отже, геть не як удома, – сказала Памела. Перш ніж сісти в машину обіч Г’ю, вона надто рвучко обійняла Урсулу.

– Мені не терпиться звідси вибратися, – сказала Памела Урсулі, коли вони лягли спати останнього вечора, – тільки сумно полишати

тебе.

*

Коли Урсула не повернулася восени до школи, ніхто не став її ні про що розпитувати. Міллі підкосила смерть Ненсі, на все інше їй було байдуже.

Урсула щоранку їздила потягом до Гай-Вікома, де відвідувала приватний коледж для секретарок. «Коледж», утім, – надто гучне слово для двох кімнат, холодної комірчини і ще холоднішої комірки, куди втиснули лазничку, над бакалією на головній вулиці. Очолював коледж чолов'яга на ім'я містер Карвер, у якого в житті було дві пристрасті: есперанто і стенографія Пітмана (друга пристрасть значно корисніша, ніж перша). Стенографія Урсулі подобалася, це як секретний код, цілий новий словник – петльові, двомірні знаки і напівмірні, поєднання приголосних, спеціальні скорочення – мова ані живих, ані мертвих, дивний інертний конструкт. Було щось заспокійливе в монотонному інтонуванні містера Карвера, який видавав довжелезні списки: повторення, повторювати, перетворення, перетворювати, принц, принців, принцеса, принцес...

Інші дівчата на курсі були милі й доброзичливі. Спокійні і прагматичні учениці ніколи не забували зошити для скоропису чи лінійки, а в сумках у них завжди були чорнила щонайменше двох різних кольорів.

Якщо погода була погана, то на обід не виходили – так і їли принесені з дому харчі чи латали шкарпетки серед друкарських машинок. Улітку ходили в походи, плавали і гуляли; цікаво, по Урсулі було видно, наскільки інше літо випало їй? «Белгравія», – такий у неї був стенографічний знак для всього, що сталося. (Памела казала прямо – «аборт», «нелегальний аборт». Памела завжди була прямолінійна у виборі лексики. Урсулі хотілося бути такою самою). Вона заздрила їхнім банальним життям. (Іззі за це її зневажала б). Сама Урсула профукала свій шанс на банальне життя.

А що, якби вона кинулася під потяг, померла після Белгравії, чи, власне кажучи, відкрила вікно спальні й кинулася головою вниз? Вона повернулася б і почала все з початку? Чи, може, як їй і казали, вона все

собі понавигадувала? А що, як і понавигадувала? Невже її думки нереальні? А що, як реальності взагалі не існує? А що, як поза думками немає нічого?

Філософи здавна «дали собі раду» з цією проблемою, доволі стомлено повідомив їй доктор Келлет, це – одне з перших питань, до яких звернулася філософія, тож не варто ще і їй цим перейматися. Проте хіба ж ця проблема не з тих, з якими кожен мусить дати собі раду сам?

(«Облиш ту стенографію, – писала їй із Лідсу Памела, – тобі треба вивчати філософію в університеті, у тебе світла голова. Ти як тер'єр, що вчепився в кістку»).

Вона врешті-решт рушила на пошуки доктора Келлета і виявила, що його кабінет тепер займає жінка з окулярами у сталевій оправі і волоссям кольору сталі. Та сповістила, що доктор Келлет і справді вийшов на пенсію, тож чи не хоче Урсула призначити зустріч із нею? Ні, – сказала Урсула, – не хоче. Це був її перший візит до Лондона після Белгравії, і на зворотньому шляху від Гарлі-стрит, у метро на лінії Бейкерлу, її спіткав напад паніки. Їй аж довелося вибігти на поверхню в Мерілебон, де вона довго хапала ротом повітря. Газетяр спитав: «У вас усе гаразд, міс?». На що вона відповіла – так, так, усе гаразд, спасибі.

*

Містер Карвер любив торкатися плечей дівчат («моїх дівчаток») – він гладив ангорові кардигани чи светри з овечої вовни, ніби це його домашні тварини.

Вранці вони вчилися машинопису на масивних друкарських машинках «Ундервуд». Інколи містер Карвер змушував їх тренуватися із зав'язаними очима – тільки так, на його думку, можна відучитися дивитися на клавіші, що сповільнює друк. З пов'язкою на очах Урсула почувалася як дезертир перед розстрілом. Вона часто чула, як містер Карвер видає дивні звуки, тяжко дихає і порхає, але не хотіла підглядати, що він робить.

Після обіду вони вчилися стенографії й писали снодійні диктанти, що включали найрозмаїтіші жанри ділового листування.

«Вельмишановне-панство, я-довів ваше послання до-уваги ради-директорів на вчорашній нараді, проте внаслідок обговорення було-постановлено відкласти подальший-розгляд справи до наступної зустрічі-директорів, яка-відбудеться наступного вівторка...». Зміст цих листів був украй нудний і химерно контрастував із шаленим плином чорнила на сторінці, коли вони намагалися встигнути все записати.

Якогось вечора, диктуючи «На-жаль, ті,-хто протестує-проти цього призначення, не мають підстав сподіватися на успіх», містер Карвер пройшов за спиною в Урсули й ніжно торкнувся її шиї, яку вже не захищало довге волосся. Вона здригнулася і втупилася у клавіші «Ундервуда». Може, це щось у ній приваблює таку увагу? Може, вона просто погана людина?

Червень 1932 року

Для себе Памела обрала біле мереживо, а для дружок – жовтий сатин. Жовтий відтінок був кислотненький, дружки виглядали жовтушно. Їх було четверо – Урсула, Війні Шоукросс (а не Ґерті) і дві молодші сестри Гарольда. Гарольд був із великої шумної родини на Олд-Кент-роуд, яку Сильвія вважала «нижчою за статусом». Те, що Гарольд лікар, не вважалося пом'якшувальною обставиною (Сильвія відчувала дивну відразу до медичної професії).

– Але ж твоя родина теж була трохи *déclassé*, – сказав Г'ю Сильвії.

Майбутній зять йому сподобався, він вважав його «ковтком свіжого повітря». Та й Гарольдова мати Олів – теж.

– Вона завжди каже, що думає, – сказав він Сильвії. – І думає, що каже. Не те, що деякі.

– А в каталозі ця модель виглядала добре, – із сумнівом протягнула Памела на третій і остаточній Урсулиній примірці у майстерні в Нісдені – занесло ж їх. Довга вузька сукня туго напиналася в Урсули на талії.

– Ви набрали вагу після останньої примірки, – сказала кравчиня.

– Справді?

– Так, – підтвердила Памела.

Урсулі згадалося, коли вона востаннє набрала вагу. Белгравія. Хоча цього разу причина точно інша. Вона стояла на стільці, а кравчиня пересувалася навколо неї колами; на зап'ястку в неї була закріплена подушечка для голок.

– Але виглядаєш добре, – додала Памела.

– Я цілими днями сиджу, – сказала Урсула. – Мабуть, треба більше ходити.

Розлінуватися легко. Вона жила сама, тільки ніхто про це не знав. Гільда – дівчина, з якою вона мала ділити квартиру на горішньому поверсі у Бейсвотері – з'їхала, але, дякувати Богу, і далі платила ренту. Гільда жила в Ілінґу «у справжнісінькому палаці втіх» із чоловіком на ім'я Ернест, якому дружина відмовилася давати розлучення, тож перед батьками вона мусила вдавати, що досі живе у Бейсвотері самотнім і чеснотливим життям. Це було питання часу, коли Гільдині батьки

несподівано виринуть у них на порозі, й Урсулі доведеться відбріхуватися, щоб якось пояснити відсутність їхньої доньки. Г'ю і Сильвія були б у жасі, якби довідалися, що Урсула живе в Лондоні сама.

– У Бейсвотері? – із сумнівом спитала Сильвія, коли Урсула повідомила, що полишає Лисячий закут. – А інакше не можна?

Г'ю і Сильвія проінспектували і квартиру, і Гільду, яка гідно трималася на перевірці. Утім, Сильвія вважала, що і квартира, і Гільда не зовсім задовільні.

Ренту платив «Ернест із Ілінґа», як його називала Урсула («Утриманка я», – сміялася Гільда). Гільда наїжджала до Лондона щокілька тижнів: забрати пошту, передати гроші за квартиру.

– Я можу знайти іншу співмешканку, – запропонувала Урсула, хоча її з душі вернуло від цієї думки.

– Давай подивимося, як мені поведеться. У цьому й чар того, щоб жити у гріху: завжди можна просто зібратися і піти.

– Ернест (з Ілінґа) теж може зібратися і піти.

– Мені 21, а йому 42, нікуди він не подінеться, повір мені на слово.

Коли Гільда з'їхала, Урсула зітхнула з полегшею. Тепер можна вечорами вештати квартирою у халаті й бігуді, їсти помаранчі й шоколад і слухати радіо. Гільда, звісно, ні проти чого із того не заперечувала б, власне, навіть підтримала б, проте Сильвія прищепила Урсулі думку, що при чужих треба триматися належно, і її вишколу складно позбутися.

За кілька тижнів самостійного життя вона зрозуміла, що в неї майже немає друзів, а ті, які є, їй не настільки цікаві, щоб підтримувати стосунки.

Міллі стала акторкою і майже весь час гастролювала. Зрідка вона надсилала Урсулі листівки з місць, до яких інакше, напевно, ніколи не завітала б – із різних там Стаффордів, Ґейтсхедів чи Ґрентемів – на яких малювала смішні ескізики себе в різних ролях («Де я – а де Джульєтта, ото сміху!»).

Їхня дружба, власне, не пережила смерті Ненсі. Від горя родина Шоукроссів замкнулася, а коли Міллі нарешті повернулася до життя, то виявила, що Урсула зреклася свого. Урсулі час від часу хотілося

пояснити Міллі про Белгравію, проте вона боялася ризикувати хисткими рештками їхньої дружби.

Урсула працювала у великій фірмі, що займалася імпортом. Інколи вона дослухалася до балачок дівчат у конторі – хто що робить і з ким – і дивувалася, де, на Бога, вони знаходять усіх цих Гордонів, Чарлі, Діків, Мілдред, Ейлін і Вір – неспокійну радісну зграйку, з якою ходять у вар'єте й кінотеатри, катаються на ковзанах, плавають на пляжах і в басейнах, а також виїздять до Еппінґ-Форест чи Істборна. Урсула нічого такого не робила.

Урсула прагнула триматися самотою, але ненавиділа самотність і ніяк не могла розв'язати цього протиріччя. На роботі до неї ставилися, ніби вона стояла осторонь від натовпу й була в чомусь за них вища, хоча насправді це не так. Інколи хтось зі зграйки питав:

– Не хочете прогулятися з нами після роботи?

Пропонували, мабуть, зі співчуття чи доброчинності, а Урсула ніколи не погоджувалася. Вона підозрювала, ба навіть знала, що про неї пліткують – не зі зла, просто з допитливості. Співробітниці уявляли, що в неї є якесь приховане життя. «Темна конячка». «Тихі води греблі рвуть». Ото вони розчарувалися б, якби дізналися, що немає в неї ніяких таємниць, навіть ці штампи цікавіші за її життя. Ніяких тихих глибоких вод, ніякої темряви (у минулому – так, але не в теперішньому). Якщо не рахувати спиртного. Хоча вони, мабуть, його рахували б.

Робота була марудна – нескінченні повідомлення про доставку, митні форми, балансові відомості. Самі товари (ром, какао і цукор) та екзотичні місця, з яких вони походили, ніяк не в'язалися з буденною нудотою контори. Урсула, мабуть, перетворилася на маленький гвинтик у велетенській машині Імперії.

– Немає нічого поганого в тому, щоб бути гвинтиком, – сказав Моріс, який перетворився на великий гвинт у Міністерстві внутрішніх справ. – Світові потрібні гвинтики.

Їй не хотілося бути гвинтиком, але Белгравія перекреслила надії на щось цікавіше.

Урсула знала, коли почала пити. Жодних драматичних історій, просто дрібна домашня подія: коли Памела збиралася приїхати до неї на вихідні кілька місяців тому, вона вирішила приготувати *boeuf bourguignon.* Памела працювала в лабораторії у Глазго й хотіла

підзакупитися до весілля. Гарольд також іще не переїхав – він мав почати роботу у Королівському госпіталі у Лондоні за кілька тижнів.

– Повеселимося вдвох, – сказала Памела.

– А Гільди не буде, – легко збрехала Урсула. – Вона поїхала на вихідні до мами у Гастінгс.

У неї не було підстав приховувати від Памели їхню домовленість. Памела – єдина особа, з якою вона могла бути цілковито щира, проте Урсула чомусь стрималася.

– Ну й чудово, – сказала Памела. – Я затягну Гільдин матрас у твою спальню, й буде точнісінько як у старі добрі часи.

*

– Ти хочеш заміж? – спитала Урсула, коли вони полягали. Усе було геть не так, як у старі добрі часи.

– Звісно, інакше навіщо б я це все затіяла? Мені подобається ідея шлюбу. Є в тому щось гладке, заокруглене, солідне.

– Як галька?

– Як симфонія. Ну, мабуть, як дует.

– Усі ці поетизми геть не у твоєму дусі.

– Мені подобається те, що є у наших батьків, – просто сказала Памела.

– Що, справді?

Відтоді, як Памела з'їхала від Г'ю та Сильвії, минуло чимало часу. Може, вона й не знала, що у них зараз. Дисонанс, а не гармонія.

– А ти когось зустріла? – обережно спитала Памела.

– Ні. Нікого.

– Це питання часу, – підбадьорливо, наскільки вміла, сказала Памела.

*

Для *boeuf bourguignon*, звісно, потрібне бургундське, тож Урсула в обідню перерву зайшла до винної крамнички, яку проминала щодня по дорозі на роботу в Сіті. Місце було стародавнє, дерев'яні панелі на

стінах виглядали так, мовби за століття просякли вином, а темні пляшки із прегарними етикетками, здавалося, обіцяли щось значно більше за їхній вміст. Винар сам вибрав їй пляшку – мовляв, дехто готує на поганому вині, але погане вино можна пустити лише на оцет. Сам він був кислуватий, але приголомшливий. Він поводився із пляшкою ніжно, як із немовлям, чуло загорнув у папір і передав Урсулі, а та поклала її у плетений кошичок для покупок, як у колиску. Там вино й лежало, сховане, до вечора, щоб ніхто, бува, не запідозрив, наче вона потай випиває.

Яловичину Урсула ще не купила, але бургундське вирішила скуштувати того ж вечора, раз винар так його розхвалював. Вона, звісно, й раніше куштувала спиртне, але ніколи не пила на самоті. Ніколи не відкорковувала дорогу пляшку бургундського й не наливала келих сама (халат, бігуді, затишний гасовий вогник). Вона мовби опустилася у теплу ванну прохолодного вечора – глибокий м'який смак вина приніс несподівану хвилю спокою. Це ж Кітсів «келих, де Півдня теплий пах»[5], правда? Її звична хандра трохи відступила, тож вона налила ще келих. Коли вона підвелася, в голові замакітрилося, і вона розсміялася.

– Під мухою я, – сповістила вона порожній кімнаті.

І тоді раптом задумалася, чи не завести їй собаку. Хоч поговорити буде з ким. Песик штибу Джока вітав би її з роботи із радістю й оптимізмом, може, вона б навіть їх підхопила. А Джок, до речі, уже помер – ветеринар сказав, що від серцевого нападу.

– А в нього ж було таке велике серце, – сказав Тедді, якому ця втрата розбила серце.

На зміну Джоку прийшов волоокий віппет, надто ніжний для випробувань собачого життя.

Урсула сполоснула келих і закоркувала пляшку – на завтрашню яловичину лишалося більше ніж досить – а тоді попленталася до ліжка.

Вона швидко заснула й не прокинулася, доки не продзвенів будильник, хоча зазвичай спала неспокійно. «Щоб випив я, і щезнув непомітно»[6]. Прокинувшись, вона зрозуміла, що не зможе належно подбати про собаку.

Наступного дня думка про півпляшки на кухні підбадьорювала її при роботі з нудними гросбухами. Врешті, на яловичину можна купити

ще одну пляшку.

*

– Що, так смачно? – спитав винар, коли вона завітала до нього за два дні.

– Ні, ні, – розсміялася вона, – я ще не готувала. Просто подумала, що до їжі треба купити таке саме добре вино.

І тоді зрозуміла, що більше не зможе повернутися до цієї милої крамнички, адже є ліміт, скільки *boeuf bourgignon* можна зготувати.

Памелі Урсула зготувала м'ясний пиріг без крапельки спиртного і печені яблука із заварним кремом.

– А я привезла тобі гостинець із Шотландії, – сказала Памела й видобула із сумки пляшку солодового віскі.

*

Коли віскі скінчилося, вона знайшла іншу винарню – там продавець ставився до свого товару менш шанобливо.

– Це на *boeuf bourguignon*, – пояснила вона, хоча тому було байдуже. – А власне, візьму-но я дві пляшки. Гостей буде багато.

Тоді дві пляшки «Гіннесу» з пабу на розі – «брат раптом завітав у гості». Тедді ще не виповнилося вісімнадцяти, навряд чи він п'є. І ще раз – за кілька днів. «Знову брат завітав, міс?» – спитав власник пабу і підморгнув. Вона зашарілася.

В італійському ресторанчику в Сохо, повз який вона «просто проходила», їй без зайвих запитань продали кілька пляшок к'янті. «Бочковий херес» – до кооперативу на тій самій вулиці можна прийти зі своєю пляшкою, вони наливають із бочки. («Це для мами»). Ром брала у пабах подалі від дому. («Для батька»). Вона експериментувала з різними видами спиртного, як учений, але знала, що подобається їй найбільше – перша пляшка вогнецвіту Іппокрени, вина червоного, як кров. Вона почала планувати, як би то домовитися про доставку цілого ящика («родинне свято»).

Так вона і почала потай випивати. Це була приватна, інтимна, самотня дія. Від самої думки про питво серце тьохкало зі страхом і радісним передчуттям. На жаль, суворі закони про торгівлю спиртним і страх приниження суттєво утруднювали дівчині з Бейсвотер доступ до поживи для залежності. Багатим легше: в Іззі, наприклад, був рахунок чи не у «Герродс», і їй просто доставляли спиртне до порога.

Варто було змочити ноги у Леті, як вона пірнула з головою – від тверезості до пияцтва за якісь кілька тижнів. Це був і сором, і спосіб його притлумити. Щоранку вона прокидалася й думала – ні, сьогодні не питиму, а після обіду наростала жага: вона уявляла, як зайде увечері додому, де на неї чекає забуття. У жовтій пресі вона почитувала описи опіумних клубів у Лаймгаузі – цікаво, це правда? Опіум, мабуть, притлумлює біль буття ще краще, ніж бургундське. Іззі, либонь, радо здала б їй адреси китайських притонів – вона не приховувала, що «б'є в гонг» – проте Урсулі здавалося, що про таке не питають. Може, це привело б не до нірвани (вона врешті виявилася доброю ученицею доктора Келлета), а до нової Белгравії.

Іззі інколи приймали назад у лоно сім'ї. («Але тільки на весілля і похорони, – сказала Сильвія, – не хрестини»). На Памелине весілля її запросили, але, на глибоку полегшу всіх, Іззі сказала, що не приїде: «Вихідні у Берліні». У неї був знайомий із приватним літаком («просто клас»), який її туди відвезе. Урсула час від часу навідувала Іззі. Їх об'єднував жах Белгравії, цей спогад довіку триматиме їх разом, навіть якщо вони ніколи про нього не говорять.

Натомість Іззі прислала весільний подарунок – ящичок срібних десертних виделок, які розсмішили Памелу.

– Це так банально, – сказала вона Урсулі. – Вона ніколи не перестане мене дивувати.

– Майже закінчила, – сказала кравчия з Нісдена з повним ротом голок.

– Мабуть, трошки роз'їлася, – сказала Урсула, розглядаючи у дзеркалі жовтий сатин, що напинався на пивному черевці. – Мабуть, треба приєднатися до Жіночої ліги за красу і здоров'я.

*

Вона брела додому з роботи, твереза як скло. Від Памелиного весілля минуло кілька місяців, стояв похмурий листопадовий вечір, темний і вогкий. Вона просто не побачила край плити, яку злегка припідняв корінь дерева. Руки в неї були зайняті – бібліотечні книжки і продукти, все поспіхом придбане в обідню перерву, – й вона інтуїтивно вирішила рятувати читво і харчі, а не себе саму. Вона повалилася лицем на тротуар, основний удар припав на ніс.

Біль приголомшив – вона і близько нічого подібного доти не відчувала. Вона скулилася на землі й охопила плечі руками, покупки і книжки розсипалися мокрим тротуаром. Вона почула, що стогне – квилить, – але не змогла потамувати цього звуку.

– Ой лишенько, – долинув чоловічий голос, – ото вам перепало. Дайте поможу. У вас на цьому милому персиковому шарфику кров. Він же персиковий? Чи лососевий?

– Персиковий, – прошепотіла Урсула, якій навіть біль не завадив бути ґречною.

Вона ніколи не замислювалася про колір цього мохерового шарфа. Крові, і справді, було багато. Лице почало набрякати, вона чула іржавий запах крові, проте біль трохи відступив.

Чоловік виглядав непогано – не дуже високий, пісочне волосся, блакитні очі, чиста, ніби відполірована шкіра на чітких вилицях. Він поміг їй підвестися. Його долоня була міцна і суха.

– Мене звати Дерек, Дерек Оліфант.

– Елефант?

– Оліфант.

За три місяці вони побралися.

*

Дерек був із Барнета, і його походження, як Гарольдове, Сильвію не вразило. Звісно, саме це приваблювало Урсулу. Він викладав історію у Блеквуді, не дуже відомій закритій школі для хлопчиків («діти вискочок-торгашів», – відмахнулася Сильвія), і залицявся до Урсули, запрошуючи на концерти у Віґмор-голл і прогулянки у Прімроуз-гілл. Вони їздили у довгі велосипедні вилазки, що

приводили до симпатичних пабів у передмісті – він випивав півпінти м’якого пива, вона – лимонад.

Ніс вона справді зламала. («Бідашечка, – писала Памела, – а в тебе був такий гарний носик»). Перш ніж супроводити її до лікарні, Дерек завів її до пабу неподалік, щоб вона трохи вмилася.

– Давайте я куплю вам бренді, – сказав він, коли вона сіла.

– Ні, ні, ні, все гаразд, я вип’ю води, я майже не п’ю, – сказала Урсула, хоча ще вчора ввечері допилася до провалів у пам’яті на підлозі своєї спальні у Бейсвотер, поцупивши в Іззі пляшку джину. Вона не відчувала жодних докорів сумління, коли крала в Іззі, адже Іззі стільки всього в неї відняла. Белгравія і таке інше.

Урсула кинула пити майже так само різко, як почала. Мабуть, усередині в неї по Белгравії лишилася пустка. Вона пробувала залити її спиртним, а тепер заповнила почуттями до Дерека. Що то за почуття?

Переважно полегша від того, що хтось готовий про неї дбати і не знає про її сороміцьке минуле. «Я закохана», – в нестямі писала вона Памелі. «Ура», – відповіла Памела.

– Інколи вдячність плутають із любов’ю, – сказала Сильвія.

*

Дерекова мати й далі жила у Барнеті, а ось батько та молодша сестра померли.

– Жахливий нещасний випадок, – пояснив Дерек. – Вона впала в багаття, коли їй було чотири роки.

Сильвія завжди уважно стежила, щоб вони, бува, не підійшли до вогню. Коли Урсула поділилася своєю пригодою у Корнволлі, Дерек сказав, що теж у дитинстві ледь не втонув. Це була одна з нечисленних пригод у її житті, в якій вона майже цілковито не винна. А Дерек? Несподіваний приплив, перевернувся човен, героїчний заплив до берега. Ніякого містера Вінтона не знадобилося.

– Я порятував себе сам.

– Тоді він не зовсім банальний, – сказала Гільда, простягаючи Урсулі цигарку. Вона повагалася, але відмовилася, неготова завести чергову залежність. Вона саме пакувала свої пожитки й хотіла

чимшвидше лишити Бейсвотер у минулому. Дерек зараз поїхав на розкопки у Голборн, але взагалі займався покупкою дому.

– Я, між іншим, написала власникові квартири, – сказала Гільда. – Сказала, що ми виселяємося. Дружина Ерні нарешті дала йому розлучення, я не казала? – вона позіхнула. – І він запропонував мені руку й серце. Я подумала, а чом би й ні. Так ми обидві й станемо респектабельними заміжніми жінками. Я зможу їздити тебе навідувати у... де, ти сказала, ваш дім?

– У Вілдстоні.

*

Дерек наполіг, щоб на їхнє весілля, себто реєстрацію шлюбу, не запрошували нікого, крім його матері, а також Г'ю та Сильвії. Памела сприкрилася, що її не запросили.

– Ми не хотіли чекати, – пояснила Урсула. – А Дерек не хотів здіймати бучу.

– А ти не хотіла бучі? – уточнила Памела. – У тому ж суть весілля. Ні, ніякої бучі вона не хотіла. Тепер вона комусь належатиме, нарешті буде в безпеці, а все інше не має значення. Бути нареченою – ніщо, бути дружиною – все.

– Ми не хотіли зайвих складнощів, – рішуче відрубала вона.

(«І хотіли, судячи з усього, щоб по-дешевому», – сказала Іззі.

І вручила їм черговий банальний набір срібних десертних виделок).

– Наче милий чоловік, – сказав Г'ю на їхньому, так би мовити, банкеті – обіді з трьох страв у ресторані неподалік від бюро реєстрації.

– Так і є, – погодилася Урсула, – дуже милий.

– Але якось це простувато, ведмежатку, – сказав Г'ю. – Геть не як на Памелиному весіллі. У неї гуляло півміста. Та й бідаха Тед дуже засмутився, що його не запросили. Але аби ти була щаслива, це найголовніше, – додав підбадьорливо.

На церемонію Урсула прийшла в сукні кольору сивої голубки. Сильвія роздала всім букети з тепличних троянд від квіткаря.

– Троянди, на жаль, не свої, – сповістила вона місіс Оліфант. – Вид називається «Ґлуар де Муссо», якщо вам цікаво.

– Дуже милі, хто ж сперечається, – сказала місіс Оліфант тоном, який мало нагадував комплімент.

– Швидко поберешся – швидко розкаєшся, – пробурмотіла Сильвія собі під ніс, а тоді виголосила стриманий тост за молодого й молоду.

– А ти ж що, – м’яко уточнив Г’ю, – розкаялася?

Сильвія вдала, що не почула. Вона була в особливо сварливому настрої.

– Це, мабуть, вікові зміни, – знічено прошепотів Г’ю Урсулі.

– Згода, – прошепотіла вона у відповідь.

Г’ю стиснув їй руку:

– Моя ти дівчинка.

*

– А Дерек знає, що ти вже не незаймана? – спитала Сильвія, лишившись на самоті з Урсулою у жіночій вбиральні. Вони сиділи на маленьких м’яких ослінчиках і поправляли помаду перед дзеркалом. Місіс Оліфант лишилася за столом – у неї не було помади, яку можна було б поправити.

– Незаймана? – повторила Урсула, як відлуння, втупившись у Сильвію у дзеркалі. Вона про що? Ніби в Урсули був якийсь ґандж? Ніби вона зламана?

– Я про дівоцтво. Дефлорацію, – сказала Сильвія, роздратована незворушним Урсулиним лицем. – Невинності нема й сліду а така наївна!

А колись-бо Сильвія мене любила, – подумала Урсула. – Тепер – не любить.

– Незаймана... – знову повторила Урсула. Вона про це ніколи не замислювалася. – А звідки він дізнається?

– По крові, звісно, – роздратовано кинула Сильвія.

Урсулі згадалися гліцинії на шпалерах. Дефлорація. Вона не знала, що це якось пов’язано. Вона думала, що кров від рани, а не самого перетину арки.

– Ну, може, і не зрозуміє, – зітхнула Сильвія. – Він – не перший чоловік, якого ошукають у першу шлюбну ніч.

*

– Свіжа бойова фарба? – легковажно спитав Г’ю, коли вони повернулися. Тед успадкував усмішку Г’ю. А Дерек і місіс Оліфант однаково супилися. Цікаво, який був містер Оліфант. Про нього майже не згадували.

– Марнославство – ось твоє наймення, жінко! – сказав Дерек, здається, із силуваним сміхом.

Урсула раптом помітила, що на людях він тримається далеко не так упевнено, як спершу здалося. Вона всміхнулася йому, відчуваючи новий зв’язок. І зрозуміла, що взяла шлюб із незнайомцем. («Усі беруть шлюб із незнайомцями», – сказав Г’ю).

– Насправді «зрадливість», – люб’язно підказала Сильвія. «Зрадливість – ось твоє наймення, жінко». Це з Гамлета. Чомусь усі цитують неправильно.

Дерековим лицем промайнула тінь, проте він розсміявся.

– Схиляюся перед вашою глибшою освітою, місіс Тодд.

*

Новий будинок у Вілдстоуні обрали за розташування – він був порівняно недалеко від школи, де викладав Дерек. Від рідко згадуваного батька йому дістався спадок, «невеличка сума» з інвестицій. Це був «солідний» будинок з дерева і цегли на Мейсонс-авеню, у тюдорівському стилі, зі свинцевими рамами на шибках і вітражем на дверях, що зображав галеон під усіма вітрилами, хоча, здавалося б, де Вілдстоун, а де море.

Будинок був з усіма сучасними вигодами, неподалік від крамниць, клініки, стоматології та парку, де гралися діти – що ще могла собі побажати молода дружина (і, за словами Дерека, «майбутня молода мама»)?

Урсула легко могла уявити, як снідатиме з Дереком уранці, перш ніж він піде на роботу. Могла уявити, як кататиме їхніх дітей спершу у візочку, а потім і на гойдалках, як купатиме *їх* увечері, як читатиме їм перед сном у ошатній дитячій. Увечері вони з Дереком тихо сидітимуть у вітальні і слухатимуть радіо. Він працюватиме над своєю книгою,

підручником з історії «від Плантагенетів до Тюдорів». («Лишенько, – сказала Гільда, – звучить захопливо»). Вілдстоун був далеко від Белгравії. І слава Богу.

Стіни, у яких протікатиме їхнє подружнє життя, лишалися у неї в уяві аж до завершення медового місяця, адже Дерек купив і умеблював дім, навіть їй не показавши.

– Тобі не здається, що це трохи дивно? – спитала Памела.

– Ні, це як подарунок-сюрприз. Мій весільний подарунок від нього.

Коли Дерек нарешті незграбно переніс її через поріг у Вілдстоуні (мощений червоними плитками ґанок не схвалили б ані Сильвія, ані Вільям Морріс), Урсулі мимоволі серце стислося від розчарування. Будинок виявився стриманіший і старомодніший, ніж вона уявляла, і було в ньому щось понуре – мабуть, бо декору не торкалися жіночі руки. Вона здивувалася, коли Дерек повідомив, що мати помогла його умеблювати. Хоча, звісно, дім у Барнеті був такий же ветхий, вдову містера Оліфанта оповивала атмосфера занехаяності.

*

Сильвія провела медовий місяць у Довілі, Памела – у пішому поході Швейцарією, а Урсулине подружнє життя почалося з дощового тижня у Вортінгу.

Побралася вона з одним чоловіком («він милий»), а прокинулася поруч з іншим, накрученим, як Сильвіїн годинник.

Він змінився майже за мить, мовби медовий місяць означив перехід, очікуване перетворення із запопадливого залицяльника на розчарованого чоловіка. Урсула в усьому винила погоду, справді паршивеньку. Власниця готелю, у якому вони спинилися, веліла всім звільняти кімнати між сніданком та вечерею о шостій, тож вони довгими днями ховалися по кав’ярнях, галереях і музеях чи боролися з вітром на пірсі. Вечорами вони грали у віст з іншими гостями (життєрадіснішими), а потім верталися до холодної спальні. Дерек був поганий картяр одразу з кількох причин, вони майже завжди програвали. Він, здається, чи не зумисне не розумів її спроб показати, які в неї карти.

– Чому ти почав із козирів? – спитала вона зі щирим інтересом, коли вони делікатно роздягалися у спальні.

– Ти що, правда думаєш, що ці дурниці мають значення? – спитав він так зневажливо, що вона постановила уникати ігр із Дереком на майбутнє.

На Урсулину полегшу, крові, чи то пак її відсутності, він не помітив.

– Гадаю, тобі варто знати, що я досвідчений, – доволі помпезно заявив Дерек, коли вони вперше разом залізли до ліжка. – Я вважаю, що обов'язок чоловіка – знати, що й до чого. Як би він інакше захистив чистоту дружини?

Аргумент здався Урсулі сміховинним, проте хто вона така, щоб сперечатися?

*

Прокинувшись, Дерек починав нещадно віджиматися, ніби він був у бараку, а не на медовому місяці. «Mens sana in corpora sana», – сказав він, а Урсула вирішила його не виправляти. Він-бо пишався своєю латиною і дрібкою греки. Його мати кожну копієчку відкладала, щоб він здобув добру освіту – «мені нічого на тарілочці не принесли, не те що деяким». Урсула й сама непогано знала латину, та ще й греку, але вирішила не хвалитися. То, звісно, була ще інша Урсула. Давня, не заплямована Белгравією.

Дерекїв спосіб відбути подружні обов'язки був украй схожий на його підхід до вправ, навіть на лиці був такий само зболений і зосереджений вираз. Здається, якби замість Урсули був матрас, він би й не помітив різниці. Але з чим їй було порівнювати? З Гові чи що? Треба було розпитати Гільду, що відбувається в «палацику насолод» в Ілінґу. Їй згадався зухвалий флірт Іззі, тепло між Памелою і Гарольдом. Це все вказувало, що їм добре разом, а може навіть, що вони щасливі. А Іззі казала: «Якщо не маєш задоволень, то нащо таке життя?». Урсула запідозрила, що задоволень у Вілдстоуні буде негусто.

*

Раніше вона думала, що в неї нудна робота, але та була не до порівняння з марудною підтримкою порядку в домі. Усе треба перемити, висушити, витерти пил, відполірувати й підмести, не кажучи вже про попрасувати, скласти, розвісити і випрямити. Усе треба допасувати. Дерек був любитель прямих кутів і прямих ліній. Рушники, серветки, завіси й килими потрібно постійно вирівнювати і поправляти. (Та й, виявляється, Урсулу теж). Проте це тепер її робота, правда ж? Шлюб у тому й полягає, щоб допасовуватися й виправлятися? Хоча Урсула ніяк не могла позбутися відчуття, ніби перебуває на випробувальному терміні без реченця.

Легше було пристати на Дерекову безумовну віру в домашній порядок, аніж із нею боротися. («Усе на своєму місці, усьому своє місце»). На начинні не мусило лишитися ані цяточки, посуд треба було відполірувати й рівно розташувати у шафці – ножі рівно, як солдати на параді, ложки акуратно складені одна в одну. Домогосподарка мусить бути найвідданішою вірянкою при вівтарі ларів і Пенатів, – сказав він. «При домашньому вогнищі», а не «при вівтарі», враховуючи, скільки часу вона витрачає на камін і деренчливий бойлер.

Дерек свято вірив, що все має бути охайно. Коли щось не на місці, то він думати не може, так він їй пояснював. «У охайному домі охайний розум». Урсула виявила, що він любить афоризми. Він не міг працювати над «Від Плантагенетів до Тюдорів» у тому бардаку, який Урсула створювала самою своєю появою у кімнаті. Їм потрібні гроші від цього підручника, його першого підручника, який видасть Вільям Коллінз, тож Дерек привласнив тісну їдальню (стіл, буфет і все інше) собі під «кабінет», а Урсулу по вечорах відлучили від його товариства, щоб він міг працювати. Удвох жити не дорожче, ніж самому, вважав він, а вони ледве перебувалися, бо Урсула геть не вміє вести домашнє господарство – тож хай бодай лишить його у спокої, щоб заробив ще копійку. І ні, спасибі, він не хоче, щоб вона йому помагала набирати рукопис на машинці.

Тепер давні звички навіть самій Урсулі здавалися нехлюйськими. У Бейсвотері вона часто лишала ліжко незаправленим, а посуд немитим. Хліб із маслом – добрий сніданок, і нема великої біди в тому, щоб повечеряти вареним яйцем. Подружнє життя передбачало забагато вимог.

Потрібно було зготувати сніданок і подати його на стіл саме вчасно. Дерек мусив вчасно прийти до школи і вважав сніданок – процесію каші, яєць і грінок – урочистим (і самітним) священнодійством. Яйця щодня треба було приготувати по-іншому: омлет, яєшня, варені, пашот, а у п'ятницю – як на свято – яйця з копченою рибкою.

На вихідних Дерек любив поласувати беконом, сосисками і кров'янкою з яєшнею. Яйця треба було купувати не в магазині, а на невеликій фермі за п'ять кілометрів від них, куди Урсула щотижня ходила пішки: Дерек продав їхні велосипеди, коли вони переїхали до Вілдстоуна, щоб «економити гроші».

Вечеря перетворилася на справжнє жахіття, адже їй щовечора треба було вигадувати щось нове. Життя точилося як нескінченний почет відбивних, стейків, пирогів, печень і смажень, не кажучи вже про пудинг, який очікували щодня і у великому розмаїтті. «Я – рабиня кулінарних книг!» – писала вона Сильвії із силуваною життєрадісністю, хоча яка там життєрадісність, коли щодня треба гортати рецепти.

Вона стала більше шанувати місіс Ґловер. Звісно, у місіс Ґловер була велика кухня, солідний бюджет і повна *batterie de cuisine*, тоді як кухонька у Вілдстоуні обставлена скупо, а Урсулин домашній бюджет вічно закінчувався ще до кінця тижня, так що її постійно картали за марнотратство.

У Бейсвотері вона ніколи не переймалася через гроші – коли вони закінчувалися, вона просто їла менше чи ходила пішки замість під'їхати метром. А якщо їй справді треба була зайва копійка, то Г'ю чи Іззі завжди приходили їй на поміч, тільки не могла ж вона помчати до них, коли в неї є чоловік? Дерек би не пережив такої образи своїй чоловічій гідності.

Після кількох місяців під тягарем нескінченної домашньої роботи Урсула зрозуміла, що з'їде з глузду, якщо не знайде собі якоїсь розваги. На шляху до магазину вона проходила тенісний клуб. Вона тільки й бачила, що високу сітку, яка визирала над дерев'яним парканом, і зелені двері на побіленій стіні, але чула знайомий і втішний літній перестук м'яча, тож якогось дня постукала у зелені двері й попросила до них приєднатися.

– Я вступила у місцевий тенісний клуб, – сповістила вона Дерекові, коли він увечері вернувся додому.

– А мене не спитала.

– Я не знала, що ти граєш у теніс.

– Я й не граю. Ти не спитала, чи я дозволяю тобі до нього приєднатися.

– Я не знала, що треба питати.

Щось промайнуло у нього на лиці – та сама хмарка, яку вона мимохідь зауважила у день весілля, коли Сильвія виправила цитату з Шекспіра.

Проте цього разу вона зникла не так швидко, щось у ньому невловно змінилося, мовби якась частка його єства всохла.

– То як, можна? – перепитала вона, дійшовши висновку, що краще жити мирно і покірно. А Пеммі Гарольда про таке питає? Чи очікує Гарольд таких питань? Урсула не певна. Вона зрозуміла, що нічогісінько не знає про подружнє життя. Звісно, союз Сильвії та Г'ю і далі лишався для неї загадкою.

Цікаво, що Дерек мав проти того, щоб вона грала у теніс? Він, здається, теж не знав, тож урешті неохоче пробурчав:

– Мабуть, що так. Якщо в тебе лишиться час займатися домом.

Не доївши вечерю (тушковані ягнячі реберця і товчена картопля), він рвучко підвівся, підхопив свою тарілку, пожбурив аж на той кінець кімнати і вийшов із дому, не сказавши ні слова. Вернувся допіру тоді, коли Урсула готувалася лягати спати. Обличчя у нього було таке ж перекошене, як коли пішов, і він лише буркнув «добраніч», залазячи у ліжко.

Серед ночі вона прокинулася від того, що він заліз на неї і безгучно штовхнувся всередину. Їй згадалася гліцинія.

Перекошене лице («той вираз», так вона це називала) з'являлося дедалі частіше, й Урсула аж саму себе дивувала тим, на що готова піти, аби його втихомирити. Проте все дарма: коли на нього находив такий настрій, Урсула дратувала його, хай би що зробила чи сказала, а спроби примирення, здається, лише погіршували ситуацію.

*

Вони домовилися навідати місіс Оліфант у Барнеті, вперше після весілля. Вони коротко до неї завітали на чай із черствими булочками, щоб сповістити про заручини, але відтоді на Дерекову батьківщину не поверталися.

Цього разу місіс Оліфант почастувала їх прив'ялим салатом із шинкою. Вона «наготувала» для Дерека якісь дрібні завдання по дому, тож він підхопив інструменти і зник, лишивши жіноцтво прибирати. Коли посуд було перемито, Урсула сказала:

– Зробити чаю?

– Якщо хочете, – байдуже відрекла місіс Оліфант.

Вони ніяково вмостилися у вітальні й пили чай. На стіні висів студійний портрет у рамці: місіс Оліфант у пуританському весільному вбранні зламу століть із юнаком у день їхнього весілля.

– Дуже мило, – сказала Урсула. – А у вас є дитячі фотографії Дерека? Чи його сестри? – додала вона, адже неправильно виключати дівчинку з родинної історії просто тому, що вона померла.

– Сестри? – насупилася місіс Оліфант. – Якої ще сестри?

– Його сестри, яка померла.

– Померла? – здивувалася місіс Оліфант.

– Ваша донька. Вона ж упала у багаття, – сказала Урсула, хоча почувалася по-дурному, адже таких подробиць не забувають. Може, місіс Оліфант трохи відстала.

Місіс Оліфант спершу розгубилася, ніби намагалася пригадати забуту дитину, але врешті рішуче відказала:

– Дерек – мій одинак.

– Хай там як, – сказала Урсула, ніби це легка тема, від якої можна просто відмахнутися, – приїжджайте до нас у Вілдстоун, раз ми вже обжилися. Ми дуже вдячні за гроші, які лишив містер Оліфант.

– Лишив? Які ще гроші?

– Здається, якісь акції за заповітом, – сказала Урсула. Можливо, місіс Оліфант не читала заповіту.

– Який ще заповіт? Він не лишив нам нічого, крім боргів, коли нас кинув. Він живий, – додала вона, ніби це Урсула розумово відстала. – Живе у Марґейті.

Цікаво, що ще у Дерекових розповідях було брехнею чи напівправдою? Чи справді Дерек ледь не втонув у дитинстві?

– Ледь не втонув?

– Випав із човна, але доплив до берега?

– Звідки ви це взяли?

– Ану ж бо, – сказав Дерек з порога, і вони обидві аж підскочили, – про що це ви тут пліткуєте?

*

– Ти схудла, – сказала Памела.

– Так, мабуть, що так. Я тепер у теніс граю.

Яким нормальним у такому переказі виглядало її життя. Вона вперто відвідувала тенісний клуб, єдину втіху у клаустрофобному житті на Мейсонс-авеню, попри постійні допити. Дерек щовечора питав, чи грала вона в теніс, хоча насправді вона ходила в клуб тільки двічі на тиждень. А ще весь час допитував про її партнерку – Філліс, дружину дантиста. Дерек, здається, зневажав Філліс, хоча в очі її не бачив.

Памела приїхала до них аж із Фінчлі.

– Інакше ми б і не побачилися. Одразу видно, що тобі подобається заміжнє життя. Або Вілдстоун, – вона розсміялася. – Мати каже, що ти її відвадила звідси.

Урсула всіх відвадила, нехтуючи і пропозиціями Г'ю «заскочити» на чай, і натяками Сильвії, що батьків варто запросити на недільний ланч.

Джиммі вчився у школі, а Тедді – на першому курсі в Оксфорді, але писав їй довгі листи. Моріс – той, звісно, не відчував ані найменшого потягу навідувати родину.

– Та їй і не хотілося. Усе ж Вілдстоун. Це геть не в її дусі.

Вони обидві розсміялися. Урсула ледь не забула, як це – сміятися. Вона відчула, як на очі навернулися сльози, тож відвернулася і схилилася над чаєм.

– Я така рада тебе бачити, Пеммі.

– Ти ж знаєш, що ми завжди раді тебе бачити у Фінчлі? Купи телефон, говоритимемо весь час.

Дерек просторікував, що телефон – задороге задоволення, проте Урсула підозрювала: він просто не хоче, щоб вона розмовляла з іншими людьми. Вона, звісно, не могла озвучити цієї підозри (та й

кому – Філліс? молочареві?), бо люди подумали б, що вона несповна розуму. Урсула очікувала Памелиного візиту, як свята. У понеділок вона сказала Дерекові:

– У середу після обіду приїде Памела.

А він сказав:

– О?

Здавалося, йому байдуже. Вона ще потішилася, що покривлене обличчя не з'явилося.

Щойно вони закінчили, Урсула швидко підхопила чайне начиння, вимила, витерла й поставила назад на свої місця.

– Лишенько, – сказала Памела, – та ж ти стала справжнісінькою *Hausfrau.*

– В охайному домі охайний дух.

– Охайність переоцінюють, – сказала Памела. – Щось не так? Ти якась сумна.

– Така пора місяця.

– Бідося. А мене ця проблема кілька місяців не обходитиме. Угадай, чому?

– У тебе буде дитина? Я тебе вітаю!

– Матінка знову стане бабцею. – (Моріс уже поклав початок новому поколінню Тоддів). – Як думаєш, що вона скаже?

– Хтозна. Останнім часом вона сама не своя.

*

– Як твоя сестра? – спитав Дерек, коли повернувся додому того вечора.

– Усе добре. У неї буде дитина.

– О?

*

Наступного ранку її пряжені яйця виявилися «незадовільні». Урсула й сама мусила визнати, що яйце, яке вона подала Дерекові, являло собою сумну картину, як хвора медуза, яку лишили помирати

на грінці. На Дерековому лиці сяйнула хитра усмішечка, що вказувала на втіху від знайденого ґанджу. Це новий вираз. Гірший, ніж старий.

– Ти справді думаєш, що я таке їстиму?

Урсулі спало на думку кілька відповідей на це питання, але вона відкинула їх усі як занадто зухвалі. Натомість сказала:

– Я можу зробити нове.

– Знаєш-но, я день і ніч гарую на ненависній роботі, тільки щоб тебе утримати. Ти ні про що в цьому житті не мусиш перейматися, еге ж? А ти і за холодну воду не візьмешся. Ба ні, перепрошую, – саркастично сказав він, – я забув, ти ж у нас у теніс граєш, – а мені навіть яйця зготувати не можеш.

Урсула не знала, що робота йому ненависна. Він багато скаржився на поведінку учнів і весь час повторював, що директор не цінує його тяжкої праці, а от що він прямо ненавидить викладати – не знала. Він виглядав так, ніби ось-ось заплаче, і їй несподівано стало його шкода.

– Я зроблю інше яйце.

– Не трудися.

Вона думала, що він зараз пожбурить яйце об стіну – Дерек узявся жбурлятися їжею, відколи вона приєдналася до тенісного клубу – проте натомість він ляснув її по голові долонею. Вона поточилася, вдарилася об плитку й упала на підлогу, де й лишилася – на колінах, ніби стала до молитви. Біль здивував її більше, ніж сам акт.

Дерек перейшов кухню і завис над нею з тарілкою незадовільної їжі. Якусь мить їй здавалося, ніби зараз він розіб'є тарілку об неї, але він просто скинув яйце їй на голову. А тоді сягнистими кроками вийшов із кухні, і за мить вхідні двері ляснули. Яйце зіслизнуло з волосся і сповзло лицем на підлогу, де й вибухнуло тихим спалахом жовті. Вона з трудом підвелася і взяла мітлу.

*

Того ранку якась нова частка його єства вирвалася на свободу. Урсула весь час порушувала правила, про існування яких навіть не знала – то вугілля в камін накладе забагато, то туалетного паперу забагато використає, то забуде вимкнути світло. Дерек ретельно

штудіював усі чеки і рахунки, про кожне пенні потрібно було відзвітувати, у неї зайвої копійки не було.

Він читав нескінченні нотації через дрібниці, і коли заводився, спинити його було неможливо. Він весь час злився. Це вона його весь час злила. Тепер він щовечора вимагав вичерпний звіт про день. Скільки книжок вона взяла в бібліотеці, що сказав м'ясник, ніхто не заходив? Від тенісу вона відмовилася. Так легше.

Він її більше не бив, але насильство постійно клекотало під самою поверхнею, мовби Урсула мимохіть пробудила приспаний вулкан. Він весь час намагався її на чомусь підловити, так що їй не лишалося й миті, щоб прочистити туман у голові. Його дратувало саме її існування. Чи можна прожити життя як покарання без кінця? (А чому ні? Вона ж на це заслужила).

Вона жила, як у тумані. Що посієш, те й пожнеш, і настав час пожинати. Може, це – чергова версія Келлетового *amorfati.* Що б то він сказав про її нинішнє становище? І, що цікавіше, що б то він сказав про Дерекову своєрідну вдачу?

*

На спортивний день її запросили. Спортивний день – велика подія у Блеквуді, навіть дружини вчителів мусили її відвідати. Дерек дав їй гроші на новий капелюшок і наказав:

– Щоб мені не було за тебе соромно.

Вона пішла у місцеву крамничку жіночого і дитячого одягу під назвою «А Ля Мод» (назва не відповідала дійсності). Це тут вона купувала шкарпетки і спіднє. Нового одягу в неї після весілля не з'являлося. Не настільки її цікавила власна зовнішність, щоб намагатися вициганити в Дерека гроші.

Це була безрадісна крамниця в ряду інших безрадісних крамниць – перукарні, рибної крамнички, бакалії і пошти. У неї не було ані сил, ані бажання, ані, як на те пішло, грошей, щоб зібратися і поїхати у гарний лондонський універмаг (та й що про це сказав би Дерек?). Коли Урсула працювала в Лондоні, ще до шлюбу, то чимало часу проводила у «Селфріджис» і «Пітер Робінсонс». Тепер вони видавалися далекі, як заморські землі.

Вміст вітрини захищала від сонця жовто-оранжева ширма із цупкого целофану, що нагадувала етикетку пляшечок лимонаду, і тому все у вікні виглядало цілковито неапетитним.

*

Капелюшок був такий собі, але нема на те ради. Вона мимоволі придивилася до свого відображення в магазинному дзеркалі, що тяглося від підлоги до стелі. У трипанельному дзеркалі вона виглядала втричі гірше, ніж у дзеркалі в них у ванній (єдине в домі, якого не могла уникнути). Вона раптом зрозуміла, що вже себе не впізнає. Вона збилася з дороги, прочинила не ті двері й не могла знайти шляху назад.

Вона жахливо саму себе налякала, коли видала зойк відчаю. Власниця крамниці вискочила з-за прилавка, затьохкала над нею:

– Ну ж бо, люба, не треба так засмучуватися. Така пора місяця?

Вона всадила Урсулу й налила їй чаю з печивом. В Урсули навіть слів не знайшлося віддячити за простий акт доброти.

*

До школи треба було проїхати одну зупинку потягом, а тоді трохи пройти тихою стежкою. Урсула влилася до потоку батьків, що плинув крізь ворота Блеквуду. Опинитися у натовпі було захопливо і трошки лячно. Ледве півроку як заміжня, а вже забула, як це – бути у натовпі.

Урсула доти не бувала у Блеквуді. Її здивувала банальна руда цегла й живопліт, геть не як у прадавній школі, до якої ходили чоловіки з роду Тоддів. Тедді та Джиммі пішли по Морісових стопах до школи, яку свого часу закінчив Г’ю – вона була ошатна, зі світло-сірого каменю, гарна, як оксфордський коледж (утім, за словами Тедді, «всередині ховається варварство»). А особливо гарні у школі були сади – навіть Сильвія схвалила розмаїття квітів на клумбах.

– Доволі романтичні насадження, – сказала вона.

У Дерековій школі такої романтики не було передбачено, наголос зробили на стадіон. Блеквудські хлопці не були схильні до науки,

бодай за словами Дерека, і тільки те й робили, що грали в регбі та крикет. У здоровому тілі здоровий дух. А у Дерека здоровий дух?

Уже пізно розпитувати його про сестру і батька, – вирішила Урсула, – це спровокує вибух Кракатау. Та й нащо таке взагалі вигадувати? Доктор Келлет їй усе пояснив би.

На одному кінці стадіону розставили складані столи з наїдками для батьків і вчителів. Чай, бутерброди, тонесенькі скибочки фруктового пирога. Урсула завмерла біля чаю і стала виглядати Дерека. Він сказав, що не зможе з нею базікати, бо має «помагати» – і справді, коли вона його нарешті побачила, він старанно ніс до дальнього кінця стадіона цілий оберемок великих обручів, призначення яких було Урсулі незрозуміле.

Усе товариство, що зібралося навколо столу, було знайоме між собою, особливо дружини вчителів. Урсула запідозрила, що у Блеквуді проводять значно більше подій, ніж Дерек розповідав.

До столу з чаєм підійшло кілька старших учителів, що у мантіях нагадували кажанів, і вона розчула ім’я «Оліфант». Урсула тихцем підступила ближче, намагаючись не привертати уваги, і вдала, що її дуже цікавить крабова намазка на бутерброді на її тарілці.

– У юного Оліфанта знову клопоти.

– Справді?

– Виявляється, він хлопця вдарив.

– А що тут не так? Я їх весь час б’ю.

– Виявляється, він його сильно вдарив. Батьки погрожують піти в поліцію.

– Він не дає собі ради з класом. Звичайно, вчитель він препоганий.

Навантаживши тарілки пирогом, чоловіки побрели геть, а Урсула потяглася за ними.

– Ще й у боргах, як шовках.

– Може, на книжці заробить?

Вони обоє від душі розсміялися, як над смішним жартом.

– Жінка, мабуть, прийшла.

– Та невже? Тоді начуваймося, вона, кажуть, неврівноважена.

Це теж, виявляється, такий жарт. Урсула аж підскочила, коли постріл сигнального пістоля сповістив про початок перегонів із перешкодами. Вона облишила вчителів. Їй розхотілося підслуховувати.

Вона побачила, що Дерек чвалає до неї – замість обручів у нього був оберемок дротиків. Він гукнув кількох хлопчаків, щоб йому помогли, й вони покірно підійшли. Коли вони проминули Урсулу, один із них пирхнув собі під ніс: «Так, містере Елефант, вже йдемо, містере Елефант». Дерек із брязком кинув дротики на траву і наказав:

– Несіть на край поля, давайте, ворушіться.

Він підійшов до Урсули, легко поцілував її у щоку і сказав:

– Привіт, люба.

Вона розсміялася, не стрималася. Це було найприємніше, що він сказав їй за останні тижні, та й то адресував не їй, а двом учительським дружинам, які маячили неподалік.

– Що смішного? – сказав він, надто уважно вдивляючись у її обличчя.

Вона бачила, що щось назріває, але тільки потрусила головою. Вона боялася, що закричить, відчувала, що у ній також клекоче готовий вибухнути вулкан. Мабуть, вона справді істеричка. Неврівноважена.

– Я маю подивитися, як стрибають старшокласники, – насупився Дерек. – Скоро зустрінемося.

Коли він набурмосився і пішов, вона знову розсміялася.

– Місіс Оліфант? Ви ж місіс Оліфант?

Двоє вчительських дружин кинулися на неї, як левиці на підранка.

*

Додому вона теж добиралася сама: Дерек мав простежити за вечірніми класами, повечеряє у школі. Вона склепала собі таку-сяку вечерю (смажений оселедець і холодна картопля), і їй раптом захотілося пляшку доброго червоного вина. Власне, навіть не одну пляшку, а пляшку за пляшкою, доки не уп’ється до смерті. Вона скинула кістки оселедця у смітник. «Без муки вмерти б у годину пізню». Усе краще, ніж це сміховинне життя.

Над Дереком усі насміхалися – і учні, і вчителі. «Містер Елефант». Вона легко могла уявити, як жваві третьокласники доводять його до шалу. А як же його книжка?

Урсулу ніколи особливо не цікавив Дерекiв «кабінет». Її, як на те пішло, і Тюдори з Плантагенетами ніколи особливо не цікавили. Їй було суворо велено не чіпати його паперів і книжок, коли витиратиме пил і прибиратиме у їдальні (як вона досі подумки називала цю кімнату), та їй і байдуже – вона лише краєм ока відзначала, що рукопис просувається.

Останнім часом Дерек працював гарячково, на столі височіли гори клаптів і аркушів паперу. Це були переважно розрізнені думки й речення – «цікавий, хоча й дещо примітивний погляд», «назва Анжуйської династії походить від бур'яна дроку, латиною *planta genista*», «від диявола походять і до диявола повернуться». Рукопису як такого не було, самі виправлення й перекреслення, версії одного й того самого абзацу із крихітними змінами, нескінченні чернетки, списані шкільні зошити з гербом і девізом Блеквуду на обкладинці («A posse ad esse» – від можливого до дійсного). Воно й не дивно, що він не хотів, аби вона набирала рукопис. Вона раптом зрозуміла, що побралася з Казобоном.

Ціле Дерекове життя – вигадка на вигадці. Уже з перших слів («Ой лишенько, ото вам перепало. Дайте поможу») він був із нею нещирий. Чого він від неї хотів? Щоб вона була слабша за нього? Чи щоб вона була йому дружиною і матір'ю його дітей, щоб порядкувала вдома, аби в нього були всі принади *vie quotidienne*, але без властивого йому хаосу? Вона вийшла за нього заміж, щоб порятуватися від хаосу. Та й він, як вона тепер розуміла, побрався з нею з тієї самої причини. Вони були останні люди на Землі, які могли когось від чогось порятувати.

Урсула понишпорила у ящиках стола і знайшла стос листів – верхній, на папері з гербом видавництва «Вільям Коллінз і сини», «із прикрістю» повідомляв, що не може запропонувати йому контракту на запропоновану книгу у «переповненій царині підручників з історії». Були там подібні листи й від інших видавців і, що гірше, несплачені рахунки й погрозливі останні попередження. Особливо жорсткий лист вимагав негайно виплатити позику, яку він узяв на дім. Це такі листи вона вчилася писати під диктовку у коледжі секретарок – «Шановний пане, мою увагу звернули на той факт, що...».

Грюкнули двері, і її серце закалатало. Дерек виріс на порозі їдальні, як готичне видиво на сцені.

– Що ти тут робиш?

Вона підняла лист від «Вільям Коллінз» і сказала:

– Та ти ж брешеш як дишеш. Чому ти зі мною одружився? Чому ти завдаєш нам обом стільки горя?

Його вираз. Той самий вираз. От зараз вона напроситься, і він її уб'є, але ж це легше, ніж зробити все самій. Їй байдуже, у неї не лишилося сил боротися.

Урсула чекала на перший удар, але він усе одно захопив її зненацька – кулак врізався просто в лице, ніби хотів знищити.

*

Вона заснула чи, може, знепритомніла на підлозі на кухні, і прокинулася десь перед шостою. Їй було зле, кожен сантиметр тіла болів, ніби налитий свинцем. Їй шалено хотілося пити, але вона боялася відкрити кран – а раптом Дерек прокинеться? Спираючись спершу на стілець, а тоді на стіл, вона насилу піднялася. Вона навшпиньки прокралася у передпокій, зняла з вішака свій плащ і хустку. Дерек лишив гаманець у кишені куртки, і вона взяла десять шилінгів – на потяг і таксі далі вистачить з головою. Сама думка про довгу дорогу стомлювала – вона не була навіть певна, чи зможе дійти до Герроу й Вілдстоунської станції.

Вона накинула плащ і закрила шарфом лице, намагаючись не дивитися у дзеркало. Видовисько, напевно, нестерпне. Вона не стала закривати вхідні двері, щоб не розбудити Дерека. Згадалося, як хряснула дверима за собою Ібсенівська Нора. Нора не зловживала би драматичними жестами, якби намагалася втекти від Дерека Оліфанта.

Це була найдовша прогулянка у її житті. Серце катало так, що ледь не луснуло. Вона все чекала, що ззаду долинуть його кроки, що він її гукне. На касі вона ледве пробелькотіла скривавленим ротом із поламаними зубами:

– До Юстона.

Касир ледве зиркнув на неї й одразу відвів погляд, побачивши, у якому вона стані. У нього, мабуть, раніше не було пасажирок, що виглядали так, ніби щойно вийшли з боксерського поєдинку. Їй

довелося чекати на перший потяг ще десять нестерпних хвилин, але вона бодай випила води і стерла з лиця кров у жіночій почекальні.

У потязі вона схилила голову і прикрила лице долонею. Чоловіки у костюмах і капелюхах старанно на неї не зважали. Допіру коли потяг рушив, вона зважилася озирнутися на платформу – Дерека вона не побачила, полегші не було меж. Якщо їй пощастило, то він ще навіть не зауважив її відсутності: досі відтискається у спальні і вважає, що вона на кухні готує йому сніданок. П’ятниця – значить, копчена рибка. Копчена риба лежала на полиці, загорнута в газетку. Ото він розлютиться.

Коли вона зійшла з потяга в Юстоні, у неї ледь не підкосилися ноги. Її оминали широкою дугою, вона навіть боялася, що ніякий таксист її не повезе, але коли вона показала гроші, водій погодився. Вони мовчки їхали через Лондон, умитий уночі дощем, кам’яні будівлі вилискували у перших променях сонця, а м’який хмарний світанок сяяв рожево-блакитними відтінками. Вона забула, як любить Лондон. У неї стислося серце. Вона постановила жити і тепер була спрагла життя.

Наприкінці таксист поміг їй встати з машини.

– Ви певні, міс? – спитав він, із сумнівом обводячи поглядом великий будинок із червоної цегли на Мелбері-роуд. Вона мовчки кивнула.

*

Пункт призначення був неминучий.

Вона подзвонила, і двері прочинилися. Побачивши її лице, Іззі мимоволі нажахано затисла рот долонею.

– О Господи, що з тобою сталося?

– Мій чоловік спробував мене вбити.

– Тоді краще заходь, – сказала Іззі.

*

Синці сходили, але дуже повільно. «Бойові рани», так їх називала Іззі.

Урсулині зуби підрихтував стоматолог Іззі, а праву руку вона ще довго носила на перев'язі. Ніс знову перебили, у вилицях і щелепі тріщини. Тепер у неї були справжні ґанджі – уже не «незаймана». А з іншого боку, вона почувалася так, мовби пройшла крізь вогонь і очистилася. Минуле вже не тяжіло над теперішнім. Вона надіслала у Лисячий закут листа – мовляв, поїхала на літо, «їздитимемо Гайлендс із Дереком». Вона була доволі-таки певна, що Дерек із Лисячим закутом не зв'язуватиметься, зализуватиме рани деінде. Може, і в Барнеті. На щастя, він поняття не мав, де живе Іззі.

Іззі була на диво співчутлива.

– Лишайся, скільки треба. Я й рада, що не буду тут сама. І, бачить Бог, грошей у мене більш ніж досить і на тебе. Ти живи собі. Нікуди не поспішай. І взагалі, на Бога, тобі тільки 23.

Урсула навіть не знала, чому дивуватися більше – щирій гостинності Іззі чи тому, що тітонька знає, скільки їй років. Може, Белгравія змінила і її.

Урсула була вдома сама, коли на порозі раптом з'явився Тедді.

– А тебе тяжко знайти, – сказав він і міцно її обійняв.

Урсулине серце закалатало від радощів. Тедді чомусь завжди видавався реальнішим, ніж інші люди. Він був засмаглий і дужий, усі літні канікули пропрацював на фермі при маєтку. Він нещодавно заявив, що подасться у фермери.

– Тоді вертай гроші, які я витратила на твою освіту, – сказала Сильвія, але з усмішкою, бо Тедді був її улюбленцем.

– Мені пригадується, що то були мої гроші, – сказав Г'ю. (А в Г'ю були улюбленці? «Я думаю, ти», – сказала Памела).

– Що з лицем? – спитав Тедді.

– Нещасний випадок, це ти його ще раніше не бачив, – розсміялася вона.

– То ти не в Шотландії.

– Схоже, що ні.

– То ти його покинула?

– Так.

– І добре, – Тедді, як і Г'ю, був не схильний до довгих балачок. – А де ж наша радісна тітонька?

– Десь ходить, радіє. Мабуть, у Ембассі-клубі.

Вони випили шампанського Іззі, щоб відсвяткувати Урсулину свободу.

– Ото впадеш у материних очах, – протягнув Тедді.

– Не хвилюйся, я вже.

*

Вони разом зробили омлет і салат із помідорів і поїли, примостивши тарілки на коліна і слухаючи по радіо Амброза з оркестром. Коли доїли, Тедді запалив цигарку.

– Ти такий дорослий, – розсміялася Урсула.

– У мене м’язи є, – і він продемонстрував біцепс, як силач у цирку.

Він вивчав у Оксфорді англійську літературу, казав, що «працювати при землі» – це велика полегша. Він ще й вірші, виявляється, пише. Про землю, а не «почуття». Смерть Ненсі розбила Тедді серце, а розбитого досконало не склеїш.

– Є в цьому щось джеймсіанське, – сприкрено сказав він. (Урсула подумала про себе).

Тедді носив свої рани всередині, його серцем тягнувся шрам на місці, яке раніше займала маленька Ненсі Шоукросс.

– Це мовби, – сказав він Урсулі, – заходиш до кімнати, життя закінчується, а ти живеш собі далі.

– Здається, розумію, так, – сказала Урсула.

*

Урсула закуняла, опустивши голову Тедді на плече. Вона досі була геть стомлена. («Ніщо так не зцілює, як сон», – казала Іззі, коли приносила їй щоранку сніданок на таці).

Нарешті Тедді зітхнув, потягнувся і сказав:

– Мабуть, вертатимуся до Лисячого закута. Що сказати? Я тебе бачив? Чи ти ще у Бріґадуні? – він поніс тарілки на кухню. – Я тут приберу, а ти поки подумай.

Коли у двері подзвонили, Урсула подумала, що це Іззі. Тепер, коли Урсула жила на Мелбері-роуд, та стала забувати ключі. «Ти ж завжди тут», – казала вона, коли Урсула виповзала з ліжка о третій ранку, щоб її впустити. Проте це була не Іззі, а Дерек. Вона так здивувалася, що аж заніміла. Вона настільки рішуче лишила його в минулому, що їй здавалося, ніби він перестав існувати. Він належав не Голланд-парку, а якомусь темному місцю в її уяві.

Він заламав їй руку за спину й повів коридором у вітальню. Зиркнув на кавовий столик, тяжку різьблену конструкцію в орієнтальному стилі. Побачивши порожні келихи від шампанського на столі й велику оніксову попільничку з недопалками, прошипів:

– Хто був з тобою?

Він аж пашів лютню.

– З ким ти злягалася?

– Злягалася? – слово Урсулу здивувало, таке біблійне.

Тедді зайшов до кімнати, недбало закинувши на плече кухонний рушничок.

– Це що таке? Заберіть від неї руки.

– То це він? – спитав Дерек в Урсули. – Це з ним ти, хвойда, гуляєш у Лондоні?

І, не чекаючи на відповідь, вгатив її голову об кавовий столик, так що вона сповзла на підлогу. Голова боліла шалено, і то дедалі сильніше, мовби її затисли у лещатах і тепер закручують гайки. Дерек заніс важку оніксову попільничку, як чашу, не зважаючи, що на килим сипнули недопалки. Урсула зрозуміла, що з її мозком щось не так: вона мала би злякатися і стиснутися від жаху, а натомість просто думає, що це точнісінько як інцидент із яйцем, і взагалі, життя якесь недолуге.

Тедді щось заволав, і Дерек пожбурив попільничку в нього, замість розтрощити Урсулі череп. Урсула не побачила, чи влучила попільничка в Тедді, бо Дерек схопив її за волосся, підняв їй голову і вгатив потилицею об кавовий столик. Перед очима спалахнула блискавка, але біль почав стихати.

Вона зіслизнула на килим, нездатна поворухнутися. Перед очима каламутилося стільки крові, що вона майже нічого не бачила. Коли її голова вдруге зустрілася зі столом, вона відчула, як щось у ній відступає – можливо, потяг до життя. Незграбне вовтузіння й борсання на килимі підказувало, що Дерек і Тедді б’ються. Бодай Тедді на ногах,

а не лежить непритомний, але вона взагалі не хотіла, щоб він бився – хай тікає, не наражається на небезпеку. Вона не боялася смерті, справді не боялася, аби тільки Тедді був у безпеці. Вона спробувала щось сказати, але тільки проклекотала горлом, їй було холодно й дуже важко. Вона згадала, що у лікарні, після Белгравії, почувалася так само. Тоді при ній був Г'ю, який простягнув їй руку і втримав при цьому житті.

По радіо досі грав Амброз, Сем Браун завів «Сонце вдягло капелюха». Кращої пісні, щоб під неї полишити життя, і не придумаєш. Це несподівано.

До неї линув чорний кажан. Вона не хотіла йти. Тьма наступала на неї. Легка смерть. Так холодно. Сьогодні сніжитиме, хоча ще й не зима. Власне, вже сніжило – холодні сніжинки танули на шкірі, як мило. Урсула простягнула руку до Тедді, але цього разу ніщо її не стримало, і вона провалилася в темну ніч.

11 лютого 1926 року

А й, ти чого? – заволав Гові, потираючи щоку: Урсула вгатила його кулаком, де й поділися манери леді.

– Як на дівчисько, у тебе збіса переконливий крос справа, – сказав Гові майже із захватом. Він знову спробував її вхопити, але вона ухилилася вправно, як кішка. І зауважила глибоко у кизильникових хащах м'ячик Тедді. Вправно копнувши Гові в кісточку, вона виграла собі достатньо часу, щоб порятувати м'ячик із впертих обійм куща.

– Я тебе просто поцілувати хотів, – сказав Гові з абсурдною образою, – я ж тебе не ґвалтую.

Брутальне слово повисло у морозному повітрі. Урсула могла, та, власне, і мусила б зашарітися, але відчула, що, якоюсь мірою, над ним владна. Вона відчувала, що саме це такі хлопці, як Гові, роблять із такими дівчатами, як Урсула. Усі дівчата, а надто ті, які саме відзначають свій шістнадцятий день народження, мусять ходити темними дикими хащами обережно. Чи, в цьому випадку, алеєю в саду Лисячого закута. Гові винагородив її винуватою гримасою.

– Гові, друзяко, ми без тебе поїдемо! – долинув до них Морісів голос.

– Іди-іди, – сказала Урсула. Маленький тріумф її нової жіночності.

*

– Я твій м'яч знайшла, – сказала вона.

– Прекрасно, – озвався Тедді. – Спасибі. З'їмо ще торта?

Серпень 1926 року

Il se tenait devant un miroir long, applique au mur entre les deux fenêtres, et contemplait son Image de très beau et tresjeune homme, ni grand ni petit, le cheveu bleuté comme un plumage de merle.

Від читва злипалися очі. Стояла спокуслива спека, час тягнувся, як меляса, робити нічого, читай собі та ходи на довгі прогулянки, переважно в марній надії побачитися з Бенджаміном Коулом чи, як на те пішло, із будь-ким із хлопців Коулів: вони всі повиростали прегарними чорнявими юнаками.

– Вони можуть зійти за італійців, – сказала Сильвія.

Але навіщо їм сходити за когось, крім себе?

– Знаєш-но, – сказала Сильвія, побачивши, що вона простяглася під яблунею, сонно кинувши «Шері» у довгі трави, – такі довгі ліниві дні більше не повторяться. Ти думаєш, що повторяться, але ти помиляєшся.

– А раптом я розбагатію. Тоді зможу днями лінькувата.

– Можливо, – сказала Сильвія, яка взяла за звичку хандрити і не збиралася так легко від цього відмовлятися. – Але літо все одно закінчиться.

Вона опустилася на траву біля Урсули. Від роботи в саду в неї на шкірі проступило ластовиння. Сильвія завжди вставала вдосвіта. Це Урсула радо куняла би днями. Сильвія знічев'я погортала Колетт і сказала:

– Тобі треба працювати над французькою.

– Може, поживу в Парижі?

– Не так.

– Як ти думаєш, мені вступати в університет, коли закінчу школу?

– Люба, та нащо? Там тебе не навчать бути дружиною і матір'ю.

– А що, як я не хочу бути дружиною і матір'ю?

Сильвія розсміялася.

– Не мели дурниць, щоб мене позлити. – Вона погладила Урсулі щоку. – Ти змалку була чудернацька істота. На газоні чай. – А тоді неохоче підвелася: – І пиріг. І, на жаль, Іззі.

*

– Душечко! – гукнула Іззі, коли побачила Урсулу, що прямувала до неї через газон. – Ти так підросла, відколи ми бачилися востаннє. Ти стала жінкою, та ще й гарненькою!

– Не зовсім, – сказала Сильвія. – А ми саме обговорювали її майбутнє.

– Що, справді? А я думала, ми обговорюємо мою французьку, – і до Іззі: – Мені треба поважніша освіта.

– Яка ти серйозна! – сказала Іззі. – У шістнадцять треба бути по вуха закоханою у якогось непідходящого хлопчака.

Так і є, – подумала Урсула, – я закохана в Бенджаміна Коула. Мабуть, він непідходящий. (Вона уявила, як Сильвія перепитала б: «Що, у єврея?». Так само вона спитала би про католика, шахтаря, будь-якого іноземця, продавця, клерка, конюха, водія трамвая і шкільного вчителя. Ім'я непідходящим чоловікам було легіон).

– А ти? – спитала Урсула в Іззі.

– А що я? – розгубилася Іззі.

– Була закохана в шістнадцять?

– О, до нестями.

– А ти? – звернулася Урсула до Сильвії.

– Господи, ні, звісно.

– Але ж у сімнадцять, мабуть, була? – уточнила Іззі.

– А що, треба було?

– Коли зустріла Г'ю, звісно.

– Звісно.

Іззі нахилилася до Урсули й перейшла на змовницький шепіт.

– А я у твоєму віці втекла з коханцем.

– Дурниці, – сказала Сильвія Урсулі. – Нічого такого вона не робила. А он і Бріджит із чаєм.

Сильвія повернулася до Іззі:

– У твого візиту є якась мета – чи просто приїхала нас подратувати?

– Проїжджала неподалік і вирішила заїхати. Хотіла тебе про дещо спитати.

– О Господи, – втомлено проказала Сильвія.

– Я тут подумала.

– О Господи.

– Сильвіє, припини.

Урсула розлила їм чай і покраяла пиріг. У повітрі запахло битвою. Іззі тимчасово втратила дар мови, бо саме відкусила шмат пирога: місіс Ґловер, бувало, пекла повітряні бісквіти, але це був не він.

– Як я вже сказала, – вона з трудом проковтнула пиріг, – я тут подумала... ти тільки нічого не кажи, Сильвіє. «Пригоди Авґуста» досі шалено популярні, я пишу по книжці за шість місяців. Це якесь безумство. У мене є дім у Голланд-парку, у мене є гроші, але, звісно, немає чоловіка. І дитини немає.

– Справді? – уточнила Сильвія. – Ти певна?

Іззі на неї не зважала.

– Мені нема з ким розділити це щастя. То я собі й думаю: може, усиновити Джиммі?

– Перепрошую?

*

– На голову не налазить, – прошипіла Сильвія до Г’ю.

Іззі сиділа на газоні й розважала Джиммі, читаючи йому незавершений рукопис, який витягнула з бездонної сумки. «Авґуст їде на море».

– А мене вона чому не хоче всиновити? – спитав Тедді. – Це ж я начебто Авґуст.

– Ти хочеш, щоб Іззі тебе всиновила? – розгубився Г’ю.

– Та Боже збав, – сказав Тедді.

– Ніхто нікого не усиновляє, – лютувала Сильвія. – Піди поговори з нею, Г’ю.

*

Урсула пішла на кухню по яблука й побачила, як місіс Ґловер гепає шматочки яловичини молоточком.

– Я уявляю, що це голови фріців, – сказала вона.

– Справді?

– Тих, хто газом понівечив легені моєму Джорджу.

– А на вечерю що? Я голодна як вовк, – Урсула ставала доволі-таки немилосердною, коли мова заходила про легені Джорджа Ґловера. Вона чула про них стільки, наче вони жили власним життям, майже як легені Сильвіїної матері – органи, наділені цікавішою біографією, ніж їхня власниця.

– Яловичі відбивні a la Russe, – сказала місіс Ґловер, перевернула м'ясо і знову взялася молотити. – І руські ті нічим не кращі.

Урсула поцікавилася, чи місіс Ґловер узагалі бачила іноземців.

– Ну, в Манчестері багато євреїв, – сказала місіс Ґловер.

– А ви їх бачили?

– Бачила? Чого це мені на них дивитися?

– Але ж євреї – не конче іноземці. Он наші сусіди Коули – теж євреї.

– Не дуркуй, – сказала місіс Ґловер, – вони такі самі англійці, як ти чи я.

Місіс Ґловер мала певний сантимент до юних Коулів через їхні бездоганні манери. Цікаво, чи варто про це сперечатися? – замислилася Урсула. Вона підхопила ще яблуко, а місіс Ґловер знову взялася лупити м'ясо.

Урсула з'їла яблуко, сидячи на лавочці у далекому закутку саду, в одній із улюблених Сильвіїних хованок. У голові сонно вилися слова «Яловичі відбивні a la Russe».

А тоді вона раптом підхопилася на ноги: серце калатало у грудях, несподіваний знайомий, хоча й давно забутий жах, пробуджений... а, власне, чим? Він не вписувався у мирний сад, пізнє пообіднє сонце на лиці, кішку Гетті, що ліниво вилизувалася на залитій світлом стежці.

Ніщо не звістувало трагедії, ніщо не вказувало на вивих світу, проте Урсула все одно пожбурила огризок у кущі і втекла із саду на алею, а давні демони клацали зубами їй услід. Гетті відірвалася від свого туалету й зневажливо зиркнула на привідкриту хвіртку.

Може, потяг ось-ось зійде з рейок, може, їй доведеться зірвати нижню спідницю, як дівчаткам у «Дітях залізниці» Едіт Несбіт, і посигналити водію, та ні – коли вона дійшла до станції, потяг о 5:30 із Лондона саме підкрався до платформи у безпечних руках Фреда Сміта і водія.

– Місс Тодд! – гукнув він і припідняв свою фуражку. – Усе гаразд? Ви, наче, стурбовані.

– Усе добре, Фреде, спасибі.

Просто смертний жах оповив, що ж тут такого. Фред Сміт виглядав так, ніби не звідав ані секунди смертного жаху.

*

Вона верталася алеєю, просякнута безіменним страхом. На півдорозі зустріла Ненсі Шоукросс і спитала:

– Привіт, що поробляєш?

– Шукаю дещо для гербарію. Ось дубове листя знайшла, ось жолуді.

Страх почав полишати Урсулу.

– Ходімо, проведу тебе додому.

Коли вони дійшли до луки, де паслася череда молочних корів, ворота на п’ять перекладин переліз якийсь чолов’яга, незграбно приземлився в бугилу. Він припідняв капелюх до Урсули й пробурмотів: «Добрий вечір, міс», – а тоді рушив далі у напрямку до станції. Він кульгав так, що його хода виглядала доволі потішно, як у Чарлі Чапліна. Мабуть, черговий ветеран війни.

– Це хто? – спитала Ненсі.

– Поняття не маю. Поглянь, он на дорозі мертвий жук-кучер диявола. Тобі таке в колекцію не треба?

Завтра буде гарний день

2 вересня 1939 року

Моріс каже, що за кілька місяців усе скінчиться, – сказала Памела і примостила тарілку на горб живота, у якому ховалася її наступна дитина. Вона сподівалася, що хоч цього разу буде дівчинка.

– І ти не спинишся, доки не народиш дівчинку? – уточнила Урсула.

– Доки рак не свисне, – життєрадісно погодилася Памела. – Так що він нас запросив, на мій превеликий подив. Недільний ланч У Сурреї, усе як треба. Ці їхні дивні діти, Філіп і Гейзел...

– Я, здається, їх тільки рази два і бачила.

– Та, мабуть, більше просто не помічала. Моріс сказав, що запросив нас, щоб «кузини познайомилися покраще», але хлопчики не знайшли з ними спільної мови. Філіп і Гейзел геть не вміють гратися. А їхня мати – великомучениця від смажені та яблучного пирога. Ну, ще Едвіна великомучениця імені Моріса. Мучеництво їй, звісно, пасує, хоча вона якась надто ревна християнка як на англіканку.

– Не хотіла б я побратися з Морісом, не уявляю, як вона його терпить.

– Здається, вона йому вдячна. Він дав їй Суррей. Тенісний корт, друзі в міністерстві, гори смажені. Вони часто «приймають» – світочів світу цього. Багато жінок готові заради такого й потерпіти. Навіть Моріса.

– Ото вже випробування для її християнської терпимості.

– І для Гарольдових поглядів загалом. Із Морісом він погарикався за соціальне забезпечення, а з Едвіною – через передвизначення.

– Вона в це вірить? А ще англіканка.

– Точно. Але логіки в неї геть немає. Вона просто приголомшливо дурна, тому він, мабуть, з нею й одружився. Як думаєш, чому Моріс каже, що війна скінчиться за кілька місяців? Це просто міністерство надуває щоки? Ми як думаємо, можна вірити всьому, що він каже? Чи хоч чомусь, що він каже?

– Загалом ні, – сказала Урсула. – Але він велике цабе у Міністерстві внутрішніх справ, тож можна припустити, щось та знає. Себто в Міністерстві внутрішньої безпеки, створили на цьому тижні.

– І ти там же? – спитала Памела.

– І я там же. Наш департамент протиповітряної оборони тепер ціле міністерство, ми досі не оговталися від того, що ми тепер прямо як дорослі.

Закінчивши школу у вісімадцять, Урсула ані до Парижа не поїхала, ані, всупереч благанням частини вчителів, не подалася в Оксбридж і не здобула диплома із якоїсь живої чи мертвої мови. Вона, власне, так і осіла неподалік, у Гай-Вікомбі, у маленькому коледжику для секретарок. Їй кортілося «пожити» й заробити незалежність, а не замкнутися в монастирських стінах чергового освітнього закладу. «Крилата колісниця часу і таке інше», – пояснила вона батькам.

– Пожити – це те, що нам усім судилося, – сказала Сильвія, – так чи інак. І всі врешті доживаються до одного і того самого. Мабуть, по суті, і байдуже, як саме ми туди дістанемося.

Урсула, своєю чергою, вважала, що в тому, «як саме» ми туди дістанемося, якраз уся суть, але в ті дні, коли Сильвію оповивала хандра, сперечатися з нею було марно.

– Тоді я зможу знайти цікаву роботу, – Урсула відмахнулася від батьківських заперечень, – працюватиму в газеті, чи, може, у видавництві.

Вона уявляла богемну атмосферу, чоловіків у твідових піджаках і з краватками, жінок, що вишукано курили, розсівшись за друкарськими машинками.

– Це ти молодець, – сказала Іззі Урсулі за доволі добрим пообіднім чаєм у «Дорчестері», куди запросила ще й Памелу («Мабуть, їй щось треба», – сказала та). – Хто ж хоче бути нудною синьою панчохою?

– Я, – сказала Памела.

Виявилося, прихований мотив у Іззі справді був. Авґуст здобув такий успіх, що видавець попросив Іззі написати «щось таке саме» для дівчат.

– Але щоб вона не була хуліганкою, – уточнила Іззі. – Це, виявляється, ні-ні. Їм треба таке своїсіньке хлопчакувате дівчисько, із тих, які в хокей грають. Тут у нас пригоди, тут у нас перепалки, але щоб усе було як належить, жодних різких рухів, – вона повернулася до Памели і люб’язно сказала: – Так що я подумала про тебе, люба.

*

Коледж очолював такий собі містер Карвер, великий шанувальник Пітмана й есперанто, який хотів, щоб його «дівчатка» тренувалися друкувати із зав'язаними очима. Урсула підозрювала, що це не просто випробування їхньої вправності, й очолила повстання Карверових «дівчаток».

– Ти така бунтарка, – захоплено сказала одна з них (Моніка).

– Взагалі-то, ні, – уточнила Урсула. – Просто керуюся здоровим глуздом.

Так і було. Вона завжди була розважлива.

*

У коледжі містера Карвера з'ясувалося, що Урсула має дивовижний хист і до друку, і до стенографії, хоча чоловіки, які проводили з нею інтерв'ю на посаду в Міністерстві внутрішніх справ, – вона їх більше не бачила, – явно вирішили, що добре знання мертвих мов стане їй у більшій пригоді, коли вона відкриватиме й закриватиме шухляди в шафах і ритиметься у морі вицвілих папок. «Цікаву роботу» вона уявляла не так, але завдання бодай займало їй голову, тож наступні десять років вона поступово дерлася вгору службовою драбиною, повільненько, як-то жіноцтво. («Одного дня жінка стане прем'єр-міністром, – сказала Памела. – Може, і за нашого життя»). Тепер в Урсули були підлеглі, які порпалися у вицвілих папках за неї. Мабуть, оце і є прогрес. З 36-го вона працювала на департамент протиповітряної оборони.

– То ти, значить, чуток не знаєш? – спитала Памела.

– Я ж мізерна скво, я тільки чутки і знаю.

– А Моріс не розказує, чим займається, – пробурчала Памела. – Мовляв, не належить говорити, що відбувається у тих «священних стінах». Він так і сказав – «священних стінах». Можна подумати, він кров'ю підписав акт про нерозголошення державних таємниць і лишив свою душу як запоруку.

– Це ми всі робимо, – сказала Урсула і взяла скибочку пирога. – *De rigueur,* ти ж розумієш. Особисто я підозрюю, що він просто щось

там собі рахує.

– І при цьому самовдоволений до чортиків. Війна йому сподобається – влади маса, особистої небезпеки нуль.

– І купи речей, які можна підрахувати.

Вони обидві розсміялися. Урсулі раптом сяйнула думка, що, як на людей над прірвою жахливого конфлікту, вони якісь аж надто радісні.

Вони сиділи у Памелиному саду у Фінчлі, стояв суботній день, на тонкому бамбуковому столику стояло чайне начиння. Вони *їли* марципановий пиріг із шоколадними кришками – давній рецепт місіс Ґловер, переданий у спадок на клапті паперу з жирними відбитками пальців. Подекуди цей клапоть паперу був прозорий, як брудна шибка.

– Насолоджуйся моментом, – сказала Памела, – бо пирога, мабуть, більше вже не буде, – вона кинула кусник Гайді – нічим не прикметній дворняжці, порятованій із притулку у Баттерсі. – Ти знаєш, що люди тисячами присипляють своїх домашніх тварин?

– Жах.

– Ніби це – не члени сім'ї, – сказала Памела й почухала Гайді потилицю. – Вона значно приємніша, ніж мої хлопчаки. І поводиться краще.

– Як твої евакуйовані?

– Немиті.

Попри свій стан, Памела цілий ранок організовувала на Ілінґ-Бродвей евакуйованих, доки Олів, її свекруха, наглядала за хлопчиками.

– Від тебе було би більше користі, ніж від Моріса, – сказала Урсула. – Якби моя воля, бути тобі прем'єр-міністром. Ти із цим упоралася б значно краще, ніж Чемберлен.

– Що є, то є, – Памела відставила блюдце і взялася за в'язання – щось рожеве й мереживне. – Якщо буде хлопчик, я просто вдам, що це дівчинка.

– А ти не виїздиш? – спитала Урсула. – Ти ж не лишиш хлопців у Лондоні? Ти можеш пожити у Лисячому закуті, навряд чи німці розбомблять сонну лощину.

– З матір'ю жити? Ні за що. Є в мене університетська приятелька, Дженет, донька вікарія – втім це, мабуть, не має значення. Їй по бабусі лишилася хатка у Йоркширі, Гаттон-ле-Гоул, цятка на карті, щось таке. Вона збирається туди зі своїми двома малими й запрошує мене з моїми

трьома, – Памела народила Найджела, Ендрю та Крістофера одного за одним. Материнством вона займалася на широку ногу. – Та й Гайді там сподобається. Дика природа, ані електрики, ані водогону. Хлопцям там буде добре, гасатимуть як дикуни. А то складно бути дикуном у Фінчлі.

– Комусь і це вдається, – зауважила Урсула.

*

– І як там твій «знайомий»? – спитала Памела. – «Знайомий із Адміралтейства»?

– Ти можеш називати його на ім'я, – сказала Урсула, струшуючи кришки пирога зі спідниці. – У квітів вух немає.

– У ці дні нема знаття. То як, він щось казав?

Урсулині стосунки з Крайтоном – «Знайомим із Адміралтейства» – тривали вже рік (вона вела лік від Мюнхена). Вони познайомилися на зборах кількох департаментів. Він був на п'ятнадцять років старший за Урсулу і доволі імпозантний. Було в ньому щось хиже, на чому не позначився ані шлюб із прагматичною Мойрою, ані виводок із трьох доньок у приватній школі. «Я їх ніколи не полишу», – сповістив він після того, як вони вперше кохалися у його мінімалістично умебльованому «укритті про всяк випадок».

– Я й не прошу, – сказала Урсула, хоча, на її думку, ця декларація намірів виглядала б шляхетніше, якби передувала акту, а не стала його епілогом.

«Укриття» (Урсула підозрювала, що вона – не перша жінка, яку Крайтон туди запрошував) – це надана Адміралтейством квартирка, де він зупинявся в ті ночі, коли лишався у місті, а не «мандрував» до Мойри й доньок у Ворґейт. На квартиру мали право й інші співробітники, і коли вона була зайнята, Крайтон «мандрував» до Урсулиної оселі на Арґайл-роуд, де вони проводили довгі вечори на її вузькому ліжку (він по-моряцьки практично ставився до обмеженого простору) чи на дивані за «тілесними втіхами», як він це називав, а тоді «волікся» назад до Беркшира. Будь-яка сухопутна мандрівка, навіть якщо йшлося про кілька зупинок на метро, набувала у вустах Крайтона рис експедиції. У душі він був моряк, Урсулі завжди

здавалося, що він краще катався би на байдарці, ніж пробирався суходолом. Якось вони зняли човник, допливли до острова Манкі і влаштували пікнік над водою.

– Як нормальна пара, – сказав він, ніби вибачався.

– Це любов, – скептично підсумувала Памела.

– Він мені подобається.

– А мені подобається чолов'яга, який доставляє продукти. Але ліжко я з ним не ділю.

– Будь певна, він для мене значить більше, ніж той твій продавець, – вони майже посварилися. Урсула спробувала заступитися за Крайтона: – Він не зелений юнак. Він зріла особистість, ціла, вже... готова. Розумієш?

– Готова й одружена, – пробурчала Памела, яка останнім часом стала сварлива. А тоді здивовано придивилася до сестри: – А в тебе серце калатає частіше, коли ти його бачиш?

– Може, трошки, – милосердно погодилася Урсула, щоб уникнути сварки: вона підозрювала, що так і не зможе пояснити Памелі адюльтер. – Хто би міг подумати, що із цілого нашого сімейства саме ти виявишся найбільшим романтиком?

– О ні, ці лаври належать Тедді. Я просто певна, що наше суспільство тримається на такому собі цементі, особливо зараз, і зокрема на інституті шлюбу.

– У цементі немає нічого романтичного.

– Насправді я тобою захоплююся, – уточнила Памела. – Ти самостійна жінка. Ти йдеш проти течії тощо. Я просто не хочу, щоб тобі завдали болю.

– Повір, я теж. Мир?

– Мир, – радо погодилася Памела і розсміялася. – Моє життя було б таке нудне без твоїх солоних історій із передової. Твоє любовне життя, чи як там ти його називаєш, дарує мені багато замісної втіхи.

У їхній вилазці на острів Манкі не було нічого солоного: вони порядно розсілися на картатому пледі, поїли холодної курки, попили теплого червоного вина. «Де грає Іппокрена огнецвітно», – протягнула Урсула, на що Крайтон розсміявся і сказав:

– Від цього підозріло відгонить літературщиною. У мене в душі нічого поетичного, ти так і знай.

– Так і знаю.

Але з Крайтоном така штука, що в нього завжди було друге дно, яке він нікому не показував. Якось вона почула, що в бюро його прозвали «сфінксом» – і справді, він створював репутацію таємничості, що натякала на незвідані глибини й приховані таємниці – може, дитячі кривди, може, якусь приголомшливу одержимість. Його оповиває таїна, – подумала вона, облуплюючи зварене на твердо яйце і вмочаючи його в сіль у згорточку паперу. Хто спакував їм їжу? Не сам же Крайтон? Тільки б не Мойра, Боже збав.

Таємна природа їхніх стосунків ятрила йому сумління. Вона вносила пригоди у його нуднувате життя, – так він їй і сказав. Він брав участь у Ютландській морській битві під Джелліко, «багато бачив», а тепер «просто собі папірці тягає». Він казав, що йому неспокійно.

– Ти зараз або зізнаєшся в коханні, – сказала Урсула, – або скажеш, що все завершено.

Фрукти вони також привезли: персики у гніздечку із серветок.

– Я перебуваю у хисткій рівновазі, – сказав він із печальною усмішкою. – То туди коливаюся, то сюди.

Урсула розсміялася, це йому геть не пасувало.

Він заходився розповідати їй про Мойру, щось про життя на селі й завзяту працю в комітетах, і Урсула в якусь мить перестала слухати – її більше цікавив щойно знайдений кекс, явно поцуплений із кухні десь у надрах Адміралтейства. («Про нас там добре дбають», – сказав він. Він точно як Моріс, – подумала вона. Привілеї чоловіків при владі, неприступні іншим).

Якби Урсулині старші колеги жіночої статі провідали про інтрижку, то вони руки заламували б, особливо якби взнали, з ким саме вона закрутила роман (Крайтон був доволі високопоставлений). Урсула дуже-дуже добре вміла зберігати таємниці.

– Репутація особи розсудливої вам передує, міс Тодд, – сказав Крайтон, коли їх представили.

– От лихо, – сказала Урсула, – це звучить так, ніби я зануда.

– Навпаки, цікава. Із вас, підозрюю, вийшла б добра шпигунка.

*

– А як Моріс? Сам, як такий? – спитала Урсула.

– Моріс «як такий» дуже добре, себто він такий, як є, і ніколи не зміниться.

– А мене у Суррей на недільний обід ніхто не запрошує.

– Вважай, що це тобі пощастило.

– Я його майже не бачу. Наче ми й не працюємо в одному міністерстві. Він у нас крокує вищими ешелонами...

– У священних стінах.

– У священних стінах, точно. А я сновигаю бункерами.

– Ти справді працюєш у бункері?

– Власне, наше приміщення над землею. У Південному Кенсінгтоні, перед Геологічним музеєм. А Моріс – тому кабінет у Вайтголлі миліший, ніж наш бойовий командний пункт.

Коли вона подавалася на посаду в Міністерстві внутрішніх справ, Урсула думала, що Моріс закине за неї слівце, а він почав надувати щоки про непотизм, мовляв, він має бути понад підозрами, «Цезарева дружина тощо».

– Себто Моріс у цій метафорі Цезар, а не Цезарева дружина? – уточнила Памела.

– Не підкидай мені таких ідей, – розсміялася Урсула. – Ти тільки уяви Моріса жінкою.

– Як римлянкою, то й нічого. Йому пасувало б. Як там звали Коріоланову мати?

– Волумнія.

– Ось, геть забула: Моріс запросив на ланч ще й свого приятеля. Вони познайомилися в Оксфорді, такий дебелий американець. Пам’ятаєш?

– Точно! – Урсула завагалася, ім’я вислизало. – Чорт, як же його звали... щось таке американське. Він спробував мене поцілувати на моє шістнадцятиліття.

– От свиня! – розсміялася Памела. – А мені ти не розказувала.

– Не такого чекаєш від першого *поцілунку.* Він на мене накинувся, як регбіст. От ведмідь, – Урсула реготнула. – А я, здається, вразила його гордість – чи, може, і не тільки гордість.

– Гобі, – підказала Памела. – Тільки тепер він зветься Говард – Говард С. Лендсдаун 111, як на те пішло.

– Гобі... – протягнула Урсула. – Геть про нього забула. І що він зараз поробляє?

– Щось дипломатичне. Ще більше таємності наганяє, ніж наш Моріс. Працює при міністерстві, молиться на Кеннеді. Мені здається, Гобі взагалі-то шанує того їхнього Адольфа.

– Та й Моріс не від того, якби Адольф не був аж настільки іноземцем. Я якось бачила його на зборах союзу фашистів.

– Моріса? Та ні за що! Може, він шпигував – я легко можу його уявити провокатором. А тебе туди як занесло?

– Ти ж розумієш, шпигувала, як і Моріс. Ні, насправді просто випадково проходила.

– Один чайник чаю – а стільки несподіваних відкриттів. На що ще чекати? Може, заварити ще чаю?

– Та, мабуть, годі, – розсміялася Урсула.

Памела зітхнула.

– Шкода, правда?

– Що, Гарольда?

– Бідаха, він муситиме тут лишитися. Не призиватимуть же лікарів із лікарень? Вони й тут знадобляться, якщо нас почнуть бомбити і труїти газом. А нас справді бомбитимуть і труїтимуть газом, ти ж розумієш?

– Так, звісно, – сказала Урсула так мимохіть, мовби вони про погоду говорили.

– Просто жах, – Памела знову зітхнула, відклала спиці й витягла руки над головою. – Такий день гарний. Складно повірити, що це, мабуть, останній звичайний день за довгий-довгий час.

Урсула мала йти у відпустку з понеділка. Вона напланувала на тиждень лінивих вилазок – як не до Істборна, то до Гастінґса, а може, зважиться вибратися аж до Бата чи Вінчестера – проте які вже поїздки, коли ось-ось оголосять про початок війни. Її раптом охопила апатія від думки про те, що на них чекає. Вона весь ранок присвятила покупкам, поповнила запаси: батарейки для ліхтаря, нова грілка, свічки, сірники, гори чорного паперу, а також консерви (печені боби і картопля) і кава у вакуумних упаковках. Купила й одягу: добру вовняну сукню за вісім фунтів, зелений вельветовий жакет за шість, шкарпетки й ошатні темні шкіряні черевики, які виглядали витривалими. Вона була задоволена, що встояла перед спокусою придбати жовту крепдешинову нарядну сукню в маленькі чорні ластівки.

– Моєму зимовому пальту ще тільки два роки, – сказала вона Памелі. – Воно ж переживе війну?

– Дай Бог, сподіваюся.

– Це такий жах.

– Точно, – сказала Памела й відрізала ще пирога. – Паскудство. Я така зла. Вступати у війну – це безумство. Візьми-но ще пирога. Бери-бери, доки хлопчики не повернулися від Олів. Щойно вернуться, вижеруть тут усе, як сарана. Хтозна, як ми собі дамо раду на пайках.

– Ти ж будеш на селі, зможеш вирощувати овочі. Курей заведеш. Свиню. Усе буде добре.

Урсулі було тоскно від думки про те, що Памела поїде.

– Їдь із нами.

– Боюся, я мушу лишитися.

– Чудово, ось і Гарольд, – сказала Памела, коли на порозі з'явився Гарольд із великим букетом жоржин, загорнутим у мокру газету.

Вона припіднялася, щоб його привітати, а він чмокнув її у щоку і сказав:

– Сиди-сиди.

Він поцілував і Урсулу й подарував жоржини Памелі.

– Їх продавала дівчинка на розі у Вайтчепелі, – пояснив він, – точнісінько як у «Пігмаліоні». Сказала, що вирощує їх на дідусевій ділянці.

Крайтон якось подарував Урсулі троянди, але вони швидко понурили голови і зів'яли. Вона заздрила Памелиним дебелим квітам із ділянки.

– То я от про що, – сказав Гарольд, наливши собі охололого чаю з чайничка, – ми вже евакуйовуємо пацієнтів, яких можна перевозити. Завтра точно оголосять війну. Вранці. Саме в такий час, щоб ціла нація стала на коліна в церкві й помолилася за порятунок.

– Точно, війна завжди нашпигована християнством, – саркастично пирхнула Памела. – Особливо для англійців. – І кинула Урсулі: – У мене є кілька друзів у Німеччині, добрі люди.

– Знаю.

– То вони тепер наші вороги?

– Не засмучуйся, Пеммі, – сказав Гарольд. – А чому так тихо? Що ти зробила із хлопцями?

– Продала, – пожвавішала Памела. – Три за ціною двох.

– Заночуй у нас, Урсуло, – ласкаво запропонував Гарольд. – Не треба тобі завтра лишатися самою. День буде жахливий. Це я тобі раджу як лікар.

– Спасибі, але в мене вже є плани.

– Добре тоді, – сказала Памела і знову взялася за в’язання. – Не треба поводитися так, наче світ добігає кінця.

– Навіть якщо так і є? – уточнила Урсула. Тепер вона пожалкувала, що не купила жовту крепдешинову сукню.

Листопад 1940 року

Вона лежала навзнак у мілкій калюжі, що спершу її геть не обходило. Найгірше – це сморід. У ньому поєдналося кілька запахів, один гірший за інший, і Урсула намагалася їх розділити. По-перше, осоружний сопух газу (домашнього), по-друге, душок каналізації, такий відворотний, що її аж нудило. А ще – складний коктейль старого вогкого тиньку й цегляного пилу, які змішувалися зі слідами людського життя – шпалерами, одягом, книжками, їжею – і кислий чужинський запах вибухівки. Іншими словами, саме єство мертвого будинку.

Вона ніби лежала на дні глибокої криниці. Крізь каламутний серпанок пилу, що осідав, як туман, було видно чорний клапоть неба й серпик місяця, як обстрижений ніготь – вона звернула на нього увагу, ще коли визирнула з вікна раніше. Це, здавалося, було давним-давно.

Було й вікно чи, бодай, рама – ген угорі, геть не на своєму місці. Це точно її вікно, вона впізнала завіси, від яких лишилися самі обгорілі клапті, що майоріли на вітерці. Це Сильвія помогла їй вибрати ці цупкі завіси з жакардовим гаптуванням у дорогій крамниці «Джон Льюїс».

Квартиру на Арґайл-роуд здавали з умеблюванням, але Сильвія заявила, що завіси й килими «геть вульгарні», і дала Урсулі гроші на нові.

Міллі пропонувала їй в'їхати до неї на Філлімор-ґарденс. Міллі тоді ще грала інженю й казала, що так і перейде від Джульєтти до Мамки, оминувши всі проміжні етапи. «Ділити нору буде весело», – сказала Міллі, ось тільки Урсула не була певна, чи збігаються їхні уявлення про веселощі. При щебетушці Міллі вона нерідко почувалася нудною і приземленою, як горобець при канарці. Інколи Міллі щебетала аж надто голосно.

Це було вже після Мюнхена – Урсула завела роман із Крайтоном і подумала, що в такій ситуації розважніше жити самій. Озираючись назад, вона розуміла, що була значно уважніша до Крайтонових потреб, ніж він – до її, ніби існування Мойри та доньок важливіше, ніж її власне.

Про Міллі подумай, – сказала вона собі, – про гардини, про Крайтона, раз уже на те пішло. Про що завгодно, крім нинішнього становища. Особливо про газ не думай. Не думати про газ видавалося їй украй важливим.

Скупившись, Сильвія й Урсула випили чаю в ресторані при «Джон Льюїс», де їх обслуговувала похмура, але ділова офіціантка.

– Я незмінно тішуся, – прошепотіла Сильвія, – що я – це я, і мені не доведеться жити іншим життям.

– Ти прекрасно справляєшся з тим, щоб бути собою, – сказала Урсула, свідома того, що це не конче звучить як комплімент.

– Що ж, роки практики.

Чай був дуже добрий, такого в універмагах більше не дають. Та й «Джон Льюїс» розбомбили, лишився чорний беззубий череп будівлі. («Це жахливо», – писала Сильвія, яку цей факт, здається, розчулив більше, ніж страшні рейди на Іст-Енд). Не минуло й кількох днів, як магазин знову запрацював – усі просторікували про «англійський дух», але, якщо чесно, то що їм ще залишалося?

Сильвія того дня була в доброму гуморі – їх зближувала тема завіс та ідіотизму осіб, які вважали, що Чемберленів ідіотський папірець щось міняє.

*

Було так тихо, що Урсула подумала, чи заціліли її барабанні перетинки. Як вона сюди взагалі потрапила? Їй згадалося, як вона визирнула з вікна на Аргайл-роуд – із того самого вікна, яке зараз було ген далеко – і побачила серпик місяця. А перед тим вона сиділа на канапі, щось шила, підшивала комірець блузи, а радіо було налаштоване на німецьку радіостанцію на короткій хвилі. Вечорами вона ходила на курси німецької («ворога треба знати»), проте в передачі не розбирала нічого, крім принагідних загрозливих іменників (*Lufiangriffe, Verluste)*.

Стомлена своїм браком знань, вона вимкнула радіо й поставила платівку Ма Рейні. Перед від'їздом до Америки Іззі лишила Урсулі свою колекцію платівок – поважний архів американських блюзових співачок.

– Я таке більше не слухаю, – сказала Іззі. – Це вже *passe*. Майбутнє за чимось трохи більш *soigne*.

Іззі закрила свій дім у Голланд-парку, понакривала меблі чохлами від пилу. Вона вийшла заміж за славетного сценариста, і вони рушили на літо до Каліфорнії.

(– Обидва боягузи, – прорекла Сильвія.

– Не знаю, не знаю, – заперечив Г'ю. – Якби я міг пересидіти війну в Голлівуді, то так би і зробив).

– Цікавеньку музику ви слухаєте, – сказала місіс Еппл'ярд Урсулі якогось дня, коли вони перестрілися на сходах. Стіна між їхніми квартирами була тонка як папір.

– Перепрошую, я не хотіла вас потурбувати, – сказала Урсула, хоча могла б додати, що вона день і ніч вислуховує, як волає дитинча місіс Еппл'ярд, і це її дуже непокоїть. Немовляті було чотири місяці, велике як на свій вік, товсте і червонощоке, ніби виссало життя з матері.

Місіс Еппл'ярд – на руках у неї мертвим вантажем спала дитина, схиливши голову матері на плече – тільки відмахнулася:

– Не переймайтеся, мені це не шкодить.

Вона була печальна східноєвропейка, мабуть, якась біженка, хоча англійська в неї точна. Містер Еппл'ярд уже кілька місяців як зник – може, пішов на війну, але Урсула не стала питати: шлюб був явно (і чутно) нещасливий. Місіс Еппл'ярд була вагітна, коли її чоловік пішов, і наскільки Урсула знала (чи чула), він не вертався познайомитися зі своїм писклям.

Місіс Еплл'ярд колись, мабуть, була красуня, але зараз із кожним днем марнішала і сумнішала, аж доки Урсулі не почало здаватися, що тільки тягар немовляти та його потреб приковує її до буденного життя.

У їхній спільній лазничці на другому поверсі завжди стояв емальований таз, де відмокали смердючі пелюшки, які місіс Еппл'ярд потім кип'ятила у каструлі на пічці на дві конфорки. На сусідній конфорці зазвичай стояла каструля капусти – можливо, саме внаслідок цих постійних операцій від неї завжди пахло старими овочами й вогким пранням. Урсула впізнала цей запах: так пахли злидні.

Двійко міс Несбіт, що звили гніздо на горішньому поверсі, квохтали над місіс Еппл'ярд і немовлям, як то заведено у старих панночок. Отже, дві Несбіт – Лавінія й Рут, худі самотні жінки –

мешкали на горищі. («Під стріхою, як ластівки», – щебетали вони). Вони були схожі, як близнючки, й Урсулі завжди вартувало великих зусиль згадати, хто із них хто.

Вони вже давно вийшли на пенсію (а до того працювали телефоністками у «Герродс») і жили ощадно, балуючи себе тільки поважною колекцією біжутерії, яку здебільшого скуповували в обідню перерву у «Вулвортс» у свої «робочі роки». Їхня квартира пахла не так, як у місіс Еппл'ярд – лавандовою водою і мастикою, запах старих панн. Інколи Урсула ходила за покупками для Несбіт і місіс Еппл'ярд. Місіс Еппл'ярд завжди зустрічала її на порозі з точно відрахованою сумою (вона знала, що скільки коштує) і ґречним «дякую», а ось Несбіт вічно намагалися заманити Урсулу до себе на слабенький чай і черстві тістечка.

Під ними, на третьому поверсі, жив такий собі містер Бентлі (ні риба ні м'ясо, на цьому всі зійшлися), що його квартира і справді пахла пікшею, яку він варив у молоці на вечерю. У сусідній від нього кімнаті жила міс Гартнелл, яка завжди дерла носа (а квартира її не пахла взагалі нічим) – економка в готелі «Гайд-парк», натура сувора, мовби ніщо на світі не дотягувало до її стандартів. Урсулу от вона точно визнала недосконалою.

– Їй, мабуть, розбили серце, – пошепки виправдовувала сусідку Рут Несбіт, притиснувши власну пташину лапку до грудей, мовби її слабке серце також могло вистрибнути та прикипіти до когось непідходящого. Обидві міс Несбіт мали вкрай сентиментальні уявлення про кохання, бо не спізнали його випробувань. Натомість міс Гартнелл виглядала так, ніби радше сама кого хочеш розіб'є.

– У мене теж є платівки, – сказала місіс Еппл'ярд із наполегливістю змовниці. – А ось грамофона, на жаль, нема.

У це «на жаль» вона, здавалося, вклала все горе сплюндрованого континенту. Не могли ці слова витримати такої ваги.

– Будь ласка, заходьте їх послухати до мене, – сказала Урсула в надії, що пригнічена місіс Еппл'ярд не скористається із запрошення. Цікаво, яка в тої музика. Навряд чи щось сильно радісне.

– Брамс, – відповіла на незадане питання місіс Еппл'ярд. – І Малер.

Дитя завовтузилося, ніби перспектива Малера його тривожила. Щоразу, як Урсула зустрічала місіс Еппл'ярд на сходах, дитя спало. Їй

часом починало здаватися, що дітей насправді двоє: те, яке у квартирі, ніколи не перестає плакати, а те, яке назовні, ніколи не прокидається.

– Не потримаєте Еміля, доки я знайду ключі? – спитала місіс Еппл'ярд і вручила їй тяжке дитя, не дочекавшись відповіді.

– Еміль, – прошепотіла Урсула.

Вона ніколи не задумувалася про те, що в дитини є ім'я. Еміля завжди кутали, як для експедиції в Арктику, у пелюшки, гумові штанці, комбінезончик і багато шарів в'язаних і оздоблених стьожками одежинок. Урсула знала, як поводитися з дітьми – вони з Памелою няньчили Тедді та Джиммі з таким же завзяттям, як цуценят, кошенят і зайченят, та й Памелиних хлопчаків вона завжди балувала – але дитина місіс Еппл'ярд тепла не викликала. Діти Тоддів солодко пахли молоком, тальком і свіжим повітрям, де сохнув їхній одяг, а Еміль був із душком.

Місіс Еппл'ярд копирсалася у великій обшарпаній сумці, яка виглядала так, мовби також перетнула цілу Європу, тікаючи із якихось далеких земель (про які Урсула, звісно, нічогісінько не знала). А тоді зітхнула: нарешті знайшла ключі на дні. Мовби відчувши близькість рідного порогу, немовля завовтузилося в Урсули на руках – може, готувалося до перетворення. Воно розплющило очі й доволі сердито поглянуло на світ.

– Дякую, міс Тодд, – сказала місіс Еппл'ярд і взяла свою дитину. – Дуже рада була з вами поговорити.

– Урсула. Називайте мене Урсулою.

Місіс Еппл'ярд завагалася, а тоді майже сором'язливо сказала:

– Ерика. Е-р-и-к-а.

Вони жили по сусідству вже рік, але це була найвідвертіша їхня розмова.

Щойно двері зачинилися, дитя звично заревіло. «Вона що його, голками штрикає? – писала Памела, яка народжувала спокійних дітей. – Вони перетворюються на диких звірів, коли їм виповнюється два роки». Перед самісіньким Різдвом вона народила чергового хлопчика – Джеральда. «Наступного разу пощастить», – сказала Урсула, коли вони побачилися. Вона поїхала потягом на північ, щоб познайомитися з найновішим членом родини, подорож була довга і тяжка, більшість часу вона провела в купе кондуктора, потяг був забитий солдатами, які

їхали на бази. На неї градом сипалися солоні натяки, що спершу було смішно, а потім нудно.

– Де вже тим лицарям без страху і догани, – сказала вона Памелі, коли нарешті доїхала.

Останню частину дороги вона здолала у запряженому віслюком возику, мовби зіслизнула в інше століття чи навіть іншу країну.

Бідашка Пеммі нудьгувала на бутафорській війні в товаристві виводка малих хлопчаків, «як наставниця у школі для хлопчиків». Не кажучи вже про Дженет, яка виявилася «лінькуватою» (а ще нила і хропіла). «Від доньки вікарія чекаєш більшого, – писала Памела, – бозна-чому». Навесні вона вернулася до Фінчлі, проте коли почалися нальоти, з виводком перебралася до Лисячого закута, «доки все не закінчиться», попри раніші заперечення проти життя із Сильвією. Приписаний до лікарні св. Томаса Гарольд трудився на передовій. Кілька тижнів тому гуртожиток медсестер розбомбили, п’ятеро загинуло. «Щоночі пекло», – доповідав Гарольд. Ральф із вирв від бомби доповідав те саме.

Ральф! Ральф, звісно. Урсулі геть вилетіло з голови, а він-бо теж був на Арґайл-роуд. Чи був він там, коли вибухнула бомба? Урсула спробувала обернутися й роздивитися навколо, ніби могла розгледіти його у руїнах. Нікого не було, вона лишилася сама. Сама, загнана у клітку з потрощених дерев’яних балок і потрісканих сволоків, пил осідав навколо, забивав рот, ніздрі, очі. Ні, Ральф пішов ще до того, як завили сирени.

Урсула вже не спала з чоловіком із Адміралтейства. Оголошення війни пробудило у її коханцеві несподіваний спалах вини. Треба припиняти їхній роман, – сказав Крайтон. Спокуси плоті мають відійти на другий план, коли гримлять гармати, ніби вона Клеопатра, яка має ось-ось погубити закоханого Антонія. Тепер йому й без того, щоб «утримувати коханку», вистачало розваг і ризиків.

– То я коханка? – уточнила Урсула.

Вона не могла уявити себе з багряною буквою, ця категорія, здавалося їй, відведена для жінок зухваліших.

Рівновагу було порушено. Крайтон завагався. І, як виявилося, похилився.

– То й гаразд, – погідно сказала вона, – якщо ти так хочеш.

На той час вона вже підозрювала, що, власне, не існує ніякого іншого, цікавішого Крайтона під загадковою поверхнею. Не було в нього ніяких таємниць. Крайтон це Крайтон – Мойра, доньки, Ютландія, не конче у такому порядку.

Попри те, що це він запропонував покласти край їхнім стосункам, Крайтон вагався. А вона?

– Ти така холодна, – сказав він.

Вона ніколи не була в нього «закохана», – сказала вона.

– Мабуть, ми можемо лишитися друзями.

– Боюся, ні, – сказав Крайтон, одразу ностальгуючи за тим, що вже перетворилося на історію.

Хай там як, увесь наступний день вона старанно проридала за втраченим. Він їй подобався, і це було не таке легковажне почуття знічев'я, як, схоже, видавалося Памелі. А тоді витерла сльози, помила голову і вмостилася на ліжку з тарілкою грінок, паштетом і пляшкою «Шато От-Бріон» 1929 року, яку поцупила з прекрасного винного погрібка Іззі: та недбало кинула вино на Мелбері-роуд, лишивши Урсулі ключі.

– Призволяйся, чим знайдеш, – сказала Іззі. Тож так вона і робила.

Шкода, що більше не буде побачень із Крайтоном. На війні зраджувати легше. Вночі місто гасло, що створювало прекрасне прикриття для таємних зустрічей, а коли нарешті почалися бомбардування, у нього була б купа пояснень, чому він не у Ворґрейві з Мойрою та доньками.

Натомість Урсула завела цілковито неприховувані стосунки із іншим учнем з її німецьких курсів. Після першого заняття («Guten Tag. Mein Name ist Ralph. Ich bin dreizig Jahre alt») вони вдвох пішли у кав'ярню «Кардома» на Саутгемптон-роу, яка майже повністю зникла за мішками піску. Так і виявилося, що вони працюють в одній будівлі – він укладав карти заподіяних бомбардуванням збитків. Урсула помітила, що Ральф накульгує, аж коли вони вийшли із класу, задушливої кімнати на четвертому поверсі у Блумсбері. У Дюнкерку поранили, – пояснив він, не встигла вона спитати. Підстрелили в ногу, коли чекав у воді на маленький човник, що курсував між берегом і більшими човнами. Рибалка з Фолкстона затягнув його на борт, а за кілька хвилин його й самого підстрелили в шию.

– Ось, – сказав він Урсулі, – тепер нам більше не треба про це говорити.

– Мабуть, що так. Але це жах.

Вона, звісно, бачила новини.

– Ми добре розіграли погані карти, – сказав Крайтон.

Урсула зіткнулася з ним у Вайтголлі незабаром після евакуації військ. Він сказав, що скучає за нею. (Знову вагається, – подумала вона). Урсула була підкреслено легковажна – сказала, що несе звіти в Кабінет воєнного часу, притисла папки до грудей, як броню. Вона теж за ним скучала. Важливо йому цього не показати.

– То в тебе зв'язки з воєнним кабінетом? – з повагою спитав Крайтон.

– Я просто асистентка заступника міністра. Власне, навіть не асистентка, а так, дівчинка на побігеньках.

А тоді вирішила, що розмова і так затягнулася. Він дивився на неї так, що їй схотілося знову опинитися у нього в обіймах.

– Мушу бігти, – розсміяно сказала вона, – а то війна, знаєш-но.

*

Ральф був із Бексгілла, лівак і утопіст із ненав'язливим сардонічним почуттям гумору. («А чи є соціалісти, які при цьому не утопісти?» – писала Памела). У Ральфа не було нічого спільного із Крайтоном, який з перспективи часу видавався надміру владним.

– Тебе червоні вербують? – спитав Моріс, коли вони зіткнулися у священних стінах. Здається, брат її підстерігав. – Якщо хтось довідається, це погано на тобі позначиться.

– Він же не член комуністичної партії.

– Цей у ліжку хоча б не розбазікає позицій наших бойових суден.

Він про що? Невже Моріс знає про Крайтона?

– Твоє особисте життя не особисте, доки триває війна, – зневажливо сказав він. – І взагалі, чого це ти вчиш німецьку? Вторгнення чекаєш? Готуєшся вітати ворога?

– Я думала, ти мені закидаєш прихильність до комуністів, а не фашистів, – розсердилася Урсула.

(– От йолоп, – сказала Памела. – Він просто боїться, що щось погано позначиться на ньому. Я його, звісно, не захищаю. Боже збав).

*

Із дна колодязя Урсула бачила, що хистка стіна між її кімнатою і квартирою місіс Еппл'ярд зникла. Через розтрощені перекриття й паркет вона бачила, як із вішака на рейці на стіні звисає сукня. Рейка була у вітальні Міллерів на першому поверсі – Урсула впізнала шпалери з пишними жовтими трояндами. А ось сукню вона бачила сьогодні на Лавінії Несбіт, із якою зіткнулася на сходах – тоді сукня була кольору горохового супу (й висіла на своїй власниці, як на вішаку). Тепер вона посіріла від пороху й перекочувала на кілька поверхів *униз*. За кілька метрів вона побачила власний чайник, великий, бурий, надісланий із Лисячого закута. Вона впізнала його за товстою мотузкою, яку місіс Ґловер колись давно намотала на ручку. Тепер все було не там, де треба, включно з нею самою.

Так, Ральф був на Арґайл-роуд. Вони повечеряли хлібом із сиром і випили по плящині пива. Тоді вона розв'язала кросворд із вчорашнього «Телеграфу». Нещодавно Урсула мусила купити окуляри для читання, доволі негарні. Допіру принісши їх додому, зрозуміла, що вони майже ідентичні до тих, які носила одна із міс Несбіт. То на неї чекає така сама доля? – подумала вона, розглядаючи своє відображення в окулярах у дзеркалі над каміном. Вона що, теж лишиться старою дівою? Як там у Остін? «Самотня жінка зі скромними прибутками неминуче смішна і неприємна синя панчоха, пожива для насмішок юнаків і юнок». Чи може бути старою дівою та, хто носила багряну букву?

Учора, доки вона підобідувала бутербродом у Сент-Джеймському парку, у неї на столі загадково з'явився конверт. Побачивши своє ім'я, написане Крайтоновою рукою (у нього був несподівано приємний почерк), вона пошматувала листа і викинула, не прочитавши. Потім, коли всі секретарки злетілися, як голуби, до возика з чаєм, вона зібрала клапті і склала лист докупи.

Я десь загубив свій золотий портсигар. Ти його знаєш – той, який батько подарував мені після Ютландії. Ти його випадково не бачила?

Твій К.

Але ж він ніколи не був її. Навпаки, він належав Мойрі. (Чи, може, Адміралтейству). Вона знову змела клапті до смітника. Портсигар лежав у неї в сумочці. Вона знайшла його під ліжком через кілька днів після того, як він її кинув.

– Про що думаєш? – спитав Ральф.

– Про всякі дурниці.

Ральф витягнувся біля неї, голову поклавши на бильце дивана, а ноги у шкарпетках примостивши їй на коліна. Наче й заснув, та все одно шепотів відповіді щоразу, як вона зачитувала питання з кросворда.

– «Роланд Оліверові»? Може, паладин? Що скажеш? – спитала вона.

Учора з нею сталося дещо дивне. Вона була в метро, яке взагалі не любила, тож до початку бомбардувань скрізь їздила велосипедом, що зараз ускладнилося через завали й купи битого скла. Розв'язувала кросворд у «Телеграфі» і намагалася забути, що вона під землею. Більшість під землею почувалася в безпеці, проте Урсулі не подобався замкнутий простір. Кілька днів тому бомба впала на вхід до станції метро, вибухова хвиля покотилася вниз, у тунелі, і результат був страшненький. Навряд чи про це писали в газетах – це погано для бойового духу.

Чоловік, що сидів біля неї, раптом нахилився – вона сахнулася – і, кивнувши на напівзаповнену сітку кросворда, сказав:

– А ви молодець. Давайте я вам дам свою візитівку. Заходьте, як схочете, до мене. Я наймаю розумних дівчат на роботу.

Ще б пак, звісно, – подумала вона. Він вийшов на Ґрін-парк, припинявши капелюх на прощання. На візитівці була адреса у Вайтголлі, але вона її викинула.

Ральф витрусив із пачки дві цигарки й підпалив обидві, а тоді передав одну їй і сказав:

– Ти ж у нас розумака?

– Ага. Тому я в розвідці, а ти карти креслиш.

– Ха-ха, розумака, та ще й дотепна.

Між ними було відчуття легкого побратимства, як у товаришів, а не коханців. Вони поважали одне одного і нічого не вимагали. Сприяло їхнім стосункам і те, що обоє працювали при воєнному відомстві. Було багато дечого, чого вони не мусили одне одному пояснювати.

Він торкнувся її зап'ястка і спитав:

– Ти як?

– Прекрасно, спасибі.

Руки в нього досі були як у архітектора, ким і був до війни – не знищені битвами. Тепер він у безпеці, вдалині від битв: став топографом інженерних військ, перебирає карти, фотографії і таке інше, більше не буде воювати, пробиратися крізь брудну, жирну, розбавлену кров'ю морську воду під обстрілом. (Потім він говорив про це більше).

Бомбардування, – казав він, – це трагедія, але може вийти й на добре. На відміну від Г'ю і Крайтона, він оптимістично дивився у майбутнє.

– Усі ці злиденні хижі... – тягнув він. Вулвіч, Сільвертаун, Ламбет і Лаймгауз зрівняли із землею, після війни їх доведеться відбудувати. На його думку, це нагода звести чисті, сучасні будинки з усіма вигодами, замінити вікторіанські нетрі скляними, стальними і повітряними шпилями до неба. – Таке собі Сан-Джиміньяно на майбутнє.

Урсулу не вабило видиво модерних веж, якби її воля, вона будувала б на майбутнє міста-сади, затишні будиночки серед дерев.

– Ти така Торі, – чуло сказав він.

Хоча любив він і старий Лондон («Як архітектор може його не любити?») – Ренові церкви, величні маєтки, елеґантні публічні споруди – «лондонське каміння», так він казав. Кілька ночей на тиждень він чергував у соборі Святого Павла з іншими відчайдухами, готовими «за потреби» дертися на шпилі, щоб порятувати величну споруду від запальних снарядів. За пожежі собор перетворився б на пастку, пояснював Ральф: старі балки, скрізь свинець, плоский дах, купа сходів, темні забуті закутки. Він відгукнувся на оголошення в журналі

Королівського товариства британських архітекторів, яке закликало чергувати в соборі: архітектори-бо «розуміють планування тощо».

– Нам доведеться попітніти, – сказав він, і Урсула задумалася, як він дасть собі раду із пораненою ногою.

Вона уявляла, як його оточує вогонь на всіх тих сходах і в забутих темних закутках. А варта була товариська – вони грали в шахи й довго розмовляли про філософію й релігію. Мабуть, Ральфові це до смаку.

Якісь кілька тижнів тому вони разом дивилися, оповиті жахом, як палає Голланд-гауз. Вони саме мишкували у винному погрібку на Мелбері-роуд.

– А ти лишайся в мене, – мимохіть сказала Іззі, перш ніж рушити в Америку. – Побудеш наглядачкою. Там ти будеш у безпеці. Хто ж бомбитиме Голланд-парк?

Урсулі здалося, що Іззі переоцінює, наскільки влучно бомбить Люфтваффе. До того ж, якщо там так безпечно, то чому Іззі тікає світ за очі?

– Ні, спасибі.

Дім був завеликий, запорожній. Але ключ усе ж взяла і час від часу мишкувала там корисні предмети. У шафках полишалися консерви, які Урсула притримала про всяк випадок – і, звісно, був там повний винний погрібець.

Вони саме вибирали вино при світлі ліхтарів – після від'їзду Іззі електрику відключили. Урсула витягла непогану на вигляд пляшку «Петрюс» і сказала Ральфові:

– Як думаєш, пасує до смаженої картоплі і тушонки?

А тоді пролунав страшний вибух, їм здалося, що влучили в їхній дім, тож вони попадали на кам'яну підлогу і накрили голови руками. Так радив Г'ю, коли Урсула востаннє навідалася до Лисячого закута: завжди, мовляв, закривай голову. Він пройшов війну. Інколи вона про це забувала. Винні пляшки затряслися, захиталися на підставках – потім Урсула вжахнулася від думки, скільки ушкоджень могли завдати всі ці пляшки «Шато Латур» і «Шато д'Ікем», посипавшись на них – бите шкло, як шрапнель.

Вони вибігли назовні й побачили, що Голланд-гауз обернувся на смолоскип, язики вогню лизали його зусібіч, Урсула подумала: Боже, порятуй мене від смерті в огні. Господи, благаю, най це буде швидко.

*

До Ральфа вона відчувала просто-таки дуже багато тепла. Любов її не гризла, не те що деяких інших жінок. Із Крайтоном її лоскотала сама ідея любові, а з Ральфом усе було прямолінійно. Це, знов-таки, не любов, а щось штибу того, що відчуваєш до улюбленого пса (хоча йому, звісно, вона такого не сказала б – деякі люди, ба навіть чимало людей, не розуміли, як звикаєш до пса).

Ральф знову закурив. Урсула сказала:

– А Гарольд каже, що курити шкідливо. Він в операційній бачив легені, як непрочищені комини.

– Звичайно, шкідливо, – сказав Ральф, підкурюючи Урсулі. – Але бомбардування й німецькі обстріли – теж шкідливо.

– Ти ніколи не думаєш, що було б, якби змінити одним-одну річ, ну, в минулому? Якби Гітлер помер у дитинстві чи якби його викрали й виховали – я не знаю, ну, скажімо, квакери? Усе б, напевно, змінилося.

– Ти думаєш, квакери дітей крадуть? – улесливо спитав Ральф.

– Якби знали, що буде, то могли б і вкрасти.

– Але ж ніхто не знає, що буде. А може, він і з квакерами виріс би таким самим. Може, його треба вбити, а не викрасти. Ти змогла б? Ти змогла б убити немовля? Застрелити? Чи голими руками, якби в тебе не було пістолета? Холоднокровно?

Якби я знала, що тим порятую Тедді, – подумала Урсула, – то так. Звісно, не лише Тедді, а й решту світу. Тедді подався в Королівські повітряні сили на наступний же день після того, як оголосили війну. Він працював на маленькій фермі у Суффолку. Після Оксфорду він рік провчився в сільськогосподарському коледжі й потім трудився по різних фермах. Треба з усім запізнатися, перш ніж заведе власну. («Ти що, у фермери подасися?» – не вгавала Сильвія). Він не хотів бути з тих ідеалістів, які верталися до землі, а потім озирнутися не встигали, як опинялися по коліна у гної, серед хворих корів і мертвих ягнят, а збіжжя у них не сходило. (Якось він, виявляється, попрацював і на такій фермі).

А ще Тедді писав вірші. Г’ю сказав:

– Поет-фермер, га? Як Вергілій. Чекатимемо від тебе нові «Георгіки».

Цікаво, а що Ненсі на перспективу стати дружиною фермера? – подумала Урсула. Вона була жахливо розумна, вивчала у Кембриджі якусь загадкову й незрозумілу гілку математики. («Мені це все грека», – зізнався Тедді). Аж раптом його дитяча мрія про те, щоб стати пілотом, виявилася несподівано досяжною. Поки що він був у безпеці в Канаді, де вчився літати в Імперській тренувальній школі, і слав додому листи про те, скільки там їжі і яка гарна погода. Урсула зеленіла від заздрощів. Якби ж то він там і лишився, подалі від небезпек.

*

– Як ми взагалі дійшли до того, щоб холоднокровно вбивати дітей? – спитала Урсула у Ральфа, а тоді кивнула на стіну, за якою завивав, як сирена, Еміль. – Але ти вважай.

Ральф засміявся.

– Сьогодні ще не так погано. Але я з глузду з'їхав би, якби мої діти так репетували.

Урсула зауважила, що він сказав саме «мої діти», а не «наші діти». Дивно думати про дітей у часи, коли саме існування майбутнього під сумнівом. Вона рвучко встала і сказала:

– Ось-ось почнеться наліт.

На початку Бліцу вони казали «Не можуть же вони бомбити нас Щоночі», але тепер уже знали, що можуть. («То так тепер довіку і буде? – писала вона Тедді. – Нас без упину мучитимуть бомбами?») їх бомбили вже 56 ночей підряд, тож починало видаватися ймовірним, що кінця справді не буде.

– Ти як пес, – сказав Ральф, – у тебе шосте чуття на рейди.

– Тоді повір мені на слово і рушай. А то застрягнеш у чорній дірі Калькутти, ти ж знаєш, що це тобі не сподобається.

Людна родина Міллерів (Урсула нарахувала щонайменше чотири покоління) займала перший поверх і напівпідвал дому на Арґайл-роуд. Вони також мали доступ до нижчого рівня – пивниці, де мешканці ховалися під час повітряних рейдів. Це був лабіринт, цвілий і неприємний, повний жуків і павуків. Коли всі набивалися туди, здавалося, що пивниця напхана під зав'язку, особливо коли сходами

силою стягували пса Міллерів – безформний клапоть вовни на ім’я Біллі. Усі, звісно, мусили миритися зі сльозами й вереском Еміля, якого передавали з рук у руки як небажаний пакунок у марних спробах заспокоїти.

Щоб зробити підвал «затишним» (даремні сподівання), містер Міллер приклеїв до стін, обкладених мішками з піском, репродукції, як він сказав, «великого англійського мистецтва». Три кольорові аркуші – «Віз для сіна» Констебла, «Містер і місіс Ендрюс» Гейнсборо (самовдоволені до краю) і «Мильні бульбашки» (натрутнішого Мілле, на Урсулину думку, годі уявити) – виглядали підозріло, начебто їх вискубнули з дорогого довідника про мистецтво.

– Культура, – сказав містер Міллер і задумливо кивнув на репродукції.

Урсула замислилася, які символи «великого англійського мистецтва» вибрала б сама. Може, Тьорнера – розмиті скрадливі обриси з пізніх робіт. Це, мабуть, геть не в дусі Міллерів.

*

Вона підшивала комірець блузки. *Sturm und Drang* радіопередачі вимкнула й тепер натомість слухала Ма Рейні, яка співала «А ось і блюз» – протиотруту до всіх легких емоцій, які виплюскувалися з радіо. Вона повечеряла з Ральфом хлібом із сиром, спробувала розв’язати кросворд, а тоді поспіхом випровадила Ральфа за двері. Потім вимкнула світло й відсунула завіси, щоб подивитися, як той простує Арґайл-роуд. Попри накульгування (чи, може, саме завдяки йому) він ішов, пританцьовуючи, ніби чекав, що на його шляху ось-ось трапиться щось цікаве. Він нагадував їй Тедді.

Він знав, що вона проводить його поглядом, але не озирнувся, просто підніс руку у німому вітанні, а тоді розтанув у пітьмі. Проте трохи світла все ж було – від яскравої скибки серпика місяця та тьмавих зірок, ніби хтось пожбурив у темряву жменю діамантового пилу. Місяць на своєму троні пишається у колі фей-зірок[7], – подумала вона, хоча Кітс, мабуть, писав про місяць у повні, а місяць над Арґайл-роуд – це так, придворна дама. Урсулу оповив поетичний настрій,

доволі-таки невеселий. Це все огром війни, який змушує шукати способів її осмислити.

Бріджит завжди казала, що дивитися на місяць через скло – погана прикмета, тож Урсула знову щільно зсунула завіси.

Ральф легковажив безпекою. Казав, що після Дюнкерка нагла смерть його вже не спіткає. А Урсула вважала, що під час війни, коли звідусіль лавами наступає нагла смерть, ніхто ні від чого не захищений.

Як вона і думала, почався котячий концерт, потім заторохтіла артилерія у Гайд-парку, а тоді заревіли перші бомби – судячи зі звуків, десь при доках. Вона зірвалася на ноги, схопила ліхтар, який висів на гачку біля вхідних дверей, як свята реліквія, і книжку, яку теж тримала біля дверей. Це була її «книжка для укриття» – «Du cote de chez Swann». Тепер, коли видавалося, що війна ніколи не закінчиться, Урсула вирішила, що можна і за Пруста взятися.

Над головою скімлили літаки, а тоді долинув зловісний свист бомби і гуркіт, коли та впала десь неподалік. Інколи вибух здавався значно ближчим, ніж насправді. (Як швидко здобуваєш нові знання з найнесподіваніших тем). Вона почала шукати свій костюм для укриття. На ній була не по погоді легенька сукенка, а в підвалі – жахливо холодно і вогко. Костюм для укриття купила їй Сильвія, яка на день вибралася в місто незадовго до того, як почалися бомбардування. Вони прогулювалися по Пікаділлі, коли Сильвія побачила у вікні «Сімпсонс» рекламу «готових костюмів для укриття» і настояла, щоб вони їх поміряли. Урсула не могла уявити матір в укритті, не кажучи вже про костюм для укриття, проте Сильвію явно приваблював цей стрій, ба навіть однострій.

– Буду курей у ньому порати, – сказала вона і купила їм по костюму.

Наступний вибух пролунав так близько, що Урсула облишила пошуки клятого костюма і схопила натомість вовняну ковдру, яку сплела їй Бріджит. («Я саме збиралася відправити її у Червоний хрест, – писала Бріджит своїм круглим школярським почерком, – а потім подумала, що тобі вона потрібніша». «Ось бачиш, навіть у власній родині в мене статус біженки», – писала Урсула Памелі).

На сходах вона проминула сестер Несбіт.

– О, це на біду, міс Тодд, – загиготіла Лавінія. – Перейняти когось на сходах.

Урсула спускалася, сестри піднімалися.

– Ви йдете не туди, – сказала вона очевидне.

– Я в'язання забула, – сказала Лавінія. На ній була емалева брошка у формі чорного кота. Замість ока блимав стразик.

– Вона в'яже повзунки для дитини місіс Еппл'ярд, – сказала Рут. – У тій квартирі такий холод.

Урсула спробувала уявити, скільки ще в'язаних одежинок можна нап'ялити на бідолашну дитину, перш ніж та перетвориться на вівцю. Навіть не на ягня. Дитя Еппл'ярд було геть не схоже на ягня. І нагадала собі: його звати Еміль.

– Ви покваптеся, – сказала вона.

*

– Вітаю, вітаю, усі у зборі, – сказав містер Міллер, коли вони по одному зійшли в підвал.

Вогкий простір заповнював еклектичний набір стільців і розкладачок. Були в підвалі два стародавні військові похідні ліжка, які містер Міллер десь роздобув – зазвичай це сестер Несбіт переконували вмостити старечі кості. За відсутності сестер одне ліжко зайняв песик Біллі. Була в підвалі й маленька спиртівка і примус, які видавалися Урсулі вкрай небезпечними іграшками в той час, коли на тебе скидають бомби. (А Міллери були невимушено-незворушні перед лицем небезпеки).

Перекличка добігла кінця: місіс Еппл'ярд і Еміль, ні-риба-ні-м'ясо містер Бентлі, міс Гартнелл і повний комплект Міллерів. Місіс Міллер висловила занепокоєння зниклими Несбіт, і містер Міллер уже був збирався піти їх поквапити («Та хай пропадає те в'язання»), коли підвал струснуло від приголомшливого вибуху. Урсула відчула, як задвигтів фундамент, коли хвиля вибуху покотилася вниз, у землю під ними. Вона скорилася наказу Г'ю, упала на підлогу і закрила голову руками, прихопивши найближчого хлопчика Міллерів («Ой, руки забери!»). Вона незгарбно накрила його своїм тілом, але він виборсався.

Усе стихло.

– Це не наш дім, – відмахнувся хлопчик, намагаючись зухвальством відновити свою вражену чоловічу гідність.

Місіс Еппл'ярд також кинулася на підлогу, прикривши собою немовля. А місіс Міллер згребла не своє чадо, а стару бляшану коробку від карамельок, де лежали гроші і страховка.

Голосом вищим, ніж зазвичай, містер Бентлі спитав:

– Це наш?

Ні, – подумала Урсула, – якби це був наш, то ми вже померли б. Вона знову сіла на хисткий дерев'яний стілець, який забезпечив містер Міллер. Вона чула, як калатає її серце. Вона затремтіла й закуталася у ковдру Бріджит.

– Та ні, хлопака правий, – сказав містер Міллер. – Це, здається, вілли на Ессекс-роуд.

Містер Міллер завжди вдавав, що точно знає, де рвонуло. Як не дивно, він часто мав рацію. Усі Міллери опанували не лише мову військового часу, а і його дух. Вони мужньо приймали все, що випадало на їхню *долю. («Ми не* тільки приймаємо, – писала Памела. – Можна подумати, у нас немає крові на руках»).

– Сіль землі, – сказала Сильвія Урсулі після першої (і останньої) зустрічі з Міллерами.

Місіс Міллер запросила Сильвію випити чаю в неї на кухні, але та злилася через стан завіс і килимів в Урсулиній кімнаті, у чому винуватила місіс Міллер, бо думала, що та володіє домом, а не знімає квартиру. (До Урсулиних пояснень Сильвія була глуха). Сильвія трималася як герцогиня, що навідує фермерів, які орендують землю на її маєтностях. Урсула уявила, як місіс Міллер пояснюватиме містерові Міллеру: «Ото вже велике цабе».

Тепер над ними гриміло безперервно – тимпани великих бомб, свист снарядів, грім мобільного артилерійського загону неподалік. Час від часу стіни підвалу двигтіли – хрусь, хрясь і трясь – а бомби сипалися на місто. Вив Еміль, вив песик Біллі, вили кілька найменших Міллерів. Усі не в тон, небажаний акомпанемент до *Donner und Blitzen* Люфтваффе. Жахлива, нескінченна буря. «За мною лиш відчай, а смерть переді мною».

– Оввa, та старий добрий фріц справді намагається зрівняти нас із землею, – сказав містер Міллер, спокійно поправляючи лампу, ніби

вони були в поході. Це він відповідав за бойовий дух у підвалі. Він, як і Г'ю, пройшов окопи і тепер стверджував, що погрози німчури його не лякають. Їх зібрався цілісінький клуб – Крайтон, Ральф, містер Міллер, ба навіть Г'ю – тих, хто вже раз пройшов своє випробування вогнем, болотом і водою, і тепер вважав, що наступна біда його омине.

– Що поробляє старий добрий фріц, га? – заспокійливо спитав він одне з молодших, більш наляканих дитинчат. – Не дає нам спати?

Німці для містера Міллера завжди зливалися в одну особу – як не Фріца, то Джеррі, Отто, Германа, Ганса чи навіть самого Адольфа, який скидав на них вибухівку з висоти шість кілометрів.

Місіс Міллер (Доллі) – втілення тріумфу досвіду над надією, на відміну від свого чоловіка – роздавала їм «закуски»: чай, какао, печиво і хліб із маргарином.

Міллери, родина із гнучкими моральними принципами, завжди мали вдосталь талонів завдяки Рене, найстаршій доньці, у якої були «зв'язки».

Вісімнадцятирічна Рене була сформована у всіх значеннях цього слова дівчина щонайлегшої поведінки. Міс Гартнелл не приховувала, що Рене не дотягує до її високих стандартів, але не відмовлялася від провіанту, який та приносила додому.

Урсула підозрювала, що хтось із менших Міллерів, власне, нащадок Рене, а не місіс Міллер, його просто прагматично увібрали до виводка.

«Зв'язки» Рене були доволі неоднозначними. Кілька тижнів тому Урсула побачила її в кав'ярні на другому поверсі готелю на Чарінг-Кросс: та манірно сьорбала джин у товаристві гладкого і на вигляд грошовитого чолов'яги, у якого на лобі було написано «аферист».

– Я такого зуха ніколи не бачив, – розсміявся Джиммі.

Джиммі – дитя, народжене, щоб уславити мир після війни, що поклала край усім війнам – саме рушав на нову війну. Йому дали кілька днів відпустки після бойових навчань, і вони забилися в готель на Чарінг-Кросс, доки на Стренді розміновували бомбу. Вони чули, як цокотить корабельна артилерія, яка курсує на візочках між Воксголлом і Ватерлоо – бум-бум-бум – проте літаки, здається, полетіли шукати собі інші цілі.

– Це що, ніколи не припиняється? – спитав Джиммі.

– Як бачиш, ні.

– У війську безпечніше, – засміявся він.

Він вступив у лави рядовим, хоча йому пропонували офіцерське звання. Він сказав, що хоче бути на рівних із простими хлопцями.

(– Але мусить же хтось бути й офіцером, – розгубився Г'ю. – І краще б це був хтось, хто має голову на плечах).

Джиммі хотів здобути життєвий досвід. Він сказав, що хоче стати письменником, і що ж покаже йому всі злети і падіння людини, як не війна?

– Письменником? – бідкалася Сильвія. – До колиски йому прийшла лиха фея.

Це вона, мабуть, про Іззі, – вирішила Урсула.

Із Джиммі було приємно. Бойовий стрій йому личив, і з ним їх пускали всюди – у підозрілі заклади на Дін-стрит і Арчер-стрит, у «Бьоф сюр льо Туат» на Орандж-стрит, де було просто-таки небезпечно, у місця, від яких в Урсули виникали певні запитання щодо Джиммі. Усе, щоб дослідити людську природу, – сказав брат. Вони дуже напилися й дуріли, це була велика полегша після підвалу Міллерів.

– Обіцяй мені, що виживеш, – сказала вона, коли вони непевно брели, як сліпі, уздовж Геймаркет, слухаючи, як інші райони Лондона рівняють із землею.

– Зроблю все, що в моїх силах, – сказав Джиммі.

*

Їй було холодно. Вона лежала у воді, від того було ще холодніше. Треба вставати. Вона може встати? Виявляється, ні. Скільки вона тут лежить? Десять хвилин? Десять років? Час зупинився. Здається, усе зупинилося. Лишилося тільки жахливе місиво запахів. Вона у підвалі. Вона це зрозуміла, бо перед очима були «Мильні бульбашки», якимось чудом досі прикріплені до мішка з піском. Вона що, помре з цією банальністю перед очима?

Проте й банальність раптом набула привабливості, коли при боці зринула страшна візія. Її торсав привид – чорні очі на сірому лиці, розкуйовджене волосся.

– Ви не бачили моєї дитини? – спитав привид. Урсула не одразу зрозуміла, що це не привид, а місіс Еппл’ярд з лицем у бруді, поораному кров’ю і слізьми. – Ви не бачили моєї дитини?

– Ні, – прошепотіла Урсула пересохлим від пилу і бруду ротом. Вона заплющила очі, а коли розплющила, то місіс Еппл’ярд уже не було. Може, вона взагалі їй примарилася. А може, це справді привид місіс Еппл’ярд, і вони обидві застрягли в якомусь понурому засвіті.

Її увагу знову привернула сукня Лавінії Несбіт, що висіла на рейці в квартирі Міллерів. Тільки це не сукня, у суконь-бо не буває рук. Не рукавів, а рук. Із долонями.

Сукня підморгнула Урсулі – світло серпика місяця відбилося в кошачому оці. З рейки у квартирі Міллерів звисало безголове, безноге тіло Лавінії Несбіт. Це був такий абсурд, що в Урсулі почав закипати сміх. Проте він не встиг вирватися на свободу, бо щось посипалося – може, балка, а може, і шмат стіни, – і її знову припорошило пилом, як тальком. Серце шалено калатало у грудях. Під ребрами боліло, ніби там була бомба сповільненої дії, готова ось-ось вибухнути.

Тоді вона вперше запанікувала. Ніхто їй не допоможе. Не чекати ж на поміч від безумного привида місіс Еппл’ярд? Вона помре сама-самісінька, у підвалі на Арґайл-роуд, у товаристві «Мильних бульбашок» і безголової Лавінії Несбіт. Якби тут був Г’ю, Тедді, Джиммі чи навіть Памела, то вони зробили б усе, щоб витягнути її звідси, щоб порятувати її. Їм було б небайдуже. А тут усім байдуже. Вона піймала себе на тому, що нявчить, як поранена кішка. Їй було себе шкода, як іншу людину.

*

Місіс Міллер сказала:

– Нам усім варто випити по горнятку какао, а ви як думаєте? Містер Міллер досі переймався за сестер Несбіт, тож Урсула, стомлена від клаустрофобного підвалу, сказала:

– Піду їх пошукаю.

Вона вже встала з клишоногого стільця, коли свист сповістив про падіння фугасної бомби. Загриміло, тоді пролунав тріск, ніби стіни пекла обсипалися й демони вирвалися на свободу, а потім щось

втягнуло і стисло повітря, відчуття було таке, ніби їй висмоктують нутрощі, легені, серце і шлунок, навіть очі. «Вітай останній нескінченний день». Ось і все, – подумала вона. Так я помру.

*

Тишу розбив чоловічий голос, що пролунав просто у неї над вухом:

– Давайте, міс, поглянемо, чи можна вас звідти видобути. Урсула побачила обличчя, брудне і спітніле, ніби він землю рив, щоб до неї дістатися. (Мабуть, так і було). Вона з подивом його впізнала – новенький із місцевого загону протиповітряної оборони.

– Як вас звати, міс? Можете сказати?

Урсула пробелькотіла ім’я, але й сама розуміла, що звуки не складаються.

– Уррі? – перепитав він? Це в нас що – Мері? Сьюзі?

Вона не хотіла помирати як Сьюзі, але яка різниця?

– Дитя, – пробелькотіла вона вартовому.

– Дитя? – різко перепитав він. – У вас тут дитина?

Він трошки відступив і погукав когось незримого. Долинули нові голоси, вона зрозуміла, що людей тут багато. Мовби підтвердивши її здогад, вартовий сказав:

– Ми всі зібралися тут, щоб вас витягнути. Газовики перекрили газ, ми зараз почнемо вас витягати. Ви не хвилюйтеся. А тепер розкажіть-но мені про ваше дитя, Сьюзі. Ви його тримали? Він ще маленький?

Урсула подумала про Еміля, важкого, як бомба (хто його тримав, коли музика спинилася і дім вибухнув?), спробувала заговорити, але з горла знову вирвалося саме нявчання.

Нагорі щось зарипіло й застугоніло, але вартовий схопив її за руку і запевнив:

– Усе гаразд, я тут.

Вона відчула безмежну вдячність до нього і всіх людей, які трудяться, шоб її порятувати. А який їм буде вдячний Г’ю! Від думки про батька вона розплакалася, на що вартовий сказав:

– Ну, ну ж бо, Сьюзі, все добре, скоро ми вас звідси видобудемо, як равлика з мушлі. І чаю вип’ємо, ну, що ви на це? Гаразд? Я й сам від чаю не відмовився б.

*

Здається, падав сніг – голочки криги кололи шкіру.

– Холодно, – пробелькотіла вона.

– Ви не хвилюйтеся, ми вас звідси витягнемо, не встигне ягня двічі хвостиком махнути, – сказав вартовий. Він скинув куртку і накрив її. Для жестів щедрості не було місця, він щось перевернув, і на них обох посипалися уламки.

– А, – сказала вона вартовому, бо її раптом скрутила нудота, але тоді минулася, і їй стало спокійніше.

Тепер на неї сипало листя, змішане з пилом, попелом і часточками мертвих, її вкривали гори сухого, як облатка, букового листя. Воно пахло грибами, феєрверками і чимось солодким. Імбирними пундиками місіс Ґловер. Це значно краще, ніж каналізація і газ.

– Давай, дівчинко, – сказав вартовий, – давай, Сьюзі, ти мені тут не засинай.

Він міцніше стиснув їй руку, але Урсула вдивлялася, як щось виблискує і кружляє в сонячному світлі. Кролик? Та ні ж бо, зайчик. У неї перед очима повільно кружляв срібний зайчик. Це заворожувало. Нічого гарнішого вона ніколи не бачила.

*

Вона злітає з даху в ніч. Вона грається на кукурудзяному полі, сонце смалить. Вона збирає малину на алеї. Вона грається в піжмурки з Тедді. «Ото вже чудернацька істота», – проказав хтось. Не вартовий же? А тоді повалив сніг. Нічне небо було вже не вгорі, а навколо, як тепле темне море.

Вона пливла у темряву. Вона спробувала сказати щось вартовому. Спасибі. Але це вже не мало значення. Нічого не мало значення.

Запала темрява.

Завтра буде гарний день

2 вересня 1939 року

Не засмучуйся, Пеммі, – сказав Гарольд. – А чому так тихо? Що ти зробила із хлопцями?

– Продала, – пожвавішала Памела. – Три за ціною двох. – Заночуй у нас, Урсуло, – ласкаво запропонував Гарольд. – Не треба тобі завтра лишатися самою. День буде жахливий. Це я тобі раджу як лікар.

– Спасибі, але в мене вже є плани.

*

Вона приміряла жовту крепшединову сукню, яку купила вранці на Кенсінґтон-гай-стрит – перед війною можна й потринькати гроші. На крепдешині був візерунок – маленькі чорні ластівки в польоті. Сукня їй подобалася, чи то пак, вона подобалася собі у цій сукні, чи, бодай, їй подобалося те, що вона бачила у дзеркалі – аби побачити нижню половину, довелося б залізти на ліжко.

Через тонку стіну на Арґайл-роуд Урсула чула, як місіс Еппл'ярд свариться англійською з чоловіком – імовірно, загадковим містером Еппл'ярдом: він з'являвся в різну пору дня і ночі без видимого розкладу. Урсула бачила його тільки раз – коли вони розминулися на сходах, він сердито зиркнув на неї й пішов далі, не привітавшись. Рум'яний здоровань, було в ньому щось від кнура. Урсула легко могла уявити його за прилавком у різника чи з мішком хмелю за плечима, хоча міс Несбіт запевняли її, що насправді він продає страховку.

А місіс Еппл'ярд, навпаки, була бліда і змарніла. Коли її чоловік вийшов із квартири, до Урсули долинула скорботна пісня незнайомою мовою. На слух – щось східноєвропейське. Яка користь від есперанто містера Карвера? (Якби всі нею говорили – то, звісно, інша річ). Особливо зараз, коли Лондон заповнили біженці. («Вона з Чехії, – врешті доповіли їй Несбіт. – Ми й не знали, де та Чехословаччина, правда ж? Якби ж то ми могли й далі цього не знати...»). Урсула вирішила, що місіс Еппл'ярд – біженка, що шукала безпечну гавань в обіймах англійського джентльмена, а познайомилася натомість із містером Еппл'ярдом, який розпускав руки. Урсула постановила, що

якщо почує, як містер Еппл’ярд б’є дружину, то постукає в їхні двері й покладе цьому край, хоча поняття не мала, як саме.

Диспут за стінкою сягнув крещендо, а тоді рішуче хряснули двері, ставлячи крапку, і все стихло. Містер Еппл’ярд мав хист до гучних поява і зникнень – було чути, як він тупоче сходами, сиплючи образами на адресу жіноцтва й іноземців (бідолашна місіс Еппл’ярд належала до обох категорій).

Кислий дух невдоволення, що сочився крізь стіни, і ще менш апетитний сопух вареної капусти вганяли її в депресію. Урсулі хотілося, щоб біженці були духовними й романтичними постатями, які рятують своє культурне життя, а не скривдженими дружинами страхових агентів. Це, звісно, вкрай несправедливо з її боку.

Вона злізла з ліжка й покрутилася перед дзеркалом. Сукня їй пасує, у неї досі нічогенька фігура, хоча їй уже під тридцять. Цікаво, вона теж колись стане такою огрядною статечною матроною, як Сильвія? Те, що в неї колись будуть власні діти, видавалося дедалі малоймовірнішим. Вона пам’ятала, що відчула, коли вперше взяла на руки дітей Памели (а також Тедді та Джиммі) – приголомшливу любов і жах, розпачливе прагнення захистити. Наскільки ці почуття були б сильніші, якби дитя було її власне? Може, нестерпні.

Коли вони пили чай у «Джон Льюїс», Сильвія спитала:

– А тобі ніколи не хочеться побути квочкою?

– Як твої кури?

– «Жінка-кар’єристка», – сказала Сильвія, ніби ці слова були несумісні. І задумливо додала: – Стара діва.

Урсула задумалася, чому це мати так хоче її роздратувати.

– Може, ти ніколи й не вийдеш заміж, – сказала Сильвія у підсумку, ніби Урсулине життя добігло кінця.

– А це так погано? Мати незаміжню доньку? – спитала Урсула і взялася за щербет. – Джейн Остін он це не зашкодило.

*

Вона зняла сукню через голову й рушила у нижній спідниці і шкарпетках до умивальника, набрала склянку води і знайшла печиво з помадкою. Пайок, як у в’язниці, – подумала вона, – добра підготовка

до того, що на них чекає. Після грінки на сніданок вона нічого не їла, крім Памелиного пирога. Вона сподівалася, що бодай Крайтон її увечері добре нагодує. Він попросив її зустрітися в «Савої» – такі публічні побачення в них бували вкрай рідко, може, назріває драма, а може, тінь війни – достатня драма, і він просто хоче про це поговорити.

Вона знала, що завтра оголосять війну, хоча при Пеммі прикидалася дурненькою. Крайтон їй розповідав чимало такого, чого не мусив би, адже вони «обоє підписали акт про нерозголошення державних таємниць». (А ось вона майже нічого йому не розповідала). Останнім часом він знову вагався, й Урсула не знала, куди він урешті похилиться – не була навіть певна, чого хотіла сама.

Він запросив її на чарку – запрошення прийшло на цидулі з Адміралтейства, що загадково з'явилася в неї на столі, варто їй було на хвильку вийти. Урсула не раз задумувалася, хто приносить ці записки, що з'являються в неї на столі, ніби їх ельфи розносять. У записці значилося: «Схоже, на твій департамент чекає аудит». Крайтон любив коди. Урсула сподівалася, що коди флоту складніші, ніж Крайтонові загадки.

Міс Фоусетт, одна з секретарок, зауважила записку, що лежала на виду, і кинула на неї нажаханий погляд:

– Лишенько, це що, правда? Про аудит?

– Хтось пожартував, – сказала Урсула і з жахом піймала себе на тому, що червоніє.

Було щось некрайтонівське у цих масних (як не відверто сороміцьких), проте позірно невинних повідомленнях. «Схоже, вам бракує олівців». Або: «Чи наповнені ваші чорнильниці?». Урсула хотіла порадити йому навчитися як не стенографії, то обачності. А краще взагалі це припинити.

Коли швейцар провів її у «Савой», Крайтон уже чекав у величезному фоє, і замість супроводити Урсулу до американського бару, скерував її вгору сходами, до кімнати на третьому поверсі. Ліжко мимоволі притягувало погляд – величезне, завалене подушками. То ось чому ми тут, – подумала вона.

Вона вирішила, що крепдешинова сукня не підходить для такої нагоди, тож вдягла темно-синю сатинову – одну з трьох її добрих

вечірніх суконь – але тепер пожалкувала про це рішення, адже, судячи з усього, Крайтон її роздягне, а не пригостить розкішною вечерею.

Йому подобалося її роздягати, подобалося її розглядати.

– Ти – як з полотна Ренуара, – сказав він, хоча на мистецтві не знався.

Краще вже Ренуар, ніж Рубенс, – подумала вона. Чи, як на те пішло, ніж Пікассо. Він мав для Урсули щедрий дар: розглядав її, нагу, майже без критики. Мойра, як виявилося, була з тих, хто носить фланелеві нічнушки до підлоги й вимикає світло, перш ніж лягати у ліжко. Інколи Урсулі здавалося, що Крайтон перебільшував дружинину приземленість. Інколи їй навіть хотілося з'їздити у Ворґрейв, аби хоч побачити скривджену дружину і з'ясувати, чи та справді така нетіпаха. Проблема Мойри (вона, мабуть, як з полотен Рубенса, а не Ренуара) полягала в тому, що Урсулі було б складно кривдити справжню людину, а не умовність.

(– Але ж вона і є людина, – розгубилася Памела. – Це якийсь дурний аргумент.

– Так, розумію.

Це – вже пізніше, на шістдесятиріччя Г'ю, доволі бучне святкування навесні).

З номера відкривався прекрасний краєвид на річку, від моста Ватерлоо до Вестмінстерського палацу й Біг-Бена, які вже оповивали тіні сутінків. («Фіалкова пора»). Вона ледве могла розгледіти Голку Клеопатри – темний палець, що тицяв у небо. Ніякого звичного мерехтіння й заграви міських вогнів. Світло гасили на випадок нальоту.

– То твоя нора сьогодні недоступна? Раз ми так на людях? – спитала Урсула, коли Крайтон відкрив пляшку шампанського, яка чекала на них у запітнілому срібному відерці. – Що святкуємо?

– Прощання, – сказав Крайтон, приєднався до неї при вікні і вручив їй келих.

– Прощання? – з посмішкою спитала Урсула. – То ти привів мене у добрий готель і пригощаєш шампанським, щоб покласти край нашим стосункам?

– Прощання з миром. Прощання зі знайомим світом, – він підніс келих до вікна і Лондона у його присмерковій величі й похмуро промовив: – За початок кінця.

А потім додав, ніби раптом згадалася дрібничка:

– Я Мойру кинув.

Урсулу це захопило зненацька.

– А доньок? – (Просто про всяк випадок уточню, – подумала вона).

– Їх усіх. Життя надто коротке, щоб бути нещасним.

Цікаво, скільки людей у Лондоні зараз кажуть те саме? – подумала Урсула. Може, у менш розкішній обстановці. А інші, звісно, кажуть те саме і тримаються за те, що мають, а не розкидаються ним знічев'я.

Урсула раптом запанікувала, це захопило її зненацька.

– Я не хочу за тебе заміж.

Вона сама не розуміла, наскільки в неї чіткі погляди із цього приводу, доки слова не зірвалися з вуст.

– Я теж не хочу з тобою одружуватися, – сказав Крайтон, що, як не дивно, її сприкрило. – Я зняв квартиру в Еджертон-ґарденз. Може, приєднаєшся до мене?

– Що, будемо співмешканцями? Житимемо у гріху в Найтсбриджі?

– Якщо хочеш.

– Ти такий відважний. А як же твоя кар'єра?

Він зневажливо пирхнув. Отже, новою Ютландією для нього стане не війна, а вона.

– То як, згодна? Урсуло!

Урсула вдивлялася в Темзу за вікном. Річка стала майже невидима.

– Давай вип'ємо. Як там кажуть на флоті? «За любасок і дружин – і щоб вони ніколи не зустрілися»? – вона чокнулася з Крайтоном і додала: – Я помираю від голоду, ми ж повечеряємо?

Квітень 1940 року

Тишу недільного ранку в Найтсбриджі розірвав автомобільний гудок. Урсула скучила за калатанням церковних дзвонів.

Вона купу простих речей сприймала як належне до війни. Якби ж то можна було повернутися назад у часі і гаразд ними насолодитися...

– Навіщо сигналити, якщо в нас є дзвоник на дверях? – Крайтон визирнув за вікно. – Прибув, якщо юнак у костюмі-трійці, надутий, як снігур – це він.

– Звучить схоже.

Урсула, звісно, не назвала б Моріса «юнаком» – вона взагалі не асоціювала його з молодістю – але для Крайтона, мабуть, він і справді юнак.

Наближалося шістдесятиріччя Г'ю, і Моріс неохоче запропонував підкинути її до Лисячого закута. Проводити з Морісом час сам-на-сам, та ще й у закритому просторі машини – це щось новеньке і не конче приємне. Вони рідко залишалися сам-на-сам.

– Бензин у нього є? – Крайтон припідняв брову, хоча це радше спостереження, ніж питання.

– У нього навіть водій є, – сказала Урсула. – Я й не сумнівалася, що Моріс витисне з війни все можливе.

Памела сказала б: «Яка ще війна?». Вона застрягла в Йоркширі, «як на безлюдному острові», в товаристві шістьох хлопчиків і Дженет, яка, виявляється, не лише скиглила, а й була «ще тією *fainéante.* Я від доньки вікарія чекала більшого. Вона така лінива, що я днями випасаю не лише своїх хлопців, а й її. Годі з мене цієї евакуації, час додому».

– Не може ж він заявитися додому на машині, не підкинувши мене, – пояснила Урсула. – Моріс не хоче, щоб його піймали на неналежній поведінці, навіть рідні. Йому треба підтримувати репутацію. Та і його родина зараз там, він повезе їх увечері до Лондона.

Моріс послав Едвіну з дітьми до Лисячого закута на великодні канікули. Урсула замислилася, чи не знає він, бува, щось, невідоме широкому загалу. Може, Великдень особливо небезпечний? Мабуть, Моріс справді знав чимало такого, чого не знали інші, але Великдень

минув без пригод – мабуть, брат просто вирішив, що час його батькам побавитися із внуками. Філіпові й Гейзел бракувало уяви. Цікаво, як вони дають собі раду із шумними евакуйованими, яких прихистила Сильвія.

– На зворотньому шляху машина буде напхом напхана: і Едвіна, і діти. Не кажучи вже про водія. Та все ж, у такому становищі негоже вернути носа.

Знизу знову посигналили. Урсула принципово це проігнорувала і зловтішно уявила, що було б, якби вона притягла Крайтона у повній воєнно-морській формі (при всіх медалях і золотих галунах): він був вищий за Моріса за рангом у багатьох смислах.

– Ти міг би з'їздити зі мною, – сказала вона. – Не скажемо їм про Мойру. Чи про доньок.

– Твій дім там?

– Що?

– Ти сказала: «Не може ж він заявитися додому». Але ж твій дім тут, – сказав Крайтон.

– Так, звісно.

Моріс нетерпляче крокував тротуаром. Вона постукала по склу, щоб привернути його увагу, піднесла вказівний палець і самими губами прошепотіла: «Ще хвилинку». Він насупився.

– Це просто так кажуть, – сказала вона, повертаючись до Крайтона. – Про батьківський дім завжди кажуть «удома».

– Справді? Я так не кажу.

Ти – ні, – подумала Урсула. Для Крайтона «вдома» – це Ворґрейв. І він, звісно, правий: вона не вважає квартиру на Еджертон-ґарденз домом. Це тимчасова зупинка, пристанище на шляху, який на певний час урвала війна.

– Можемо й посперечатися, – доброзичливо сказала вона. – Але, бачиш-но... Моріс он марширує вже, як маленький олов'яний солдатик.

Крайтон розсміявся. Сварок він не любив.

– Я б радо до тебе приєднався і познайомився з твоєю сім'єю, але мушу зайти в Цитадель.

Адміралтейство будувало собі підземну фортецю – Цитадель – на Плац-параді кінної гвардії при Вайтголлі, і Крайтонове бюро саме перебиралося туди.

– Тоді побачимося згодом, – сказала Урсула. – Моя карета чекає, Моріс риє землю копитом.

– Подзвони мені, – нагадав Крайтон.

– Так, звісно, ледь не забула.

Вона почала носити обручку, коли була не на роботі, просто заради пристойності, «щоб продавці не ставили запитань абощо». Вона не хотіла, аби молочар чи жінка, яка двічі на тиждень приходила до них прибирати, подумали, що вона живе у гріху. (Її аж саму здивувала власна сором'язливість).

– Уявляєш, скільки в них було би питань, якби вони це побачили? – спитала вона, зняла обручку й лишила на столі у вітальні.

Крайтон чмокнув її у щоку і сказав:

– Добре тобі провести час.

– Це навряд чи.

*

– Ще нікого не захомутала? – спитала Іззі в Урсули, а тоді з усмішкою повернулася до Сильвії. – Скільки там у тебе внуків? Семеро? Восьмеро?

– Шестеро. Може, ти вже теж бабуся, Іззі.

– Що? – нашорошив вуха Моріс. – Як таке може бути?

– Хай там як, – легковажно відмахнулася Іззі, – значить, Урсулі не конче треба видати на-гора внука.

– Видати на-гора? – перепитала Урсула. Наколотий на виделку кусник лосося у холодці завмер на півдорозі до рота.

– Тебе ніби зурочили, – сказав Моріс.

– Перепрошую? – виделка повернулася на тарілку.

– Завжди дружка, ніколи не наречена.

– Тільки раз, – уточнила Урсула. – Я була дружкою тільки раз, на Памелиному весіллі.

– Я доїм, якщо ти не хочеш, – сказав Джиммі і поцупив її лосося.

– Взагалі-то, хотіла.

– Тоді ще гірше, – сказав Моріс. – Тебе навіть дружкою ніхто не хоче, крім сестри.

Наче дорослий чоловік, а загиготів, як школяр. На жаль, Моріс сидів так далеко, що вона не могла копнути його під столом.

– Не забувай про манери, Морісе, – прошепотіла Едвіна.

Цікаво, якби це я була його дружиною, то скільки разів на день у ньому розчаровувалася б? – подумала Урсула. Якщо шукати аргументи проти шлюбу, то існування Моріса – найвичерпніший доказ. Зараз прикростей Едвіні доправляв водій: водієм-бо виявилася гарненька дівчина у формі Допоміжного жіночого територіального корпусу. Сильвія засоромила дівчину (звали її Пенні, але всі одразу про це забули), наполігши, щоб та сіла з ними за стіл, хоча їй явно було б затишніше в машині чи на кухні в товаристві Бріджит. Так та опинилася в товаристві евакуйованих, під постійними холодними поглядами Едвіни. А Моріс її старанно ігнорував. Урсула намагалася зрозуміти, що це може значити. Якби ж то тут була Памела... та добре зналася на на людях, хоча, може, і не так добре, як Іззі.

(– То Моріс, бачу, погано поводився. А вона лялечка. Жінка у формі – тут будь-який чоловік втратить голову).

Філіп і Гейзел сиділи між батьками, як ляльки. Сильвія від початку була не в захваті від Морісових дітей, зате прикипіла серцем до евакуйованих, Баррі та Боббі («мої бджілочки»), які зараз повзали під столом і гиготіли, як шаленці.

– Такі пустуни, – поблажливо сказала Сильвія.

Бріджит із Сильвією вмили й вилизали евакуйованих – їх усі називали саме так, мовби хлопці зводилися до цього статусу. Але їхня розбишакувата натура все одно виходила на яв.

(– Маленькі почвари, – здригнулася Іззі).

Урсулі вони подобалися – нагадували наймолодших Міллерів. Якби вони були песиками, то весь час махали би хвостами.

У Сильвії тепер були ще й цуценята – двоє радісних чорних лабрадорів на ім’я Гектор і Геміш, також братів. Утім, усі звали їх колективно «пси», не завдаючи собі клопоту розбиратися, хто є хто. Лисячий закут виглядав обшарпано, схоже, не без допомоги псів і евакуйованих. Сильвія до нової війни ставилася більш по-філософськи, ніж до старої. Г’ю – менше. Його «загнуздали» тренувати територіальну самооборону, і він зранку після недільної служби вчив «панянок» із місцевої парафії користуватися протипожежним насосом.

– А це можна у божу неділеньку? – спитала Едвіна. – Я не сумніваюся, що Бог на нашому боці, але...

Вона збилася, нездатна навести теологічний аргумент, хоча і звалася «віруючою християнкою» (за словами Памели, це означало, що вона рішуче дає тумаків дітям і змушує їх доїдати за сніданком те, що не доїли звечора).

– Звісно, можна, – втрутився Моріс. – У моїй іпостасі організатора цивільної самооборони...

– А я не думаю, що мені «пороблено», як ти ласкаво висловився, – роздратовано перебила його Урсула. Їй мимоволі закортілося, щоб Крайтон був при ній, з медалями і галунами. Ото Едвіна обурилася б, якби довідалася про Еджертон-ґарденз.

(– Як там адмірал? – спитала Іззі пізніше, у саду, пошепки, як змовниця, бо вона, звісно, знала. Іззі взагалі знала все, а як чогось і не знала, то легко могла вивідати. Із неї теж вийшла б добра шпигунка.

– Ніякий він не адмірал, – сказала Урсула. – Але все в нього гаразд, спасибі).

– Тобі й самій добре, – сказав Тедді Урсулі. – «А ти, в свій блиск закохана без меж...».

Тедді вірив у поезію, мовби своєчасна цитата з Шекспіра могла покращити становище. Урсула була певна, що зацитований сонет був про егоїзм, але не стала на цьому наголошувати, бо Тедді хотів, як краще. На відміну від усіх інших, які зациклилися на її матримоніальному статусі.

– На бога, та їй же лише тридцять, – знову втрутилася Іззі, чим погіршила становище. (Якби ж то всі просто помовчали, – подумала Урсула). А Іззі все не вгавала: – Коли я вийшла заміж, мені було вже за сорок.

– І де ж твій чоловік? – спитала Сильвія і обвела поглядом стіл, який розклали повністю, щоб усі вмістилися. Вона вдала, що розгубилася (цей вираз їй не пасував). – Щось я його тут не бачу.

Іззі заявилася («без запрошення, як завжди», – відзначила Сильвія), щоб привітати Г’ю з шістдесятиріччям. («Важлива віха»). Інші сестри Г’ю вирішили, що подорож до Лисячого закута – «завелике випробування».

– Гадюче гніздо, – сказала Іззі Урсулі пізніше. Іззі була наймолодша, але не найулюбленіша. – Г’ю завжди був із ними добрий.

– Він завжди був добрий з усіма, – Урсула розгубилася, ба навіть занепокоїлася, коли від думки про батькову погідну вдачу в неї сльози навернулися на очі.

– Не починай, – сказала Іззі й тицьнула їй мереживний носовичок. – А то я теж заплачу.

Це навряд чи – вона ніколи раніше не плакала.

Іззі скористалася цією нагодою, щоб сповістити про близьке відбуття до Каліфорнії. Її чоловіку, славетному драматургові, запропонували роботу – писати сценарії в Голлівуді.

– Усі європейці тягнуться туди, – сказала вона.

– То ти в нас тепер європейка? – перепитав Г'ю.

– А ми ж що, не європейці?

*

Зібралася ціла родина, крім Памели, для якої подорож справді стала б завеликим випробуванням. Джиммі вициганив кілька днів відпустки, а Тедді прийшов із Ненсі. Вона роззброїла всіх, чуло обійнявши Г'ю, сказала: «З днем народження, містере Тодд», – а тоді вручила йому пакунок, ошатно загорнутий у старі шпалери, поцуплені з оселі Шоукроссів. Це був примірник «Наглядача».

– Перше видання, – пояснила Ненсі. – Тед сказав, що ви любите Троллопа.

(Виявляється, ніхто з родини більше про це не знав).

– Старий добрий Тед, – сказав Г'ю і поцілував її у щоку. А тоді, вже до Тедді: – Ну в тебе й миласка. Коли нарешті запропонуєш їй руку і серце?

Ненсі зашарілася і засміялася:

– Ми нікуди не поспішаємо, у нас доста часу.

– Сподіваюся, ви праві, – похмуро сказала Сильвія.

Тедді вже закінчив початкові курси підготовки («Тепер у нього є крильця, – сказала Ненсі, – як у янгола!») і чекав на корабель до Канади, де мав учитися на пілота. Коли він здасть іспити, то повернеться до Англії на бойову підготовку.

Він пояснив, що на базах бойової підготовки смертність вища, «ніж на справжніх бомбардувальних рейдах». І це правда. Була в

Урсули знайома в Міністерстві авіації. (У неї скрізь були знайомі, так тепер у всіх). Вони разом обідали бутербродами у Сент-Джеймському парку і понуро обмінювалися статистикою, попри кляп акту про нерозголошення державних таємниць.

– Це мене дуже заспокоює, – сказала Сильвія.

– Ай! – завищав з-під столу евакуйований. – Якийсь мудацюра мене копнув!

Усі автоматично обернулися до Моріса. Хтось тицьнувся холодним мокрим носом Урсулі під спідницю. Вона від щирого серця сподівалася, що це один із псів, а не один із евакуйованих. Джиммі ущипнув її за руку (доволі відчутно) і сказав:

– Вони ніколи не вгавають, правда?

Бідашка з жіночого допоміжного корпусу територіальної оборони – її, як і псів чи евакуйованих, визначав статус – здавалося, ось-ось розплачеться.

– Слухайте, у вас усе в порядку? – спитала Ненсі, завжди рада допомогти.

– Вона ще дитина, – безапеляційно заявив Моріс. – Діти не розуміють принад родинного життя.

Такі відомості про дівчину стали останньою краплею для Едвіни, яка стисла ніж для масла так, ніби збиралася на когось напасти – як не на Моріса, то на дівчину чи, здається, будь-кого, хто трапиться під руку. Цікаво, скільки шкоди можна заподіяти ножем для масла? – подумала Урсула. Мабуть, достатньо.

Ненсі підхопилася з-за столу і сказала дівчині з територіальної оборони:

– Ходімо, давайте пройдемося, такий день добрий. У лісі вже, мабуть, дзвоники розквітли, якщо ви любите гуляти.

Вона взяла її під руку і ледь не дриґом витягла з кімнати. Урсула подумала, чи не кинутися їм навздогін.

– «Залицяння й весілля – дуже дотепний пролог до дуже нудної п’єси», – сказала Іззі, ніби ніщо й не переривало їхньої розмови. – Хто це сказав?

– Конгрев, – сказала Сильвія. – Тільки який це має стосунок до всього?

– Просто згадалося.

– Звісно, твій чоловік же драматург? – уточнила Сильвія. – А ми його ніколи й не бачимо.

– У кожного свій шлях.

– Прошу, тільки не вантаж нас своєю примітивною філософією, – сказала Сильвія.

– Для мене шлюб – це свобода. Для тебе – прикрі обмеження.

– Ти взагалі про що? – спитала Сильвія. (Її розгубленість поділяли всі за столом). – Ти дурниці мелеш.

– Але яке життя чекало б на тебе інакше? – безжурно продовжила Іззі (чи наполегливо, залежно від точки зору). – Наскільки я пам’ятаю, тобі було сімнадцять, донька покійного збанкрутілого художника без копійки за душею. Тільки Богові відомо, що з тобою було б, якби Г’ю тебе не порятував.

– Нічого ти не знаєш, ти тоді ще пішки під стіл ходила.

– Не зовсім. А я, звісно...

– Замовкни, я тебе прошу, – втомлено сказав Г’ю.

Напругу розрядила Бріджит (саме в цьому полягала її роль у Лисячому закуті після відходу місіс Ґловер) – вона занесла до їдальні смажену качку.

– Качка a la surprise, – сказав Джиммі, бо, природно, усі чекали курку.

*

Ненсі і дівчина з допоміжного корпусу («Пенні», – нагадала всім Ненсі) повернулися саме вчасно, щоб їм також вручили підігріті тарілки.

– Тобі пощастило, що качки трохи зацілілo, – сказав Тедді, передаючи Ненсі тарілку. – Бідолашну птаху обібрали до кісток.

– Скільки з тої качки наїдку? – озвалася Іззі, закурюючи. – Її ледве вистачає на двох, про що ти взагалі думала?

– Про те, що йде війна, – огризнулася Сильвія.

– Якби я знала, що ти збираєшся подавати качку, – не змовкала Іззі, – то я знайшла б щось поживніше. Один мій знайомий що завгодно може добути.

– І не сумніваюся, – сказала Сильвія.

Джиммі запропонував Урсулі кісточку, на якій загадують бажання, і вони обоє гучно і з притиском побажали Г’ю доброго дня народження.

Із появою торта – винахідливого, але спеченого, природно, в основному на яйцях – було оголошено перемир’я. Торт занесла Бріджит. Вона не вміла створити святкову атмосферу, тож просто безцеремонно гепнула його перед Г’ю. Він змусив її сісти за стіл.

– Я б не радила, – тихо прошепотіла шоферка, але Урсула почула.

– Ти теж член родини, Бріджит, – сказав Г’ю.

Урсула раптом подумала, що ніхто в цій родині не гарує так зі світанку до ночі, як Бріджит. Після раптової, але не неочікуваної смерті Джорджа місіс Ґловер вийшла на пенсію й переїхала до своєї сестри.

Коли Г’ю саме набрав у легені повітря – доволі театрально, адже задути треба було лише одну символічну свічечку – з холу долинув якийсь гамір. Один із евакуйованих пішов на розвідку й забіг до кімнати з новинами:

– Там якась тьотя з виводком малих засранців!

*

– Як минув день? – спитав Крайтон, коли вона нарешті доїхала додому.

– Пеммі вернулася – думаю, на постійно, – сказала вона, вибравши, на чому наголосить. – Вона, здається, геть зморилася. Приїхала потягом, і це з трьома малими і немовлям на руках, уявляєш? Півдня добиралася.

– Жахіття, – співчутливо сказав Крайтон.

(– Пеммі! – вигукнув Г’ю. Він виглядав украй задоволеним.

– З днем народження, тату. На жаль, я без подарунків.

– Цього більш ніж досить, – засяяв Г’ю).

– І з валізами, і з собакою. Вона – кремінь. А моя подорож додому теж жахіття, тільки геть іншого штибу. Моріс, Едвіна, їхні нудні діти, та ще й шофер. Шофер, як виявилося – гарненька дівчина з корпусу територіальної оборони.

– Господи, як йому це вдається? Я вже кілька місяців не можу вибити собі помічницю.

Вона розсміялася й почекала на кухні, доки він робив їм какао. Вони пили у ліжку, вона переповідала пригоди дня, трошки прикрашаючи події (почувалася зобов'язаною його розважати). І чим вони відрізнялися від заміжніх пар? Може, тільки війною. А може, і ні.

– Може, мені теж треба туди записатися, – сказала вона, і їй згадалася дівчина з допоміжного корпусу. – Треба, як то кажуть, робити свій внесок. Закатати рукави. Щодня читаю про героїчні подвиги, а в самої руки чистісінькі.

– Ти й так робиш свій внесок.

– Чим, флот підтримую?

Він розсміявся, перекотився в ліжку й обійняв її. Він поцілував її у шию; лежачи в його обіймах, вона раптом подумала, що, можливо, щаслива. Чи бодай, – уточнила вона, – настільки щаслива, наскільки це взагалі можливо в цьому житті. Під час нестерпної поїздки назад до Лондона вона раптом збагнула, що «вдома» – це не на Еджертон-ґарденз і навіть не в Лисячому закуті. «Вдома» – це ідея, і, як Аркадія, вона згубилася в імлі минулого. Вона вже відклала цей день на поличку в пам'яті, підписану «Шістдесятий день народження Г'ю», як чергову оказію в нескінченній процесії родинних збіговиськ. Пізніше, коли Урсула зрозуміла, що то востаннє всі зібралися разом, вона пожалкувала, що не запам'ятала все ретельніше.

*

Уранці вона прокинулася від того, що Крайтон приніс їй тацю з чаєм і грінками. За такі домашні жести вона мала дякувати флоту, а не Ворґрейву.

– Спасибі, – сказала вона, намагаючись сісти, досі втомлена після вчорашнього.

– Боюся, в мене погані новини, – сказав він, відкриваючи завіси.

Вона одразу подумала про Тедді та Джиммі, хоча й розуміла, що бодай цього ранку вони в безпеці – лежать у своїх ліжках у Лисячому закуті, у своїй давній дитячій, що належала колись Морісові.

– Які погані новини?

– Норвегія впала.
– Бідолашна Норвегія, – сказала вона і сьорбнула гарячий чай.

Листопад 1940 року

Коли Памела прислала дитячий одяг, з якого виріс Джеральд, Урсулі згадалася місіс Еппл'ярд. Вона, може, її й не згадала б, адже, переїхавши на Еджертон-ґарденз, не підтримувала контакту з мешканцями Арґайл-роуд, про що інколи жалкувала, адже тепло ставилася до обох міс Несбіт і часом думала, що там вони поробляють під невпинним бомбардуванням. Але кілька тижнів тому раптом зустріла Рене Міллер.

Урсула саме «водила козу містом», як висловився Джиммі, що приїхав до столиці на кілька днів на час відпустки. Вони застрягли в готелі на Чарінґ-Кросс, бо неподалік знайшли бомбу, яка не вибухнула – Урсулі часом навіть здавалося, що від таких клопоту більше, ніж від тих, які вибухнули, – тож вони сіли в кав'ярні на другому поверсі.

– Та дівчина з такою помадою і зубами виглядає хвойдувато, але, здається, тебе знає, – сказав Джиммі.

– Господи, та ж це Рене Міллер, – Урсула нарешті зауважила Рене, яка радо махала їй руками. – А що це з нею за чоловік? Виглядає як гангстер.

Рене теревенила стільки, ніби в попередньому житті вони з Урсулою були найкращими подружками («Жвава дівчина», – сміявся Джиммі, коли вони нарешті втекли), і наполягла, щоб вони випили по чарочці з нею та «Нікі». Сам Нікі поставився до цієї ідеї з меншим ентузіазмом, хоча все ж потиснув їм руки й покликав офіціанта.

Рене переповіла Урсулі «події» на Арґайл-роуд, хоча, власне, за рік, відколи вони переїхала на Еджертон-ґарденз, змінилося мало – тільки містера Еппл'ярда забрали в армію, а його дружина народила дитину.

– Хлопчика, – сказала Рене. – Такий страшненький!

Джиммі гучно розсміявся:

– Люблю дівчат, які все говорять, як є.

Нікі був не в захваті від присутності доброзичливого Джиммі, особливо коли Рене випила чергову чарку розбавленого джину й почала з ним фліртувати (майже професійно).

Урсула почула, як хтось сказав, що бомбу розмінували. Коли Рене сказала «замов нам ще по одній, Нікі», той так насупився, що Урсула дійшла висновку: час іти далі. Нікі не дав їм заплатити, ніби це була справа принципу, хоча Урсула й не хотіла бути зобов'язаною його братії. Рене обняла її, поцілувала і сказала:

– А ти заходь, старенькі будуть раді тебе бачити.

Урсула пообіцяла, що обов'язково зайде.

– Господи, я вже боявся, що вона мене з'їсть, – сказав Джиммі, коли вони обходили руїни на Генрієтта-стрит.

*

Коли Памела прислала їй пакунок Джеральдового одягу, Урсула виконала дану Рене обіцянку. Вона дійшла до Арґайл-роуд одразу по шостій, вряди-годи їй вдавалося вийти з роботи раніше. Врешті-решт, вона ще не вдягла форми, а між роботою і бомбами не встигала ані поїсти, ані відпочити.

– Ти і так працюєш на війну, – нагадував їй Крайтон. – Досить з тебе роботи. Як там твоє міністерство маловідомих речей?

– Та, як завжди, усі зайняті.

Потрібно було обробити купу даних. Через їхні руки проходили всі інциденти (тип бомби, заподіяні збитки, кількість загиблих і поранених – цифри нагромаджувалися страшні).

Інколи їй потрапляли папки із «сирими даними» – надрукованими чи навіть рукописними звітами Організації протиповітряної оборони. Тоді вона задумувалася, як це – бути в розпалі бою. Адже Бліц – це і є битва, правда ж? Інколи їй траплялися карти ушкоджень від бомб, одну з них накреслив Ральф. Він підписав її на звороті світлим, майже невидимим олівцем. Вони познайомилися на курсах німецької та приятелювали, хоча Ральф дав зрозуміти, що хоче більшого. Крайтон жартома називав його «її іншим чоловіком».

– Це так ласкаво з вашого боку, – сказала місіс Еппл'ярд, коли Урсула з'явилася в неї на порозі з пакунком одягу. – Прошу, заходьте.

Урсула неохоче переступила поріг. Давній запах капусти змішувався з неапетитними запахами, які супроводжували життєдіяльність немовлят. Думка Рене про миловидість, чи то пак, її

брак, сина місіс Еппл’ярд збігалася з дійсністю – він справді був «такий страшненький».

– Еміль, – сказала місіс Еппл’ярд і дала його Урсулі потримати.

Вона навіть через гумові штанці відчула, що він мокрий, і ледь не віддала його одразу назад.

– Еміль? – звернулася вона до нього, зробила гримаску і з силуваним завзяттям усміхнулася. Він доволі войовничо втупився у неї – весь у батька.

Місіс Еппл’ярд запропонувала їй чаю, але Урсула перепросила і кинулася нагору, до ластів’ячого гнізда Несбіт.

Ті, як завжди, були погідні. Мабуть, приємно жити із сестрою, – подумала Урсула. Вона була б не проти вікувати вік із Памелою.

Рут вхопила її долоню своїми пальцями-патичками.

– Ти заміж вийшла! Як чудесно!

Чорт, подумала Урсула, забула зняти обручку, і спробувала змінити тему.

– Ну... – а тоді, побачивши, що загнала себе у глухий кут, скромно сказала: – Так, виходить, що так.

Сестри взялися її шумно вітати, ніби вона спромоглася на якесь надзвичайне досягнення. Урсула геть забула, як ті люблять біжутерію, і пожалкувала, що нічого їм не принесла. У неї був цілий ящичок брошок і сережок від Іззі, які тим точно сподобалися б.

На Лавінії була емальована брошка у формі чорного кота. Замість ока блимав маленький стразик. На горобиних грудях Рут сяяв важкий карбункул-топаз, який, здавалося, ось-ось її переважить.

– Ми як сороки, – розсміялася Рут. – Любимо блискучі цяцьки.

Вони саме поставили на вогонь чайник і почали з’ясовувати, чим би то її нагодувати – грінкою з мармітом чи із варенням – коли завила сирена. Урсула визирнула за вікно. Бомбардувальників ще не видно, тільки прожектори прочесують темне небо. На чорному викарбувано ясний серпик молодого місяця.

– Ходімо, мила, в підвал, – несподівано життєрадісно сказала Лавінія.

– У нас що не ніч, то пригода, – докинула Рут, збираючи гори мотлоху – шалі, чашки, книжки, шитво.

– І ліхтар, ліхтар не забудь! – радісно гукнула Лавінія.

Коли вони сягнули першого поверху, за кілька вулиць гепнула перша бомба.

– Ой лишенько, а в’язання забула! – ойкнула Лавінія.

– Ми повернемося, мила, – сказала Рут, але Урсула наполягла:

– Ні, треба ховатися.

– Я в’яжу повзунки для дитяти місіс Еппл’ярд, – сказала Лавінія, ніби це достатня причина ризикнути життям.

– За нас не хвилюйся, мила, – сказала Рут, – ми туди і назад.

– На бога, якщо вам це в’язання так треба, то я піду, – сказала Урсула, але ті вже тягли старі кості вгору сходами, а містер Міллер підштовхнув її до підвалу.

– Рене, Доллі, всі – погляньте, хто згадав старих друзів! – повідомив він мешканцям підвалу, ніби Урсула була співачкою на сцені.

Вона встигла забути, скільки тих Міллерів, яка сувора міс Гартнелл, який дивак містер Бентлі. Що ж до Рене, то та геть забула, як тішилася їхній попередній зустрічі, і сказала тільки:

– Ой боженько, ще одне тіло жертиме кисень у цій пекельній дірі.

Рене неохоче бавила сердитого Еміля. Вона була права, діра справді пекельна. На Еджертон-ґарденз був чистенький підвал, хоча Урсула (та й Крайтон, коли був удома) часто ризикували й не вставали з ліжка.

Урсула згадала про обручку й уявила, як здивуються Г’ю із Сильвією, якщо вона загине, а на тілі знайдуть перстень. Цікаво, Крайтон прийде на похорон? Він усе їм пояснив би. Вона не встигла зняти обручку, бо Рене раптом вручила їй Еміля за мить до того, як будинок задвигтів від близького вибуху.

– Овва, та старий добрий фріц справді намагається зрівняти нас із землею, – життєрадісно сказав містер Міллер.

*

Виявляється, звали її Сьюзі. Вона поняття не мала, вона взагалі нічого не пам’ятала. Якийсь чоловік кликав її із темряви.

– Давайте, Сьюзі, не спіть.

І:

– Вип’ємо чаю, коли звідси виберемося, правда ж, Сьюзі?

Вона захлиналася попелом і пилом. Усередині в неї щось непоправно зламалося. Тріснуло. Вона – як золота чаша. «Як у Джеймса», – долинув до неї голос Тедді. (Він справді це сказав?) Вона – величезне дерево (дивина). Їй дуже холодно. Чоловік схопив її за руку, стис:

– Давайте, Сьюзі, не спати.

Але марно, м’яка пітьма вабила обіцянкою сну, сну без кінця, а тоді тихо повалив сніг, доки не вкрив її з головою, і світ поринув у темряву.

Завтра буде гарний день

Вересень 1940 року

Вона скучала за Крайтоном, але не показувала цього ані йому, ані Памелі. У ніч напередодні оголошення війни він зняв кімнату в «Савої», вона вирядилася в темно-синю сукню, а він заявив, що їм треба розстатися («сказати „прощай“»).

– Багато крові проллється, – сказав він, неясно, про них чи про війну. Попри прощання, чи, може, саме через нього, вони лягли в ліжко, і він довго-довго просторікував, як скучатиме за «цим тілом», «твоїми обрисами», «цим гарненьким личком» і таке інше, доки слова не стали їй у горлі. Тоді вона сказала:

– Це ж ти хочеш із цим покінчити, не я.

Цікаво, він і з Мойрою кохався з тією самою сумішшю пристрасті й відстороненості? Але такі питання не можна ставити: раптом відповість правдиво? Яка різниця, якщо він усе одно повернеться до Мойри. Товар уживаний, та все одно її.

Наступного ранку вони поснідали у кімнаті, а тоді прослухали промову Чемберлена. У кімнаті було радіо. Незабаром завила сирена, проте, як не дивно, вони не запанікували. Усе видавалося геть нереальним.

– Це, мабуть, перевірка, – сказав Крайтон.

Урсула подумала, що із цієї миті все, мабуть, буде перевіркою. Вони вийшли з готелю й рушили вздовж Темзи до Вестмінстерського мосту, де загони протиповітряної оборони сюрчали у свистки і кричали, що боятися нічого. Інші роз’їжджали на велосипедах, до яких було прикріплено знак «Відбій». Крайтон сказав:

– Якщо це все, що в нас заготовано на випадок нальоту, то мені за нас страшно.

Уздовж мосту, та й узагалі повсюди, складали мішки з піском, як добре, що у світі так багато піску. Урсула спробувала згадати рядки з «Моржа і теслі»: «Як сім служниць із мітлами тут будуть рік мести»[8] – але тут вони сягнули Вайтголлу, і Крайтон урвав плин її думок, узявши її за руки і сказавши:

– Я мушу йти, люба.

Це звучало як у дешевенькій сентиментальній кінокартині. Вона вирішила пережити війну як черниця. Так буде легше.

Вона провела його поглядом, коли він крокував уздовж Вайтголлу, і раптом відчула жахливу самотність. Може, і варто повернутися до Фінчлі.

Листопад 1940 року

Вона чула, як по той бік стіни скаржиться на життя Еміль, а місіс Еппл'ярд його заспокоює. Вона завела колискову своєю мовою, материнською мовою. Пісня була така сумна, що Урсула пообіцяла собі: якщо колись заведе дитину (що складно, раз вирішила жити по-чернечому), то співатиме їй тільки веселенькі куплети.

Їй було самотньо. Хотілося притулитися до теплого заспокійливого тіла, краще вже собаку завести, ніж лишатися в такі ночі самій. Хай би хтось живий дихав під боком.

Вона відсунула темні завіси. Бомбардувальників поки не видно, тільки самотній промінь прожектора тицяється в пітьму. У небі висів молодий місяць. У Шеллі місяць блідий від утоми, у Бена Джонсона – чеснотлива і гарна на вроду королева і мисливиця. Урсулі ж місяць видавався байдужим. Вона здригнулася.

Перед початком сирен завжди була секунда, коли вона ще не чула звук, але вже про нього знала. Як відлуння, чи то пак, протилежність відлуння. Відлуння-бо наставало потім, а чи є якесь слово на позначення того, що до?

Вона почула, як над головою завищали літаки, і тоді – бух-бух-бух-бух – сипнули перші бомби. Вона наготувалася стягнути завіси й побігти до підвалу, коли побачила, що на порозі будинку навпроти скулився песик, ніби прикликала його до життя своєю волею. Навіть з такої відстані вона відчула його жах. Вона на мить завагалася, а тоді подумала – та гори воно все, і побігла вниз сходами.

На шляху вниз перетнулася із сестрами Несбіт.

– Це погана прикмета, міс Тодд, – загиготіла Рут. – Перейняти когось на сходах.

Урсула спускалася, сестри піднімалися.

– Ви не туди, – сказала вона, хоча і так все було ясно.

– В'язання забула, – сказала Лавінія. На ній була емалева брошка у формі чорного кота. Замість ока блимав стразик.

– Вона в'яже повзунки для сина місіс Еппл'ярд, – пояснила Рут. – У тій квартирі так холодно...

*

На вулиці стояв страшний шум. Дахом неподалік брязнули запалювальні снаряди, ніби хтось перевернув величезне відро вугілля. Небо палало. Хтось скинув сигнальну ракету, що заграла, як феєрверк, і освітила все внизу.

Вона метнулася через дорогу по пса, а над головою ревів потік бомбардувальників. Пес, якийсь тер'єр, скімлив і тремтів усім тілом. Щойно вона його підхопила, пролунав страшний свист, і вона зрозуміла, що тут їй і смерть, тут їм обом і смерть. Щось величезне загарчало, а тоді пролунав такий гучний вибух, що вона ще таких і не чула. Ось і все, – подумала вона, – то ось як я помру.

Щось ударило її в лоб – цеглина чи щось штибу того – але свідомості вона не втратила. Повів повітря, як ураган, збив її з ніг. Жахливо заболіли вуха, і зі звуків лишився тільки високий, подібний до співу свист – Урсула зрозуміла, що барабанним перетинкам кінець. На неї посипалися уламки, січучи і вгризаючись у шкіру. Здається, вибух накочувався хвиля за хвилею, і вона відчувала, як двигтить і вібрує під нею земля.

На відстані вибухи закінчувалися, ледве прозвучавши, але якщо опинитися в епіцентрі, вони, здається, не закінчувалися ніколи, тільки змінювалися і розвивалися, й ніколи не знати, що буде далі, що буде далі з тобою. Вона напівсиділа, напівлежала на землі – треба б за щось ухопитися, але вона не могла відпустити пса (чомусь це видавалося дуже важливим), тож її повільно волокло землею.

Тоді тиск почав трохи спадати, але бруд і пил досі сипали на неї – вибух ще не скінчився. А тоді щось інше вгатило по голові, і все потемніло.

*

Вона прокинулася від того, що пес облизував їй обличчя. Вона не одразу зрозуміла, що сталося, проте за певний час збагнула: порогу, на якому вона схопила пса, вже не існує. Двері вибухом вдушило всередину, і їх із ними, і тепер вони лежали серед руїн у коридорі. За

ними були сходи, завалені битою цеглою і трісками – горішній поверх зник, сходи вели в нікуди.

Досі приголомшена, вона змусила себе сісти. У голові був дурний туман, але, здається, нічого не зламано, та й крові Урсула не бачила, хоча, мабуть, вона вся в подряпинах і синцях. Пес теж був дуже тихий, але, схоже, неушкоджений.

– Та тебе, мабуть, Щасливчик звати, – сказала вона, але голос був ледве чутний, стільки пилу висіло в повітрі. Вона обережно підвелася й рушила на вулицю.

Її дім теж зник – скільки сягало око, димилися гори руїн і скелети стін. Зрізаний ніготь місяця сяяв так яскраво, що ці жахіття було видно навіть крізь серпанок пилу. Якби вона не вибігла порятувати собаку, то спопеліла б у підвалі Міллерів. Чи зацілів хоч хтось? Сестри Несбіт, місіс Еппл'ярд, Еміль? Містер Бентлі? Хтось із Міллерів?

Вона, спотикаючись, вийшла на вулицю, де двоє пожежників тягнули шланг. Вони саме кріпили його до гідранта, коли один зауважив Урсулу і гукнув:

– Ви в порядку, міс?

Сміх та й годі – виглядав він один в один як Фред Сміт. А тоді інший пожежник закричав:

– Обережно, стіна падає!

Стіна і справді падала. Повільно, нестерпно повільно, як уві сні, ціла стіна нахилилася до них на незримій осі так, що з неї не зірвалося ані цеглиночки, ніби люб'язно вклонилася, і впала одним шматком, приносячи із собою темряву.

Серпень 1926 року

A Is er das Zimmer verlassen katte wusst, was sie aus dieser Erscheinung machen solle...

Бджоли гули свою літню надвечірню колискову, й Урсула, що лежала в тіні яблунь, сонно відклала «Die Marquise von O». Напівзаплющеними очима дивилася, як кролик за кілька метрів від неї вдоволено скубе траву. Він чи то її не зауважив, чи то був дуже хоробрий. Моріс його вже застрелив би. Після випускного він повернувся додому, щоб трохи пожити з родиною перед початком навчання на правника, і цілі канікули показово і шумно нудьгував.

(– Міг би знайти роботу на літо, – сказав Г'ю. – Юнаки, буває, працюють).

Морісові було так нудно, що він навіть погодився не тільки навчити Урсулу стріляти, а й використовувати як мішені старі пляшки й банки, а не живих істот, на яких полював сам – кроликів, лисиць, борсуків, голубів, фазанів. Колись навіть оленя підстрелив, чого ані Памела, ані Урсула так йому і не пробачили.

Урсулі подобалося стріляти, доки вона цілилася у неживі предмети. Вона позичила старий мисливський дробовик Г'ю, а в Моріса була прекрасна рушниця фірми «Пурді» – подарунок від бабусі на двадцять перший день народження. Аделаїда вже кілька років погрожувала, що помре, але, як сказала Сильвія, «обіцянок не виконувала». Вона й далі тліла у Гемпстеді, «як велетенська павучиха» – здригнулася Іззі над яловичими відбивними a la Russe (може, реакцію викликали саме відбивні). Це була не найкраща страва в репертуарі місіс Ґловер.

Антипатія до матері Г'ю – одна з небагатьох речей, а може, й узагалі єдине, що об'єднувало Сильвію й Іззі.

– Вона і твоя мати теж, – нагадав Г'ю сестрі, на що Іззі відказала:

– Ні-ні, мене вона знайшла при дорозі. Вона сама мені так казала. Я так погано поводилася, що навіть цигани мене не схотіли.

Г'ю вийшов подивитися, як Моріс із Урсулою стріляють, і сказав:

– Ведмежатко, та з тебе буде справжнісінька Енні Оуклі.

*

– Знаєш-но, – сказала Сильвія, яка з’явилася так несподівано, що Урсула від переляку аж прокинулася, – такі довгі ліниві дні більше не повторяться. Ти думаєш, що повторяться, але помиляєшся.

– А раптом я розбагатію. Тоді зможу днями лінькувата.

– Можливо, – сказала Сильвія. – Але літо все одно закінчиться.

Вона важко сіла на траву біля Урсули й підняла томик Кляйста.

– Суїцидальний романтик? – зневажливо протягнула вона. – Ти що, справді підеш на сучасну філологію? Твій батько каже, що з латини буде більше користі.

– Яка з неї користь? Нею ж ніхто не говорить, – розважливо сказала Урсула. Ця суперечка спокійно тягнулася ціле літо. Вона витягла руки за головою. – Я поїду в Париж, поживу там рік, говоритиму лише французькою. Вона буде там у пригоді.

– А, в Парижі? – Сильвія стенула плечима. – Його переоцінюють.

– Значить, у Берліні.

– У Німеччині бардак.

– Тоді у Відні.

– Нудота.

– Нехай у Брюсселі, – не здавалася Урсула. – Проти Брюсселя ніхто не заперечує.

І справді, Сильвія не знайшлася, що сказати про Брюссель, і так їхнє велике європейське турне різко урвалося.

– Але це вже після університету, – уточнила Урсула. – За багато років, тож поки можеш не хвилюватися.

– В університеті тебе не навчать бути дружиною і матір’ю.

– А що, як я не хочу бути дружиною і матір’ю?

Сильвія розсміялася.

– Не мели дурниць, щоб мене позлити. На газоні чай, – а тоді неохоче підвелася: – І пиріг. І, на жаль, Іззі.

*

Перед вечерею Урсула пішла прогулятися вздовж алеї, а Джок весело трюхикав попереду. (Він був на диво погідний пес, аж не

вірилося, що Іззі зробила такий мудрий вибір). У такі літні вечори Урсулі хотілося побути на самоті.

– О, – сказала Іззі, – ти саме в тому віці, коли дівчата просто-таки поринають у високе.

Урсула не зовсім зрозуміла, про що вона («Ніхто ніколи не розуміє, про що вона», – пирхнула Сильвія), але щось, здається, все ж збагнула. У ряхтінні повітря була якась загадка, відчуття можливості близьких змін, від яких в Урсули у грудях стискалося, ніби серце росло. Було в цьому щось від святості – вона не могла це описати інакше. Може, річ у тім, що майбутнє підкрадалося до неї дедалі ближче.

Їй шістнадцять, на неї чекало все інше. Її вже навіть поцілували, та ще й на самісінький день народження – доволі неприємний Морісів американський приятель.

– Один поцілунок, – сказала вона і відштовхнула його, коли він почав розпускати руки.

Він заплутався у власних цибатих ногах і повалився навзнак у кизильник – і неприємно, і гідність уразило. Коли вона розповіла про це Міллі, та аж за боки хапалася від реготу. Та все ж, – сказала Міллі, – поцілунок це поцілунок.

*

Вона добрела до станції, де привіталася із Фредом Смітом, який скинув перед нею свою фуражку залізничника, ніби вона була вже доросла.

Можливість близьких змін так і лишилася можливістю, ба навіть відступила ще далі, коли потяг почухкав у напрямку до Лондона. Вона рушила назад і зустріла Ненсі, яка збирала галузки для свого гербарію. Коли вони дружно попрямували до дому, то зустріли Бенджаміна Коула на велосипеді. Він спинився, зліз зі свого скакуна і сказав:

– Провести вас додому, пані? – як зробив би Г’ю. Ненсі загиготіла.

Урсула потішилася, що і так уже почервоніла від пообідньої спеки, бо почала шарітися. Вона зламала гілочку бугили з живоплоту й почала нею обмахуватися (без жодного результату). То, значить, вона не така вже й неправа про можливість близьких змін.

Бенджамін («Звіть мене Бен, зараз тільки батьки називають мене Бенджаміном») дійшов із ними аж до воріт Шоукроссів, де сказав:

– Що ж, бувайте, – а тоді знову сів на велосипед і поїхав додому.

– Ой, – прошепотіла Ненсі, сприкрена за неї, – я думала, що, може, він проведе тебе додому, що ви прогуляєтеся вдвох.

– Що, так видно? – спитала Урсула, похнюпившись.

– Так, але й байдуже, – Ненсі поплескала її по плечу, ніби це вона була на чотири роки старша, а не Урсула. – Час мені, мабуть, іти, не хочу пропустити обід.

Вона підхопила назбирані скарби і помчала стежкою додому, виспівуючи «тра-ля-ля». Ненсі була з тих дівчаток, які справді виспівують «тра-ля-ля». Урсула пошкодувала, що вона сама – не така. Вона вже зібралася йти – мабуть, і сама запізнюється на вечерю, – коли почула шалене калатання велосипедного дзвінка, що звістувало наближення Бенджаміна (Бена!).

– Забув сказати, у нас на наступному тижні вечірка, в суботу ввечері. Мати сказала запросити вас. Це день народження Дена, вона хоче розбавити море хлопців дівчатами, так вона і сказала. То вона подумала, може, запросити вас із Міллі? Ненсі ще трохи замала.

– Звісно, – швидко погодилася Урсула. – А я радо прийду. Та й Міллі, я певна, теж. Спасибі.

Можливість близьких змін повернулася до світу.

Він, насвистуючи, поїхав геть, і вона провела його поглядом. А коли обернулася, то ледь не врізалася в чоловіка, який, здавалося, з’явився нізвідки й тепер маячив за нею, ніби вичікуючи. Він припиняв капелюха і пробурмотів:

– Добрий вечір, міс.

Він був якийсь неотесаний, Урсула зробила крок убік.

– А підкажіть-но мені, де станція, міс.

Вона вказала на алею:

– Там.

– А не проведете мене, міс? – спитав він і знову підступив ближче до неї.

– Ні, – сказала вона, – ні, спасибі.

А тоді він раптом витягнув руку і вхопив її за зап’ясток. Вона змогла вирватися і кинулася навтьоки, не наважуючись озирнутися, доки не добігла до порогу.

– Усе гаразд, ведмежатко? – спитав Г’ю, коли вона заскочила на ґанок. – Ти якась задихана.

– Усе гаразд, правда.

Якби вона розповіла Г’ю про чоловіка, він просто дарма нервувався б.

*

– Яловичі відбивні à la Russe, – оголосила місіс Ґловер, ставлячи велику порцелянову тарелю на стіл. – Я це пояснюю, бо коли зготувала їх минулого разу, хтось сказав, наче поняття не має, що це таке.

– У Коулів буде вечірка, – сповістила Урсула Сильвії. – Запросили мене з Міллі.

– Чудово, – пробурмотіла Сильвія, відволікшись на вміст порцелянової тарелі, що значну його частину згодують вест-гайленд-вайт-тер’єру: у нього менш вишуканий смак (чи, як казала місіс Ґловер, він «менш балуваний»).

*

Вечірка Урсулу розчарувала. Це була нав’язливо розпланована оказія з нескінченними шарадами (Міллі, що й казати, почувалася у своїй тарілці) і вікторинами, на які Урсула знала майже всі відповіді, але ніхто її не слухав, бо хлопці Коул і їхні друзяки були ласі на змагання. Урсула почувалася невидимкою. Єдиний приватний момент, який вона розділила з Бенджаміном (він уже не виглядав на Бена), стався тоді, коли він спитав, чи не хоче вона фруктового салату, але принести його забув. Танців не було, зате були гори їжі – Урсула втішала себе тим, що вибирала найласіші десерти з поважної добірки. Місіс Коул, що чувала над їжею, сказала:

– Ой, ти така худесенька, куди вся їжа й дівається?

Така худесенька, – подумала Урсула, – що коли вона, пригнічена, пішла собі додому, то її зникнення ніхто навіть не помітив.

– А торт був? – з великим завзяттям спитав Тедді, коли вона відчинила двері.

– Гори, – сказала вона.

Вони вмостилися на терасі й розділили великий кусень торта, який вручила їй місіс Коул (Джокові теж вділили по-братськи). Коли на газон у сутінках вийшла велика лисиця, Урсула і їй жбурнула шматочок торта, але та поглянула на нього зі зневагою хижака.

Земля, де можна знову все почать спочатку

Серпень 1933 року

Er kommt! Er kommt! – закричала одна з дівчат.

– Він іде? Нарешті йде? – Урсула зиркнула на Клару.

– Як чуєш. Дякувати Богові. Ми тут ледь не перемерли від голоду й нудьги.

Завзяття молодших дівчат, які обожнювали свого героя, їх смішило і забавляло. Після обіду вони кілька годин простояли при узбіччі на спеці, і в роті ані рісочки не було, як не рахувати глека молока, який двоє дівчат притягли із ферми неподалік. До дівчат докотилися чутки, що фюрер сьогодні прибуде у свою резиденцію в горах, і вони його терпляче чекали. Хтось уже й куняв на моріжку, проте ніхто не збирався здаватися, не побачивши фюрера.

Зі звивистої крутої дороги, що вела до Берхтесґадена, долинули радісні вигуки, і вони підхопилися на ноги. Повз них промчала велика чорна машина, дівчата захоплено завищали, але «його» там не було.

А тоді з-за рогу вигулькнула друга машина – прекрасний чорний мерседес із відкритим верхом. Над капотом майорів прапорець зі свастикою. Ця їхала повільніше, ніж попередня, і в ній справді сидів новий райхсканцлер.

Фюрер недбало хляпнув рукою, ніби не їхнє вітання виконував, а просто підніс долоню до вуха, аби краще розчути, що там йому гукають. Забачивши його, Гільда, що стояла просто біля Урсули, сказала просто «О», і в цей одним-один склад вклала релігійний екстаз. А тоді все закінчилося так само швидко, як і почалося. Ганна схрестила руки на грудях, як свята великомучениця із запором.

– Тепер життя вдалося, – засміялася вона.

– На фотографіях він виглядає краще, – пробурмотіла Клара.

Дівчата були піднесені, вони весь день сьогодні ходили радісні, і за наказом *Gruppenfükrerin* (вісімнадцятирічної Аделаїди, білявої амазонки, що її практичністю Урсула захоплювалася) вишикувалися в шеренгу й, окрилені, рушили у довгу дорогу до молодіжного гуртожитку, співаючи на ходу. («Вони весь час співають, – писала Урсула до Міллі. – Як на мій смак, тут надто *lustig*. Я почуваюся, ніби

втрапила до особливо радісного вокально-інструментального ансамблю»).

Репертуар у них був багатий – народні пісні, химерні наспіви про любов, доволі кровожерливі патріотичні гімни про скривавлені стяги й неминучі похідні співалки. Особливо вони любили *Schunkeln* – взятися під руки й розхитуватися, співаючи. Коли Урсулу змусили й собі щось заспівати, то вона виконала їм «За молоді літа» на слова Роберта Бернса, яка ідеально підходила для *Schunkeln.*

Гільда з Ганною, молодші Кларині сестри, були затятими членкинями БДМ, себто Бунд Дойчер Медель, дівочого відповідника Гітлер'югенду («Ми їх називаємо Га-Ю», – пояснила Гільда, і вони з Ганною одразу загиготіли від думки про гарненьких юнаків у формі).

До Бреннерів Урсула не чула ані про Гітлер'югенд, ані про БДМ, але за два тижні, які у них провела, від Гільди з Ганною не чула ні про що інше.

– Це здорове хобі, – сказала їхня мати, фрау Бреннер. – Воно заохочує мир і порозуміння серед молоді. Ніяких більше війн. До того ж так вони тримаються подалі від хлопців.

Клара, як і Урсула, щойно закінчила університет (вона вивчала мистецтво в *Akademie)* і була байдужа до одержимості сестер, але запропонувала супроводити *їх* на *Bergwanderung,* літній табір, під час якого вони ходили від однієї *Jugendherberge* до іншої баварськими горами.

– Ти ж поїдеш із нами? – спитала Клара в Урсули. – Буде весело, природу побачиш. Не хочеш же ти застрягнути в місті з *Mutti* і *Vati.*

«Це, мабуть, як дівчата-скаути», – писала Урсула Памелі. «Не зовсім», – писала Памела у відповідь.

*

Урсула не збиралася затримуватися в Мюнхені. Німеччина була бічним відгалуженням її життєвого шляху, частиною року пригод у Європі.

– Це буде моє власне велике турне, – пояснювала вона Міллі, – хоча розмах, боюся, вже не той, що раніше. Себто не дуже велике турне.

Вона збиралася відвідати Болонью замість Рима чи Флоренції, Мюнхен замість Берліна і Нансі замість Парижа (Ненсі Шоукросс посміялася над таким вибором) – її університетські викладачі знали надійні місця, де можна спинитися, у всіх цих містах. Щоб заробити собі на хліб, вона збиралася трохи викладати, хоча Г'ю і так надсилав їй гроші, потроху, але регулярно. Г'ю зітхнув із полегшею, коли довідався, що вона проводитиме час «у провінціях», де «люди, загалом, поводяться краще». («Себто нудніше», – сказала Урсула Міллі). Г'ю наклав вето на Париж, він чомусь відчував до цього міста відразу. Та й Нансі – безкомпромісно французьке місто – викликало в нього не набагато більше тепла. («Бо це у Франції», – припустила Урсула). Він сказав, що надивився на континент під час Великої війни й не розуміє, від чого там усі в такому захваті.

Попри Сильвіїні застороги, Урсула отримала освіту із сучасної філології – французька, німецька, дрібка італійської (ба навіть дрібочка). Щойно випустившись і не маючи поняття, чим зайнятися далі, вона подалася на курси підготовки вчителів. І одразу взяла академвідпустку – сказала, що хоче побачити світу, перш ніж «осісти» на все життя перед дошкою. Принаймні таке пояснення вона озвучила батькам, а насправді сподівалася, що протягом року за кордоном станеться щось таке, унаслідок чого їй уже не доведеться вчителювати. Вона поняття не мала, якої форми набуде це «щось таке» («можливо, любов», – мрійливо протягнула Міллі). Вона була згодна на будь-який рятунок від долі розчарованої старої діви у школі для дівчат, що відмінює іноземні дієслова, доки крейдяний пил сиплеться на одяг, як лупа. (Цей портрет був заснований на її власних вчительках). У її колі спілкування цей фах також не викликав великого ентузіазму.

– Ти що, хочеш стати вчителькою? – перепитала Сильвія.

– Чесно кажучи, якби її брови піднялися ще трохи вище, то вони покинули б атмосферу, – переказувала потім Урсула Міллі.

– А ти що, справді хочеш викладати? – уточнила та.

– Чому всі до одного мої знайомі озвучують це питання таким тоном? – Урсулу це вже навіть почало трохи ображати. – Невже я така разюче непридатна для цього ремесла?

– Так.

Сама Міллі пройшла вишкіл у лондонській академії драматичного мистецтва і тепер грала у репертуарному театрі у Віндзорі, у

другорядних спектаклях, покликаних витиснути у глядача сльозу.

– Я чекаю, коли мене відкриють, – казала вона, зайнявши театральну позу.

Усі на щось чекають, – подумала Урсула.

– Краще не чекати, – казала Іззі, – а робити.

Але їй таке легко казати.

Міллі з Урсулою винесли плетені крісла на газон у Лисячому закуті і стали чекати, що лиси вийдуть погратися на траві. До саду час від часу навідувалася лисиця з виводком лисенят. Сильвія лишала їй недоїдки, тож лисиця була майже ручна й відважно вмощувалася посеред газону, як пес, що чекає на вечерю, а її щенята – у червні вони вже були цибаті й довгоногі – сварилися і скакали навколо неї.

– То що мені робити? – безпорадно (безнадійно) спитала Урсула. Бріджит винесла тацю з чаєм і пирогом і поставила на стіл між ними. – Навчитися друкувати і стенографувати, піти на держслужбу? Це теж звучить жахливо. Взагалі, що робити жінці, яка не хоче перейти з батьківського до подружнього дому без пауз посередині?

– Освіченій жінці, – поправила Міллі.

– Освіченій, – погодилася Урсула.

Бріджит щось нерозбірливо пробурмотіла, й Урсула сказала:

– Спасибі, Бріджит.

(– А сама бачила Європу, – закинула вона Сильвії. – У юності.

– Я була не сама, а в товаристві батька, – сказала Сильвія. Проте, як не дивно, цей аргумент усе ж спрацював, і врешті саме Сильвія здолала заперечення Г'ю і відстояла Урсулине право на подорож).

Перед від'їздом до Німеччини Іззі повела її на закупи – шовкова білизна й шарфики, гарні мереживні носовички, «справді добра пара взуття», два капелюшки і нова сумочка.

– Мамі не говори, – уточнила вона.

*

У Мюнхені вона мала зупинитися в родині Бреннерів – у квартирі на Елізабетштрассе жили мати, батько, троє доньок (Клара, Гільдегард і Ганнелор) і син Гельмут, який був на навчанні. Г'ю вів розлоге листування з гером Бреннером, щоб оцінити, чи добрий із нього хазяїн.

– Я їх розчарую, – казала Урсула Міллі. – Гер Бреннер чекає на Друге пришестя, враховуючи всю цю підготовку.

Сам гер Бреннер викладав у Дойче Академі й домовився, щоб Урсула давала уроки англійської початківцям, а також представив її кільком особам, які потребували приватних занять. Він сповістив їй це, щойно зустрівши з потяга. Урсула похнюпилася: вона ще не змирилася з перспективою роботи й стомилася після довгої і виснажливої подорожі. *Schnellzug* із паризького Східного вокзалу був який завгодно, тільки не *schnell*, а купе вона ділила, поміж інших, із чоловіком, який як не сигару курив, то пожирав цілу салямі – від обох дій їй було млосно. («А в Парижі я тільки й бачила, що платформу на вокзалі», – писала вона Міллі).

Пожирач салямі поплентався за нею в коридор, коли вона рушила на пошуки дамської кімнати. Вона думала, що він іде у вагон-ресторан, проте коли вона дійшла до лазничок, то, на її тривогу, він спробував проштовхатися їй услід. Він сказав їй щось, чого вона не зрозуміла, але, мабуть, непристойне (сигара і салями видалися дивною прелюдією). Вона рішуче сказала «Lass mich in Ruhe», лишіть мене у спокої, але він і далі штовхався, а вона штовхалася у відповідь. Мабуть, їхня боротьба – дуже ґречна, ненасильницька – збоку виглядала комічно. Якби ж то в коридорі був хтось, до кого Урсула могла звернутися. Вона й уявити не могла, що чоловік зробив би, якби справді зумів із нею замкнутися у крихітній лазничці. (Згодом вона не розуміла, чому просто не закричала. От дурепа).

Порятувала її пара офіцерів у ошатних чорних формах зі срібними відзнаками, які зринули, ніби з-під землі, і міцно схопили чоловіка. Вони його строго покартали (половини слів вона не розуміла), а тоді дуже люб’язно провели її до іншого вагона, де були тільки жінки – вона не знала, що так буває. Коли офіцери пішли, її супутниці защебетали, які ці офіцери СС імпозантні. («Schutzstaffel, – із захватом видихнула одна жінка, – це вам не ті селюки в коричневому»).

Потяг прибув до Мюнхена із запізненням. Стався нещасний випадок, пояснив гер Бреннер, хтось упав під потяг.

– Жах, – сказала Урсула.

*

Літо ще не закінчилося, але було прохолодно й весь час дощило. Коли вона прибула до величезної квартири Бреннерів, ламп, попри наближення вечора, ще не запалювали, а дощ бив у затягнуті мереживними фіранками вікна так, ніби хотів пробитися всередину.

Урсула та гер Бреннер удвох підняли її важку валізу сходами, вийшло доволі комічно. Урсула дратувалася: невже ніхто не міг їм помогти? Г'ю найняв би «носія», чи й двох, і не вимагав би, щоб вона тягала речі сама. Їй згадалися офіцери СС із потяга – ті, напевно, ґречно і легко піднесли б валізу.

Жіноцтва Бреннер дома не було.

– Мабуть, ще не повернулися, – гера Бреннера це геть не хвилювало. – Здається, за покупками поїхали.

Квартира була напхом напхана важкими меблями, обшарпаними килимами і м'ясистими рослинами, що нагадували джунглі. Урсула здригнулася, було холодно й негостинно.

Вони затягли валізу до кімнати, яку виділили їй.

– Тут жила моя мати, – пояснив гер Бреннер. – Це її меблі. На жаль, вона померла минулого року.

Його погляд спинився на масивному готичному ліжку, мовби спеціально створеному, щоб навіювати страшні сни. Це натякало, що фрау Бреннер-старша спочила саме серед цих пухових ковдр. Ліжко притягувало погляд, Урсулі раптом стало неспокійно. Її досвід у потязі з пожирачем салямі досі був болісно свіжий у пам'яті, аж ось вона знову в чужій країні, на самоті з незнайомцем. У голові зринули солоні історії Бріджит про торгівлю білими рабинями.

На її полегшу, тут відкрилися вхідні двері і з передпокою долинув гамір. Гер Бреннер аж засяяв.

– Ось і вони!

Кімнату затопили дівчата, змоклі на дощі, з пакунками в руках.

– Погляньте, хто прибув, – сказав гер Бреннер, чим викликав завзяття у двох молодшеньких. (Завзяття у Гільди та Ганни було більше, ніж у будь-яких інших Урсулиних знайомих).

– Ви вже тут! – вигукнула Клара і стиснула їй руки холодними мокрими долонями. – Herzlich willkommen in Deutschland.

Доки молодші базікали, не даючи Урсулі і слова вставити, Клара швидко обійшла квартиру й увімкнула лампи. Оселя стрімко змінилася – виявилося, що килими вичовгані, але з розкішними візерунками,

старі меблі такі відполіровані, що аж сяють, а холодні джунглі перетворилися на затишний садочок. Гер Бреннер розвів вогонь у великій порцеляновій *Kachelofen* у вітальні («Як велика тепла тварина у кімнаті», – писала вона Памелі) і запевнив її, що завтра погода знову буде нормальна, тепла і сонячна.

Стіл поспіхом накрили гаптованою скатертиною і подали вечерю – тарелю сирів, салямі, накраяної ковбаси, салату й темного хліба, що пахнув, як тминовий пиріг місіс Ґловер, і дуже смачний фруктовий суп, що засвідчував: вона справді за кордоном. («Холодний фруктовий суп! – писала вона Памелі. – Що на таке сказала би місіс Ґловер!»).

Тепер навіть кімната покійної матері гера Бреннера стала гостинніша. Ліжко запрошувало у свої м'які глибини, простирадла були облямовані мереживом ручної роботи, а лампа в головах мала гарний рожевий скляний абажур, що наповнював кімнату теплом. Хтось – мабуть, Клара – поставив на столику при ліжку букет маргариток у вазочці. Урсула валилася з ніг від утоми, тож коли нарешті залізла в ліжко (таке високе, що знадобився ослінчик), то вдячно поринула у глибокий сон без сновидінь, і привид попередньої мешканки кімнати її не тривожив.

*

– Звичайно, ви мусите трохи відпочити, – сказала фрау Бреннер наступного ранку за сніданком (підозріло схожим на вечерю).

Клара «стояла на роздоріжжі». Вона закінчила свій мистецький вишкіл і не знала, куди податися далі. Вона рвалася полишити дім і «жити як митець», тільки бурчала, що «в Німеччині мистецтвом не заробиш».

У Клариній кімнаті було кілька її полотен – великих і різких абстракцій, що не в'язалися з її ласкавою, погідною вдачею. Урсула не могла уявити, як таким заробити на життя.

– Може, мені доведеться викладати, – сприкрено сказала вона.

– Краще смерть, ніж така наруга, – погодилася Урсула.

Інколи Клара підробляла, виготовляючи рамки для фотостудії на Шеллінґштрассе. Там працювала донька знайомої фрау Бреннер, яка й

закинула за неї слівце. Клара з тією донькою, Євою, разом ходила у дитсадок.

– Але рамки – це не мистецтво, – сказала Клара.

Власник студії, такий собі Гоффманн, був «особистим фотографом» нового канцлера, «тож я близько знайома з його рисами», пояснила Клара.

Бреннери теж грошима не розкидалися (мабуть, тому і здавали кімнату Урсулі), а всі Кларині знайомі були бідні як церковні миші. З іншого боку, у 1933 році всі були бідні як церковні миші.

Попри брак коштів, Клара постановила, що решту літа вони проведуть по-панському. Вони ходили в чайну «Карлтон» і кафе «Гек» при Гофґартені, де ласували *Pfannkuchen* і пили *Schokolade*, доки їм не ставало млосно. Вони годинами кружляли Англійським садом, так що аж обличчя червоніли на сонці, а тоді купували морозиво чи кухоль пива. Вони також веслували і плавали з друзями Клариного брата Гельмута, невпинним хороводом Вальтерів, Вернерів, Куртів, Гайнців і Герхардів. Сам Гельмут був у Потсдамі – кадетом, *Jungmann* у новій військовій школі, яку заснував сам фюрер.

– Він дуже серйозно ставиться до партії, – пояснила їй Клара англійською. Її англійська була доволі добра, їй подобалося практикувати з Урсулою.

– До карт? – перепитала Урсула.

Клара труснула головою і розсміялася.

– Ні-ні, до політичної партії, до нацистів. Ти що, не знаєш, що з минулого місяця це – єдина дозволена партія?

«Коли Гітлер прийшов до влади, – повчально писала їй Памела, – то підписав Закон про надзвичайні повноваження, німецькою *Gesetz zur Bekebung der Not von Volk und Reich*, що можна перекласти приблизно як Закон про боротьбу зі скрутою народу і Райху. Отака бучна назва для повалення демократії».

Урсула безжурно писала у відповідь: «Але ж демократія знову повернеться, як завжди. Минеться й це».

«Якщо нічого не робити, то не минеться», – відповіла Памела.

Памела весь час щось бурчала про Німеччину, але нею легко знехтувати, якщо можна проводити довгі жаркі дні, засмагаючи з Вальтерами, Вернерами, Куртами, Гайнцами й Гергардами, ліниво витягнувшись при міському басейні чи на березі річки. Урсулі не

подобалося, що ці хлопчаки гасають майже голі, у коротесеньких шортах чи тісних плавках.

Вона виявила, що німці, загалом, не соромляться роздягатися перед іншими.

Була серед Клариних знайомих і інтелектуальніша когорта – друзі з академії мистецтв. Ці зазвичай віддавали перевагу темним димним кав'ярням чи власним обшарпаним квартиркам. Вони багато пили й курили, а ще без упину говорили про мистецтво й політику. («Отже, в цілому, – писала вона до Міллі, – завдяки цим двом групам я здобуваю різнобічну освіту!»). Кларині друзі з академії були зачухані дисиденти й недолюблювали Мюнхен – виявляється, це осердя «дрібнобуржуазної провінційності» – і весь час говорили про те, щоб перебратися до Берліна. Вони взагалі багато говорили, а робили мало.

А Клара загрузла в апатії. Вона «зациклилася» на потаємній закоханості у професора-скульптора, але той саме відпочивав із родиною у Шварцвальді. (Вона неохоче визнала, що «родина» – це дружина і двоє дітей). Клара сказала, що чекає, коли все якось вирішиться саме. І тут зволікання, – подумала Урсула. Хоча хто б казав.

Урсула досі була «незаймана», як казала Сильвія. Не з моральних міркувань – просто ще не зустріла нікого, хто їй достатньо сподобався б.

– Для цього не треба, щоб він тобі прямо подобався, – розсміялася Клара.

– Звісно, але мені так хочеться.

Натомість вона притягувала неприємних типів – чоловік у потягу, чоловік на алеї – і боялася, що вони бачать у ній щось, чого не бачить вона сама. Порівняно з Кларою, її друзями-митцями й побратимами відсутнього Гельмута (які, власне кажучи, трималися просто-таки взірцево), вона почувалася сухуватою і дуже англійською.

Ганна з Гільдою переконали Клару й Урсулу сходити з ними на якесь дійство на місцевому стадіоні. Урсула чомусь подумала, що на концерт, а насправді виявилося, що на збори Гітлер'югенду. Попри оптимізм фрау Бреннер, БДМ не відвадив її доньок від хлопців.

Урсулі ці шереги здорових рум'яних хлопчаків були всі на одне лице, зате Гільда й Ганна без упину тицяли одна одній у Гельмутових друзів – тих самих Вальтерів, Вернерів, Куртів, Гайнців і Герхардів, які

валялися при басейні майже голі. У бездоганному строї (теж короткі-прекороткі шорти) вони виглядали як затяті й вишколені бойскаути.

Вони багато марширували й співали під духовий оркестр. Хтось пробував виголосити промову в такому само декламаторському стилі, як у фюрера (безуспішно), а тоді всі зірвалися на ноги й заспівали «Deutschland über alles». Слів Урсула не знала, тож промугикала собі під ніс «Тебе славімо» на гарну мелодію Гайдна – цей гімн часто співали на шкільних зборах. Коли співи скінчилися, усі гукнули «Sieg Heil!» і відсалютували – Урсула з подивом піймала себе на тому, що приєдналася до натовпу. Клара аж за боки схопилася від сміху, побачивши цю картину, але сама, як відзначила Урсула, руку теж підняла.

– Це я про всяк випадок, – безжурно пояснила вона. – Не хочу, щоб мене підстерегли на шляху додому.

*

Ні, спасибі, Урсула не хотіла лишатися з *Vati* і *Mutti* Бреннер у жаркому пильному Мюнхені, тож Клара покопирсалася у своєму гардеробі і знайшла синю спідницю й білу блузу, що відповідали вимогам, а лідер групи, Аделаїда, поділилася запасною армійською курткою кольору хакі.

Костюм завершив трикутний шарф, протягнутий через шкіряне декоративне кільце «турецька голова». Урсула дійшла висновку, що їй це пасує. Аж пожалкувала, що не була в дівчатках-скаутах – хоча там, мабуть, не досить просто носити форму.

У БДМ брали тільки дівчат до 18 років, тож ані Урсула, ані Клара вступити не могли – за словами Ганни, вони вже «старі пані», *alte Damen*. Урсула вирішила, що їхній супровід насправді не потрібен, адже Аделаїда випасала дівчат ефективно, як вівчарка. З фігурою, як у статуї, і нордичними білими косами вона могла зійти за молоду Фрейю, що навідалася з Фольквангу. Ідеальний образ для пропаганди. Їй було вже 18, тож скоро й вона стане застара для БДМ, і що робитиме тоді?

– Як це що? Вступлю до Націонал-соціалістичної жіночої організації, звісно, – сказала вона. Вона вже чіпляла на свій пишний

бюст маленьку срібну свастику – рунічний символ належності.

Вони сіли на потяг, склали свої рюкзаки на багажну полицю і надвечір прибули до маленького альпійського села неподалік австрійського кордону. Від станції рушили строєм (звісно, зі співами) на свою *Jugendherberge.* Люди спинялися на них подивитися, хтось схвально аплодував.

У виділеному їм гуртожитку були двоповерхові ліжка, більшість із яких уже займали інші дівчата, тож довелося втиснутися, як сардини. Клара з Урсулою вирішили розділити матрас на підлозі.

Повечеряли у їдальні, розсівшись за столами на козлах – стандартним набором із супу і *Knäckebrot* із сиром. Вранці поснідали темним хлібом, сиром із варенням і чаєм чи кавою. Чисте гірське повітря помогло нагуляти апетит, тож вони з'їли все, до чого дотягнулися.

Село було ідилічне, знайшовся навіть маленький замок, який їм дозволили відвідати. Замок був холодний і вогкий, напханий обладунками, стягами й геральдичними щитами. Жилося там, мабуть, незатишно.

Вони довго гуляли навколо озера і в лісах, а тоді під'їздили назад до гуртожитка на возах із сіном чи овочами. Якогось дня пройшли вздовж річки аж до прегарного водоспаду. Клара взяла із собою альбом – її швидкі й милі замальовки вугіллям були значно симпатичніші, ніж полотна.

– А, – сказала вона, – вони ж *gemütlich.* Затишні такі ескізики. Друзі мене засміяли б.

Саме село було сонне, з хатками з геранню на вікнах. Над річкою стояв шинок, де вони пили пиво і їли яловичину з макаронами до відпаду. Урсула ні разу не писала про пиво Сильвії – та не зрозуміла б, яке воно тут поширене. А навіть якби зрозуміла, то не схвалила б.

Наступного дня вони мали рушити в дорогу й кілька днів пожити «просто неба», у великому дівочому таборі. Урсулі було шкода полишати село.

У їхній останній вечір у селі відбувся ярмарок – чи то сільськогосподарська виставка, чи то свято врожаю, Урсула багато чого не розуміла.

(– Та і я теж, – сказала Клара. – Я ж дівчинка міська, не забувай).

Усі жінки вбралися в народні строї, а свійських тварин у різних вінках спершу провели полем, а тоді почали нагороджувати призами. Поле прикрашали прапори, знов-таки, зі свастикою. Пиво лилося рікою, грав духовий оркестр. Посеред поля звели велику дерев'яну платформу, на якій хлопці у *Lederhosen* демонстрували *Schuhplattler*, плескаючи, тупцяючи, відбиваючи стегнами й закаблуками ритм музики під супровід акордеона.

Клара вернула носа, а Урсулі все було цікаво. Вона вирішила, що хотіла би пожити в альпійському селі («Як Гайді», – писала вона Памелі. Памелі вона писала менше, раз сестру так дратує нова Німеччина. Памела навіть на відстані працювала голосом сумління – з іншого боку, легко бути сумлінням на відстані).

Тоді акордеоніст вернувся до оркестру, і люди почали танцювати. Урсулу вивела на платформу групка сором'язливих сільських хлопців, які рухалися на танцювальному майданчику дивно – вона ледве впізнала сповільнену версію того ж *Schuhptattler.* Від пива і танців їй паморочилося в голові, тож вона спершу розгубилася, коли перед нею зринула Клара, яка тягла за собою дуже імпозантного чоловіка, явно немісцевого.

– Глянь, кого я знайшла!

– Кого? – спитала Урсула.

– Це кузини нашого кума троюрідний брат, – радісно пояснила Клара, – чи щось того штибу. Знайомся, Юрґен Фухс.

– Просто троюрідний брат, – усміхнувся він.

– Рада познайомитися.

Він клацнув обцасами й поцілував їй руку, як прекрасний принц у «Попелюшці».

– Це в мене пруське, – сказав він і розсміявся. Бреннери підхопили сміх.

– У нас немає ані краплі пруської крові, – пояснила Клара.

У нього була приємна усмішка, весела і задумлива водночас, і приголомшливо блакитні очі. Він, поза сумнівами, був імпозантний, десь як Бенджамін Коул, ось тільки Бенджамін був його темним двійником – негативом до позитиву Юрґена Фухса.

Тодд і Фухс – пара лисів. Чи не втрутилася до її життя доля? Доктор Келлет, мабуть, оцінив би такий збіг.

*

«Він такий симпатичний!» – написала вона Міллі після цього знайомства. Спадали на думку всі штампи з дешевих сентиментальних книжечок – «серце завмерло», «подих перехопило». Вона перечитала достатньо романів Бріджит дощовими вечорами, щоб знати всі прикмети.

«Це любов із першого погляду», – захоплено писала вона Міллі. Хоча, звісно, такі почуття – це не «справжня» любов (ту вона якогось дня відчує до дитини), а фальшива велич безумства. *«Folie à deux,* – писала Міллі їй у відповідь. – Смакота».

«Я за тебе рада», – писала Памела.

«Підвалинами шлюбу має бути тривкіша любов», – попереджала Сильвія.

«У думках я з тобою, ведмежатко, – писав Г'ю, – хоча ти так далеко».

*

Коли запала темрява, селом пройшла факельна хода, а тоді з мурів замку запускали феєрверки. Було захопливо.

– Wunderschön, nicht wahr? – спитала Аделаїда, і її лице сяяло у світлі факелів.

Так, погодилася Урсула. Дуже мило.

Серпень 1939 року

Der Zauberberg. Зачарована гора.

– Aaw. Sie ist so niedlich.

Клац, клац, клац. Єва була в захваті від своєї камери «ролляйфлекс». Єва була в захваті від Фріди. Вона така мила, – казала Єва. Вони влаштувалися на просторій терасі Берґгофу, на яскравому альпійському сонечку, і чекали, коли їм винесуть обід. Їсти тут, на свіжому повітрі, значно приємніше, ніж у великій понурій їдальні, де за величезним вікном тільки гори. Диктатори люблять, щоб усе було з розмахом, навіть краєвиди. *Bitte lächelnl* Усміхнися! Фріда послухалася. Вона була слухняна дитина.

Єва зняла з Фріди зручну англійську сукенку («Борн і Голлінґворт», Сильвія купила і прислала на день народження) і натомість вирядила її у баварський стрій – дірндль, фартушок, білі панчішки по коліно.

Як на Урсулин англійський смак (з кожним днем дедалі більш англійський), цей стрій виглядав як з театрального гардеробу чи, може, шкільної постановки. Колись давно, ще у школі (тепер їй здавалося, що це було давним-давно і геть далеко), Урсула грала в постановці «Гамельнського щуролова» – десь у такому ж вбранні, яке начепили на Фріду.

Міллі натхненно зіграла Короля-щура. Сильвія ще зітхнула:

– Ці дівчатка Шоукроссів жити не можуть без уваги.

У Єві було щось від Міллі – неспокійні бездумні веселощі, які постійно треба підживлювати. Врешті, Єва теж акторка, і саме грала свою найважливішу роль. Власне, життя й було її роллю, їх годі було розрізнити.

Фріді, милій крихітці Фріді, блакитноокій, із товстими білявими кісками, заледве виповнилося п’ять років. Вона прийшла на світ блідошкіра, а тепер зарум’янилася й зазолотилася на альпійському сонці. Коли фюрер познайомився із Фрідою, Урсула побачила в його блакитних очах фанатичний блиск, холодний, як води Кенігсзе внизу, і зрозуміла, що перед ним простягається майбутнє *Tausendjähriges Reich – Mädchen* за *Mädchen.*

(– Вона геть на тебе не схожа, – незлостиво сказала Єва, злості в ній не було ні крихти).

У дитинстві – а до цього періоду Урсула останнім часом поверталася чи не з одержимістю – вона читала казки про скривджених принцес, які рятувалися від хтивого батька чи заздрої мачухи, вимазуючи ясне личко соком волоського горіха чи втираючи у волосся попіл, щоб замаскуватися під циганку, під чужинку, під вигнанку.

Цікаво, звідки брали сік волоського горіха – здається, просто так у крамниці його не купиш. Та й горіхово-брунатним чужинкам зараз небезпечно, якщо хочеш вижити, то краще вже бути тут, на Оберзальцбергу – *Der Zauberberg* – у вигаданому царівстві, «на горі», як її звали у братерстві обранців.

На бога, що вона тут забула і коли зможе звідси вибратися? Фріді вже стало краще, майже одужала. Урсула постановила, що сьогодні скаже Єві. Врешті, вони ж не бранці, вони можуть виїхати, коли забажають.

*

Єва закурила. Фюрер за поріг, миші бешкетують. Він не любив, коли вона курила, пила чи фарбувалася. Урсула, власне, захоплювалася її маленькими актами спротиву. Відколи Урсула з Фрідою прибули до Берґгофу два тижні тому, фюрер приїжджав і від'їжджав двічі – його появи й відбуття були драмою для Єви, для всіх. Урсула давно дійшла висновку, що Райх – це все пантоміма і вистава. «Це дурня казка, вся зі слів гучних[9], – писала вона Памелі. – Утім, на жаль, не геть безглузда».

Фріда на прохання Єви покрутилася і розсміялася. Вона пекла Урсулі серце, як лава, займала левову частку її думок і дій. Урсула ладна була до кінця життя ходити по лезах, тільки б захистити Фріду. Горіти в пекельному вогні, тільки б її порятувати. Тонути в найглибших водах, тільки б мала не спізнала глибин. (Яких тільки екстремальних сценаріїв вона не розглядала. До всього треба бути готовою). Вона поняття не мала, що материнська любов може бути до судоми, до болю фізична (з Сильвії цього не видно).

– Звісно, – сказала Памела, ніби йшлося про найбуденнішу річ на світі, – материнство перетворює жінок на вовчиць.

Урсула не вважала себе вовчицею – вона, врешті, ведмідь.

Горою нипали і справжні вовчиці – Маґда, Еммі, Марґарете, Ґерда – породисті дружини партійного проводу, які змагалися між собою за владу й плодилися без упину – за Райх, за фюрера. Ці вовчиці – хижі й небезпечні звірі. Вони всі ненавиділи Єву, «дурну корову» – *die blöde Kuh* – що якось примудрилася перевершити їх усіх.

О, вони були б значно кращими поплічницями для осяйного вождя, ніж якась там Єва. Чи ж чоловік його рівня не вартує Брунгільди – чи бодай Маґди або Лені? А може, і самої Валькірії, «панни Мітфорд», *das Fräulein Mitford*, як її прозвала Єва. Фюрер захоплювався Англією, особливо аристократичною й імперською, хоча навряд чи цей захват не дасть йому знищити Англію, коли настане слушний час.

Єва недолюблювала валькірій, які змагалися з нею за увагу фюрера, але найсильнішу антипатію приберегла для Бормана, *eminence grise* Гори. Це він сидів на грошах, він вибирав Єві подарунки від фюрера, він вділяв кошти на шуби й черевички від Феррагамо і нагадував їй на тисячі способів, що вона – просто утриманка. Урсулі було цікаво, звідки беруться шуби – більшість хутровиків, яких вона бачила в Берліні, складали євреї.

Вовчицям допекло до печінок, що супутниця фюрера – просто дівчина з крамнички. Єва розказувала Урсулі, що коли вона вперше побачила фюрера у Гоффманновій *Photohaus,* то так до нього і звернулася – «гер Вольф». «Бо Адольф – це німецькою „шляхетний вовк“», – пояснила вона. Йому, мабуть, сподобалося, – подумала Урсула. Вона ніколи не чула, щоб його називали Адольфом. (Цікаво, Єва і в ліжку звала його «mein Führer»? Цілком імовірно).

– А ти знаєш, що його улюблена пісня – «Не страшний нам сірий вовк»? – розсміялася Єва.

– З діснеївських «Трьох поросят»? – не повірила Урсула.

– Ага!

Чекаю не дочекаюся, коли зможу розповісти про це Памелі, – подумала Урсула.

*

– А тепер із *Mutti,* – сказала Єва. – Обійми її. *Sehr schön.* Усміхніться!

Єва завзято вистежувала фюрера з фотоапаратом, намагаючись піймати кадр, а він то відвертався від камери, то комічно натягував капелюх, як погано замаскований шпиг. Він не любив, коли його фотографувала Єва – йому подобалося облесне студійне освітлення й героїчні пози. А ось Єва любила, щоб її фотографували. Вона хотіла лишитися не тільки на фото, а й у кіно. *«Ein* фільмі». От поїде вона у Голлівуд («колись») і зіграє себе, «історію свого життя». (Для Єви тільки камера робила все реальним). Виявляється, фюрер їй і таке обіцяв. Фюрер, звісно, усім багато наобіцяв. Так і дістався туди, де був зараз.

Єва знову навела різкість свого «ролляйфлексу». Урсула потішилася, що не привезла свого старого «кодаку» – він виглядав би геть скромно у порівнянні.

– Я замовлю для тебе копії, – сказала Єва. – Надішлеш батькам, в Англію. Дуже гарно з горами на фоні. А тепер давай, усміхни*ся. Jetzt lack dock mal richtig!*

Гірська панорама височіла на тлі всіх зроблених тут фото, на тлі всього. Спершу Урсула нею милувалася, а тепер велич гнітила. Крижані кручі, реготливі водоспади, нескінченні сосни, природа і міф спліталися у піднесену германську душу. Урсулі здавалося, що порівняно з масштабом і містикою німецького романтизму англійські озерні романтики геть домашні. Якщо й була в англійської душі якась оселя, то, мабуть, ішлося про банальний садок за домом – клапоть газону, трояндова грядка, рядок квасолі, ніякого героїзму.

Час додому. Не до Берліна, не до Савіньї-плац, а до Англії. До Лисячого закута.

Єва висадила Фріду на парапет, а Урсула одразу ж зняла:

– У неї від висоти паморочиться в голові.

Єва – та весь час розгойдувалася на цьому парапеті чи виставляла на нього песиків і малих дітей. Круча за парапетом була така, що аж макітрилося в голові: вона тяглася вниз за Берхтесґаден, аж до Кеніґзе. Урсулі було аж шкода маленького Берхтесґадена з його невинними вазонами радісної герані на вікнах, з його луками, що спускаються до озера. Здається, відколи вона побувала там із Кларою в 33-му, минуло

сто років. Кларин професор розлучився з дружиною, побрався із Кларою, у них було двоє дітей.

– Тут живуть Нібелунги, – повідомила Єва Фріді, вказуючи на кручі навколо, – і демони, й відьми, і лихі пси.

– Лихі пси? – розгублено перепитала Фріда. Вона боялася навіть Неґуса і Штазі, набридливих Євиних шотландських тер'єрів, що вже казати про гномів і демонів.

А я чула, – подумала Урсула, – що Карл Великий спить у норі під горою й чекає, коли його піднімуть на останню битву між добром і злом. Цікаво, коли це буде. Може, і скоро.

*

– Іще раз! – скомандувала Єва. – Широко всміхнися!

«Ролляйфлекс» нещадно лищав на сонці. Була в Єви й кінокамера – дорогий подарунок від її Вовчика. Мабуть, треба потішитися, що їх не записують для прийдешніх поколінь у кольорі й русі. Вона уявила, як у майбутньому хтось перебирає Євині альбоми й намагається зрозуміти, хто така Урсула, плутає її з Євиною сестрою Ґретль чи подружкою Тертою, примітками в історії.

Одного дня, звісно, усе це відійде в ту саму історію, навіть гори. Врешті, пісок – майбутнє скель. Більшість живе як в тумані й усвідомлює значення подій, допіру озирнувшись назад. Фюрер – той не такий, він свідомо творить історію на майбутнє. На таке здатні тільки справжні нарциси. А Шпеєр розробляв у дар фюрерові будівлі для Берліна, які виглядатимуть добре, коли за тисячу років поляжуть у руїнах. (Мислити в таких масштабах! Урсула жила від години до години – черговий наслідок материнства – і майбутнє було для неї такою самою загадкою, як минуле).

Шпеєр – єдиний із гостей, хто був люб'язний до Єви, а отже, Урсула ставилася до нього поблажливіше, ніж він, можливо, заслуговував. Він був єдиний миловидий чолов'яга серед цих тевтонських лицарів – не кривий, не кряжистий, як ропуха, не жирний, як свиня, не схожий на дрібного чинушу (це чомусь найгірше). («Ходять у строях! – писала вона до Пеммі. – Але це все фальшивка. Ніби живеш на сторінках „В'язня Зенди". Вони всі тут несуть

нісенітниці, аж від зубів відскакує». Якби ж то Пеммі була при ній. Ото вона потішилася б, розбираючи вдачу фюрера і його посіпак. Дійшла б висновку, що всі вони – шарлатани і лицеміри).

Віч-на-віч Юрґен заявляв їй, що всі вони прогнили «до шпику кісток», але на публіці тримався, як будь-який добрий слуга Райху. *Lippenbekenntnis,* – казав він. Порожні слова. (Хіба ж хочеш, мусиш, – сказала б Сильвія). Тільки так і можна піднятися у світі, – сказав він. У цьому він, мабуть, схожий на Моріса – той теж казав, що для кар'єрного просування доводиться працювати з йолопами й ослами. Моріс, звісно, також правник. Зараз він займав якусь високу посаду в Міністерстві внутрішніх справ. Цікаво, коли почнеться війна, це не викличе проблем? Чи вистачить обладунку німецького громадянства, яке вона прийняла так неохоче, щоб її захистити? (Якщо почнеться війна! Як вона витримає по цей бік каналу?).

Юрґен – правник. Якщо хочеш працювати за фахом, вступай до партії, вибору немає. *Lippenbekenntnis*. Він працював у Міністерстві юстиції в Берліні. На той час, коли він запропонував їй руку і серце («залицявся, як ураган», – писала вона Сильвії), він ледве вийшов із компартії.

Тепер Юрґен відмовився від своїх лівацьких поглядів і затято захищав досягнення нацистів: країна знову запрацювала, здолала безробіття, забезпечила населенню їжу, здоров'я і самоповагу. Нові робочі місця, нові дороги, нові заводи, нова надія – а як інакше вони цього досягли б? – питав він. Проте в доважок до цього йшла екстатична квазі-релігія і недобрий фальшивий месія. «За все треба платити», – сказав Юрґен. Хоча, може, і не таку високу ціну, як зараз. (Як їм це взагалі вдалося? – часто дивувалася Урсула. Здебільшого через залякування і штукарство. Але звідки взялися всі ці гроші й робочі місця? Може, з пошиття прапорів і форм – їх було стільки, що вистачило б на порятунок економіки кількох країн. «Економіка всюди на підйомі, – писала Памела, – нацистам просто пощастило, що вони можуть приписати це собі»). Так, сказав він, почалося з насильства, але це була одна судома, одна хвиля, просто *Sturmabteilung* спускав пару. Тепер усе й усі стали раціональніші.

У квітні вони сходили на парад з нагоди п'ятдесятого дня народження фюрера в Берліні. Юрґену виділили місця на трибуні для запрошених.

– Це, мабуть, велика честь, – сказав він.

Цікаво, що він зробив, аби заслужити таку «честь»? (Це взагалі його тішить? Із ним ніколи не знати). Він не зумів роздобути їм квитки на Олімпіаду 36-го, аж ось вони тут, пліч-о-пліч із великими цабе Райху. Останнім часом він весь час зайнятий. Правники, мовляв, ніколи не сплять. (Але ж, зауважила Урсула, вони готувалися проспати тисячу років).

Парад був нескінченний – штукарство Геббельса сягнуло нечуваних доти висот. Військова музика, а тоді увертюра від Люфтваффе – над головою уздовж Східно-західної осі й Бранденбурзьких воріт проревіли ескадрильї літаків у формації, хвиля за хвилею. Шум і гнів.

– Гайнкелі й мессершмітти, – пояснив Юрґен.

А він звідки знає? Усі хлопчики знаються на літаках, – сказав він.

А тоді – марш нескінченних полків, усе нові й нові солдати строєм крокували дорогою. Вони нагадали Урсулі танцюристок із гурту «Дівчатка Тіллер», ті так само задирали ноги.

– *Stechschritt*, – сказала Урсула, – хто взагалі це вигадав?

– Пруси, – розсміявся Юрґен, – хто б то ще.

*

Вона витягла плитку шоколаду, відламала шматочок і запропонувала Юрґенові. Він насупився і труснув головою, ніби вона продемонструвала неповагу до зібраної тут військової потуги. Вона з’їла ще шматочок. Дрібні акти опору.

Він нахилився ближче, щоб вона почула – юрма жахливо шуміла.

– Що-що, а їхня точність варта захвату, – сказав він.

Вона нею й захоплювалася. Точність справді майже надприродна. Кожен член кожного полку був бездоганно тотожний іншому, як робот, ніби їх зробили на фабричному конвеєрі. Було в тому щось нелюдське, але, врешті, армії й не мусять виглядати людськими, правда ж? («Процесія була дуже-дуже маскулінна», – відзвітувалася вона Памелі).

А британська армія зможе добитися такого самого механічного вишколу в такому самому масштабі? Совіти, може, і зможуть, а

британці менш віддані ідеї.

Фріда в неї на руках вже заснула, а урочистості ще й не починалися. Гітлер приймав почесті, штивно витягнувши руку перед собою (з їхніх місць тільки руку, як кочергу, і було видно). Виявляється, влада надавала якоїсь своєрідної витривалості. Якби це був мій п’ятдесятий день народження, – подумала Урсула, – то я радше провела б його над Темзою, Бреєм чи Генлі, десь у тих краях, влаштувала би пікнік, дуже англійський пікнік – термос чаю, сосиски, яйця, канапки із зеленню, пиріг і пундики. Ціла її родина була присутня на цьому уявному ідилічному святкуванні, а Юрґен? Він вписався би як рідний – витягнувся б у траві у фланелевому костюмі для веслування, розмовляв би із Г’ю про крикет. Вони познайомилися і легко знайшли спільну мову. У 35-му вони навідалися в Англію, в Лисячий закут.

– Здається, він непоганий чоловік, – сказав Г’ю, хоча трохи похнюпився, коли довідався, що вона прийняла німецьке громадянство. Тепер вона вже розуміла, що це страшна помилка.

– З перспективи часу все бачиш, – сказала Клара. – Якби ми все знали заздалегідь, то й історію не було би про що писати.

Треба було лишатися в Англії. Лишатися в Лисячому закуті, серед гаїв, лук і ручаїв, що текли лісами серед дзвоників.

Повз них покотилася військова техніка.

– Ось і танки, – сказав Юрґен англійською, коли перед ними з’явився перший «Панцер» на чорній вантажівці. Англійська в нього була добра, він рік провчився в Оксфорді (там і познайомився з крикетом). Потім потяглися «Панцери» на гусеницях, мотоцикли з причепами, броньовані машини, ошатна кавалерія (їй натовп особливо зрадів, Урсула навіть розбудила Фріду, щоб та подивилася на конячок), артилерія – від легких польових знарядь до величезних протиповітряних зеніток і гармат.

– Це К-з, – тоном поціновувана сказав Юрґен, ніби це щось для неї значило.

Парад демонстрував абсолютно незрозумілу Урсулі любов до порядку й геометрії. У цьому він бодай нічим не різнився від усіх інших парадів і зборів – усіх цих спектаклів – тільки войовничіший. Кількість зброї вражала, країна озброєна до зубів. Урсула раніше цього не помічала. Воно й не дивно, що робота тепер є для всіх. «Моріс

каже, що для порятунку економіки потрібна війна», – писала Памела. І для чого потрібна зброя, як не для війни?

– Реформи армії допомогли порятувати нашу душу, – сказав Юрґен, – і повернули нам гордість країною. Коли генерали здалися у 1918 році...

Урсула перестала слухати, вона чула цей аргумент уже багато разів. «Це ж вони почали війну, – сердито писала вона Памелі. – Як їх послухати, то потім страждали тільки вони, ніде більше не було голодних і бідних, ніхто більше не втратив рідних». Фріда знову прокинулася й розкапризувалася. Урсула пригостила її шоколадкою. Урсулі теж хотілося капризувати. Вони вдвох доїли плитку.

А ось завершення параду було справді доволі зворушливе. Полки у строях різного кольору зібралися в кілька довгих лав перед трибуною Гітлера – формація така строга, ніби її краї підрівняли бритвою – а тоді опустили стяги до землі на його честь. Натовп ошаленів.

– Ну, як тобі? – спитав Юрґен, коли вони почали поволі вибиратися зі своєї трибуни. Фріду він ніс на плечах.

– Велично, – сказала Урсула, – дуже велично.

Вона відчувала, як у скронях зароджується біль.

*

Фрідина хвороба почалася з того, що якогось ранку кілька тижнів тому вона прокинулася з температурою:

– Я захворіла.

Урсула торкнулася її спітнілого лоба й сказала:

– Сьогодні можеш не йти в дитсадок, лишайся вдома зі мною.

– Літня застуда, – сказав Юрґен, коли вернувся додому.

Фріда змалку була хвороблива («Уся в мою матінку», – похмуро заявила Сильвія), вони вже звикли до соплів, застуд і червоного горла, але зараз її стан стрімко погіршувався, мала стала тривожна й провалилася у гарячку. Шкіра була така, ніби дівчинка ось-ось загориться. Лікар сказав тримати її у прохолоді, тож Урсула клала їй на лоб вогкі холодні компреси й читала казки, але Фріда їх наче й не чула. Почалася гарячка, лікар послухав хрипи в легенях і сказав:

– Бронхіт, треба просто перечекати.

Пізно тієї ночі Фріді раптом стало геть зле, і вони, перелякані, загорнули майже безживне тільце в ковдру й поїхали на таксі до найближчої лікарні – католицької. Їй діагностували пневмонію.

– Вона серйозно хвора, – сказав лікар таким тоном, ніби це вони винні.

Урсула не полишала Фрідиного ліжечка два дні і дві ночі, тримала маленьку ручку, ніби намагалася втримати її в цьому світі.

– Якби ж я міг перейняти хворобу на себе, – прошепотів Юрґен над білими накрохмаленими простинями, які також помагали втримати Фріду в цьому світі. Черниці курсували палатою, як галеони у своїх складних уборах. Цікаво, – подумала Урсула в мить, коли відволіклася від Фріди, – скільки часу в них йде на те, що начепити на себе цю конструкцію? Урсула була певна, що сама такого не зуміла б. Головий убір – цілком достатня підстава не йти в черниці.

Вони хотіли, щоб Фріда вижила – і вона вижила. *Triumph des Willens*. Гостра стадія минулася, почався довгий марудний шлях до одужання. Вона змарніла й ослабла, їй ще довго очухуватися. Якогось вечора, коли Урсула повернулася додому з лікарні, на неї чекав конверт, доставлений просто до дверей.

– Від Єви, – сказала вона Юрґенові, коли той вернувся з роботи.

– Хто така Єва?

*

– Усміхнися!

Клац-клац-клац. Що не зробиш, аби Єві було весело. Вона, власне, й не проти. Це було дуже люб’язно з Євиного боку – запросити їх, щоб Фріда подихала свіжим гірським повітрям і поїла свіжі овочі, яйця й молоко з Ґутсгофу, взірцево-показової ферми на схилі під Берґгофом.

– Це як королівський наказ? – уточнив Юрґен. – Ти не можеш відмовитися? Ти що, хочеш відмовитися? Сподіваюся, ні. Та й тобі з твоїми головними болями це піде на користь.

Вона нещодавно зауважила: що вище він підіймається ешелонами міністерства, то односторонніші їхні розмови. Він робив заяви, ставив питання, відповідав і робив висновки, не потребуючи її голосу. (Може,

так чинять усі правники). А сам, здається, навіть не усвідомлював, що так чинить.

– То в старого цапа таки є коханка? Хто б міг подумати. А ти знала? Ні, ти мені розповіла б, якби знала. Подумати тільки, твоя знайома... Це ж добре для нас. Будемо при троні. Це добре для моєї кар'єри, а отже, добре для нас. – І, як постскриптум, додав: – Liebling.

Урсула подумала, що біля трону – місце небезпечне.

– Єви я не знаю. Я з нею ніколи не бачилася. Її знає фрау Бреннер, чи то пак, знає її матір – фрау Браун. Клара раніше підробляла в Гоффманна разом із Євою. І вони разом ходили в дитсадок.

– Вражає, – сказав Юрґен. – Від Kaffeeklatsch до осердя влади за три ходи. А фройляйн Єва Браун знає, що її подружка з дитсадка, Клара, заміжня за жидом?

Її здивувало, як він вимовив це слово. *Jude.* Вона ще ніколи не чула, щоб він його вимовляв – зневажливо, з вишкіром. Їй ніби цвях у серце загнали.

– Поняття не маю, – сказала вона. – Я не належу до їхнього, як ти висловився, Kaffeeklatsch.

*

Фюрер займав стільки місця в Євиному житті, що коли він їхав, вона була як порожня ваза. Вона щоночі чувала при телефоні – сиділа, як пес, нахиливши голову й нашорошивши вухо, і чекала на вечірній дзвінок, який принесе голос господаря.

Та й зайнятися в горах нема чим. За певний час прогулянки лісовими стежками і плавання в (крижаному) Кеніґзе починали викликати апатію, а не завзяття. З часом з'їжджаєш з глузду від збирання квітів і лежання на шезлонгу на сонечку. На горі були батальйони няньок і покоївок, усі раді бавити Фріду, тож в Урсули раптом виявилося стільки ж вільного часу, скільки в Єви. Вона здуру взяла із собою тільки одну книжку, зате бодай товсту – «Зачаровану гору» Манна. Вона не спохопилася, що та у списку заборонених книжок. Офіцер вермахту побачив її за читанням і сказав:

– А ви хоробра, це ж, знаєте-но, у них заборонене читво.

Раз він сказав «у них», значить, себе до «них» не зараховував. І що вони могли їй зробити? Забрати книжку і кинути в грубку?

А він був милий, той офіцер вермахту. Його бабуся, як виявилося, була шотландка, і в дитинстві він часто проводив канікули у Гайлендс.

Im Grunde hat es eine merkwürdige Bewandtnis mit diesem Sicheinleben an fremdem Orte, dieser – sei es auch – mühseligen Anpassung und Umgewöhnung, – прочитала вона й переклала, з трудом і доволі погано: «Є щось чудернацьке в тому, як починаєш приживатися на новому місці, з трудом адаптуватися і звикати...». Яке точне спостереження, – подумала вона. Читати Манна – тяжка робота. Вона краще прочитала б ящик готичних любовних романів Бріджит. Ті точно не *verboten.*

*

Ані гірське повітря, ані Томас Манн не полегшили її мігреней. Власне, тільки погіршили. Від самого слова *Kopfschmerzen* починала боліти голова.

– Ви здорові, – сказав їй лікар у лікарні. – Це, мабуть, від нервів.

І прописав їй веронал.

Єві бракувало інтелекту, який дав би сили, але, врешті, гору й не назвати осередком інтелігенції. Мислителем там можна було назвати хіба що Шпеєра. При цьому не сказати, що живе Єва безжурно – це, підозрювала Урсула, геть не так. За всім цим *Lebenslust* вчувалася депресія і неврози, але якому чоловіку треба тривожна коханка?

Урсула дійшла висновку, що, аби стати доброю коханкою, жінці треба бути втіхою і розрадою, м’якенькою подушечкою, на якій спочине стомлена голова (хоча сама вона, зрештою, нічиєю коханкою ніколи не була, ані успішною, ані безуспішною). *Gemütlichkeit.* Єва була доброзичлива, рада базікати на буденні теми, не пнулася в інтелектуалки. Могутні чоловіки віддавали перевагу жінкам, які не кидали їм виклику, дім – не місце для інтелектуальних дискусій. «Це мені сказав власний чоловік, тож, мабуть, це правда!» – писала вона Памелі. Це він не про себе говорив, він – не могутній чоловік.

– Бодай поки що, – розсміявся він.

Політичний світ обходив Єву лише остільки, оскільки віднімав у неї об’єкт її відданості. Її грубо випхали за поле зору загалу, не дали їй офіційного статусу, узагалі ніякого статусу не дали: вона була вірна як пес, але уваги їй приділяли менше, ніж псу. Блонді стояла у придворній ієрархії вище, ніж Єва. За словами Єви, найбільше її сприкрило те, що коли Віндзори навідували Берґгоф, їй не дозволили зустрітися з герцогинею.

Урсула насупилася.

– Але ж вона нацистка, – бовкнула вона, не подумавши. («Мабуть, треба стежити, що я мелю», – писала вона Памелі).

На що Єва сказала просто:

– Так, звісно.

Ніби це найприродніша річ на світі, що коханка чоловіка, який колись мав стати королем Англії, але вже ніколи не стане, виявилася гітлерівкою.

Загал мав вважати, що фюрер живе шляхетним, самотнім і чеснотливим життям, а одружитися не може, бо одружений із Німеччиною. Він пожертвував собою на благо рідної країни – щось штабу того, тут Урсула непомітно закуняла. (Це був черговий нескінченний пообідній монолог). Як наша королева-дівиця, – подумала вона, але нічого не сказала: фюрерові, мабуть, не сподобалося би порівняння з жінкою, нехай навіть англійською аристократкою із серцем і нутром короля. У школі в Урсули була вчителька історії, яка весь час цитувала Єлизавету I. «Не розповідай таємниць тим, чию віру й мовчанку ти ще не випробувала».

*

Єва була б щасливіша в Мюнхені, у буржуазному будиночку, який купив їй фюрер – там вона могла б вести нормальне життя. Тут, у золоченій клітці, їй лишалося розважати себе, гортаючи журнали, обговорюючи найновішу моду на стрижки й любовне життя кінозірок (мовби Урсула бодай щось про це знала) і міняючи наряди один за одним, як штукар. Урсула кілька разів бувала у неї в спальні – це був гарненький жіночний будуар, що контрастував із помпезним декором решти Берґгофу. Псував картину лише портрет фюрера – її героя – на

видному місці. А ось фюрер не став вішати портрету своєї коханки в себе у спальні. Замість усміхненого личка Єви на нього супився його власний герой, Фрідріх Великий. *Friedrich der Grosse.*

«Коли чую про велич, завжди думаю про гросбухи», – писала вона Памелі. Хоча де гросбухи, а де великі завойовники? А де ж фюрер учився величі? Єва стенула плечима, вона не знала.

– А він завжди був політиком. Таким і народився.

Ні, подумала Урсула, народився він дитиною, як і всі. А далі все вибрав сам.

Спальня фюрера, що примикала до Євиної, була недоступна. Урсула, правда, все одно бачила, як він спить – не у святая святих, а на теплому пообідньому сонці на терасі Берґгофу: великий воїн роззявив рота у *lèse-majesté.* Він виглядав вразливим, але вбивць на горі не було. А ось зброї достатньо – Урсула легко могла добути люгера й вистрелити йому в голову чи серце. Тільки що тоді було б із нею? І, що гірше, із Фрідою?

Єва сиділа поруч і дивилася на нього ніжно, як на дитину. Уві сні він належав тільки їй.

По суті, вона просто мила молода жінка – не більше й не менше. Не можна судити про жінку за тим, із ким вона спить. (Чи все ж можна?)

У Єви була чудова спортивна фігура, Урсула їй аж заздрила. Єва здорова, тілесна дівчина – плавала, каталася на лижах, танцювала, займалася гімнастикою, любила бувати на свіжому повітрі, любила рух. А вчепилася, як реп'яшок, у лінивого чоловіка середнього віку, істоти ночі – буквально – який не вставав до полудня (і все одно куняв по обіді), не пив, не курив, не танцював, нічим не зловживав – спартанський у звичках, хоча не у завзятті. До чоловіка, який не вилазив із *Lederkosen* (комічно непривабливих для небаварського ока).

Неприємний запах у нього з рота віднадив Урсулу при першій зустрічі, а ще він жменями ковтав таблетки від «газів» («Кажуть, він пердить, – сказав Юрґен, – тож ти вважай. Це, мабуть, від овочів»). Він підтримував певний образ, але марнославним, по суті, не був. «Просто мегаломан», – писала вона Памелі.

*

За ними послали машину з водієм, і в Берґгофі їх привітав сам фюрер – на парадних сходах, де приймав можновладців, наприклад, минулого року – самого Чемберлена. Повернувшись до Англії, Чемберлен заявив: «Тепер знаю, що на умі в гера Гітлера». Урсула була доволі-таки певна, що цього ніхто не знає, навіть Єва. Особливо Єва.

– Раді вас вітати, *gnädiges Frau*, – сказав він. – Лишайтеся, доки *liebe Kieine* не одужає.

«Він любить жінок, дітей і собак, чого до нього присікуються? – писала Памела. – Шкода тільки, що він диктатор, який нехтує законами і гуманізмом». У Памели було багато друзів із Німеччини, переважно євреїв, ще з університетських часів. І повний дім шумних хлопців – троє синів (тиха крихітка Фріда почувалася б у Фінчлі не в своїй тарілці). Пеммі писала, що знову вагітна, «тримаю кулаки, щоб була дівчинка». Урсула сумувала за Пеммі.

За цього режиму Памелі було б непереливки. Її відчуття моралі і справедливості було надто сильне, вона не стала б мовчати. Це вам не Урсула, яка вміє прикусити язика. «Ті служать теж, котрі стоять і ждуть». Цікаво, це й моралі стосується? Я зможу це сказати на свій захист? – думала Урсула. Краще перекривлювати цитату з Едмунда Берка, ніж із Мілтона. «Для перемоги сил зла у світі потрібно тільки, щоб достатня кількість добрих жінок не робила нічого».

На наступний день після їхнього прибуття було дитяче свято – день народження у маленького Геббельса чи Бормана, Урсула так і не розібралася – їх було дуже багато, і всі на одне лице. Їй згадалися шереги військових на параді з нагоди дня народження фюрера. Дядечко Вольф кожному вимитому й вичесаному дітвакові сказав по слову особисто, перш ніж їм дозволили поласувати тортом, виставленим на довгий стіл. Бідолашна ласійка Фріда (у цьому вона, безперечно, вдалася в матір) засинала на ходу, так стомилася – на пиріг сил не лишилося. У Берґгофі тортів завжди вистачало – як не маковий *Streusel*, то корично-вишневий *Tories*, як не заварні тістечка, то шоколадні торти – величні куполи *Schwarzwälder Kirschtorte* – Урсулі аж було цікаво, хто це все з'їдає. Вона докладала всіх зусиль, щоб не лишилося ні крихти. Дні з Євою бували нудні, але не могли зрівнятися з вечорами, коли приїздив фюрер. Після вечері вони годинами сиділи у величезній страшненькій Великій залі, слухали грамофон і дивилися фільми (а часто і те, і те). Вибір розваг, звісно, диктував фюрер. Якщо

музика, то «Die Fledermaus» і «Die lustige Witwe». Першого вечора Урсула подумала, що їй навіки закарбується в пам'ять образ Бормана, Гіммлера, Геббельса і їхніх кровожерливих других половин, які слухають «Die lustige Witwe» з тонкогубими зміїними посмішками (це, може, теж *Lippenbekenntnis)*. В університеті Урсула зіграла у студентській постановці «Веселої вдови» – вона приятелювала з дівчиною, яка грала Ганну, головну героїню. Хто б міг подумати, що наступного разу вона почує «Вілья, о Вілья! Лісова відьма» німецькою, та ще й у предивному товаристві. Та постановка відбулася у 31-му. Вона поняття не мала, що чекає на неї, не кажучи вже про Європу.

Фільми у Великій залі показували ледь не щовечора. Приходив кіномеханік, великий гобелен на стіні піднімали, як завіси – за ним був екран. Скільки їм довелося висидіти нестравних сентиментальних картин, американських пригодницьких фільмів чи, що найгірше, фільмів про гори! Так Урсула побачила «Кінг-Конга», «Життя бенгальського улана» і «Der Berg ruft». Першого вечора дивилися «Der heilige Berg» (знову гори, знову Лені). Єва сказала їй по секрету, що улюблений фюрерів фільм – «Білосніжка». Цікаво, з ким із героїв він себе ототожнює – з лихою мачухою? Чи, може, із гномами? Не з Білосніжною ж? Може, із принцом, – вирішила вона. (У принца взагалі є ім'я? Принци, здається, завжди безіменні – але чи досить бути просто роллю?). Так, напевно, фюрер ототожнював себе із принцом, який пробудив дівчину від сну, як він пробудив Німеччину. Тільки не поцілунком.

Коли народилася Фріда, Клара подарувала їй прегарне видання «Schneewittchen und die sieben Zwerge», «Білосніжки і семи гномів», з ілюстраціями Франца Юттнера. Клариному професорові давно вже заборонили викладати. Вони збиралися виїхати – спершу у 35-му, потім у 36-му. Після Кришталевої ночі Памела написала прямо Кларі, хоча ніколи з нею й не бачилася, і запропонувала прихистити їх у Фінчлі. Але ж апатія, проклятуща всезагальна надія просто перечекати... а тоді її професора загребли й вивезли на схід – влада сказала, що працювати на фабриці.

– А в нього ж красиві руки скульптора, – із сумом казала Клара.

(«Ти ж розумієш, що немає ніяких фабрик», – писала Памела).

У дитинстві Урсула залюбки читала казки. Вона вірила як не у щасливий фінал, то бодай у відновлення справедливості. Підозрювала,

що *die Brüder* Грімм задурили їй голову. *Spieglein, Spieglein, an der Wand / Wer ist die Schönste im ganzen Land?* Точно не ця когорта, – подумала Урсула, роззираючись Великої залою першого виснажливого вечора на горі.

Фюрер був із тих, хто опереті надає перевагу над оперою, а мультикам – над високою культурою. Урсула спостерігала, як він тримає Єву за руку й мугикає Легара, і думала, який він банальний, ба навіть смішний – радше Міккі Маус, ніж Зігфрід. Сильвія з ним швидко розправилася б. Іззі такого прожувала б і виплюнула. А місіс Ґловер – що зробила би місіс Ґловер? Це її нова улюблена розвага: уявляти, що її знайомі зробили б із нацистськими олігархами. Вона дійшла висновку, що місіс Ґловер, мабуть, їх усіх би забила молотком для м'яса. (А Бріджит? Бріджит, мабуть, на нього навіть не глянула б). Коли фільм добіг кінця, фюрер завівся і став торочити про свої улюблені теми (не замовкав годинами) – про німецьке мистецтво й архітектуру (вірив, що в ньому загинув архітектор), *BLut und Boden* (земля, завжди земля), його шляхетний самотній шлях (знову за вовка промовка). Він рятівник Німеччини – бідолашна Німеччина, його *Schneewittchen*, буде врятована, незалежно від її волі. Він просторікував про здорове німецьке мистецтво й музику, про Вагнера, «Die Meistersinger», його улюблений рядок з лібретто – «Wacht auf, es nahet gen den Tag» – «Прокидайтеся, ранок настав» (якщо він зараз не замовкне, то ранок і справді ось-ось настане, – подумала Урсула). І знову про долю – свою долю, – яка переплелася з долею *Volk, Heimat, Boden* у перемозі чи поразці. (Якій ще перемозі? – подумала Урсула. Над ким?). Тоді щось про Фрідриха Великого – вона не розчула – щось про римську архітектуру, а тоді про Батьківщину. (А в росіян «Родина-мать», цікаво, це щось значить? А англійці як кажуть? Мабуть, просто «Англія». Чи, якщо загнати у глухий кут, «Єрусалим», як у Блейка). А тоді знову про долю і *Tausendjähriges*. І далі, і далі, і далі, доки головний біль, що проклюнувся після вечері, не перетворився на терновий вінець. Вона уявила, як Г'ю каже: «Та замовкніть уже, гер Гітлер» – і раптом їй стало так тоскно за домом, ледь не до сліз. Їй хотілося додому, їй хотілося до Лисячого закута.

Вони, як придворні, не могли піти, доки їх не відпустять, доки сам монарх не зволить рушити до своїх покоїв. У якийсь момент Урсула зауважила, що Єва театрально позіхає, ніби каже: «Годі вже, Вольфі»

(її уява перетинала межі пристойності, що за цих обставин можна пробачити). А тоді нарешті, дякувати Богові, він підвівся, і виснажене товариство й собі повставало.

*

Особливо фюрера любило жіноцтво. Йому тисячами писали листи, пекли пироги, вишивали свастики на подушках, і, як група БДМ Гільди й Ганни, шикувалися вздовж дороги до Оберзальцбергу, щоб хоч краєм ока поглянути на фюрера у великому чорному мерседесі. Багато жінок кричало, що хоче від нього дитину.

– Що вони в ньому взагалі бачать? – не розуміла Сильвія.

Урсула повела її в Берліні на черговий нескінченний парад, де вимахували стягами, бо та хотіла «на власні очі побачити, через що весь цей бардак». (Це Сильвія дуже по-британськи – звести Третій Райх до «бардака»).

Вулиці перетворилися на ліс чорних, червоних і білих стягів.

– Кольори в них дуже різкі, – сказала Сильвія, ніби вирішувала, чи не довірити націонал-соціалістам декор вітальні.

Із наближенням фюрера захват натовпу переріс у безумне клекотання «Sieg Heii» і «Heii Hitler».

– Я що, єдина, кого це не зачіпає? – спитала Сильвія. – Як ти думаєш, це що, якась масова істерія?

– Це як із новим одягом короля, – сказала Урсула. – Тільки ми бачимо, що він голий.

– Клоун він, – відмахнулася Сильвія.

– Цить, – сказала Урсула.

Англійською і німецькою слово «клоун» звучало однаково, і вона не хотіла злити людей навколо.

– Руку підніми, – сказала вона.

– Що, я? – обурився квіт британського жіноцтва.

– Ти, ти.

Сильвія неохоче підняла руку. Урсула зрозуміла, що до скону пам’ятатиме, як мати віддає нацистський салют. Потім Урсула казала собі, що йшов 34-й, у них ще було сумління, не затьмарене страхом, а вона ще не бачила, що відбувається. Може, її засліпила любов, а може,

вона просто дурепа. (Памелу он ніщо не засліплювало, вона все бачила).

Сильвія рушила до Німеччини, щоб проінспектувати несподіваного Урсулиного чоловіка.

Цікаво, що та збиралася зробити, якби визнала Юрґена непридатною партією – невже підсипала б доньці снодійного, викрала й затягла на *Schnellzugl* Тоді вони ще жили у Мюнхені, Юрґен ще не влаштувався до міністерства юстиції в Берліні, вони ще не в'їхали на Савіньї-плац і не стали батьками Фріди, хоча Урсула вже обважніла.

– Уявити не можу, що ти станеш матір'ю, – сказала Сильвія, ніби ніколи про таке не думала, й задумливо додала: – Матір'ю німця.

– Матір'ю дитини, – сказала Урсула.

*

– Люблю інколи вирватися, – сказала Сильвія. Цікаво, від чого?

Клара якогось дня зустрілася з ними на ланч, а потім сказала:

– Твоя мати така стильна.

Урсула ніколи не думала про матір як стильну жінку, але, мабуть, порівняно з Клариною мамою, фрау Бреннер, м'якою і глевкою, як буханець *Kartoffelbrot*, Сильвія виглядала як з обкладинки журналу.

Повертаючись із обіду, Сильвія заявила, що хоче заїхати в «Оберполлінґер», купити подарунок для Г'ю. Коли вони дійшли до універмагу, то побачили, що вікна розмальовані антиєврейськими гаслами. Сильвія протягнула:

– На бога, от бардак.

Магазин був відчинений, але два розсміяні одоробла у формі СА вештали перед дверима й відлякували можливих покупців. Тільки не Сильвію, яка промарширувала у магазин повз коричневосорочників, а Урсула неохоче потяглася за нею вкритими товстим килимом сходами. Солдатам Урсула шепнула, картинно-безпорадно стенувши плечима:

– Вона англійка.

Тоді їй здалося, що Сильвія не розуміє, як це – жити в Німеччині, але з висоти часу дійшла висновку, що Сильвія, мабуть, прекрасно все розуміла.

*

– А ось і обід! – сказала Єва, відклала камеру і взяла Фріду за руку.

Вона підвела її до стола, підклала їй на стілець іще одну подушку, а тоді насипала їй повну тарілку їжі. Курка, смажена картопля і салат – все з Ґутсгофу.

О, як вони тут харчувалися! *Milchreis* Фріді на десерт, парне молоко від ґутсгофських корів. (Для Урсули – *Käsekuchen*, для Єви – папіроска). Урсулі згадався рисовий пудинг місіс Ґловер, липкувата жовта вершкова маса під жорсткою брунатною шкіркою. Вона аж відчула запах мускатного горіху, хоча знала, що у Фрідиному наїдку його немає.

Та вона й не знала, як мускатний горіх німецькою, і вирішила, що пояснити це Єві надто складно. Їжа – це єдине, за чим вона скучатиме, коли виїде з Берґгофа, тож вирішила тішитися, доки дають, і взяла ще порцію *Käsekuchen.*

Обід подав невеликий взвод із армії прислуги, яка обслуговувала мешканців Берґгофу. Гора становила прецікаве поєднання альпійського шале і військової бази. Це, власне, було ціле містечко зі своєю школою, поштою, театром, великими бараками СС, тиром, алеєю для боулінгу, лікарнею вермахту, а ще молодими симпатичними офіцерами, які були б значно кращою партією для Єви. Власне, було там все, крім церкви.

Після обіду вони піднялися до *Teehaus* на Моосланер Копф, Євині дзявкотливі пси дріботіли при них. (Якби ж то якийсь із них звалився з парапету чи оглядового майданчика...). В Урсули знову поболювала голова, тож вона вдячно сіла у крісло, обтягнуте зеленим полотном у квіточки, особливо неприємним оку. З кухні принесли чай – і, природно, торт. Урсула проковтнула дві таблетки кодеїну і сказала:

– Фріда вже одужує, можемо їхати додому.

*

Урсула лягла за першої ж нагоди, згорнулася під прохолодними білими покривалами в гостьовій кімнаті, яку ділила із Фрідою. Вона була надто стомлена, щоб заснути, тож о другій ночі нарешті запалила

лампу при ліжку (Фріда спала глибоким дитячим сном, розбудити її могла тільки хвороба), витягла папір і ручку й написала Памелі.

Звісно, листи Памелі вона не відправляла. Звідки ж їй знати, чи їх ніхто не прочитає? Знаття не було ніколи, це найгірше (принаймні для неї – іншим бувало гірше). Тепер вона пожалкувала, що стоїть страшна спека, а *Kachelofen* у гостьовій кімнаті холодна – кореспонденцію безпечніше було б спалити. А найбезпечніше – взагалі не писати. Істинні думки вже не можна висловлювати. «Бо правда буде правдою довіку»[10]. Це звідки? З «Міри за міру»? А може, правда спатиме довіку, до Судного дня. О, судити доведеться багатьох.

Їй хотілося додому. Їй хотілося до Лисячого закута. Вона збиралася з'їздити додому у травні, але тоді Фріда розхворілася. Вона вже все розпланувала, зібрала валізи й заштовхала їх під ліжко, де вони зазвичай стояли порожні, щоб Юрґен нічого не запідозрив. У неї були квитки на потяг і паром, вона нікому про це не розповідала, навіть Кларі. Тільки паспорти не чіпала (на щастя, Фрідин паспорт після поїздки до Англії у 35-му ще був дійсний) – вони лежали у скриньці разом з усіма документами. Вона перевіряла, чи вони на місці, майже щодня, але у переддень поїздки *їх* ніби лизень злизав. Вона спершу подумала, що помилилася, й перебрала всі довідки про народження, смерть і шлюб, усі страховки й гарантії, Юрґенів заповіт (на те він і правник), усі папери – крім тих, які їй потрібні. Її охопила паніка, вона вивернула всі папери на килим і взялася перебирати їх по одному, знову і знову. Їхніх паспортів не було, тільки Юрґенів. У розпачу вона повідкривала всі шафки, зазирнула до кожної коробки від взуття й до комода, під диванні подушки й матраси. І нічого не знайшла.

Вони вечеряли як звичайно. Їй кусень не ліз до горла.

– Погано почуваєшся? – послужливо спитав Юрґен.

– Ні, все гаразд, – сказала вона. Голос був писклявий. Що тут скажеш? Він знав, звичайно, все він знав.

– Я вирішив, що ми можемо з'їздити на канікули. На Зильт.

– На Зильт?

– Так, на Зильт. Паспорти нам там не потрібні, – сказав він.

Він посміхнувся? Так чи ні? А тоді Фріда захворіла, і все інше втратило значення.

*

– Er kommt! – радісно сповістила Єва наступного ранку за сніданком. Фюрер їде.

– Коли? Зараз?

– Ні, після обіду.

– Шкода, ми вже поїдемо, – сказала Урсула. А подумала: і слава Богу. – Подякуй йому від нас, гаразд?

*

Додому їх відвезли одним із чорних мерседесів, які стояли в гаражі *Platterhof* – водій був той самий, який забрав їх у Берґгоф.

А наступного дня Німеччина вторглася в Польщу.

Квітень 1945 року

Вони місяцями жили по підвалах, як щури. Коли британці бомбардували вдень, а американці вночі, то що ж їм іще залишалося? Підвал під домом на Савіньї-плац був огидний і вогкий, освітлювала його маленька керосинка, за вбиральню правило відро. Проте краще вже свій підвал, аніж *бункер* у місті. Якось денний наліт застав їх із Фрідою зненацька неподалік від зоопарку, і вони сховалися в бункері під зенітною вежею – туди набилися тисячі людей, рівень кисню вимірювали свічечкою (ніби вони канарки). Хтось пояснив їй, що якщо свічка згасне, всім доведеться вийти, навіть якщо обстріл триває. Їх притисли до стіни, неподалік чоловік і жінка обіймалися (це делікатно сказано), а при виході довелося переступити через старого, який помер під час рейду. А найгірше було те, що над укриттям височіла бетонна цитадель із величезною зенітною батареєю, яка незмовкно ревіла на даху, так що бункер двигтів із кожною віддачею. Урсула сподівалася, що більше не випаде пережити таке пекло.

Від оглушливого вибуху ціла споруда затремтіла – десь біля зоопарку розірвалася бомба. Вона відчула, як хвиля стискає тіло, і злякалася, що у Фріди легені вибухнуть. Але минулося. Хтось блював, хоча, на жаль, блювати було нікуди, тільки собі на ноги – чи, що, може, і гірше, на ноги іншим. Урсула заприсяглася, що в зенітній вежі ніколи більше не переховуватиметься. Краще вже померти на вулиці, швидко, разом із Фрідою. Останнім часом вона багато про це думала. Швидка чиста смерть, із Фрідою на руках.

Може, це Тедді скидав на них бомби звідти, згори. Вона сподівалася, що це так: це бодай значило б, що він іще живий. Якось їм постукали у двері – це коли в них ще були двері, до безперервного британського бомбардування, яке почалося в листопаді 43-го. Коли Урсула відчинила, то побачила на порозі худого юнака, може, років п’ятнадцяти-шістнадцяти. Виглядав він розпачливо, Урсула вже подумала, що він шукає, де сховатися, але той тільки тицьнув їй конверт і втік, не встигла вона і слова сказати.

Конверт був пом’ятий і брудний. Вона розплакалася, коли побачила своє ім’я та адресу Памелиним почерком. Тонкі блакитні

аркуші, датовані кількома тижнями тому, описували всі події в сім'ї: Джиммі в армії, Сильвія прикриває тили («нова зброя: кури»). У Памели все добре, живе у Лисячому закуті, у неї вже четверо синів. Тедді у Королівських повітряних силах, лідер ескадрильї з хрестом за бойові заслуги.

Довгий приємний лист, і наприкінці сторінки, майже як постскриптум – «Погані новини я лишила насамкінець». Г'ю помер. «Восени 1940-го, мирно, від серцевого нападу». Урсула пожалкувала, що отримала лист: краще б думала, що Г'ю ще живий, що Тедді і Джиммі не на війні, працюють на вугільній шахті чи в територіальній обороні.

«Я весь час думаю про тебе», – писала Памела. Без докорів, без «А я ж казала», без «Чому ти не повернулася додому, поки ще могла?». Вона і спробувала вернутися – тільки, звісно, запізно. За день після того, як Німеччина оголосила війну Польщі, вона обійшла місто і старанно зробила все, що, на її думку, треба було зробити у переддень неминучої війни. Вона запаслася батарейками, ліхтариками і свічками, накупила консервів і темної тканини, щоб закривати вікна, купила Фріді одягу на виріст в універмазі «Вертгайм» на випадок, якщо війна затягнеться. Собі не купила нічого: проминула ряди теплих пальт і черевиків, шкарпеток і добрих суконь. Зараз про це жалкувала.

Вона прослухала виступ Чемберлена по BBC, доленосні слова «Ми вступаємо у війну з Німеччиною», і кілька годин ходила як у тумані. Вона спробувала додзвонитися до Памели, але лінія була зайнята. А тоді надвечір (Юрґен увесь день пробув у міністерстві) опритомніла, наче Білосніжна прокинулася. Треба їхати, треба повертатися до Англії, хоч би й без паспорта. Вона поквапцем спакувала валізу й сіла із Фрідою на трамвай до вокзалу. Якщо вона зуміє сісти на потяг, то все буде добре. Начальник станції сказав, що ніяких потягів не буде. Кордони закрито.

– Ви що, не знаєте, що у нас війна?

Вона кинулася до британського посольства на Вільгельмштрассе, тягнучи бідолашну Фріду за руку. Вони – громадяни Німеччини, але вона покладалася на ласку чиновників: ті напевно щось придумають, врешті, вона ж англійка. Сутеніло, на воротах посольства висів замок, у приміщенні ніде не світилося.

– Виїхали вони, – пояснив перехожий, – ви їх не застали.

– Як це виїхали?

– Назад, до Британії.

Вона затисла рота долонею, щоб заглушити стогін, який зародився глибоко у грудях. Як вона могла бути такою дурною? Як вона могла не бачити, що насувається? «Дурень – це той, хто спохопився так пізно, що небезпека вже й минула». Так казала Єлизавета I.

*

Вона проридала два дні після того, як отримала Памелиного листа. Юрґен співчував, навіть добув їй справжньої кави – Урсула не питала, як. Добра чашка кави – це, звісно, диво, але не розрадить її в горі за батьком, за Фрідою, за собою. За всіма. Юрґен загинув у американському рейді в 44-му. Урсулі було соромно за полегшу, яку відчула, коли їй про це сповістили, Фріда ж засмутилася. Та любила батька, а батько любив її – ну, хоч щось добре в їхньому жалюгідному шлюбі.

Фріда знову розхворілася. У неї було таке саме змарніле лице і хвороблива блідота, як у більшості людей, що сновигали зараз вулицями, тільки легені повні мокроти. Траплялися страшні напади кашлю, які, здавалося, не закінчаться ніколи. Коли Урсула слухала її груди, звуки були такі, ніби галеон у морі стугонить і рипить на хвилях. Якби ж то вона могла посадити її біля великого теплого багаття, дати гарячого какао, яловичої смажені, вареників, моркви. Цікаво, а на горі досі гарно харчуються? На горі взагалі ще хтось є?

*

У них над головами будинок ще стояв, хоча більшу частину фасаду знесло бомбою. Вони піднімалися туди, щоб знайти щось корисне. Від мародерів будинок рятувало те, що піднятися заваленими сходами було майже неможливо. Вони з Фрідою якимось шматтям прив’язували до колін подушечки і вдягали товсті шкіряні рукавиці, що належали колись Юрґенові, і так перебиралися через каміння й цеглу, як незграбні мавпочки.

Єдине, чого в квартирі не лишилось анікрихти, це було водночас єдине, що їх насправді цікавило. Мова про їжу. Учора вони простояли в черзі за буханцем хліба три години. Коли з'їли, то зрозуміли, що борошна в ньому не було.

Хтозна, що це було – бетонна кришка і гіпс? На смак десь так. Урсулі згадалася пекарня Роджерсона в селі вдома, як сочився вулицею запах свіжого хлібу, як сяяла лискуча бронзова скоринка м'яких білих буханців на вітрині. Чи кухня Лисячого закута в ті дні, коли місіс Ґловер пекла – Сильвія замовляла великий бурий «здоровий» хліб, але кухарка пекла й бісквіти, торти та булочки. Урсула уявила, що їсть скибку теплого хліба під товстим шаром масла, з варенням із малини і червоної смородини з Лисячого закута. (Вона весь час катувала себе спогадами про їжу). Хтось у черзі за хлібом сказав, що молока більше не буде.

Уранці фройляйн Фарбер і її сестра фрау Меєр, які разом жили на горищі, але зараз майже не потикалися за межі підвалу, дали їй для Фріди дві картоплини і кусник печеної ковбаси – «Aus Anstand», сказали вони, «з порядності». Інший мешканець підвалу, гер Ріхтер, сповістив Урсулу, що сестри вирішили перестати їсти. (Урсула вирішила, що це легко, коли їжі нема). Він сказав: вони вирішили, що з них досить. Вони не готові до того, що буде, коли сюди дістануться росіяни.

Ходили чутки, що на сході люди жеруть траву. Пощастило їм, – подумала Урсула, – у Берліні трави немає, тільки чорний кістяк колись гордого і гарного міста. Цікаво, Лондон зараз такий самий? Навряд чи, хоча хтозна. Ось вам і шляхетні Шпеєрові руїни, на тисячу років раніше, ніж планувалося.

Учора – нестравний хліб, позавчора – дві напівсирі картоплини: більше Урсула ані ріски в роті не мала. Усе інше, та й то мізер, віддала Фріді. Але що Фріда робитиме, якщо Урсула помре? Не можна лишати доньку саму в цьому немилосердному світі.

Після британського нальоту на зоопарк вони пішли подивитися, чи не лишилося тварин, яких можна з'їсти, але дісталися туди далеко не перші. (Удома теж було б так само? Чи мародерствували б містяни в Лондонському зоопарку? Чому б і ні?).

Вони й досі час від часу бачили пташок, які в Берліні не водилися, але зациліли всупереч усьому. Якось на око навіть трапилося шолудиве

залякане створіння, яке спершу прийняли за пса, і лише потім зрозуміли, що це вовк. Фріда хотіла відвести його в підвал і приручити. Урсула навіть уявити не могла, що на те сказала б їхня підстаркувата сусідка, фрау Єґер.

Їхня квартира перетворилася на ляльковий будиночок, відкритий світові. Інтимні деталі домашнього життя на очах у перехожих – ліжка і дивани, картини на стінах якимось чудом пережили вибух. Вони вже вибрали з квартири все справді корисне, але там досі лишалася певна кількість одягу і книжок, а вчора вона знайшла під битим начинням запас свічок. Урсула сподівалася виміняти їх на ліки для Фріди. У лазничці досі стояв унітаз, інколи якимось чудом з'являлася навіть вода. Одна з них стояла і закривала іншу старим простирадлом заради пристойності. Хоча кому яке зараз діло до пристойності?

Урсула вирішила повернутися до квартири. Там холодно, але повітря свіже – Фріді так буде краще. Вони разом загорталися у ковдри і покривала на матрасі на підлозі, за барикадою з обіднього стола і стільців. Урсулині думки постійно поверталися до обідів, з'їдених за тим столом, у її снах виростали гори м'яса, свинини і яловичини, брили смажені, печені, вудженини.

Квартира була на другому поверсі, а сходи завалені. Може, того і вистачить, щоб відвадити росіян. А з іншого боку, вони – як ляльки в ляльковому будиночку: жінка і дівчина, до яких руки так і тягнуться. Фріді скоро виповниться одинадцять, але якщо бодай десята частка чуток, що надходять зі сходу, правдива, то вік її не порятує від росіян. Фрау Єґер весь час нервово говорила, що совіти, просуваючись до Берліна, ґвалтують і мордують усе на своєму шляху. Радіо не працювало, тільки чутки і час від часу інформаційні бюлетні. Неммерсдорф не сходив із вуст фрау Єґер («Масакра!»).

– Та заткніться нарешті! – якось гарикнула Урсула.

Звісно, англійською, якої сусідка не розуміла, хоча недоброзичливий тон мала вловити. Фрау Єґер потрясло, що до неї звернулися мовою ворога, Урсулі аж стало соромно – врешті, це просто налякана стара жінка.

Схід із кожним днем підступав дедалі ближче. Західним фронтом уже давно ніхто не цікавився. Далекий грім гармат переріс у незмовкний рев. Ніхто *їх* не порятує. На них наступали півтора мільйони совітів, а захищали тільки вісімдесят тисяч німців, та й то

здебільшого як не діти, то старі. Може, навіть бідолашну фрау Єґер призовуть відбивати ворожий напад мітлою. Не виключено, що перших росіян вони побачать уже за кілька днів, як не за кілька годин.

Подейкували, що Гітлер загинув.

– Ну, нарешті, – сказав гер Ріхтер.

Урсулі згадалося, як фюрер спав на шезлонгу на горі. Пограв, побігав, погаласував свою часину на сцені, і що з того? Король Армагеддону. Погибель Європи.

Але ж у Шекспіра, виправилася вона, це саме життя бігає і галасує. «Життя – рухлива тінь, актор на сцені. Пограв, побігав, погаласував свою часину – та й пропав»[11]. Усі вони в Берліні – рухливі тіні. Колись життя було таке дороге, а зараз дешевше нічого не знайти. Знічев'я згадалася Єва, яка завжди легковажно ставилася до ідеї самогубства. Цікаво, вона пішла за своїм вождем у пекло?

*

Фріді стало геть погано, її морозило, вона весь час скаржилася, що болить голова. Якби вона була здорова, то вони, може, приєдналися б до великої втечі на захід, подалі від росіян, але зараз дівчинка такої подорожі не пережила б.

– З мене досить, мамочко, – прошепотіла та як страшне відлуння сестер із горища.

Урсула лишила її саму й кинулася до аптеки, перебираючись через завали на вулицях, а часом і через трупи – мертві її більше не лякали. Вона ховалася у під'їзди, коли постріли лунали надто близько, а тоді кидалася до наступного перехрестя. Аптека була відкрита, тільки ліків не лишилося – аптекар не схотів ані її безцінних свічок, ані грошей. Вона повернулася ні з чим.

Увесь цей час переймалася, що із Фрідою щось станеться за її відсутності, і пообіцяла собі, що більше доньку не полишить. За дві вулиці від дому побачила російський танк. Якщо її це видовисько налякало, то як же злякається Фріда? Артилерія не змовкала. Їй здалося, що світ добігає кінця. Якщо це справді так, то хай Фріда помре в неї на руках, а не сама. А в чиїх руках тоді помре вона? Їй

хотілося в безпечні батькові обійми, від думки про Г'ю на очах виступили сльози.

Вона видерлася нагору заваленими сходами, виснажена, як пес. Фріда то поринала у марення, то приходила до тями. Урсула вмостилася при ній на підлозі. Гладила її вогке волосся, тихо розповідала про інший світ.

Про дзвоники, що розквітали навесні в лісах навколо Лисячого закута, про квіти в луках за гаєм – льон, сокирки, жовтець, маки, гвоздики й королиці. Про літній запах свіжоскошеної трави над англійським газоном, про пахощі Сильвіїних троянд, про кисло-солодкий смак яблук у саду. Про дуби в алеї, тиси на цвинтарі й буки в саду Лисячого закута. Про лисиць, про кроликів, про фазанів, про зайців, про корів і кремезних тяглових коней. Про сонце, що погідно сяяло над кукурудзяними полями й зеленими лугами. Про життєрадісні наспіви дроздів, про співочих жайворонів, про ніжне туркотання лісових голубок, про пугукання сов у пітьмі.

– Ковтай, – сказала вона, вкладаючи Фріді у рот пігулку. – Це з аптеки, допоможе тобі заснути.

Вона казала Фріді, що ладна до скону ходити по лезах, тільки б її захистити, горіти в пекельному вогні, тільки б її порятувати, тонути в найглибших водах, тільки б мала не спізнала глибин, і тепер мусить зробити для неї це останнє, найскладніше.

Вона обняла доньку, поцілувала й далі шепотіла їй на вухо – який був Тедді в дитинстві, про несподіване святкування дня народження, яка розумака Памела, як усіх дратував Моріс, який смішний був Джиммі. Як цокав годинник у вітальні, як вітер вив у коминах, як на Різдво розпалювали величезне багаття в каміні й вивішували шкарпетки над ним, а наступного дня їли смажену гуску та сливовий пудинг, і саме це вони і зроблять наступного Різдва, всі разом.

– Тепер усе буде добре, – сказала їй Урсула.

Коли вона пересвідчилася, що Фріда заснула, то взяла скляну капсулу, яку дав їй аптекар, акуратно вклала Фріді у рот і стиснула її ніжні щелепи. Капсула луснула з тихим тріском. Коли вона розкусила свою капсулу, на думку спав рядок зі «Священних сонетів» Донна. «Назустріч смерті лину, а вона – до мене, і радощі мої – неначе вчора». Вона міцніше пригорнула Фріду, і незабаром їх обох огорнули

оксамитові крила чорного кажана. Життя вже здавалося далеким і нереальним.

Раніше вона нізащо не обрала би смерть понад життя і тепер, відходячи, розуміла, що щось тріснуло і зламалося, що лад у світі порушено. А тоді темрява стерла всі думки.

Довга і тяжка війна

Вересень 1940 року

«Поглянь, он кров Христа у небозводі», – промовив голос неподалік. «На» небозводі, – подумала Урсула, а не «у». Червона заграва фальшивого світанку звістувала, що на сході палає величезна пожежа. Батарея в Гайд-парку замерехтіла й затріщала, какофонію радо підхопили зенітки ближче до її дому, снаряди свистіли в повітрі, як феєрверки, і з тріском вибухали високо над головою. До цього домішувався страшний нестайний гул бомбардувальників, від цього звуку їй завжди ставало млосно.

Граційно спустилася парашутна міна, кошик запалювальних снарядів із грюкотом перевернувся на те, що лишилося від дороги, і розцвів вогненними квітом. Туди метнувся із насосом вартовий загону цивільної оборони – Урсула не розгледіла обличчя. Якби не шум, це був би прегарний нічний краєвид, ось тільки какофонія стояла така, ніби хтось відкрив ворота пекла і тепер прокляті завивали на свободі.

– Те пекло скрізь, і я довічно в нім[12], – знову промовив той самий голос, ніби прочитав її думки.

Було темно, хоч в око стрель, але вона знала, що голос належить містерові Деркіну, одному з вартових із її опорного пункту. Учитель англійської на пенсії, любитель втнути цитатку. І то з помилками. Голос – чи то пак, містер Деркін – сказав іще щось, може, з того ж «Фавста», але слова заглушив гучний «трісь» бомби, що впала за кілька вулиць від них.

Землю труснуло, й інший голос – когось, хто трудився вище – гукнув «Начувайтесь!». Вона відчула, як щось посунулося, а тоді долинув такий звук, ніби галька загуркотіла схилом униз, звістуючи лавину. Тільки це була не галька, а руїни. Завал, а не схил. Їхній завал колись був будинком, чи то пак, кількома будинками, які, поруйновані, змішалися. Будинки стояли ще якісь півгодини тому, а тепер лишилася тільки пекельна мішанка цегли, потрощених балок, паркету, меблів, картин, килимів, постелі, книжок, начиння, лінолеуму, скла. Людей. Розтрощені уламки життів, які вже не вдасться скласти докупи.

А потім потік уламків сповільнився і нарешті вщух – лавини не сталося – і той самий голос гукнув:

– Усе чисто, продовжуйте!

Ніч була безмісячна, світили тільки замасковані ліхтарі рятувальників – ті снували горбом, як примарні мандрівні вогники. Неохопну, хижу пітьму посилювало й те, що в повітрі, як тяжкий серпанок, висіла густа хмара диму й пилу. Сморід, як завжди, стояв нестерпний.

Пахло не лише газом і вибухівкою – запах дому, перетертого на друзки, теж вражав неправильністю. Цей дух ніколи її не полишав. Вона по-бандитськи пов'язала на лице пов'язку, закривши старим шовковим шарфом рот і ніс, проте це не заважало пилу й смороду пробиратися в легені. На шкірі, у волоссі, у ніздрях, у легенях, під нігтями весь час лишалися смерть і розпад. Вони стали частиною її.

Темно-сині мішкуваті комбінезони видали лише недавно. Доти Урсула носила костюм для укриття – Сильвія купила його у «Сімпсонс» незабаром після оголошення війни майже як модну новинку. Підперезувалася старим шкіряним поясом Г'ю, до якого вішала свій «інструмент» – ліхтар, газову маску, набір першої допомоги й записник. В одній кишені був цизорик і носовичок, в іншій – пара цупких шкіряних рукавиць і губна помада.

– Прекрасна ідея, – сказала міс Вулф, побачивши цизорик.

Треба визнати, – подумала Урсула, – попри нескінченні інструкції, ми вигадуємо все на ходу.

Містер Деркін, адже це справді він, виринув з імли й темного туману, посвітив ліхтариком на свій записник. Бліденьке світло ледве підсвітило папір.

– На цій вулиці живе чимало людей, – сказав він, вдивляючись у ряди імен і номери будинків, які не в'язалися з руїнами навколо. І додав, мовби комусь стане легше, якщо почати спочатку: – У першому номері Вілсони.

– Немає ніякого першого номера, – сказала Урсула. – Номерів узагалі не лишилося.

Вулиця стала невпізнанна, усе знайоме знищили дощенту. Була б невпізнанна навіть при денному світлі. Не було ніякої вулиці, лишився тільки «горб». Він був метрів сім заввишки, чи, може, і більше. До нього приставили дошки й драбини, щоб рятувальна команда змогла вибратися нагору. Було щось примітивне в живому ланцюзі, що передавав відра уламків з рук до рук, з гори до підніжжя. Вони з тим

самим успіхом могли бути рабами, які будують піраміду – чи то пак, розкопують. Урсулі раптом згадалися мурашки-листорізи з Лондонського зоопарку: кожна старанно несла свою мізерну ношу. Цікаво, мурашок теж евакуювали разом з іншими тваринами чи просто випустили в парк? Листорізи – комашки тропічні, тож, може, і не переживуть суворого клімату Ріджентс-парку. У 38-му вона дивилася там постановку «Сну літньої ночі» просто неба, грала Міллі.

– Міс Тодд?

– Вибачте, містер Деркін, замріялася.

Останнім часом таке траплялося нерідко – опинившись серед жахіть, вона поринала у приємні спогади: проблиски світла у пітьмі.

Вони обережно рушили до горба. Містер Деркін передав їй список мешканців вулиці і став у живий ланцюг. Ніхто нічого не розкопував, вони обережно розбирали завали руками, як сумлінні археологи. «Тут ситуація непевна», – сказав їй рятувальник внизу ланцюга. Вони розчистили тунель, що вів углиб горба (отже, це вулкан, а не горб, – вирішила Урсула). Серед рятувальників було чимало будівельників – каменярів, облицювальників абощо, – й часом Урсулі здавалося, що їм, мабуть, дивно лазити розібраними будівлями, ніби час пішов задом наперед. Проте, врешті, то були прагматичні й беручкі чоловіки, не схильні до порожніх фантазій.

Інколи хтось гукав, щоб усі стихли – хоча яка там тиша, коли рейд іще не скінчився – проте всі слухняно завмирали, а чоловіки нагорі дослухалися, чи нема внизу ознак життя. Заняття здавалося безнадійним, проте якщо Бліц їх чогось і навчив, то це того, що люди примудрялися зациліти (чи загинути) за щонайнеймовірніших обставин.

Урсула вдивлялася в імлу в пошуках тьмяного блакитного світла, яке позначало командний пост, але видивилася натомість міс Вулф, яка рішуче простувала до неї по битій цеглі.

– Усе погано, – діловито сказала та. – Їм потрібен хтось мініатюрний.

– Мініатюрний? – перепитала Урсула. Слово чомусь здалося безглуздим.

Вона вступила до загону протиповітряної безпеки після вторгнення до Чехословаччини у березні 39-го, коли в неї зародилася непохитна страшна певність, що Європа приречена.

(– Ти така похмура Кассандра, – сказала Сильвія, але ж Урсула і справді працювала на департамент протиповітряної безпеки в Міністерстві внутрішніх справ, вона бачила майбутнє).

Під час химерного присмерку фальшивої війни загони протиповітряної безпеки були посміховиськом, а тепер перетворилися на «опору оборони Лондона» – це Моріс так висловився.

Серед її побратимів-рятувальників були геть різні люди. Очолювала загін міс Вулф, старша медсестра на пенсії. Худа і пряма як тріска, із зібраним в акуратну гульку сталево-сірим волоссям, вона викликала пошану. Її заступником був вищезгаданий містер Деркін. До загону також входили містер Сіммс, який працював на Міністерство постачання, і містер Палмер – управитель банку. Останні два разом відслужили в останній війні, а для цієї були застарі (містера Деркіна «звільнили за станом здоров'я», сказав він, мовби виправдовуючись). Був ще містер Армітадж, оперний співак – опер більше не ставили, тож він розважав їх, виконуючи «La donna è mobile» і «Largo al factotum».

– Це популярні арії, – зізнався якось Урсулі. – Більшість не любить складнішої музики.

– І то правда, я краще Ела Боуллі послухав би, – сказав містер Буллок.

За словами міс Вулф, містер Буллок (Джон) був «трохи непевний». Погляди він, звісно, притягував – він був борцем і тягав штангу в місцевому спортзалі, а ще вчащав до кількох не найшанованіших нічних клубів. Він був знайомий із доволі гламурними «танцівницями». Інколи вони «заходили привітатися» у їхній опорний *пункт,* і тоді міс Вулф ганяла їх як курчат.

(– Теж мені танцівниці, – бурчала вона).

І, врешті, був у них гер Ціммерман («Будь ласка, звіть мене Габі», – сказав він, але ніхто його не послухав) – скрипаль із Берліна, якого всі звали «наш біженець» (у Сильвії он були евакуйовані, яких теж усі називали виключно за статусом). Він «утік з корабля, що йде на дно», у 35-му, коли гастролював із оркестром. Міс Вулф, яка запізналася з ним через Комітет у справах біженців, зробила все, щоб гер Ціммерман зі скрипкою не потрапив до табору чи, що гірше, на корабель через смертоносні води Атлантики. Усі брали приклад із міс Вулф і звали його виключно «гер», а не «містер». Урсула розуміла: міс Вулф так

робить, щоб він почувався як удома. Але це лише підкреслювало, що він чужинець.

Міс Вулф підібрала гера Ціммермана, коли працювала на Центральний британський фонд допомоги німецьким євреям («Язик зламаєш, доки вимовиш»). Урсула так і не зуміла до кінця зрозуміти, чи справді у міс Вулф є якийсь вплив – чи вона просто відмовлялася слухати, коли їй казали «ні». Може, і те, і те.

– У нас тут усі такі культурні, я не можу, – саркастично сказав містер Буллок. – Давайте, чи що, спектаклі ставити, замість битися на війні.

(– Містер Буллок – чоловік міцних поглядів, – пояснила міс Вулф Урсулі. І любитель міцних напоїв, – подумала Урсула. Усе в ньому було міцне).

Міс Вулф, сама методистка, привласнила під їхній пост маленьку залу в методистській церкві – вони притягли кілька розкладачок, грубку, начиння для чаю і стільці, тверді і м'які. Порівняно з певними постами, ба більше, порівняно з багатьма, у них було просто-таки розкішне місце.

Якогось вечора містер Буллок притягнув на пост маленький картярський столик, обтягнутий зеленим сукном, і міс Вулф повідомила, що полюбляє бридж. Під час затишшя між падінням Франції й першими рейдами на початку вересня містер Буллок навчив їх усіх грати в покер.

– Та він у нас картяр, – сказав містер Сіммс.

Вони з містером Палмером програли йому по кілька шилінгів. А ось міс Вулф ще до початку Бліцу виграла два фунти. Містер Буллок жартома обурився, що методисти не забороняють азартні ігри. Та на виграні кошти купила набір для дартсу, тож містер Буллок підстав обурюватися не мав. Якогось дня вони вирішили розібрати завали у кутку зали й виявили піаніно; міс Вулф виявилася жінкою багатьох талантів і цілком непоганою піаністкою. Сама вона віддавала перевагу Шопену й Лісту, але була не проти «збацати щось легеньке» – це за словами містера Буллока, – щоб усі підспівували.

Вони укріпили свій пост мішками з піском, хоча й підозрювали, що в разі прямого влучання ті їм не зарадять. Урсула вважала, що запобіжні заходи – ідея незла, а решта погоджувалася з містером Буллоком: «Якщо на бомбі твоє ім'я, то нікуди ти від неї не дінешся».

Доктор Келлет схвалив би таке буддистське смирення. Того літа вона прочитала в «Таймс» його некролог і потішилася, що нову війну доктор Келлет не застав. Вона тільки підкреслила б, що Ґай марно віддав життя під Аррасом.

Усі вони були добровольцями і приходили на кілька годин – крім, власне, міс Вулф, яка працювала за зарплату на повну ставку й дуже сумлінно ставилася до своїх обов'язків. Вона їх муштрувала і стежила, щоб усі все гаразд завчили – протокол на випадок газової атаки, як гасити запалювальні снаряди, як зайти в будинок у вогні, як перекласти пораненого на ноші, як зробити лангету, як бинтувати кінцівки. І перевіряла, чи добре вони засвоїли зміст посібників, які їм видала. Вона хотіла, щоб її підлеглі навчилися старанно підписувати тіла, живі і мертві, аби ті відправляли як пакунки в лікарні чи морги з усією належною інформацією. Вони кілька разів провели вправи просто неба, розігравши дії на випадок рейду. («Театр», – пирхнув містер Буллок, який не проникся духом тренувань). Урсула двічі зіграла жертву – одного разу вдала, що зламала ногу, а іншого – що втратила свідомість. Іншого разу вона грала особу «по той бік», рятувальницю, і розбиралася з містером Армітаджем, який вдавав істеричний шок. Мабуть, це театральний досвід поміг йому так переконливо зобразити цей прикрий стан. Під кінець вправи його ледве вивели з ролі.

Вони мали познайомитися з мешканцями всіх будинків у своєму секторі і з'ясувати, чи є в них своє укриття, чи ходять вони в публічне – чи, може, вони фаталісти і взагалі не завдають собі клопоту. Треба було знати, коли ті переїжджають, бувають поза домом, одружуються, заводять дитину, помирають. Треба було знати, де стоять гідранти, де глухі кути, вузькі завулки, підвали, центри допомоги.

Пильність і уважність, такий був девіз у міс Вулф. Зазвичай вони патрулювали вулиці парами до півночі, а тоді наставало затишшя. Якщо в їхньому секторі бомб не було, то вони починали люб'язно сперечатися про те, кому дістанеться розкладушка. Звісно, якщо наліт був на «їхні вулиці», то «всі руки на насоси», як казала міс Вулф. Інколи вони «пильнували» просто з її квартири на третьому поверсі, з прекрасним видом із великого кутового вікна.

Міс Вулф також влаштувала їм додаткові заняття з першої допомоги. Вона не просто працювала медсестрою, а й опікувалася

польовим госпіталем під час минулої війни, тож пояснювала («Як уже знають ті із вас, джентльмени, хто був на фронті під час того жахливого конфлікту»), що жертви війни – це геть не ті нещасні випадки, з якими стикаєшся у мирний час.

– Усе значно гірше. Треба готуватися до неприємних видовиськ.

Звичайно, навіть міс Вулф не уявляла, наскільки неприємно бачити рани не на солдатах з поля бою, а на цивільному населенні. Вони відкопували шмаття плоті, яке годі розпізнати, і витягали з руїн малесенькі дитячі ручки-ніжки.

– Не можна відвертатися, треба робити своє, треба стати свідками, – казала міс Вулф. Цікаво, що це значить? – думала Урсула. – Це значить: не можна забувати цих людей, коли опинимося в безпеці майбутнього.

– А якщо це нас уб'ють?

– Тоді інші мусять пам'ятати нас.

Перший серйозний випадок, що їм випав, – це коли бомба влучила у великий дім, що стояв серед ряду таких же будівель. Решту будинків не зачепило, мовби Люфтваффе хотіло прицільно знищити мешканців саме тієї оселі – дві родини зі старшим поколінням, кількома дітьми і двома немовлятами. Вони сховалися в підвал і пережили вибух, але і водогін, і каналізаційна труба тріснули, тож перш ніж їх перекрили, усі втонули в смердючій рідині.

Одна з жінок видерлася аж під стелю підвалу, чіпляючись за стіну, вони бачили її крізь щілину, міс Вулф і містер Армітадж притримували Урсулу за шкіряний пояс, а вона тягнула до жінки руку, звісившись згори. Якусь мить вона думала, що справді дотягнеться, а тоді та зникла у смердючому потоці, який піднімався й затоплював підвал.

Коли нарешті над'їхали пожежники й відкачали воду, з підвалу витягли п'ятнадцять тіл, зокрема семеро дитячих – їх виклали перед домом, ніби на просушку. Міс Вулф наказала, щоб їх чимшвидше прикрили і перенесли за стіну, доки не над'їде фургон від моргу:

– Такі види не піднімають бойовий дух.

Урсула вже давно виблювала вечерю. Вона майже після кожного інциденту блювала. І містер Армітадж із містером Палмером так само, та й містер Сіммс не від того. Стоїчно зносили смерть тільки міс Вулф і містер Буллок.

Потім Урсула намагалася не думати про немовлят чи жах на лиці бідолашної жінки, яка марно тягнулася до її долоні (чи, може, то й не жах був, а невіра а те, що таке може бути).

– Думайте про те, що вони зараз у мирі, – стоїчно порадила міс Вулф, розливаючи їм гарячий солодкий чай. – Вони порятувалися від усього цього, просто відбули трошки раніше, ніж ми.

На що містер Деркін сказав:

– Вони відійшли у світлистий світ.

А Урсула подумала: насправді «Вони відійшли до світлистого світу». Урсула була геть не певна, чи по смерті на них щось чекає, крім темної нескінченної пустки.

– Як про мене, то я сподіваюся, що помру не в гівні, – сказав прозаїчний містер Буллок.

Тоді вона думала, що ніколи не забуде той перший страшний інцидент, але його вже відтіснили інші спогади, і зараз вона про нього майже не згадувала.

*

– Усе погано, – діловито сказала міс Вулф. – Їм потрібен хтось мініатюрний.

– Мініатюрний? – перепитала Урсула.

– Худий, – терпляче пояснила міс Вулф.

– Щоб туди спуститися? – Урсула з жахом підняла погляд на вершину вулкану. Вона не була певна, чи стане їй сміливості спуститися в роззявлену пащу пекла.

– Та ні ж бо, не туди. Ходімо.

Вперіщила злива, Урсула ледве брела за міс Вулф, спотикаючись на поламаній, покрученій землі, засипаній найрозмаїтішими перешкодами. Від ліхтаря користі майже не було. Вона спіткнулася об колесо велосипеда – цікаво, хтось на ньому їхав, коли вибухнула бомба?

– От сюди, – сказала міс Вулф.

Черговий курган, не менший за попередній. Це вже інша вулиця – чи ще та сама? Урсула геть перестала орієнтуватися. Скільки тут таких

курганів? В уяві зринуло жаске видиво: цілий Лондон перетворився на один суцільний курган.

Цей курган – не вулкан, рятувальники розібрали горизонтальний хід збоку. Тут рятувальники були жвавіші, вони затято вгризалися в руїни з лопатами і кайлами.

– Тут є така шпарина, – міс Вулф міцно взяла Урсулу за руку, як уперту дитину, й повела вперед. Урсула ніякої шпарини не бачила. – Мені здається, цілком безпечно, треба тільки протиснутися.

– Там тунель?

– Ні, просто шпарина. З одного боку діра, нам здається, там хтось є. Діра неглибока, – додала підбадьорливо. – Але не тунель. Головою вперед.

Рятувальники перестали колупати руїни й нетерпляче втупилися в Урсулу.

Їй довелося зняти каску, щоб протиснутися у шпарину, незграбно витягнувши перед собою ліхтар. Попри запевняння міс Вулф, там навіть не тунель був, а величезна печера, ніби вона спелеологією займалася. Вона зітхнула з полегшею, коли за старий ремінь Г'ю вчепилися дві пари невидимих рук. Вона помахала ліхтарем, намагаючись розгледіти хоч щось.

– Агов! – погукала вона і посвітила ліхтарем униз.

Діру закривали покручені газові труби й дерев'яні балки, потрощені, як сірники. Вона вдивилася в отвір у цьому нагромадженні в надії розгледіти хоч щось у пітьмі за ним. З темряви виринуло бліде, примарне чоловіче обличчя – видиво, в'язень у темниці. Може, до лиця було прикріплене тіло, а може, й ні.

– Агов, – повторила вона, ніби чекала на відповідь, хоча вже бачила, що чоловікові знесло півголови.

– Є хтось? – із надією спитала міс Вулф, коли Урсула задом виборсалася зі шпарини.

– Один загиблий.

– Дістати легко?

– Ні.

*

Здавалося, куди ж уже гірше, але тут почався дощ і перетворив мокрий цегляний пил на в'язку кашу. За кілька годин роботи вони вимазалися з голови до п'ят. Краще про цю гидоту не думати.

Швидких вічно не вистачало, дорожній рух став через аварію на Кромвель-роуд, десь там же застрягли лікар і медсестра, які мали б уже бути тут, тож заняття міс Вулф із першої допомоги стали у пригоді. Урсула зафіксувала зламану руку, забинтувала поранену голову, заклеїла око й наклала тугу пов'язку на литку містера Сіммса – підвернув ногу на нерівному.

Знайшли двох непритомних, але живих (травма голови, перелом стегна, перелом ключиці, зламані ребра, судячи з усього, розтрощений таз), і кількох мертвих (тих хоч підписувати не треба, просто мертві). Урсула кілька разів перевірила, чи всіх описала правильно, чи не відправила, бува, мертвих до лікарні, а живих – у морг. Численних зацілілих вона відправляла до центру допомоги, а поранених, які могли ходити – до станції першої допомоги, де сиділа міс Вулф.

– Відловіть при нагоді Ентоні, – сказала та, побачивши Урсулу. – Хай підженуть сюди польову кухню.

Урсула послала Тоні на пошуки. Ентоні його називала тільки міс Вулф. Йому було тринадцять, раніше був бойскаутом, а тепер працював посильним у їхньому загоні – гасав на велосипеді серед руїн і битого скла. Урсула вирішила, що якби Тоні був її сином, то вона відіслала б його подалі від цих жахіть, а не штовхала у прірву. А йому, що й казати, усе дуже подобалося.

Поговоривши з Тоні, Урсула знову полізла у шпарину, бо комусь здалося, що звідти долинув якийсь звук – але блідий мертвий чоловік, як і раніше, мовчав.

– Іще раз привіт, – сказала вона.

Їй здалося, що це, можливо, містер Макколл із сусідньої вулиці. Може, зайшов до когось у гості. Не пощастило. Вона була стомлена як собака, ладна позаздрити мертвим, які пішли на вічний спочинок.

Коли вона знову вилізла зі шпарини, прибула польова кухня. Вона прополоскала рот чаєм і виплюнула цегляний пил.

– Та ви справжня леді, – розсміявся містер Палмер.

– Я вражена до глибини душі, – і собі засміялася Урсула. – Я думала, що плюю, як справжня леді.

Рятувальні роботи на кургані не припинялися, без видимого результату, але ніч добігала кінця, тож міс Вулф наказала їй вертатися на пост і відпочити. З кургану погукали, щоб їм передали мотузку – чи то спустити когось, чи то підняти, чи, може, і те, і те.

(– Кажуть, наче жінка, – сказав містер Деркін).

Вона була виснажена до краю, ледве ноги переставляла. По змозі оминаючи уламки, вона й десяти метрів не пройшла, коли хтось вхопив її за руку й сіпнув назад. Вона впала би, якби та сама особа її не підхопила.

– Вважайте, міс Тодд, – загарчало за спиною.

– Містер Буллок? – у замкнутому просторі непохитний містер Буллок її трохи тривожив, але, як не дивно, у цьому проклятущому місці він виглядав нестрашним. – Що там таке? Я геть стомлена.

Він посвітив ліхтарем перед ними.

– Бачите?

– Нічого не бачу.

– Точно, бо нічого там нема.

Вона придивилася уважніше. Перед нею зяяла вирва – величезна, бездонна прірва.

– Метрів сім-десять, – сказав містер Буллок. – І ви ледь туди не звалилися.

Він провів її до опорного пункту.

– Ви надто стомлені, щоб лишати вас саму.

Він усю дорогу тримав її за руку, вона відчувала сильні м’язи.

На посту вона повалилася на розкладушку й радше зомліла, ніж заснула. Прокинулася, коли пролунав відбій о шостій. Їй здавалося, що вона проспала кілька днів, а насправді – тільки три години.

Містер Палмер заварював чай. Вона могла уявити, як він порядкує вдома у капцях чи читає собі з люлькою газету. Абсурдно, що він зараз тут.

– Тримайте, – сказав він і подав їй чашку. – Ідіть-но, мила, додому, дощ вщух.

Ніби це дощ зіпсував їй ніч, а не Люфтваффе.

*

Замість попрямувати просто додому, вона знову повернулася до кургану, поглянути, як там просуваються рятувальні роботи. При світлі дня все виглядало інакше, обриси видавалися знайомими. Щось їй цей курган нагадував, тільки вона не могла згадати що.

Навколо тягнулися руїни, цілу вулицю зрівняло з землею, проте на вчорашньому її кургані й далі кипіла діяльність. А добрий був би сюжет для баталіста: «Копають курган» – гарна назва. Бея Шоукросс вивчилася на художницю, випустилася саме перед війною. Цікаво, їй хотілося зобразити війну – чи намагається стояти понад цим усим?

Урсула обережно піднялася на курган. Рятувальник подав їй руку, щоб допомогти піднятися. Нова зміна вже прийшла, але, судячи з усього, стара команда теж не покладала рук. Урсула все розуміла. Складно полишити місце пригоди, коли здається, що воно «твоє».

Навколо жерла вулкану раптом залунали захоплені вигуки: старанна нічна праця нарешті дала плоди. Зі шпарини витягли жінку, обв'язану мотузкою під пахвами (на цьому етапі старанності вже не треба). Її передали до підніжжя кургану з рук у руки.

Урсула бачила, що та аж чорна від бруду і то приходить до тями, то знову відключається. Поламана, але життя в ній ще жевріє, бодай ледь-ледь. Її повантажили в карету швидкої допомоги, що терпляче чекала внизу.

Урсула і собі спустилася. На землі на фургон моргу чекало загорнуте у саван тіло. Урсула привідкрила обличчя й побачила блідого чоловіка з минулої ночі. При світлі дня стало ясно, що це таки містер Макколл із десятого номера.

– Привіт, – сказала вона.

Майже старий друзяка. Міс Вулф сказала б їй підписати тіло, але тут Урсула зрозуміла, що згубила свій записник і писати нічим. Покопирсавшись у кишені, вона знайшла помаду. «Хіба ж хочеш – мусиш», – пролунав Сильвіїн голос.

Спершу думала була записати ім'я у містера Макколла на лобі, проте це виглядало принизливо (ще принизливіше, ніж смерть?), тож натомість задерла йому рукав, поплювала на хустинку і стерла з руки трохи грязюки, як маленькому. А тоді записала в нього на руці ім'я й адресу помадою. Криваво-червоною, як і належить за таких обставин.

– Що ж, бувайте. Мабуть, більше не побачимося.

*

Обійшовши підступну вирву, до якої ледь не звалилася вночі, Урсула натрапила на міс Вулф – та сиділа за порятованим із руїн столом, як у бюро, й пояснювала людям, що робити далі: куди звернутися по харчі і прихисток, де добути одяг і талони на продукти, і так далі. Міс Вулф трималася бадьоро, хоча лише Богу відомо, коли вона востаннє спала. Залізна жінка, це без сумнівів. Урсула дуже тепло ставилася до міс Вулф і поважала її чи не більше, ніж будь-кого зі своїх знайомих, крім, може, Г'ю.

Черга набігла з великого укриття – хтось допіру зараз зважився визирнути, глипаючи на світло денне, як нічне звіря, і виявив, що дому в нього вже нема. Укриття не там, де треба, не на тій вулиці, – подумала Урсула. Вона не одразу зорієнтувалася і зрозуміла, що всю ніч подумки неправильно називала вулицю.

– Вони жінку витягли, – сповістила вона міс Вулф.

– Живу?

– Більш-менш.

*

Коли вона нарешті дісталася до Філлімор-ґарденз, Міллі вже встала і вдяглася.

– Як минув день? Ще трохи чаю лишилося, – сказала вона, наповнила чашку й передала Урсулі.

– Та як завжди, – сказала Урсула. Чай був ледве теплий. Вона стенула плечима. – Доволі-таки жахливо. О, вже так пізно? Мені час на роботу.

*

Наступного дня Урсула з подивом виявила в себе на столі записи міс Вулф, зроблені акуратним медсестринським почерком. До неї потрапляли папки з цілого міста, ніколи не знати, чому їх занесло саме сюди. «05:00 Попередній звіт про інцидент. Донесення про обстановку.

Жертви: 55 у лікарні, 30 загиблих, 3 зниклих. Сім будинків повністю знищено, приблизно 120 без даху над головою. 2 загони Національної пожежної служби, 2 карети швидкої допомоги, 2 важких рятувальних загони, 2 легких рятувальних загони, один пес ще працює. Роботи тривають».

Пса Урсула не зауважила. Це був лише один із багатьох лондонських інцидентів тієї ночі – вона підхопила цілий стос і сказала:

– Міс Фоусетт, чи не могли б ви їх внести до реєстру?

Вона ледве дочекалася возика з чаєм і булочками.

*

Вони пообідали на терасі просто неба: картопляно-яєчний салат, редька, салат, помідори, навіть огірок.

– Мати все виростила своїми руками, – сказала Памела. Нічого смачнішого Урсула вже давно не їла. – А на десерт буде яблучна шарлотка.

За столом вони були самі. Сильвія пішла з'ясовувати, хто подзвонив у двері, а Г'ю рушив подивитися, чи справді в полі по той бік села впала бомба й не вибухнула, і ще не повернувся.

Хлопці також обідали *al fresco* – ласували печенею з буйволів і сакоташем (а в реальності бутербродами із солонини і крутими яйцями), витягнувшись на газоні. Вони поставили старий запліснявілий вігвам, який відкопали у сараї, і тепер гралися в ковбоїв та індіанців, чекаючи на польову кухню (чи Бріджит із тацею).

Памелині сини були ковбоями, а евакуйовані радо погодилися грати за апачів.

– Думаю, це їм пасує, – сказала Памела.

Вона зробила їм картонні головні убори, до яких прикріпила куряче пір'я. Ковбої вдовольнилися тим, що пов'язали на шию старі носовички Г'ю. Двоє лабрадорів розбушувалися від цих забав, а Джеральд, якому було тільки десять місяців, спав на ковдрі біля Памелиної Гайді – один не свідомий забави, а друга надто врівноважена для таких витівок.

– Він у них грає скво, – сказала Памела. – Бодай не галасують. Справжнє диво. Шестеро хлопців під одним дахом. Дякувати Богові,

що почалася школа. Хлопці ніколи не вщухають, їх весь час треба чимось займати. А ти проїздом?

– На жаль, так.

Вона пожертвувала безцінною вільною суботою, щоб побачитися з Пеммі і хлопцями. Памела була виснажена, а Сильвію війна підживила. Хто б міг подумати, що вона стане такою затятою прибічницею жіночої добровільної служби?

– Я здивована. Вона ж узагалі-то не любить інших жінок, – сказала Памела.

Сильвія розвела курей і підвищила виробництво яєць на військові потреби.

– Бідашки день і ніч несуться, – сказала Памела. – Можна подумати, що мати завідує заводом із виробництва амуніції.

Урсула не розуміла, як можна змусити курей працювати в кілька змін.

– Вона їх переконала, – розсміялася Памела. – Курячий генерал.

Урсула не стала розповідати, як вони прибули на виклик до розбомбленого будинку, де мешканці тримали курей у садку – кури майже всі вижили, тільки пір'я з них поздувало.

– Уже общипані, – безсердечно розсміявся містер Буллок.

Урсула бачила людей, із яких здерло одяг, і дерева, які стояли серед літа без листя, але про це теж не стала розповідати. Не стала розказувати, як пробиралася через стічні води з тріснутих труб, і про потопельників. Не стала згадувати навіть паскудне відчуття, коли кладеш руку людині на груди, а пальці зіслизають всередину грудної клітини. (На щастя, він уже був мертвий, і на тім спасибі).

А Гарольд розповідає Памелі, що бачив? Урсула питати не стала – навіщо псувати гарний день такими розмовами. Їй згадалися солдати, які повернулися з минулої війни і не сказали ні слова про побачене в окопах. Містер Сіммс, містер Палмер та, звісно, батько.

Сильвіїне виробництво яєць, здається, заклало підвалини сільського чорного ринку. Нікому в селі особливо нічого не бракувало.

– Тут у нас бартерна економіка, – сказала Памела. – Товарообмін ще той. Вона й зараз цим займається.

– Бодай ви тут у безпеці.

Насправді Урсула була в цьому геть не певна. Їй згадалася бомба, на яку пішов подивитися Г'ю. А на минулому тижні бомба впала на

луку при фермі, корів порозривало.

– Тут багато хто тихцем ласує яловичиною, – сказала Памела. – Включно з нами, радісно доповідаю.

Сильвія вирішила, що цей «страшний епізод» урівняв їх зі стражденними лондонцями. Повернувшись, вона закурила й не стала доїдати обід. Урсула доїла те, що лишилося на тарілці в матері, а Памела витрусила із Сильвіїної пачки цигарку й закурила і собі.

Бріджит почала збирати тарілки, але Урсула підхопилася:

– Ні, я все зроблю.

Памела із Сильвією лишилися за столом – мовчки курили й дивилися на оборону вігваму від нальоту евакуйованих. Урсула почувалася скривдженою. Сильвія з Памелою говорили так, ніби це їм тяжко, а це-бо вона працює цілий день, патрулює більшість ночей, бачить страшні речі. От учора, наприклад, вони намагалися вивільнити пораненого, а їм на голови крапала кров із тіла у спальні нагорі, до якої не могли дістатися, бо сходи по коліна завалило битим склом із даху.

– Я думаю вернутися до Ірландії, – сказала Бріджит за миттям посуду. – У цій країні я ніколи не почувалася вдома.

– Та і я – теж ні, – сказала Урсула.

*

Яблучна шарлотка виявилася просто печеними яблуками: Сильвія не стала витрачати дорогоцінні сухарі на пудинг, коли їх можна було згодувати курям із користю. У Лисячому закуті нічого не пропадало.

Недоїдки викидали курям («Вона думає завести свиню», – в розпачі розповідав Г’ю), кістки спершу варили на бульйон, а тоді здавали на переробку, як і бляшанки й баночки, не наповнені варенням, приправами, бобами чи томатами. Усі книжки в домі віднесли на пошту на макулатуру.

– Ми їх уже прочитали, – вирішила Сильвія, – то нащо тримаємо?

Повернувся Г’ю, і Бріджит, бурчачи, понесла йому тарілку.

– О, – люб’язно сказала йому Сильвія, – ти теж тут живеш? Чом би тобі до нас не приєднатися?

– Сильвіє, – сказав Г’ю різкіше, ніж зазвичай. – Ти інколи як маленька.

– Якщо й так, то це шлюб мене довів.

– А колись ти, пам’ятаю, казала, що шлюб – найвище призначення жінки, – нагадав Г’ю.

– Що, справді? Мабуть, це коли ти до мене ще залицявся.

Памела підняла брови і зиркнула на Урсулу. Цікаво, коли це батьки почали сваритися при людях? Урсула саме збиралася спитати батька про бомбу, коли Памела вирішила змінити тему і спитала її про Міллі.

– У неї все добре. Вона легка на вдачу, з нею легко жити. Хоча на Філлімор-ґарденз я її майже й не бачу. Вона вступила в Асоціацію вистав для військовослужбовців і робітників. Їхня трупа їздить заводами і робить постановки для робітників у обідню перерву.

– Бідахи, – розсміявся Г’ю.

– Що, Шекспіра ставлять? – із сумнівом спитала Сильвія.

– Вона зараз, здається, на все погоджується. Трохи співає, трохи грає в комедіях, розумієш?

Сильвія, здається, не розуміла.

– А в мене є кавалер, – бовкнула Урсула, чим заскочила зненацька не лише все товариство, а й себе саму. Це вона так хотіла розрядити обстановку. Не подумала.

*

Звали його Ральф. Живе у Голборні, познайомилися нещодавно, на курсах німецької. До війни працював архітектором – мабуть, після війни знову повернеться до архітектури. Якщо хоч хтось, звісно, виживе. (Чи можуть Лондон стерти з лиця землі, як Кнос чи Помпеї? Критяни і римляни перед лицем катастрофи теж, мабуть, казали – «Ми це витримаємо»). Ральф мав купу ідей щодо того, як звести на місці зруйнованих нетрів модерні вежі.

– Це буде місто для людей, – сказав він. – Воно зрине з попелу старого як фенікс, сучасне до шпику кісток.

– То він у тебе іконоборець? – уточнила Памела.

– У нього немає такої ностальгії, як у нас.

– А в нас є ностальгія?

– Так, – пояснила Урсула. – В основі ностальгії лежить те, чого ніколи не існувало. Ми уявляємо Аркадію в минулому, а Ральф – у майбутньому. Обидва образи, звісно, нереальні.

– Палаци у хмарах?

– Щось штибу того.

– Але тобі він подобається?

– Так.

– А ви вже... ну, ти розумієш.

– Та ну тебе, що це ти таке питаєш, – розсміялася Урсула.

(Сильвія знову вийшла до дверей, а Г'ю сидів, схрестивши ноги, на газоні – грав роль Великого Вождя Бика В Галопі).

– Це дуже важливе питання, – сказала Памела.

Як на те пішло, вони ще ні. Може, якби він був більш пристрасний... Їй згадався Крайтон.

– У нас часу немає на...

– Секс? – підказала Памела.

– Ну, я збиралася сказати на романтику, але так, на секс.

Сильвія вернулася й тепер намагалася розборонити ворожі фракції на газоні. Евакуйовані не корилися правилам честі і зв'язали Г'ю линвою для прання.

– Рятуй! – самими губами проказав він Урсулі, але сміявся як школяр. Приємно бачити його щасливим.

До війни її залицяння до Ральфа (чи, може, його до неї) набули б форми танців, кіно, затишних вечерь a deux, а тепер вони найчастіше зустрічалися над вирвами від бомб, як туристи над прадавніми руїнами. Вони з'ясували, що найкращі краєвиди відкриваються з горішнього ярусу одинадцятого автобуса.

Може, справа і не у війні, а у їхній вдачі. Врешті, іншим парочкам вдавалося дотримуватися ритуалів.

Вони «відвідали» Девінську галерею Британського музею, «Геммондс» біля Національної галереї, величезний кратер над Темзою, такий великий, що над ним навіть облаштували тимчасовий міст. Коли вони під'їхали, «Джон Льюїс» іще тлів – почорнілі манекени з вітрин розметало тротуаром, одяг зірвало.

– Тобі не здається, що ми – як вурдалаки? – спитав Ральф.

– Ні, ми – свідки.

Колись вони, мабуть, таки пересплять. Бо чому б і ні?

Бріджит принесла чай з пирогом, і Памела сказала:

– Піду розв’яжу татка.

*

– Випий, – Г’ю налив їй чарочку віскі з кришталевої карафки, яку тримав у бурчальні. – Я тут днями сиджу. Тільки тут – святий спокій. Собакам і евакуйованим вхід суворо заборонено. А я, знаєш, за тебе переживаю.

– Я за себе теж переживаю.

– Жертв багато?

– Жахливо. Але я думаю, що все ми робимо правильно. Думаю, ми на правильному боці.

– Праведна війна? Знаєш, у Коулів уся родина досі в Європі. Містер Коул розповідає страшні речі про те, що роблять із євреями. Тут ніхто не хоче про це знати. Хай там як, – він підняв чарку і спробував закінчити на життєствердній ноті, – до дна. За кінець.

*

Пішла вона вже затемно, Г’ю провів її алеєю до станції.

– Бензину нема, вибачай, – сказав він, і співчутливо додав: – Треба було тебе раніше спровадити.

У нього був яскравий ліхтар, але тут ніхто не волав, що світло треба вимкнути.

– Навряд чи на мій ліхтар прилетить гайнкель, – сказав він.

Урсула розповіла, що більшість рятувальників має майже забобонний жах перед ліхтарями, навіть у розпал нальоту, коли навколо все палає, а згори сиплються запалювальні снаряди. Ніби промінь від ліхтарика щось змінить.

– Був у мене в окопах один хлопчина, тільки сірником чиркнув – як уже по всьому: німецький снайпер розніс йому голову. А добрий був юнак, – про всяк випадок додав він, – Роджерсон звали, як наших тутешніх пекарів. Але не родич.

– Ти ніколи про це не розповідав.

– Тепер от розповідаю. Най це буде тобі урок, не висовуйся і не відсвічуй.

– Ти ж це не серйозно.

– Цілком серйозно. Ведмежатко, краще бути живим боягузом. І Тедді та Джиммі кажу те саме.

– Але ж несерйозно.

– Серйозно. От, прийшли, тьма така, що проскочиш повз станцію й не помітиш. Навряд чи потяг прийде вчасно, якщо взагалі прийде. Ти ба, а ось і Фред. Добрий вечір, Фреде.

– Містер Тодд, міс Тодд. Це останній потяг на сьогодні, – сказав Фред Сміт. Він уже давно не кочергар, а водій потяга.

– Та який же це потяг? – усміхнулася Урсула. Сам локомотив без вагонів.

Фред зиркнув уздовж платформи, де мали бути вагони, ніби забув про їхню відсутність.

– А, є таке. Коли я бачив вагони востаннє, вони звисали з мосту Ватерлоо. Довга історія, – додав він, ніби не хотів пояснювати.

Урсула не розуміла, чому локомотив без вагонів пригнали сюди, але Фред виглядав рішуче.

– То я сьогодні додому не дістануся?

– Ну, мені треба пригнати локомотив назад до міста, пара є, кочергар є, он стариган Віллі, тож якщо ви не проти постояти на підніжці, міс Тодд, то ми вас додому доправимо.

– Серйозно? – перепитала Урсула.

– Тут не так чисто, як на перині, але якщо ви згодні...

– Згодна!

Локомотив нетерпляче зашумів, тож вона поквапцем обійняла Г’ю і сказала:

– Незабаром побачимося.

А тоді вилізла на підніжку й зайняла місце біля сидіння кочергара.

– Ти там обережно, ведмежатко, – сказав Г’ю. Він підвищив голос, щоб перекричати сичання пари. – Ти мені пообіцяй.

– Обіцяю, – гукнула вона. – До зустрічі!

Вона обернулася і спробувала розгледіти батька на темній платформі, коли потяг від’їхав. Її раптом огорнуло почуття вини. Після вечері вона вирішила погратися з хлопцями у хованки, а треба було, як сказав Г’ю, вернутися засвітло. Тепер Г’ю доведеться самому

вертатися темною алеєю. (Раптом зринув давній-предавній спогад про бідолашну Ангелу). Г’ю швидко розчинився у димі й темряві.

– Це пригода, – сказала вона Фредові.

Їй і на думку не спало, що батька вона більше не побачить.

*

Поїздка і справді випала цікава, хоча й жаскувата. Локомотив ожив, загарчав у пітьмі, як великий і дужий металевий звір. Він трясся і підскакував, ніби хотів витрусити Урсулу зі свого нутра. Урсула ніколи доти не замислювалася, що відбувається в локомотиві. Наскільки вона це собі взагалі уявляла, перед очима поставала порівняно безхмарна сценка – водій зосереджено вдивляється в колії, кочергар жваво підкидає вугілля. Натомість навколо панувала невпинна метушнеча, кочергар і водій постійно радилися про нахил і тиск, вугілля то гарячково нагрібали, то раптом припиняли додавати, стояв дикий брязкіт, від грубки пашіло майже нестерпним жаром, а металеві пластини, які мали закрити світло, що сочилося від локомотива, не заважали тунельній сажі осідати на людях. І духота!

– У пеклі – і то не так душно, – погодився Фред.

З початком війни швидкість потягів обмежили, але вони, здається, усе одно котилися щонайменше вдвічі швидше, ніж коли вона їздила у вагоні («на перині» – треба запам’ятати для Тедді: він став пілотом, але не зрікся дитячої мрії водити паровоз).

*

На під’їздах до Лондона проступила заграва на сході і грім далеких гармат, проте з наближенням до сортувальної станції і депо запала майже неприродна тиша. Вони сповільнилися і стали – раптом настав благословенний спокій.

Фред допоміг їй спуститися.

– Прошу, мадам, ось і милий-милий дім. Ну, боюся, не зовсім, – у нього на обличчі раптом проступив сумнів. – Я вас провів би, тільки треба покласти двигун спатоньки. Ви ж дасте собі раду?

Вони, здається, були вдалині від цивілізації, навколо тільки колії, стрілки і темні тіні потягів.

– У Мерілебоні бомба, так що ми за Кінґс-Кросс, – пояснив Фред, ніби прочитавши її думки. – Не все так погано.

Він увімкнув найслабший ліхтар, який освітив заледве півметра перед ними.

– Треба вважати, ми тут – стратегічна ціль.

– Я справлюся, – сказала вона трохи жвавіше, ніж почувалася. – За мене не переймайтеся, спасибі вам. Добраніч, Фреде.

Вона рішуче рушила геть і одразу спіткнулася об рейки. Забивши коліна об гострий щебінь між колій, вона тихо зойкнула від болю.

– Стривайте, міс Тодд, – Фред поміг їй підвестися. – Ви самі не знайдете тут виходу в темряві. Ходімо, проведу вас до воріт.

Він узяв її під руку і рушив, скеровуючи у правильному напрямку, ніби вони прогулювалися в неділю уздовж Темзи. Їй згадалося, як їй замолоду подобався Фред. Мабуть, ці почуття можна відсвіжити.

Вони сягнули масивних дерев'яних воріт, і він відкрив їй хвірточку у них.

– Здається, я вже розумію, де ми, – сказала вона. Насправді вона поняття не мала, де знаходиться, але не хотіла клопотати Фреда. – Що ж, спасибі вам іще раз, може, побачимося, коли я поїду у Лисячий закут наступного разу.

– Це навряд чи. Я від завтра пожежник. На потяги вистачить таких стариганів, як Віллі.

– Вітаю, – сказала вона, хоча думала про те, яка небезпечна робота у пожежників.

*

Такої темної ночі вона й не пам'ятала. Вона йшла, витягнувши руку перед обличчям, і врешті наштовхнулася на жінку, яка й пояснила, де вони. Вони разом пройшли близько кілометра. За кілька хвилин по тому, як Урсула лишилася сама, вона почула кроки позаду і сказала: «Я тут», – щоб власник ніг на неї не наштовхнувся. Це був чоловік – розмита постать у темряві. Він провів її до Гайд-парку. До війни вона й не подумала б іти під руку з незнайомцем, тим паче

чоловіком, але зараз небезпека з небес видавалася значно серйознішою, ніж будь-які можливі наслідки цієї дивної близькості.

*

Коли вона нарешті добрела до Філлімор-ґарденз, то думала, що вже має світати, але насправді щойно перевалило за північ. Нарядна Міллі нещодавно повернулася з побачення.

– О Господи, – сказала вона, побачивши Урсулу. – Що сталося? Потрапила під вибух?

Урсула поглянула у дзеркало й побачила, що вона вся вкрита сажею і вугільним порохом.

– Страшидло.

– Ти виглядаєш як шахтар.

– Чи як водій паровоза, – сказала вона і в двох словах переказала пригоди того вечора.

– А, Фред Сміт, помічник різника? Він завжди був красунчик.

– Такий і лишився. А я привезла яйця з Лисячого закута.

Урсула вийняла із сумки картонну коробку, яку їй дала Сильвія. Яйця загорнули в сіно, але вони все одно побилися – чи то у деренчливому локомотиві, чи то від падіння у депо.

Наступного ранку вони зробили яєшню з порятованих решток. – Смакота, – сказала Міллі. – Тобі треба частіше вибиратися додому.

Жовтень 1940 року

А сьогодні в нас жвавенько, – сказала міс Вулф.

Це ще скромно сказано. Наліт був у розпалі, бомбардувальники гули згори, час від часу зблискуючи у променях прожекторів. Фугасні бомби з ревом спалахували, великі батареї зеніток гриміли, пирхали і тріщали – усе як завжди. Снаряди свистіли чи верещали, злітаючи на швидкості півтора кілометри на секунду, а тоді блимали і мерехтіли як зорі, перш ніж згаснути. Уламки сипалися вниз.

(Кілька днів тому двоюрідного брата містера Сіммса вбило шрапнеллю від зеніток у Гайд-парку.

– Прикро загинути від рук своїх же, – сказав містер Палмер. – У цьому навіть сенсу немає).

Над Голборном здіймалася червона заграва – це запалювальна бомба. У Голборні жив Ральф, хоча такої ночі він майже напевно чергує у Соборі святого Павла.

– Як картина, еге? – озвалася міс Вулф.

– Ага, Апокаліпсис, – сказала Урсула.

На тлі чорного неба вогні вигравали розмаїттям барв – багрянець, золото, помаранч, синь, хворобливий жовтець. Інколи до вогню потрапляли нові сполуки, тоді здіймалися зелені чи блакитні язики. Зі складів валив помаранчевий вогонь і густий чорний дим. – Змушує поглянути на світ по-новому, – протягнула міс Вулф.

І справді. Порівняно з розгулом величної і страшної стихії, їхні зусилля видавалися геть мізерними.

– А мене гордість бере за нас, – тихо сказав містер Сіммс. – За те, що ми й далі боремося. Самі-самісінькі.

– Долі наперекір, – зітхнула міс Вулф.

Перед ними відкривався вид на Темзу. Загороджувальні аеростати коливалися в повітрі, як сліпі кити не в тій стихії. Вони стояли на даху Шелл-Мекс-гаузу. Тепер там розмістили Міністерство постачання, де працював містер Сіммс – це він запросив Урсулу та міс Вулф «подивитися на краєвид згори».

– Вражає, правда? Наче й дикість – а заворожує, – сказав містер Сіммс, ніби вони були десь серед круч Озерного краю, а не на Стренді

під час рейду.

– Щодо «заворожує» я не певна, – сказала міс Вулф.

– Сюди сам Черчилль піднімався, – сказав містер Сіммс, – такі тут краєвиди. І був у захваті.

Пізніше, коли жінки лишилися на самоті, міс Вулф сказала:

– Знаєте-но, я думала, що наш містер Сіммс – чиновник низького рангу, така він скромна душа, але раз він лазив по дахах із самим Черчиллем, то має бути велике цабе.

(Один із пожежників, що чергував на даху, сказав «Добрий вечір, містере Сіммс» із такою повагою, яку мусили виказувати Морісові, хоча у випадку містера Сіммса не силуваною).

– Він не задирає носа, – сказала міс Вулф. – Мені таке в людях подобається.

А мені подобаються ті, хто задирає носа, – подумала Урсула.

*

– Ну й видовисько, – сказала міс Вулф.

– Скажіть, – із завзяттям підхопив містер Сіммс.

Урсула дивувалася, як вони можуть насолоджуватися «видовиськом», хоча болісно свідомі, що це означає на практиці.

– Ніби боги влаштували шумну вечірку, – сказав містер Сіммс.

– Я б на таку не прийняла запрошення, – сказала міс Вулф. Зачувши знайомий свист, вони пірнули за парапет, але бомби вибухнули на певній відстані – гуркіт чули, але не бачили, куди влучило. Урсулі в голові не вкладалося, що над ними ширяють німецькі бомбардувальники, якими керують, по суті, такі ж хлопці, як Тедді. Вони не погані, просто роблять те, що їм наказали. Зло у самій війні, не в людях. Хоча для Гітлера вона зробила б виняток.

– Звісно, – погодилася міс Вулф. – Я певна, що він безумний.

Тієї миті просто на дах міністерства, заскочивши їх зненацька, звалився пакунок запалювальних снарядів. Вони засюрчали й заіскрили, і до них кинулося двоє пожежників із насосом. Але міс Вулф підхопила відро піску і їх випередила.

(– А вона прудка як на її вік, – так містер Буллок оцінив її поведінку).

*

– А що, як це світова остання ніч? – проказав знайомий голос.

– О, ви зуміли до нас приєднатися, містер Деркін? – доброзичливо озвався містер Сіммс. – Чоловік на дверях вас не потурбував?

– Ні-ні, він знав, що мене запрошено, – сказав містер Деркін, ніби усвідомлюючи свою важливість.

– А на посту хоч хтось лишився? – пробурмотіла у простір міс Вулф.

Урсула раптом не стрималася і таки виправила містера Деркіна:

– «А що, як зараз світова остання ніч?» Слово «зараз» усе міняє, чи не так? Здається, що ви в гущі подій – так і є – а не просто собі розглядаєте теоретичне питання. Кінець – ось він, тут, ніяких більше ігр.

– Господи, стільки мороки – через одним-одне слово, – ображено пирхнув містер Деркін. – Хоча, очевидно, я приймаю ваше виправлення.

Урсулі здавалося, що одне слово може багато що змінити. Донн був із тих поетів, які скрупульозно добирали кожне слово. Свого часу він був настоятелем собору Святого Павла, його безславно поклали спочивати десь у надрах будівлі. У смерті він перетривав Велику лондонську пожежу. А цю, цікаво, перетриває? Веллінґтонова труна виявилася надто масивною, щоб зрушити її з місця, тож її просто заклали цеглою. Ральф улаштував їй екскурсію – він чергував у соборі ночами і знав про нього все. Хай би що собі думала Памела, він не іконоборець.

Коли вони вийшли на яскраве пообіднє сонце, він запропонував:

– Може, знайдемо десь чаю?

На що Урсула сказала:

– Ні, ходімо краще до тебе у Голборн і переспимо.

Так вони і зробили, й вона почувалася паршиво, бо доки Ральф люб’язно припасовував своє тіло до її, ніяк не могла позбутися думок про Крайтона. Потім Ральф сконфузився, ніби не знав, що з нею робити далі. Вона сказала:

– Я точнісінько та сама особа, якою була до того, як ми це зробили.

На що він:

– А я, мабуть, ні.

Вона подумала: Господи, та він ще незайманий, але він розсміявся і сказав – ні, ні, річ не в тім, досвід у нього є, він просто такий у неї закоханий, «а тепер почуваюся, не знаю... піднесено».

– Піднесено? – перепитала Міллі. – Сентиментальні нісенітниці. Він виставив тебе на п’єдестал, і най поможе йому Бог, коли він побачить, що ноги у тебе з глини.

– Спасибі.

– Це змішана метафора – чи справді цікавий образ?

Міллі, звісно, завжди...

– Міс Тодд?

– Вибачте, замріялася.

– Треба повертатися до нашого сектора, – сказала міс Вулф. – Дивно, але тут почуваєшся в безпеці.

– Я певна, що це не так, – сказала Урсула.

І як у воду дивилася: за кілька днів Шелл-Мекс-гауз зазнав серйозних ушкоджень.

*

Вона чергувала з міс Вулф у її квартирі. Сиділа перед великим вікном у кутку, пила чай, їла печиво.

Якби не грім зеніток, могло би здатися, що це просто двоє жінок зустрілися поговорити. Урсула дізналася, що міс Вулф звати Доркас (ім’я їй не подобалося), а її наречений (Ричард) загинув на Великій війні.

– Я досі називаю ту війну Великою, – пояснила вона, – але ж ця більша. Бодай цього разу, сподіваюся, справедливість на нашому боці.

Міс Вулф вірила у війну, але після початку бомбардувань її віра в Бога «похитнулася».

– Усе одно мусимо триматися за добро і справедливість, хоча все виглядає геть безглуздим. Починаєш сумніватися в божественному плані і всьому цьому.

– Це якісь суцільні випадковості, а не план, – погодилася Урсула.

– І німців шкода, думаю, серед них більшість теж проти війни – хоча, звісно, при таких, як містер Буллок, цього краще не казати. Але

якби це ми програли Велику війну й лишилися з величезними боргами, коли світова економіка посипалася, то, може, і ми були б такою самою пороховою бочкою. Мослі чи ще якась погань із цього скористалися б. Налити вам ще чаю, люба?

– Я згодна, але ж тепер вони намагаються нас убити.

Ніби на підтвердження цього факту, свист і виск повідомив про наближення бомби. Вони швидко попадали за диван. Навряд чи меблі їх захистять, та все ж, якісь дві ночі тому вони витягли з-під перевернутої кушетки майже неушкоджену жінку в майже повністю зруйнованому домі.

Від вибуху стафордширські креманки в серванті затремтіли, але вони зійшлися на тому, що бомба впала поза їхнім сектором. Вони вже навчилися відчувати такі речі.

Вони були геть пригнічені – містер Палмер, управитель банку, загинув, коли на місці інциденту в їхньому секторі здетонувала бомба сповільненої дії. Його відкинуло вбік, вони знайшли його під металевим каркасом ліжка. Окуляри десь згубив, але виглядав відносно неушкодженим.

– Перевірте, чи є пульс, – сказала міс Вулф, Урсула ще здивувалася, адже медсестра знайшла б його швидше, але потім зрозуміла, що та дуже засмучена. Міс Вулф чуло погладила йому лоб. – Коли мова про знайомих, то все інакше. Цікаво, де його окуляри? Без них він виглядає якось неправильно.

Урсула пульсу не знайшла.

– Перенесемо його?

Вона взяла його за плечі, а міс Вулф – за ноги, й тоді тіло містера Палмера розпалося навпіл, як хлопавка.

*

– Я можу долити в чайник іще теплої води, – запропонувала міс Вулф.

Щоб розрадити її, Урсула розповідала історії з дитинства Джиммі та Тедді. Про Моріса не згадувала. Міс Вулф дуже любила дітей, у цьому житті жалкувала тільки про те, що своїх не завела.

– Якби Ричард вижив, то, може... проте не можна задивлятися на минуле, треба дивитися у майбутнє. Що минуло, того не вернуть. Що там казав Геракліт? Не можна двічі увійти в ту саму річку?

– Більш-менш так. Якщо точніше: «Можна увійти в ту саму річку, але вода завжди буде нова».

– Ви така розумна жінка, – сказала міс Вулф. – Не згайте свого життя. Якщо, звісно, зацілієте.

Кілька тижнів тому Урсула бачилася із Джиммі. Його на два дні відпустили до Лондона, тож він заночував на дивані у їхній квартирі у Кенсинґтоні.

– Твій молодший брат виріс таким красунчиком, – сказала Міллі, але Міллі взагалі всіх чоловіків вважала красунчиками.

Вона запропонувала погуляти, і Джиммі радо погодився. Сказав, що задовго простирчав на базі: «Засидівся». Джиммі завжди вмів розважатися. Та ніч ледве не скінчилася, так і не почавшись, бо на Стренді знайшли бомбу, і вони сховалися у готелі на Чарінґ-Кросс.

– Що таке? – спитала Міллі в Урсули, коли вони всілися.

– А що?

– У тебе дивний вираз на обличчі, ніби ти намагаєшся щось згадати.

– Чи забути, – докинув Джиммі.

– Ні про що не думаю, – сказала Урсула.

Це все дурниці, просто щось зблиснуло й муляло у пам’яті. Починалося завжди з дурниць: риба на полиці, кімната із зеленим лінолеумом, старомодний обруч. Минущі миті, ухопитися немає за що.

Урсула пішла у дамську кімнату, де зустріла дівчину, яка гучно й негарно ридала. Вона була яскраво нафарбована, туш потекла. Урсула помітила її ще раніше – та пила зі старшим чоловіком, «доволі слизьким», як заявила Міллі. Зблизька дівчина виглядала геть юною. Урсула допомогла їй поправити макіяж і витерти сльози, але ні про що питати не стала.

– Це все Нікі, – сама пояснила дівчина. – Свинота він. А от ваш кавалер наче милий, не хочете повеселитися вчотирьох? Я можу провести нас у Ріц, у бар Ріволі, я знаю портьє.

– Ну, – із сумнівом протягнула Урсула, – він мені не кавалер, а брат, і я не думаю...

Дівчина різко тицьнула їй під ребра і розсміялася.

– Та я жартую. Ви, дівчата, його з ока не спускаєте, еге ж?

Вона запропонувала Урсулі цигарку, але та відмовилася. Портсигар у дівчини був золотий, на вигляд дорогий.

– Це подарунок, – пояснила вона, перехопивши Урсулин погляд, різко закрила й запропонувала поглянути.

На кришці було вигравіювано бойове судно і слово «Ютландія». Якби його відкрити, то всередині кришки побачила б ініціали «А» і «К» – «Александр» і «Крайтон». Урсула інстинктивно потяглася до нього, але дівчина відсмикнула руку і сказала:

– Ну, мені час іти. Усе добре. А ви хороша людина, – додала вона, ніби хтось поставив під сумнів Урсулину вдачу. І простягла їй руку: – А мене Рене звати, ну, на випадок, якщо ми ще зустрінемося, хоча ми навряд чи вертимося, як то кажуть, в одних *endroits*.

Її французька вимова була бездоганна – Урсула ще здивувалася. Вона потисла простягнуту руку – тверду і теплу, ніби в дівчини була температура, – і сказала:

– Рада познайомитися, а я – Урсула.

Дівчина – Рене – востаннє схвально оглянула себе у дзеркалі і побігла, кинувши на прощання:

– Тоді au revoir.

Коли Урсула повернулася до салону, Рене на неї й не поглянула.

– Яка дивна дівчина, – сказала вона Міллі.

– Стріляє мені бісиків весь вечір, – сказав Джиммі.

– Ну, це вона не за пропискою, любчику, правда ж? – сказала Міллі, театрально змахнувши віями.

– Адресою, – виправила Урсула. – Не за адресою.

*

Так вони й водили козу втрьох дивними закладами, які Джиммі, схоже, добре знав. Навіть Міллі, завсідниця нічних клубів, визнала, що частину цих місць уперше бачить.

– Господи, – сказала Міллі, коли вони вийшли із клубу на Оранж-стрит, щоб, спотикаючись, поплентатися додому, – я такого ще не бачила.

– Дивне *endroit,* – засміялася Урсула. Вона була напідпитку. Слово настільки асоціювалося їй із Іззі, що дивно було почути його з вуст тієї Рене.

– Пообіцяй, що виживеш, – сказала вона Джиммі, коли вони наосліп побрели додому.

– Зроблю все, що в моїх силах.

Жовтень 1940 року

Людина, що від жінки народжена, короткоденна та повна печалями: вона виходить, як квітка, й зів'яне, і втікає, мов тінь, і не зостається.

Накрапав дощ. Урсула піймала себе на тому, що хоче витягнути з кишені носовичок і протерти мокру труну. По той бік могили Памела і Бріджит підтримували як стовпи Сильвію: горе підкосило її так, що вона ледве трималася на ногах. В Урсули серце краялося від кожного схлипу, що зривався з материних вуст. В останні місяці Сильвія була без потреби недобра до Г'ю, і нинішнє горе виглядало як спектакль.

– Ти до неї несправедлива, – сказала Памела. – Ніколи не знати, що відбувається у шлюбі, кожна пара живе по-своєму.

Джиммі відправили до Північної Америки на минулому тижні, тож відпустки йому не дали, а ось Тедді в останню мить таки прибув. Він повернувся з Канади із «крильцями» («Як янгол», – сказала Бріджит), форма йому пасувала. Тепер його розквартирували у Лінкольнширі. На похороні вони з Ненсі трималися за руки. Ненсі майже не говорила про свою роботу («папірці перекладаю») – Урсулі здалося, що вона впізнає акт про нерозголошення державних таємниць у дії.

Церква була напхом напхана, попрощатися із Г'ю прийшло все село, але було у похороні щось дивне, ніби почесний гість не зміг з'явитися. У якомусь сенсі, так і було. Г'ю не хотів би, щоб його похорон перетворили на такий спектакль. Колись він сказав їй:

– А мене можете просто винести на сміття, мені байдуже.

Служба була як належить, сповнена спогадів і загальників і щедро приправлена англіканською доктриною, хоча Урсулу здивувало, як добре вікарій знайомий із Г'ю. Майор Шоукросс зачитав уривок із Блаженств, доволі, як на те, зворушливо, а Ненсі – «один із улюблених віршів містера Тодда», чим здивувала жіноцтво з його родини, яке й не підозрювало, що Г'ю взагалі схильний до поезії. У Ненсі був приємний голос (власне, приємніший, ніж у Міллі, схильної до театральних перебільшень).

– Роберт Луїс Стівенсон, – сказала Ненсі. – Напевно, цілком пасує до наших часів, сповнених випробувань:

Буря била, рвало горе, праця гнула, нищив гріх, –
Всі натомлені, приходьте; дам я прихисток для всіх.
Серце зболене, не рвися; око, сліз гірких не лий!
Голос прозвучав покути; ранок настає новий.

«Промайнули труд і битви, гріх та горе, рани й смерть;
В тихій батьковій оселі втіха сповнить вас ущерть.
Там нема тяжкої праці, кволих рук, гірких планів.
Вже прийшов по вас спаситель, час визволу вже наспів»[13].

(– Це все, звісно, маячня, – прошепотіла Памела, – але маячня на диво підбадьорлива).

*

Над могилою Іззі прошепотіла:

– Я все чекаю, що ось-ось станеться щось страшне. А потім розумію, що воно вже сталося.

Іззі повернулася з Каліфорнії за кілька днів до смерті Г’ю. Вона сміливо здолала відстань від Нью-Йорка до Лісабона на доволі важкому перельоті «Пан Ам», а звідти до Бристоля – з «Брітіш Оверсіс Ервейс Корпорейшн».

– З вікна бачила два німецьких бойових літаки, – сказала вона. – Присягаюся, я думала, що вони на нас нападуть.

Вона всім розповідала, що вирішила: не пристало англійці пересидіти війну серед помаранчевих гаїв. Не для неї доля пожирачів лотосу (Урсула сказала би, що саме для неї). Вона сподівалася, що їй, як і її чоловікові – славетному драматургу, замовлятимуть сценарії для кіноіндустрії, але отримала тільки одну пропозицію для якоїсь «дурної» костюмованої драми, а та померла, так і не зійшовши зі

сторінок. В Урсули склалося враження, що сценарій Іззі зарубали («він просто надто дотепний для них»). Вона й далі писала про Авґуста – «Авґуст іде на війну», «Авґуст збирає металобрухт» тощо. Погіршувало ситуацію ще й те, що, як розповідала Іззі, славетного драматурга обступили голівудські старлетки, а він був такий поверховий, що ними захоплювався.

– А як по правді, нам просто стало нудно разом, – визнала вона. – Так врешті буває в усіх пар, це неминуче.

Це Іззі знайшла Г'ю.

– Він лежав у шезлонгу на газоні.

Їхні старі плетені меблі вже давно погнили, їх замінили значно практичнішими відповідниками. Г'ю обурювався появі складаних меблів із дерева й парусини. Він і в труну радо ліг би у плетеному шезлонгу. Отакі дурниці спадали Урсулі на думку. Краще вже думати про таке, ніж про те, що Г'ю помер.

– Я думала, він спить, – казала Сильвія. – Тож його не будила. А лікар сказав, що це серцевий напад.

– У нього було спокійне обличчя, – сказала Іззі Урсулі. – Ніби він був не проти піти.

Урсулі здавалося, що він дуже навіть проти, але це їх не втішило б.

З матір'ю вона майже не розмовляла. Сильвія, здавалося, весь час стояла на порозі, готова піти.

– Усе валиться з рук, – казала вона.

На ній був старий кардиган Г'ю.

– Холодно, мені так холодно, – примовляла вона, як від шоку.

Міс Вулф дала би собі раду із Сильвією. Може, налила б їй гарячого солодкого чаю, може, сказала б ласкаве слово, яке ані Урсула, ані Іззі були не ладні запропонувати. Може, вони і мстиві, але кожна дає собі раду із власним горем, як може.

– Я з нею поки побуду, – сказала Іззі. Урсула потай подумала, що це жахлива ідея. Може, Іззі просто не хоче лізти під бомби.

– Тоді дістаньте собі талони на харчі, – сказала Бріджит. – А то ваші обіди нас у банкрутство заженуть.

Смерть Г'ю дуже позначилася на Бріджит. Урсула якось застала її у сльозах і сказала: «Співчуваю від щирого серця», – ніби це була

трагедія Бріджит, а не її власна. Бріджит жваво витерла сльози фартухом і сказала:

– Треба заварити чай.

Урсула лишилася тільки на два дні і більшість часу провела, допомагаючи Бріджит перебрати речі Г'ю.

(– Я не можу, – сказала Сильвія, – просто не можу.

– І я не можу, – сказала Іззі.

– Значить, лишаємося тільки ми з вами, – сказала Бріджит Урсулі).

Одяг Г'ю був реальний до болю, аж не вірилося, що чоловіка, який його носив, уже немає. Урсула вийняла з шафи костюм і притисла до свого тіла. Якби Бріджит не забрала в неї костюм і не сказала: «Це добрий одяг, хтось за нього буде вдячний», – то вона, може, заповзла б у шафу й там і лишилася б. На щастя, потамувала свої почуття. Відвага перед лицем трагедії – це, як-не-як, чеснота. Батько це схвалив би.

Вони загорнули одяг Г'ю в коричневий папір, перев'язали мотузками й віддали молочникові, щоб той своїм возиком відвіз Жіночій добровольчій службі.

Горе зробило Іззі вразливою. Вона тягалася домом за Урсулою, намагаючись оживити спогади про Г'ю. Вони, мабуть, усі робили те саме, адже неможливо прийняти, що він пішов назавжди. Його місце почав займати примарний образ, перед у творенні якого вела Іззі.

– Я не пам'ятаю, які були його останні слова до мене, – сказала Іззі. – Чи, як на те пішло, мої до нього.

– Яка різниця? – втомлено спитала Урсула.

Врешті, чиє горе глибше – доньки чи сестри? А тоді вона згадала про Тедді.

Урсула спробувала згадати, які були її останні слова до батька. Дійшла висновку, що легковажне «До зустрічі» – як остання насмішка.

– Ми ж ніколи не знаємо, що бачимося востаннє, – сказала вона Іззі, але це звучало як банальність навіть для її власних вух.

Вона надивилася стільки горя, що зачерствіла. Як не рахувати тієї миті, коли вона взяла костюм (смішно, запам'яталося це як «мить із комодом»), вона відклала смерть Г'ю у шухляду, щоб вийняти і гаразд обдумати згодом. Може, коли всі інші виговоряться.

– Річ у тім... – почала Іззі.

– Я тебе прошу, у мене жахливо болить голова, – перебила Урсула.

*

Урсула саме збирала яйця, коли до курника прокралася Іззі. Кури тривожно заквохтали, схоже, скучили за увагою Сильвії, їхньої Матері-Квочки.

– Річ у тім, – не вгавала Іззі, – що я мушу тобі дещо розповісти.

– Так? – сказала Урсула, піднімаючись від особливо сердитої курки.

– У мене була дитина.

– Що?

– Я мати, – сказала Іззі, нездатна стриматися від драматичних заяв.

– Ти народила в Каліфорнії?

– Ні, що ти, – розсміялася Іззі. – Сто років тому. Я й сама була ще дитина. Шістнадцять мені було. Я народила його в Німеччині, мене послали за кордон ославленою, можеш собі уявити. Хлопчик народився.

– У Німеччині? Його віддали на усиновлення?

– Так. Ми віддали його в добрі руки, Г'ю все полагодив, тож, я певна, він знайшов дуже добру родину. Аж он як воно все обернулося. Бідаха Г'ю стояв за мене горою, а мати мені навіть води не подала б. Але в тім і річ, це він знав, як їх звати, де вони живуть, і так далі.

Кури не змовкали, тож Урсула сказала:

– Давай вийдемо надвір.

Іззі взяла Урсулу під руку й рушила газоном.

– І я завжди думала, що колись поговорю із Г'ю, розпитаю, що він зробив із дитиною, і, може, спробую його знайти. Мого сина, – додала вона, вперше приміряючи це слово. Щоками покотилися сльози. Цього разу почуття, здається, були цілком щирі. – А тепер Г'ю пішов, і я не зможу знайти дитину. Ну, тільки він уже не дитина, він твій ровесник.

– Мій ровесник? – Урсула не могла перетравити цю думку.

– Ага, тільки він ворог. Може, він там, у небі, – вони обидві автоматично підвели погляд на блакитне осіннє небо, у якому не було ані ворогів, ані друзів. – Може, у піхоті. Може, загинув – чи загине, перш ніж закінчиться ця паршива війна, – тепер Іззі ридала не стримуючись. – Може, його взагалі євреї виховували. Г'ю – не

антисеміт, навпаки, він завжди так приятелював із тими... як їх там, вашими сусідами?

– Коули.

– Ти ж знаєш, що роблять з євреями в Німеччині?

– Господи, – сказала Сильвія, зринаючи перед ними, як зла фея. – Чого це ти тут шумиш?

– Вертайся зі мною в Лондон, – сказала Урсула Іззі.

З бомбами Люфтваффе, бодай, легше дати собі раду, ніж із Сильвією.

Листопад 1940 року

Міс Вулф вирішила потішити їх маленьким фортеп'янним виступом:

– Зіграю Бетховена. Я, звісно, не Майра Гесс, але подумала, що буде мило.

Вона була права – і в тому, і в тому. Містер Армітадж, оперний співак, спитав, чи може міс Вулф акомпанувати, якщо він заспіває «Non più andrai» з «Весілля Фігаро». Міс Вулф того вечора була в доброму гуморі, тож сказала, що бодай спробує. Вийшло жвавенько («А він несподівано мужній», – винесла вердикт міс Вулф), ніхто не став заперечувати, коли містер Буллок (що нікого не здивувало) і містер Сіммс (а це стало несподіванкою) завели солонішу версію пісні.

– А я цю версію знаю! – вигукнула Стелла, мелодію вона і справді знала, але не слова, тож просто жваво мугикала «Дум-ді-дум, дум-ді-дум, дум-ді-дум», і так далі.

До їхнього загону нещодавно долучилося двоє новобранців. Перший, містер Емслі, був бакалійником – він починав у іншому загоні, а тоді його дім і крамничку розбомбило, і він перебрався в інший сектор. Він, як і містер Сіммс і його покійний попередник містер Палмер, пройшов попередню війну. А в іншого новоприбульця екзотичніша історія. Стелла була із «танцюристок» містера Буллока й (охоче) визнавала, що вона «артистка стриптизу». На що оперний співак містер Армітадж відказав:

– Усі ми тут артисти, люба.

– От збоченець, – пробурмотів містер Буллок, – його б у армію, мізки швидко стали б на місце.

– Це навряд чи, – сказала міс Вулф.

(Так постало питання, чого це сильний і мужній містер Буллок сам не на фронті).

– Отже, – підсумував містер Буллок, – у нас тут жид, голубий і лярва, як у непристойному анекдоті.

– І довела нас до цього саме нетерпимість, містере Буллок, – м'яко покартала його міс Вулф.

Відколи загинув містер Палмер, усі були на нервах, навіть міс Вулф. Урсула вирішила, що сварки краще відкласти до мирного часу. І річ, звісно, не лише у загибелі містера Палмера, а й у недосипі та постійних нічних нальотах. Скільки це ще триватиме? Не вічно ж?

– А Бог його знає, – тихо сказала їй міс Вулф, заварюючи чай. – Що мене стомлює, так це бруд, ніби ми ніколи вже не будемо чисті, ніби наш бідолашний старий Лондон уже ніколи не буде чистий. Усе таке облуплене.

Отже, імпровізований концертик, коли всі були в доброму гуморі чи бодай у кращому гуморі, ніж зазвичай, приніс полегшу.

Проспівавши партію Фігаро, містер Армітадж виконав «O mio babbino caro» – без акомпанементу, зате із завзяттям («У нього такий широкий репертуар, – сказала міс Вулф, – я завжди думала, що це жіноча арія») – усі гаряче зааплодували. А тоді гер Ціммерман, їхній біженець, сказав, що для нього було б честю зіграти для них.

– Серденько, а ти тоді роздягнешся? – спитав містер Буллок у Стелли.

– Якщо хочеш, – відповіла та і змовницькі підморгнула Урсулі.

(– Оце вже пощастило: застрягнути тут із норовливими дівками, – раз у раз скаржився містер Буллок).

Міс Вулф занепокоїлася:

– А ваша скрипка тут? Це точно безпечно?

Раніше він не приносив інструмент на пост. Скрипка була цінна – не лише з фінансової точки зору: міс Вулф пояснювала їм, що ціла родина гера Ціммермана лишилася в Німеччині, тож скрипка – єдине, що йому зостається від старого життя. Вона якось мала зі скрипалем «тяжку» опівнічну «балачку» про становище в Німеччині.

– Там страшні речі коються, ви ж розумієте.

– Розумію, – підтвердила Урсула.

– Справді? – це розпалило в міс Вулф інтерес. – У вас там є друзі?

– Ні, ніяких друзів, але інколи і так все ясно, знаєте, як воно буває.

Гер Ціммерман витягнув скрипку.

– Я, звісно, не соліст, але... – а тоді, мовби вибачаючись, оголосив: – Бах. Соната у соль-мінор.

– А дивно, – прошепотіла міс Вулф Урсулі на вухо, – скільки ми слухаємо німецької музики. Бо велика краса вища за все. Може, після

війни вона все і зцілить. Як Дев'ята симфонія – «Alle Menschen werden Brüder».

Урсула не відповіла, бо гер Ціммерман саме підняв смичок – і запала глибока тиша, ніби вони були не на занедбаному опорному пункті, а в концертній залі. Почасти заніміли від краси («божественно», – сказала потім міс Вулф; «дуже гарно», – сказала Стелла), почасти, можливо, – з поваги до статусу біженця, проте було в цій музиці щось таке, що змушувало поринути у свої думки. Урсула ніяк не могла позбутися думки про смерть Г'ю, чи то пак, радше про відсутність, ніж смерть. Від його смерті минуло тільки два тижні, і вона досі не усвідомила, що вони більше ніколи не побачаться. Вона відклала ці думки на майбутнє, аж раптом майбутнє настало. Вона зітхнула з полегшею, коли зрозуміла, що не ридатиме – ото сором був би – але натомість поринула у жахливу меланхолію. Ніби відчувши її сум'яття, міс Вулф міцно стисла їй руку. Урсула розуміла, що її також переповнюють почуття.

Коли музика стихла, настала глибока і чиста тиша, ніби світ зачаїв подих, проте замість похвали та оплесків мовчанку урвало попередження – «бомбардувальники за двадцять хвилин». Не вкладалося в голові, що ці попередження надходять з її ж бункера бойового командування, і розсилають їх дівчата-телеграфістки.

– Що ж, ходімо, – містер Сіммс встав і тяжко зітхнув. – Час рушати.

Коли вони вибралися, попередження лунали частіше. У них лишалося у кращому разі дванадцять хвилин на те, щоб позаганяти всіх в укриття. Над ними вили сирени.

Урсула завжди уникала публічних укриттів – їй було моторошно від клаустрофобної тисняви тіл. Вони якось прибули на особливо паршивий інцидент, коли парашутна міна влучила просто в укриття у їхньому секторі. Тоді Урсула й постановила, що краще померти просто неба, ніж у норі, як загнана лисиця.

*

Вечір був прегарний. Чорну завісу ночі розітнув серпик місяця із почтом зірок. Їй згадалася похвала Джульєтті з вуст Ромео – «На щоках

ночі – діамант ясний / У вусі мавра»[14]. Меланхолія навіювала Урсулі поетичний настрій – можна навіть сказати, що надміру поетичний (вона заперечувати не стала б). Містера Деркіна, який перекручував цитати, з ними вже не було. У нього стався серцевий напад просто під час нальоту. Він, «слава Богу», одужував, сповістила міс Вулф. Вона знайшла час навідати його в лікарні – Урсулі стало соромно, що вона не спромоглася. Г'ю помер, а містер Деркін – ні, тож співчуття на нього не вистачало. Містер Сіммс замінив містера Деркіна на посту правої руки міс Вулф.

Здійнялася какофонія війни. Загриміли зенітки, загарчали над головами бомбардувальники – від їхнього монотонного, але рваного ритму було млосно. Від пострілів, прожекторів, які тицяли пальцями в небо, і глухого передчуття біди думки про поезію розвіялися.

Коли вони дісталися до місця інциденту, усі вже були у зборі – і газівники, і водогін, і сапери, і важкі аварійно-рятувальні роботи, і легкі аварійно-рятувальні роботи, і люди з носилками, і фургон для мертвих (удень він розвозив хліб). На проїжджій частині звивалися шланги – працювали пожежники, один будинок загорівся і плював іскрами та вуглинами. Урсулі здалося, що вогонь на мить вихопив із темряви Фреда Сміта, але потім вона дійшла висновку, що їй ввижається.

Рятувальники, як завжди, прикривали ліхтарі і світильники, хоча за спиною жаріла пожежа. І при цьому всі до одного смалили папіроски, хоча газівники ще не розчистили дільниці, не кажучи вже про те, що присутність саперів натякала: ось-ось може рвонути ще одна бомба. Усі просто робили, що мусили (хіба ж хочеш – мусиш), зухвало кидаючи виклик близькій біді. Чи, може, дехто просто до всього збайдужів (Урсула останнім часом вагалася, чи не зарахувати й себе до цієї групи).

У неї було неприємне відчуття чи, може, передчуття, що сьогодні вони так легко не збудуться.

– Це все Бах, – заспокоїла її міс Вулф, – він ятрить душі.

Виявилося, ця вулиця лежала на межі між двома секторами, тож відповідальний за інцидент офіцер мав розібратися з двома командами рятувальників, які претендували на місце. Міс Вулф до сварки не приєдналася – сектор узагалі не їхній, але раз справа така серйозна, то треба й собі братися до роботи, хай би що їм казали.

– То ми бунтарі, – схвально проказав містер Буллок.

– Та де там, – сказала міс Вулф.

Та половина вулиці, яка не палала, була сильно ушкоджена, у легені одразу вдарив кислотний, пекучий запах битої цегли та кордиту. Урсула спробувала згадати луки за гаєм у Лисячому закуті. Льон і сокирки, жовтець, маки, гвоздики й королиці. Вона згадала запах свіжоскошеної трави і свіжий літній дощ. Така в неї була нова диверсійна стратегія, щоб заглушити прикрі запахи вибуху.

(– І як, помагає? – поцікавився містер Емслі.

– Не дуже, – визнала Урсула).

– А я раніше пригадувала материні парфуми, – докинула міс Вулф. – «Епріл Вайолетс». На жаль, тепер щоразу, як згадую маму, думаю про бомби.

Урсула запропонувала містерові Емслі м’ятний льодяник:

– Це трохи помагає.

Що ближче вони підступали до місця інциденту, то гірше ставало (як засвідчував Урсулин досвід, зворотнього не бувало).

Перше ж, що вони побачили – це макабричний натюрморт із покришених тіл. Від декого полишалися самі тулуби без кінцівок, як манекени у кравця, а одяг зірвало вибухом. Урсулі згадалися манекени, яких бачила із Ральфом на Оксфорд-стрит, коли розбомбили «Джон Льюїс». Не знайшовши живих, чоловік із ношами почав збирати кінцівки, які стирчали з руїн. Виглядало так, наче він збирається пізніше поскладати мертвих докупи. Цікаво, таким ще займаються? – подумала Урсула. По моргах хтось намагається зібрати тіла докупи, як складанку? Когось, звісно, уже не збереш – двоє рятувальників лопатами згрібали криваве шмаття до кошиків, а інший відшкрібав щось від стіни мітлою.

Цікаво, Урсула знала когось із жертв? Вони були за якихось кілька вулиць від її квартири на Філлімор-ґарденз. Може, когось вона проминала вранці по дорозі на роботу, з кимось віталася у бакалії чи у м’ясника.

– Виявляється, тут багатьох іще не знайшли, – сповістила міс Вулф. Вона поговорила з офіцером: він, здається, був вдячний, що хоч у когось із рятувальників є здоровий глузд. – Вітаю, ми тут уже цілком законно.

Над чоловіком із мітлою, на другому поверсі (хоча підлоги не лишилося), з рейки звисала сукня на вішаку. Такі маленькі нагадування про повсякдення – чайник на плиті, вечеря на столі, яка так і лишиться нез'їденою, – часто розчулювали Урсулу більше, ніж трагедії і руйнування навколо них. Утім придивитись до сукні, вона зрозуміла, що та досі одягнена на власниці – голову й ноги відірвало вибухом, а руки – ні. Примхи бомб завжди дивували Урсулу. Здається, жінка прикипіла до стіни. Пожежа горіла так яскраво, що Урсула розгледіла на сукні брошку, чорну кішку зі стразиком замість ока.

Вона рушила до задньої стіни того дому, уламки просідали під ногами. Серед румовища, зіпершись на руїни, сиділа жінка, розкинувши руки й ноги, як ганчір'яна лялька. Здається, її підкинуло у повітря й вона як упала, так і сиділа. Урсула спробувала гукнути чоловіка з ношами, але згори саме пролітав потік бомбардувальників, тож ніхто її не почув.

Жінка посіріла від пилу, тож годі було й намагатися встановити, якого вона віку. На голові в неї був страшний опік. Урсула витягла з набору першої допомоги тюбик мазі від опіків і змазала їй голову. Хтозна, нащо – виглядало на те, що мазь від опіків уже нічого не змінить. Урсула пошкодувала, що в неї немає води – губи в жінки геть пересохли. Та раптом розплющила темні очі, вії в неї були бліді й гострі від пилу – вона спробувала щось сказати, але так захрипла від пилу, що Урсула нічого не зрозуміла. Вона що, іноземка?

– Що ви сказали? – перепитала Урсула. Їй здавалося, що жінка при смерті.

– Дитя, – раптом прохрипіла жінка. – Де моє дитя?

– Дитя? – повторила Урсула й роззирнулася. Ніякого немовляти вона не бачила. Може, руїнами засипало.

– Його звати, – горлом прохрипіла жінка, яка докладала всіх зусиль, щоб лишатися при свідомості, – Еміль.

– Еміль?

Жінка злегка кивнула, ніби в неї не лишилося сил говорити. Урсула знову роззирнулася в пошуках дитини, а коли обернулася назад, щоб спитати, якого Еміль віку, голова жінки вже повисла. Урсула спробувала знайти пульс, але його не було.

Вона облишила жінку й пішла шукати живих.

*

– Передайте містерові Емслі таблетку морфію, – попросила міс Вулф, і додала, бо вони обоє чули, як репетує і брутально лається жінка: – Це для леді, яка галасує.

Таке в них перевірене правило: що більше жертва шумить, то імовірніше, що виживе. Ця пані була така голосиста, ніби збиралася власноруч видертися з руїн, а тоді оббігти всі Кенсінґтон-ґарденз.

Містер Емслі був у підвалі. Двоє рятувальників спустили Урсулу вниз, а тоді вона стала пробиратися серед завалів балок і цегли. Вона була свідома того, що зараз ціла вага будинку тримається на цій хисткій опорі. Містер Емслі витягнувся поруч із жінкою. Нижче пояса її придушили руїни, але вона була при свідомості і здатна окреслити, яких прикрощів їй завдає ця ситуація.

– Ми вас звідси витягнемо, – сказав містер Емслі. – Чайку вип'ємо, еге ж? Хочете чайку? Хочете ж? Я б і сам не відмовився. А ось і міс Тодд, знеболювальне принесла.

Він і далі заспокоював жінку, коли Урсула передала таблетку морфію. Він виглядав серед руїн як риба у воді, навіть складно було уявити, як він відважує цукор чи відрізає масло у фартуху бакалійника.

Одну стіну підвалу укріпили мішками з піском, але від вибуху пісок висипався, і на якусь тривожну секунду Урсулі здалося, що вона десь на пляжі, хтозна-де, сильний вітер котить старомодний обруч, над головою лементують чайки – а потім вона так само різко вернулася до дійсності. Це все недосип, – подумала вона, – він їх доконає.

– Ну, блядь, нарешті, – жінка пожадливо схопила таблетку морфію. – Ви, як я бачу, не поспішаєте.

Урсула раптом зрозуміла, що жінка геть молода й на диво знайома. Вона стискала велику чорну сумочку, ніби тільки та тримала її на поверхні моря уламків.

– А папіроски не знайдеться?

Їх геть затисло, але містер Емслі з превеликим трудом витягнув із кишені спершу пом'яту пачку, а потім ще й коробку сірників. Дівчина тривожно тарабанила пальцями по шкіряній сумці.

– Та ви не поспішайте, – саркастично протягнула вона.

Коли вона нарешті глибоко затягнулася, то сказала:

– Вибачте, просто це *endroit* діє мені на нерви.

– Рене? – вражено спитала Урсула.

– А вам що до того? – дівчина знову скисла.

– Ми кілька тижнів тому познайомилися в готелі на Чарінґ-кросс.

– Ви мене, мабуть, із кимось плутаєте, – манірно сказала вона. – Мене вічно з кимось плутають. Таке вже в мене лице.

Вона ще раз глибоко затяглася, а тоді видихнула – повільно, з великим задоволенням.

– А ще таблеточки є? На чорному ринку, мабуть, їх розмітають з руками.

Язик у неї заплітався – Урсула спершу була подумала, що це морфій подіяв, але потім цигарка випала в неї з рук, а очі закотилися. Її почало судомити. Містер Емслі схопив її руку.

Озирнувшись на містера Емслі, Урсула помітила в нього за спиною кольорову репродукцію «Мильних бульбашок» Мілле – хтось приклеїв до мішка з піском. Цю картину вона недолюблювала – вона взагалі недолюблювала прерафаелітів з їхніми жінками із затуманеним, одурманеним поглядом. Ото знайшла час подумати про мистецтво, а втім, до смерті вона майже збайдужіла. Її м'яка душа зачерствіла. (Воно й на краще). Вона – загартований у вогні меч. Аж раптом час знову зібгався, і вона на мить стала кимось іншим. Вона спускається сходами, квітне гліцинія, вона випадає з вікна.

Містер Емслі підбадьорював Рене.

– Ну ж бо, Сьюзі, ви не здавайтеся. Ми вас звідси витягнемо, не встигне ягня двічі хвостиком махнути, от побачите. Наші хлопці рук не покладають. І дівчата, – додав спеціально для Урсули.

Рене вже не судомило, але натомість вона вся тремтіла, виглядало недобре. Містер Емслі з притиском сказав:

– Давайте, Сьюзі, давайте, дівчинко, ви не спіть, от молодчина.

– Її насправді звати Рене, – сказала Урсула, – хай би що там вона казала.

– А я їх усіх зву Сьюзі, – м'яко пояснив містер Емслі. – Мою донечку так звали. Її забрала дифтерія, вона була ще геть маленька.

Рене востаннє здригнулася всім тілом, і в її призаплющених очах згасло життя.

– Відійшла, – сумно сказав містер Емслі – Мабуть, внутрішні ушкодження.

Акуратним почерком бакалійника написав на бірці «Арґайл-роуд» і прив’язав їй до пальця. Урсула витягла з хватки Рене сумочку і витрусила її вміст.

– Ось і посвідка особи, – показала містерові Емслі.

Там, звісно, було написано «Рене Міллер». Він дописав на бірці ще й ім’я.

Доки містер Емслі маневрував, щоб розвернутися і вибратися з підвалу, Урсула підняла золотий портсигар, який вилетів із сумочки разом із дзеркальцем, помадою, презервативами і бог зна чим іще. Вона не сумнівалася, що портсигар – не подарунок, а крадений. Урсулі складно було уявити Рене з Крайтоном – не те що в одному ліжку, а й просто в одній кімнаті. Війна справді зводила між собою найнесподіваніших людей. Він, мабуть, підчепив її десь у готелі, чи, може, і в менш респектабельному *endroit.* Де вона нахапалася французької? Мабуть, знала лише кілька слів. Хай там як, це точно не від Крайтона – він був певен, що англійської досить, аби панувати світом.

Вона поклала в кишеню портсигар і посвідку особи.

*

Коли вони задом наперед вибиралися з підвалу (зрозуміли, що розвернутися все одно не зможуть), руїни посунулися. У них на мить стало серце. Вони завмерли, стиснувшись, як коти, і боялися навіть вдихнути – здавалося, цілу вічність. Коли вони вирішили, що знову можна рушати, то виявилося, що їхній шлях до відступу завалило, тож довелося шукати кружний хід, пробираючись навкарачки зруйнованим підвалом.

– Ця ваша робота доконає мені хребет, – бурчав за нею містер Емслі.

– А мені коліна, – докинула Урсула.

Вони пробиралися втомлено, але наполегливо. Урсула підбадьорювала себе думкою про грінки з маслом, хоча масло на Філлімор-ґарденз скінчилося, та й хліб також, якщо, звісно, Міллі не постояла в черзі (що навряд чи).

Підвал перетворився на нескінченний лабіринт, і Урсула почала розуміти, чому стільки числиться зниклими безвісти – усі ховалися внизу. Виявляється, мешканці дому обладнали в підвалі укриття. Мертвих – чоловіків, жінок, дітей, навіть собаку, – здається, засипало, де сиділи. Під шаром пилу вони виглядали як скульптури чи викопні рештки. Їй згадалися Помпеї і Геркуланум. Урсула побувала і там, і там під час «великого європейського турне», як вона це амбітно називала. Зупинилася вона в Болоньї, де заприятелювала з американкою (Кейті, жвавенька така). Вони швидко проїхалися Венецією, Флоренцією, Римом і Неаполем, а тоді Урсула рушила до Франції, де й завершила рік за кордоном.

У Неаполі, який, правду кажучи, її вжахнув, вони винайняли гіда і провели найдовший день у своєму житті, уперто кружляючи руїнами втрачених міст Римської імперії у куряві й під нещадним південним сонцем.

– Господи, – пробелькотала Кейті, коли вони пленталися порожнім Геркуланумом, – краще б їх не відкопували.

Їхня дружба спалахнула на мить і згасла так само швидко, щойно Урсула переїхала до Нансі.

«Я розпростерла крила і навчилася літати», – писала вона Памелі, полишивши Мюнхен, де жила у таких собі Бреннерів. «Я досвідчена громадянка світу» – а насправді була зеленим пташам. Якщо цей рік її чогось і навчив, так це того, що викладати вона не хоче – намучилася з приватними уроками.

Натомість вирішила податися на державну службу і прослухала інтенсивний курс стенографії та машинопису у Гай-Вікомбі, очолюваний таким собі містером Карвером, якого пізніше арештували за ексгібіціонізм.

(– Ковбаску свою показував? – спитав Моріс, з огидою вищирившись.

Г’ю на нього накричав, сказав, щоб той забирався з кімнати і щоб більше в домі таких слів не чули.

– Та він же геть інфантильний, – сказав він, коли Моріс грюкнув дверима до саду. – Він точно готовий до шлюбу?

Моріс заїхав додому, щоб сповістити про свої заручини з дівчиною на ім’я Едвіна, найстаршою донькою єпископа.

– Господи, – сказала Сильвія, – нам що, доведеться ставати перед ним на коліна?

– Не мели дурниць, – сказав Моріс.

– Не смій так розмовляти із матір'ю, – сказав Г'ю.

З якого боку не поглянь, візит не вдався).

А містер Карвер, як на те, був непоганий чолов'яга. Він був великим шанувальником есперанто, що свого часу видавалося Урсулі абсурдною ексцентричністю, проте зараз вона думала, що непогано б мати універсальну мову, як свого часу латину. Звісно, сказала міс Вулф, спільна мова – прекрасна ідея, тільки цілковито утопійна. На жаль, це з усіма добрими ідеями так, – сумно додала вона.

Урсула рушила у європейське турне цнотливою, а повернулася вже ні. За це треба подякувати Італії.

(– Як не в Італії коханця завести, то де ж? – спитала Міллі).

Джанні писав дисертацію з філології в університеті Болоньї і був дуже суворий і серйозний, Урсула не такими уявляла італійців. (У сентиментальних романах Бріджит усі італійці були підступні зухи). Джанні взявся до справи старанно й урочисто, внаслідок чого ця ініціація виявилася менш ніякова, ніж Урсула боялася.

– А ти в нас смілива, – сказала Кейті.

Вона нагадувала Урсулі Памелу. Звісно, не в усьому – скажімо, американка безжурно заперечувала теорію Дарвіна. Кейті була баптисткою і берегла цноту до шлюбу, але через кілька місяців після повернення до Чикаго втонула. Її мати написала Урсулі: мабуть, перебрала всі адреси в доньчиному записнику і сповістила всім. Завдання, звісно, жахливе. Коли помер Г'ю, вони просто розмістили повідомлення у «Таймз». А бідолашка Кейті дарма берегла цноту. «Безпечне й тихе місце – гріб, та в нім кохатись не змогли б»[15].

– Агов, міс Тодд!

– Перепрошую, містере Емслі. Тут як у склепі, повно померлих.

– Так, і я хотів би звідси вибратися, перш ніж долучуся до їхньої когорти.

Коли Урсула стала обережно просуватися вперед, то наступила коліном на щось м'яке й сахнулася так, що вдарилася головою об зламану балку. На них посипалася пилюка.

– Ви в порядку? – спитав містер Емслі.

– Так.

– Чому ми затрималися?

– Зачекайте.

Вона вже колись наступала на тіло і впізнала м’яку м’ясисту консистенцію. Треба подивитися, хоча, бачить Бог, і не хочеться. Вона посвітила ліхтарем на присипаний пилюкою жмут тканини, стьожок, мережива і вовни, почасти втоптаний у землю. Може, хтось просто перевернув кошик із шитвом. Хоча насправді, звісно, це не так. Вона відтягнула один шар вовни, потім другий, ніби розгортала погано запакований подарунок чи велику капустину. Врешті під утрамбованою масою прозирнула маленька ручка, як зірочка. Мабуть, Еміль. Ще подумала: воно й на краще, що його мати загинула і вже про це не дізнається.

– Обережно, містере Емслі, – кинула вона через плече. – Тут немовля, спробуйте не наступити.

*

– Ви в порядку? – спитала міс Вулф, коли вони нарешті повилазили з нори, як кроти.

Вогонь по той бік вулиці майже вдалося загасити, і вулиця потемніла від ночі, від сажі, від бруду.

– Скільки? – спитала міс Вулф.

– Чимало, – сказала Урсула.

– Дістати легко?

– Важко сказати, – вона простягнула посвідку особи Рене. – І там немовля, боюся, цілковитий бардак.

– Там є чай, – сказала міс Вулф, – ходіть візьміть.

*

Пробираючись із містером Емслі до пересувної кухоньки, вона з подивом зауважила пса, який скулився при порозі далі по вулиці.

– Я вас наздожену, – сказала вона містерові Емслі. – Візьміть і мені чаю, дві ложечки цукру.

Маленький, нічим не прикметний тер’єр скімлив і тремтів від страху. Більшу частину дому знесло – може, пес тут жив, чекав, що тут його пригріють і захистять, чи просто не знав, куди ще можна піти. Утім, коли вона до нього підступилася, він кинувся навтьоки. Клята псина, – думала вона, намагаючись його наздогнати. Нарешті спіймала й підхопила на руки, щоб не втік. Цуцик тремтів усім тілом, тож вона пригорнула його й почала заспокійливо туркотіти, достоту як містер Емслі з Рене.

Вона притислася лицем до його шерсті (огидної і брудної, але вона й сама така ж). Песик був маленький і безпорадний. «Вигублення невинних», – сказала була міс Вулф, коли у школу в Іст-Енді кілька днів тому влучила бомба. Та чи ж не всі вони невинні? (Чи, може, всі винні?)

– Цей клоун Гітлер – точно винний, – сказав Г’ю під час їхньої останньої розмови. – Ця війна на його совісті.

Невже вона справді більше ніколи не побачить батька? З її вуст зірвався схлип, і пес заскімлив – чи то від страху, чи то співчутливо, нема знаття. (У цілому сімействі Тоддів не було такої особи – крім Моріса, – яка не приписувала б собакам людських емоцій).

Тієї миті за ними пролунав страшний гуркіт, пес знову спробував випручатися їй із рук, але вона його втримала. Вона обернулася саме вчасно, щоб побачити, як торець будинку в огні завалився вперед, цегла загриміла й накрила кухоньку.

*

Загинуло двоє жінок із допоміжної служби та містер Емслі. І Тоні, їхній посланець, який саме мчав кудись на своєму велосипеді, тільки, на жаль, недостатньо швидко. Міс Вулф опустилася на коліна на гостру биту цеглу, несвідома болю, і взяла його за руку. Урсула присіла обіч неї.

– Ентоні, лишенько, – сказала міс Вулф, нездатна сказати більше.

Волосся вибилося зі звичної акуратної гульки, так що вона виглядала як постать із трагедії. Тоні зомлів, на голові зяяла страшна рана, його ледве витягли з-під завалів. Урсула вирішила, що хлопця треба підбадьорити, не виказувати, як їм страшно. Згадалося, що він

скаут, тож вона почала розказувати, як втішно гуляти на природі, ставити намет у лузі, слухати дзюрчання струмка, збирати хмиз для багаття, дивитися, як вранці здіймається туман, доки готується сніданок.

– Після війни на тебе чекає багато радощів.

– Ото твоя мати потішиться, коли ти вернешся додому, – приєдналася до шаради міс Вулф. Вона затисла рота долонею, щоб не схлипувати.

Якщо Тоні їх і чув, то нічим цього не виказав. Вони спостерігали, як його поволі затоплює мертвотна блідість, колір розбавленого молока. Він відійшов.

– Господи, – розплакалася міс Вулф, – я цього не витримаю.

– Хіба ж хочеш – мусиш, – сказала Урсула, стираючи соплі, сльози і бруд зі щік тильною стороною долоні. Раніше це міс Вулф її заспокоювала б.

*

– От йолопи, – лютував Фред Сміт, – про що вони взагалі думали, коли ставили там цю довбану кухню? Прямо ж під торцем!

– Вони не знали, – сказала Урсула.

– А мали б, курча, головою подумати.

– Значить, хтось мав би, курча, подумати головою і їм сказати, – Урсула раптом розлютилася. – Наприклад, довбані пожежники.

Світало, нарешті пролунав сигнал відбою.

– Я й раніше подумала, що тебе побачила, а потім вирішила, що здалося, – примирливо сказала Урсула. Фред злився на загиблих, бо вони полягли, а не тому, що вони зробили дурню.

Вона рухалася, як у сні, ніби відпливала від дійсності.

– Я й сама як мертва. Якщо не посплю, з'їду з глузду. Я живу тут за рогом. Пощастило, що це не наш дім. І пощастило, що я побігла за псом.

Якийсь рятувальник дав їй мотузок, щоб вона прив'язала пса до обгорілого стовпа. Їй згадався чоловік, який збирав на ноші руки й ноги.

– Обставини, думаю, диктують, що так його і треба назвати – Щасливчиком, нехай це банальність. Він мене, бачиш-но, порятував. Я теж пила б там чай, якби не побігла за ним.

– Йолопи довбані, – знову повторив Фред. – Тебе провести додому?

Урсула подякувала, тільки повела його не до Філлімор-ґарденз за рогом. Натомість вони стомлено попленталися, узявшись за руки, як діти, по Кенсінґтон-гай-стрит, о такій порі майже безлюдній, як не рахувати тих, хто трудився над газовою трубою у вогні, а пес трюхикав при них.

Урсула знала, куди вони прямують, – це видавалося неминучим.

*

Навпроти ліжка у спальні Іззі була картина в рамі, оригінал ілюстрації до перших «Пригод Авґуста» – графіка, що зображала зухвале хлопчисько і його пса. Портрет виглядав майже як пародія: кашкет, випнуті щоки, доволі ідіотський вест-гайленд-вайт-тер'єр, геть не схожий на справжнього Джока.

Картина не вписалася б у кімнату, якою Урсула її запам'ятала, коли дім ще не закатали в нафталін. Це був жіночий будуар із шовками й сатином, дорогими кришталевими карафками й емальованими щіточками. Прегарний французький орнаментальний килим щільно скатали, перев'язали цупким мотузком і лишили при стіні. На іншій стіні висіло полотно одного з дрібніших імпресіоністів – Урсула підозрювала, що придбали його, бо пасував до декору, а не з любові до митця. Цікаво, Авґуст там висів, щоб нагадати Іззі про успіх? Імпресіоніста спакували десь у безпечне місце, а ось про ілюстрацію наче й забули – чи, може, тепер Іззі було байдуже. Хай там як, склом по діагоналі бігла тріщина. Урсулі згадалася та ніч, коли вони з Ральфом здійснили набіг на винний погрібець, ніч, коли розбомбили Голланд-гауз – може, скло постраждало саме тоді.

Іззі розважливо вирішила не лишатися в Лисячому закуті зі «вдовою у жалобі», як тепер називала Сильвію, бо «ми гризтимемося як пес із котом». Натомість вона рушила у Корнвол, де зняла дім на кручі («Як Мандерлей, усе дуже дико і романтично, але, на щастя,

ніяких тобі місіс Данверс») і «строчила» комікси про Авґуста для однієї популярної щоденної газети. На думку Урсули, було б значно цікавіше, якби вона дала Авґустові вирости, як виріс Тедді.

Жовте, як масло, і несезонно тепле сонце що є сили намагалося пробитися крізь цупкі оксамитові завіси. «Чому ти так тривожиш нас крізь вікна і завіси повсякчас?» – подумалося їй. Якби вона могла повернутися назад у часі й обрати собі коханця з будь-якого відтинку історії, то обрала би Донна. Не Кітса, бо знання про його передчасну смерть усе зіпсувало б. У цьому, звісно, і полягає проблема мандрів у часі (а не в їхній неможливості) – вона, як Кассандра, псувала б усім настрій звісткою про те, що настане. Невпинний плин часу стомлює, але рухатися можна тільки вперед.

Стояв листопад, але за вікном усе одно співала птаха. Пташки, мабуть, не менш спантеличені Бліцом, ніж люди. Як ці вибухи позначилися на них? Мабуть, чимало пташок загинуло – маленькі сердечка розривалися, легені лускали від тиску. Мабуть, падали з небес, як невагомі камінці.

– Ти задумалася, – сказав Фред Сміт. Він лежав, закинувши одну руку за голову, і палив.

– А ти наче як удома.

– Точно, – він усміхнувся й нахилився вперед, щоб обійняти її за талію й поцілувати в шию. Вони обоє були такі брудні, наче цілу ніч трудилися на шахті. Їй згадалося, скільки на ній було сажі після тієї поїздки на майданчику машиніста. Тоді вона востаннє бачила Г'ю живим.

На Мелбері-роуд не було гарячої води – власне, взагалі води не було, та й електрики теж, усе відключили до кінця війни. Вони у темряві заповзли під чохол на голому матраці Іззі й провалилися в сон, як у смерть. За кілька годин одночасно прокинулися й кохалися. Такій любові (чи, якщо бути щирим, хіті) віддаються всі, хто пережив трагедію чи чекає на біду – без спину і лютій, проте, як не дивно, ніжній і чулій. Любов, підшита меланхолією. Як соната Баха у виконанні гера Ціммермана, вона зачепила щось в Урсулиній душі, розділила розум і тіло. Вона спробувала згадати рядок із Марвелла, здається, з «Діалогу Душі із Тілом», щось про «засуви кісток», пута і кайдани – але слова не складалися. Було в тому щось жорстоке, коли на цьому закинутому ліжку стільки м'якої шкіри та плоті.

– Про Донна думаю, – сказала вона. – Пам’ятаєш, як там? «О Сонце, заклопотане й старе»?

Ні, вирішила вона, мабуть, він не пам’ятає.

– А, – байдуже протягнув він. Власне, то навіть гірше, ніж байдужість.

Несподіваний спогад про сіре привиддя в підвалі і немовля під коліном захопив її зненацька. На мить вона опинилася деінде, не в підвалі на Арґайл-роуд, не у спальні Іззі у Голланд-парку, а в якомусь химерному чистилищі. Вона падала й падала...

– Цигарку будеш? – запропонував Фред Сміт. Він підкурив від недопалка й передав їй.

Вона взяла цигарку і сказала:

– Я, взагалі-то, не палю.

– А я не замаланююся до незнайомок і не трахаю їх у пишних особняках.

– Дуже в дусі Лоуренса. Тільки я не незнайомка, ми ж із дитинства знаємося.

– Але ж не так.

– Слава Богу, – він їй уже розподобався. – Поняття не маю, котра година, але на сніданок можу запропонувати дуже добре вино. А більше нічого, боюся, і немає.

Він поглянув на годинник на руці і сказав:

– Пропустили ми сніданок. Зараз третя по обіді.

Пес протиснувся у двері, процокав кігтиками по голому паркету. Тоді заскочив на ліжко й уважно поглянув на Урсулу.

– Бідолашечка, – сказала вона, – він, мабуть, геть голодний.

*

– Наш Фред Сміт? І як він? Розказуй!

– Суцільне розчарування.

– Тим, який він у ліжку?

– Господи, ні, та не цим. Я ніколи... ну, так ніколи, розумієш. Я думала, буде романтично. Ні, це неправильне слово, дурне слово. Я думала, може, в тому буде щось глибше.

– Трансцендентне? – підказала Міллі.

– Точно, саме це я й шукала.

– Я думаю, воно саме тебе знаходить, а не навпаки. Не можна такого вимагати від старого доброго Фреда.

– У мене був у голові образ Фреда, тільки він відрізняється від реальності. Може, я закохатися хотіла.

– А натомість був тільки добрий секс, бідашечка.

– Ти права, не можна вимагати від людей забагато. Господи, я, мабуть, перед ним носа дерла. Донна цитувала. Як ти думаєш, я сноб?

– Жахливий. А ще від тебе тхне, – радісно сповістила Міллі. – І цигарками, і сексом, і бомбами, і бозна-чим. Набрати тобі ванну?

– Так, спасибі величезне.

– І раз ми вже заговорили про ванну, то й шавку викупай. Він смердить, що хоч святих винось. Але симпатичний, – сказала вона, імітуючи американський акцент (доволі погано).

Урсула зітхнула й потягнулася:

– Ти не повіриш, у мене вже бомби в печінках сидять.

– Але війна найближчим часом нікуди не подінеться.

Травень 1941 року

І Міллі була права. Війна тяглася і тяглася. Почалася жахливо холодна зима, а потім той страшний рейд на Сіті під кінець року. Ральф допоміг порятувати собор Святого Павла від пожежі. Урсулі згадалися всі прегарні церкви Рена – збудовані завдяки попередній Великій пожежі й загиблі у цій.

А решту часу вони робили те, що й усі. Ходили в кіно, ходили на танці, в обідню перерву слухали концерти в Національній галереї. Їли, пили, кохалися. Не «трахалися», це геть не в Ральфовому дусі. «Дуже в дусі Лоуренса», – холодно кинула вона Фредові Сміту – він, мабуть, поняття не мав, про що вона. Це грубе слово геть вивело її з рівноваги. Під бомбами від рятувальників чого тільки не наслухаєшся, але до неї самої таких слів не застосовували. Вона спробувала повторити це слово перед дзеркалом у ванній, але їй стало соромно.

*

– Господи, де ти це знайшла? – спитав він.

Урсула ніколи не бачила його таким приголомшеним. Крайтон зважив золотий портсигар на долоні.

– Я думав, ніколи більше його не побачу.

– Ти правда хочеш знати?

– Так, звісно. А чого така загадка?

– Тобі ім’я Рене Міллер ні про що не каже?

Він задумано насупився, але потряс головою.

– Боюся, що ні. А має?

– Ти, найімовірніше, заплатив їй за секс. Чи пригостив її вечерею. Чи ви просто порозважалися.

– А, ти он про яку Рене Міллер, – розсміявся він. Помовчавши, додав: – Ні, як по правді, це ім’я нічого мені не каже. Та й, якщо пам’ять мені не зраджує, я ніколи не платив за секс.

– Ти ж був на флоті, – нагадала вона.

– Що ж, значить, сто років як не платив. Але спасибі, ти ж знаєш, як багато для мене значить цей портсигар. Батько...

– Подарував його тобі після Ютландії. Пам’ятаю.

– Тобі зі мною нудно?

– Ні. Підемо кудись? У твою криївку? Потрахаємося?

Він розсміявся.

– Якщо хочеш.

Крайтон сказав, що останнім часом «правила пристойності» його обходять значно менше. «Правила пристойності», схоже, включали Мойру і доньок, тож вони незабаром поновили свою інтрижку, цього разу значно менш потайну. Він так сильно відрізнявся від Ральфа, що їй це навіть не здавалося зрадою.

(– Дуже переконливий аргумент, – сказала Міллі).

Із Ральфом майже не бачилася – здається, вони охололи одне до одного.

*

Тедді прочитав напис на кенотафі.

– Героїчно загиблим. Як думаєш, вони справді загинули героїчно?

– Ну, вони точно загинули, – сказала Урсула, – а про героїзм – це, мабуть, щоб живим було спокійніше.

– Їм, мабуть, байдуже. Я думаю, що якщо ти помер, то це вже все. Не думаю, що по той бік щось є, а ти?

– До війни, може, і думала, а тоді надивилася на мертвих. Вони виглядають як викинуте сміття. – (їй згадалося, як Г’ю сказав: «Мене можете просто винести на сміття»). – Не схоже на те, що їхні душі кудись відлетіли.

– Я, мабуть, загину за Англію, – сказав Тедді. – Та й ти, не виключено, теж. Воно того варте?

– Мабуть, так. Тато казав, що краще б ми були живими боягузами, ніж мертвими героями. Але він, мабуть, несерйозно – уникати відповідальності не в його дусі. Що там написано на меморіалі в нашому селі? «За ваше завтра віддали своє сьогодні». Саме це ви і робите, жертвуєте та й жертвуєте, є в цьому щось неправильне.

Урсула раптом подумала, що хотіла би померти не за Англію, а за Лисячий закут. За луки, за гайок, за струмок, що тече через ліс із дзвониками. Врешті, це ж також Англія, правда? Благословенна земля.

– Я патріотка, – сказала вона. – Мене це саму здивувало, не знаю чому. Що там написано на пам’ятнику Едіт Кавелл, ну, перед церквою святого Мартина?

– «Не досить бути патріотом», – підказав Тедді.

– І ти так думаєш? Як про мене, більше ніж досить.

Урсула розсміялася й, узявшись під руки, вони рушили уздовж Вайтголлу. Його сильно ушкодили вибухи. Вона вказала Тедді на бомбосховище Кабінету.

– А я знаю одну дівчину, яка там працює. Вона й ночує у шафі. А мені не подобаються всі ці бункери, підвали й пивниці.

– Я за тебе дуже хвилююся, – сказав Тедді.

– А я – за тебе. І що це нам, помогло?

Тепер вона говорить, як міс Вулф.

Тедді («лейтенант авіації Тодд») щойно відбув курс у навчальній частині бойової підготовки у Лінкольнширі, де літав на «вітлі», а десь за тиждень мав прибути для додаткової підготовки у Йоркшир, де навчиться літати на нових «галіфаксах» і почне перше бойове чергування.

Перше бойове чергування переживала тільки половина екіпажів бомбардувальників, так їй сказала дівчина з Міністерства авіації.

(– Але ж щоразу, як вони здіймаються в повітря, шанси такі самі, – уточнила Урсула. – Це ж так працює імовірність.

– У випадку бомбардувальників – не так, – відрекла дівчина з Міністерства авіації).

Вона взяла довгу обідню перерву, і Тедді провів її назад на роботу. Тепер у місті стало трохи спокійніше.

Вони збиралися пообідати в якомусь шикарному ресторані, а потрапили врешті до закладу із британською кухнею, де замовили смаженю, сливовий пиріг і заварний крем. Сливи, звісно, були консервовані. Їм усе одно сподобалося.

– Стільки імен, – протягнув Тедді, вдивляючись у кенотаф. – Стільки життів. І ось знову. Здається, з людською породою щось не так. Це ж суперечить усьому, у що ми хочемо вірити, ти не думаєш?

– Тут нічого думати, – різко відповіла вона, – треба просто жити собі. – (Вона і справді перетворювалася на міс Вулф). – Врешті, життя дається один раз, і треба зробити все, що в наших силах. Усе одно

наробимо помилок, але треба бодай постаратися. – (Перетворення завершилося).

– А що, якби ми проживали життя знову і знову, доки нарешті не зробимо все правильно? Правда, було б чудесно?

– Думаю, це було би стомливо. Я зацитувала б тобі Ніцше, але ти, мабуть, мене стукнеш.

– Мабуть, – доброзичливо погодився він. – Він же нацист?

– Не зовсім. Тедді, а ти досі пишеш вірші?

– Ні, слова пішли. Що не спробую, усе фальш. Ніби перетворюю війну на гарні картинки. Серця в цьому не бачу.

– Темного, живого, кривавого серця?

– Може, це тобі треба писати, – розсміявся він.

*

Доки Тедді гостював у неї, вона не ходила на нічні чергування – міс Вулф викреслила її зі списку. Та й рейди зараз траплялися рідше. У березні та квітні були великі нальоти – вони встигли трохи перепочити від бомб, і це лише погіршило становище.

– Дивно, – зауважила міс Вулф, – коли бомблять безперервно, нерви так напружуються, що все зносиш легше.

На Урсулиному посту було затишшя.

– Гітлера, мабуть, більше цікавлять Балкани, – припустила міс Вулф.

– Він нападе на Росію, – авторитетно заявив Крайтон.

Міллі знову була в турне заводами, тож у кенсінґтонській квартирі вони лишилися самі.

– Це ж безумство.

– А він і є безумець, чого від нього ще чекати? – Крайтон зітхнув. – Давай не будемо про війну.

Вони пили віскі з Адміралтейства і грали у крибедж, як старе подружжя.

Тедді провів її на роботу, аж до Ексибішн-роуд, і сказав:

– А я думав, що це твоє командування – пишне, з портиком і колонами, а не якийсь там бункер.

– За портиком – це до Моріса.

*

При вході її підстерегла Айві Джонс, телеграфістка на зміні, і сказала:

– А ви темна конячка, міс Тодд, такого красеня від нас приховуєте.

Урсула подумала: от що буває, якщо триматися із підлеглими доброзичливо.

– Мушу бігти, – сказала вона. – Треба донести про обстановку.

*

Її «дівчата» – міс Фоусетт і її когорта – збирали, опрацьовували і складали дані у великі папки, які подавали їй, а вона компонувала звіт за день, тиждень, а часом і погодинний. Звітам за день, звітам про збитки і звітам про обстановку не було кінця. А потім усе треба було надрукувати, скласти в чергову папку й підписати, і дані починали свій шлях далі, до когось штибу Моріса.

– Ми просто гвинтики в механізмі, – сказала їй міс Фоусетт.

На що Урсула відповіла:

– Не забувайте, без гвинтиків ніякого механізму немає.

*

Тедді зводив її випити. Вечір був теплий, дерева квітли, здавалося, що війна скінчилася.

Він не хотів говорити ані про польоти, ані про війну, ані навіть про Ненсі. А де вона? Виявляється, займається чимось секретним, говорити про роботу не може. Здається, зараз узагалі ніхто не може ні про що говорити.

– Що ж, давай поговоримо про тата, – сказав він, тож так вони і зробили. Г’ю нарешті здобувся на гідний помин.

Наступного ранку Тедді пішов на потяг до Лисячого закута, де збирався провести кілька днів.

– Візьмеш із собою ще одного евакуйованого? – спитала Урсула й віддала йому Щасливчика.

Пес днями сидів сам у квартирі, доки Урсула була на роботі, але вона часто брала його із собою на чергування, і всі вважали його талісманом загону. Навіть містер Буллок, якого складно було запідозрити в любові до тварин, приносив йому об'їдки і кісточки. Інколи здавалося, що пес харчується краще, ніж вона. Хай там як, воєнний Лондон – не місце для пса, – пояснила вона Тедді:

– Він боїться шуму.

– Він мені подобається, – сказав він і почухав псу лоб. – Дуже прямолінійний.

Вона провела їх до Мерілебону. Тедді віддав їй честь, затиснувши песика під пахвою, і зворушливо, й іронічно водночас, і сів на потяг. Із собакою прощатися було майже так само прикро, як із Тедді.

*

Їхній оптимізм виявився безпідставним. У травні був страшний рейд.

У їхній дім на Філлімор-ґарденз влучила бомба. На щастя, ані Урсули, ані Міллі не було вдома, але дах і горішній поверх знесло. Урсула все одно не стала виселятися і якийсь час жила там просто неба. Погода була непогана, і їй це навіть подобалося. Вода була, а електрики – ні, тож співробітниця позичила їй старий намет. Востаннє вона спала в наметі у Баварії, коли долучилася до дівчат Бреннер у літній експедиції БДМ горами. Вона ділила намет із Кларою, найстаршою сестрою. Вони здружилися, але відколи почалася війна, від Клари не було звісток.

Крайтон сприйняв її житло *al fresco* як належне – «це як спати на палубі під зорями в Індійському океані». Серце стислося від заздрощів, вона-бо навіть у Парижі не бувала. Вісь Мюнхен – Болонья – Нансі визначала край незнаного їй світу. Вони з Гіларі – тією самою подружкою, що ночувала у шафі в бункері, – збиралися проїхатися Францією на велосипеді, але війна поставила крапку в їхніх планах. Усі застрягли в їхньому маленькому королівстві. Якщо про це замислитися, то нападає клаустрофобія.

Коли Міллі вернулася зі свого турне, то заявила, що Урсула схибнулася, і настояла, щоб вони знайшли нове житло – так вони

в’їхали до доволі обшарпаної квартирки на Лексем-ґарденз, хоча Урсула від початку знала, що їй там не сподобається.

(– Ми можемо жити разом, якщо хочеш, – сказав Крайтон. – Зняли би квартирку у Найтсбриджі.

Вона перевела розмову на іншу тему).

І це, звісно, ще не найгірше. Під час того нальоту бомба влучила просто в їхній пост, загинули гер Ціммерман і містер Сіммс.

На похороні гера Ціммермана струнний квартет біженців грав Бетховена. Урсула, на відміну від міс Вулф, вірила, що старі рани самими тільки творами видатного композитора не зцілити.

– Я їх чула у Віґмор-голлі ще до війни, – прошепотіла міс Вулф. – Це дуже добрі музиканти.

Після похорону Урсула знайшла на пожежній станції Фреда Сміта, і вони зняли номер у захирілому готельчику неподалік від Паддінґтона. Потім, уже після сексу, що, як і раніше, був добрий, вони заснули під брязкіт потягів – Фред, мабуть, скучає за цим звуком.

Коли вони попрокидалися, він сказав:

– Вибач, що минулого разу повівся як бовдур.

Він добув їм дві чашки чаю – мабуть, причарував покоївку, готель був не з тих, що пропонують послуги кухні, не кажучи вже про обслуговування номерів. У нього був природний шарм, як і в Тедді – похідне від їхньої прямолінійності. Чар Джиммі інший, було в ньому щось махлярське чи що.

Вони сиділи на ліжку, пили чай і курили. Їй згадався один із її улюблених віршів Донна, «Реліквія» – «Обручка з кіс сяйливих на руці» – але цитувати не стала: ще пам’ятала, як усе скінчилося минулого разу. А смішно було б, якби в готель зараз влучила бомба. Ніхто не знав би, хто вони і що роблять разом у ліжку, яке стало їм могилою. Відколи вони зустрілися на Арґайл-роуд, вона дедалі частіше думала про смерть. Чомусь той випадок позначився на ній сильніше, ніж інші інциденти. Цікаво, що вона хотіла б на своєму надгробку? – знічев’я думала вона. «Урсула Бересфорд Тодд, непохитна до останнього».

– А знаєте, в чому ваша проблема, міс Тодд? – спитав Фред Сміт і згасив цигарку.

Він узяв її за руку й поцілував у відкриту долоню. Вона вирішила вхопитися за цю солодку мить і спитала:

– І в чому ж?

Відповіді так і не дізналася, бо тут завила сирена, а Фред вигукнув:

– Блядь, блядь, блядь, це ж моя зміна.

Він швидко натягнув одяг, поспіхом її чмокнув і прожогом вилетів із кімнати. Більше вона його не бачила.

*

Вона читала воєнний бюлетень Міністерства внутрішньої безпеки за ті страшні нічні години 11 травня.

Час випуску: 00:45. Тип повідомлення: телетайп. Вхідні чи вихідні дані: вхідні. Тема: Портове представництво Південно-західної індійської компанії зруйновано вибухівкою. А ще – Вестмінстерське аббатство, Парламент, штаб-квартира де Голля, Казначейство, Королівський суд. Вона на власні очі бачила, як палає страшний вогненний стовп церкви св. Климента Данського на Стренді. І всі ті прості люди, які вели собі свої прості життя у Бермондзі, Ізлінґтоні, Саутерку. Список тягнувся у нескінченність. Її відволікла міс Фоусетт, яка сказала:

– Вам повідомлення, міс Тодд, – і подала клапоть паперу.

У її знайомої була знайома в пожежній службі, і та передала їй звіт із припискою: «Це ж твій друг? Співчуваю...».

«Пожежник Фредерік Сміт загинув, коли в Ерлс-корт обвалилася стіна».

Довбаний йолоп, – подумала Урсула. Йолоп довбаний.

Листопад 1943 року

Новини їй приніс Моріс. Його поява збіглася з появою візочка з чаєм.

– Можна на два слова?

– Хочеш чаю? – спитала вона, встаючи з-за столу. – Ми поділимося, хоча наш чай, напевно, не до порівняння з оранж пеко, дарджилінгом чи що вам там дають. Та й тістечка наші, мабуть, не до пари вашим.

Жінка при таці незворушно вислухала цей діалог із зайдою із емпіреїв.

– Ні, чаю не буду, дякую, – несподівано ґречно відказав він і похнюпився.

Вона раптом зауважила, що в Морісі майже завжди кипіла ледве тамована лють (як можна так жити?) – чимось він нагадував їй Гітлера, вона-бо чула, як Моріс картає секретарок. («Ти перебільшуєш, – сказала Памела, – але дотепно»).

Моріс ніколи не марав рук. Він не бував на місцях вибухів, не піднімав тіл, розламаних, як хлопавка, не наступав на брудний згорток шмаття і плоті, що був колись немовлям.

Що він тут забув? Невже знову почне просторікувати про її любовне життя? Вона й не підозрювала, що він скаже:

– Я з прикрістю змушений повідомити, – (мовби робив офіційну заяву), – що в Теда поцілили.

– Що? – вона не розуміла. Що в нього поцілило? – Я не розумію, про що ти, Морісе.

– Тед, – повторив він. – Тедів літак упав.

Тедді ж був у безпеці. Він «відбув чергування» і тепер викладав у частині бойової підготовки. Він голова ескадрильї з хрестом за бойові заслуги (Урсула, Ненсі та Сильвія супроводжували його в Палац, нетямлячись від гордості). А тоді він знову попросився на бойові вильоти.

(– Мені здавалося, що так правильно).

Її знайома з Міністерства авіації – Енн – сказала, що друге чергування переживе лише один пілот із сорока.

– Урсуло, – не змовкав Моріс, – ти розумієш, що я кажу? Ми його втратили.

– То знайдемо.

– Ні, не знайдемо. Офіційно він «зник безвісти у бою».

– Значить, живий. Де це сталося?

– У Берліні, кілька днів тому.

– Значить, він вистрибнув і тепер у полоні, – сказала Урсула, ніби знала напевно.

– Боюся, що ні. Літак загорівся, ніхто з нього не вибрався.

– А ти це звідки знаєш?

– Були свідки, інший пілот.

– Хто? Хто це бачив?

– Не знаю, – йому урвався терпець.

– Ні, – знову повторила вона. І знову: ні. Серце калатало, у роті пересохло. Виднокіл затягнула імла і цяточки, як на полотні пуантиліста. Вона ось-ось зомліє.

– Ти в порядку? – долинув Морісів голос. Я в порядку? – подумала вона. Чи в порядку я? Як я можу бути в порядку?

Морісів голос долинав ніби здалека. Вона почула, як він погукав дівчину. Їй принесли стілець, налили води. Дівчина сказала:

– Ось, міс Тодд, опустіть голову між колін.

Це міс Фоусетт, мила дівчина.

– Спасибі, міс Фоусетт, – пробурмотіла вона.

– Мати теж тяжко це сприйняла, – сказав Моріс, чуже горе його спантеличило. Він ніколи не любив Тедді так, як вони.

– Що ж, – він поплескав її по плечу, вона спробувала не сахнутися, – мені час вертатися на роботу. Побачимося, мабуть, у Лисячому закуті.

Останні слова сказав майже знічев'я, ніби, відбувши найгіршу частину розмови, можна перейти до буденних теревенів.

– Чому?

– Що чому?

Вона випросталася. Вода у склянці трохи тремтіла.

– Чому ми побачимося у Лисячому закуті?

Міс Фоусетт і далі послужливо маячила при ній.

– Зазвичай за таких оказій родина збирається. Похорону-бо все одно не буде.

– Як не буде?

– А от так. Тіла ж немає.

Він що, стенув плечима? Невже стенув? Її били дрижаки, може, таки й зомліє. Якби ж то хтось її обійняв, тільки не Моріс. Міс Фоусетт взяла в неї з рук склянку. Моріс докинув:

– Я тебе, звісно, підвезу. Матір, здається, це геть підкосило.

То він їй це сповістив по телефону? Жах, – глухо подумала вона. Хоча, мабуть, без різниці, як тобі сповістять такі новини. Та все ж, те, що звістку приніс Моріс у костюмі-трійці, а тепер прихилився до її столу, розглядав власні нігті і наче чекав, що вона скаже, що в порядку, і його відпустить...

– Я в порядку. Можеш іти.

Міс Фоусетт принесла їй гарячий солодкий чай і сказала:

– Мої співчуття, міс Тодд. Провести вас додому?

– Спасибі вам, але я в порядку. Не принесете мені пальто?

*

Фуражку він вертів у руках. Йому було з ними незатишно. Рой Голт сьорбав пиво з великого скляного кухля пожадливими ковтками, ніби дуже хотів пити.

Він дружив із Тедді і став свідком його смерті. Ось він, той самий «інший пілот». Востаннє Урсула була там, коли навідувала Тедді влітку 42-го: вони сіли в наливайці просто неба, їли сендвічі з шинкою і маринованими яйцями.

Сам Рой Голт був із Шеффілда – повітря як у Йоркширі, тільки трохи гірше. Його мати та сестра загинули у страшних рейдах у грудні 1940 року, тож він заприсягся, що спатиме спокійно аж тоді, коли скине бомбу прямо Гітлерові на голову.

– Молодець, – сказала Іззі. Урсула вже не раз зауважувала, що та тримається з юнаками дивно – ніби й по-материнськи, а ніби водночас і фліртує (а колись просто фліртувала). Дивитися на це неприємно.

Почувши новини, Іззі притьмом полишила Корнволл, дісталася до Лондона, реквізувала машину й купони на пальне у «знайомого» в уряді й доправила їх спершу до Лисячого закута, а потім і до бази Тедді.

(– Не треба тобі їздити потягами, – сказала вона, – і так прикростей вистачає).

«Знайомий» – це зазвичай евфемізм для колишнього коханця.

(– Що ви зробили, щоб це добути? – спитав сердитий власник майстерні, заправляючи їх на шляху на північ.

– Переспала з великим цабе, – солодко відповіла Іззі).

Урсула не бачилася з Іззі після похорону Г'ю, коли та раптом зізналася, що в неї є дитина. Вона думала знову завести про це розмову на шляху до Йоркшира (хоча й ніяково), адже Іззі засмучена, а поговорити їй про це, схоже, більше немає з ким. Навіть сказала:

– Якщо ти хочеш ще поговорити про твою дитину...

Але Іззі тільки відмахнулася, ніби йшлося про якусь банальність:

– А, ти про це? Забудь, я просто була в поганому настрої. Давай десь зупинимося на чай, я радо з'їла би булочку, а ти?

*

Так, вони справді зібралися у Лисячому закуті, і ні, «тіла» справді не було. Статус Тедді і його команди змінився зі «зникли безвісти у бою» на «зникли безвісти, вважаються загиблими». Моріс запевняв, що ситуація безнадійна, годі вдавати, наче надія є.

– Надія завжди є, – сказала Сильвія.

– Ні, – сказала Урсула, – інколи все справді безнадійно.

Їй згадалося те немовля, Еміль. А як виглядав Тедді? Зчорнілий, обвуглений, висохлий, як стара галузка? А може, нічого й не лишилося, не зосталося ніякого «тіла». Припини, припини, припини. Вона перевела подих. Згадай його: маленький хлопчик бавиться літачками й потягами. Ні, це ще гірше. Значно, значно гірше.

– Не те щоби ніхто цього не чекав, – похмуро прорекла Ненсі.

Вони сиділи на ґанку, вижлуктавши забагато доброго віскі Г'ю.

Дивно пити батькове віскі, коли його самого вже нема. Віскі стояло у кришталевій карафці на столі у бурчальні – це вперше з карафки наливала не батькова рука. («Ти ж не відмовишся від крапельки доброго пійла, ведмежатко?»)

– Після стількох вильотів, – сказала Ненсі, – імовірність була не на його боці.

– Знаю.

– Він же знав, що так і буде. Він це навіть прийняв. А що їм, цим хлопчикам, залишається? Я знаю, звучить так, ніби я спокійна, – тихо додала Ненсі, – але в мене серце розбите. Я його так любила... я й досі його люблю. Не знаю, чого це я в минулому часі. Кохання не помирає разом із коханим. Тепер я кохаю його ще більше, бо мені його так шкода. Він не одружиться, не заведе дітей, у нього не буде прекрасного життя, яке він заслужив за правом народження.

Ненсі помахала рукою, окреслюючи Лисячий закут, середній клас, Англію в цілому.

– Не через оце от усе, а тому, що він був хороший. Розважливий і вірний. – Вона розсміялася. – Дурниці це все. Я знаю, ти все розумієш. А я не плачу, не можу плакати. Слізьми глибини горя не передати.

Тедді колись казав, що Ненсі не любить говорити, а тепер їй нічого іншого не залишалося. Сама Урсула майже не говорила, тільки плакала. Щойно заспокоїться, як сльози знову ручаями бризкають з очей. Очі припухли й боліли. Крайтон тримався молодцем, обіймав її і заспокоював, підносив чашку за чашкою чай – заварку, мабуть, поцупив із Адміралтейства. Банальностей не говорив, не казав, що потім буде легше, що час зцілює, що Тедді у кращому зі світів – загалом не став верзти дурниць. Міс Вулф теж трималася молодцем. Вона прийшла посидіти з Урсулою разом із Крайтоном, не допитуючись, хто він такий – тримала Урсулу за руку, гладила по голові, дозволила їй побути невтішною дитиною.

Ось усе й закінчилося, подумала вона, допиваючи віскі. Нічого не лишилося. У голові нескінченний порожній ландшафт, скільки сягає око. «Позаду розпач, смерть попереду».

– Можна попросити тебе про послугу? – спитала Ненсі.

– Звісно, усе, що хочеш.

– Ти можеш перевірити, чи є хоч якась надія, що він живий? Напевно ж, є хоч мінімальна імовірність, що він у полоні. Може, ти когось знаєш у Міністерстві авіації...

– Є в мене одна знайома.

– Чи, може, Моріс когось знає, когось, хто... сказав би напевно, – вона рвучко підвелася, похитнувшись від віскі, і сказала: – Мушу йти.

*

– Ми знайомі, – сказав їй Рой Голт.

– Так, я приїздила минулого року, – сказала Урсула. – Тут і зупинялася, у «Байт Гарт», у них є кімнати, ви, мабуть, знаєте. Це ж ваш паб? Тут же п'ють пілоти?

– Пам'ятаєте, ми разом пили у барі?

– Так, гарний був вечір.

З Моріса, звісно, користі не було, а ось Крайтон доклав усіх зусиль. Але історія не змінилася: літак загорівся, ніхто не вистрибнув.

– Ви – останній, хто його бачив, – сказала Урсула.

– Я про це не думаю, – сказав Рой Голт. – Тед – він був добрий хлопака, але таке весь час трапляється. Просто хтось не повертається. На вечері є, а на сніданку – вже ні. Ну, то ти погорюєш хвильку – а потім про це не думаєш. Статистику знаєте?

– Так.

Він стенув плечима.

– Може, колись, після війни... не знаю. Не знаю, що ви хочете від мене почути.

– Ми просто хочемо знати напевно, – обережно сказала Іззі, – чи він не вистрибнув. Що він загинув. Вас обстрілювали, ситуація була складна, може, ви не бачили цю трагедію від початку до кінця.

– Та мертвий він, повірте мені на слово. І цілий його екіпаж теж. Літак горів від носа до хвоста. Більшість, мабуть, загинула одразу. Я його бачив, літаки були геть близько, ми летіли формацією. Він обернувся і поглянув на мене.

– Поглянув на вас? – перепитала Урсула.

Про що думав Тедді в останні секунди життя, коли вже знав, що загине? Про луки, про гайок, про струмок у лісі, де квітнуть дзвоники? Чи про вогонь, який пожере чергового мучня за Англію? Іззі стисла їй руку:

– Тримайся.

– Я хотів від них відірватися. Він втратив управління, ще не вистачало, щоб їхній сраний літак у нас врізався.

Він стенув плечима. Він виглядав водночас геть молодим і дуже старим.

– Не зациклюйтеся, – грубувато сказав він, а тоді вже тепліше додав: – Я собаку привів, подумав, раптом ви його заберете.

Щасливчик куняв в Урсули в ногах, він ошалів від радощів, побачивши її. Тедді не лишив його у Лисячому закуті, а потягнув на північ, на базу. «А що мені лишалося, коли в нього таке ім'я і репутація?» – писав він. Він прислав Урсулі фотографію свого екіпажу – хлопці розсілися на старих кріслах, а Щасливчик гордо вмостився в Тедді на колінах.

– Але ж він – ваш талісман, – запротестувала Урсула. – Віддати його – це ж до біди.

– Відколи відійшов Тед, у нас суцільні нещастя, – похмуро сказав Рой Голт, а тоді вже ласкавіше: – Це ж пес Теда, вірний, як то кажуть, до останнього. Він тут нидіє, забирайте. Хлопці вже дивитися не можуть, як він вештає злітною смугою, чекаючи на Теда. Це їм нагадує, що вони, мабуть, наступні.

*

– Я цього не переживу, – сказала Урсула, коли вони рушили додому.

Їй згадалося, що саме так казала міс Вулф, коли загинув Тоні. Та скільки ж усього їм судилося пережити? Пес задоволено вмостився в неї на колінах – може, відчував у ній щось від Теда. Так їй хотілося думати.

– А що ж нам іще лишається? – спитала Іззі.

Ну, завжди можна вкоротити собі віку. Може, так вона і зробила би, але ж не можна лишати пса самого.

– Це ж не смішно? – спитала вона у Памели.

– Ні, анітрохи. Цей пес – усе, що лишилося від Тедді.

– Інколи мені здається, що він – це і є Тедді.

– А оце вже смішно.

Вони сиділи на газоні у Лисячому закуті щось за два тижні після Дня перемоги.

(– Тут і починається найтяжче, – сказала була Памела).

Вони не святкували. Сильвія відзначила цей день, наковтавшись снодійного.

– Як про мене, це егоїзм, – сказала Памела. – Врешті, ми ж теж її діти.

Сильвія завжди все робила по-своєму: вона скрутилася на ліжечку, де в дитинстві спав Тедді, й випила цілу пляшку снодійного, запивши залишками віскі Г'ю. Це була й кімната Джиммі, але він для неї не рахувався. Тепер там жили Памелині сини, гралися старою іграшковою залізницею Тедді, облаштованою в кімнатці місіс Ґловер на горищі.

Памела і Гарольд з малими осіли у Лисячому закуті. На всезагальний подив, Бріджит виконала свою давню погрозу і вернулася до Ірландії. Сильвія, загадкова до останнього, лишила по собі бомбу сповільненої дії. З її заповіту вони дізналися, що гроші в родині були – акції й інвестиції, недарма Г'ю працював банкіром. Їх мали розділити порівну, а ось Лисячий закут відійшов Памелі.

– Чому це мені? – розгубилася вона. – Я ж не була її улюбленицею.

– Не було в неї улюбленців, – сказала Урсула, – крім Тедді. Якби він вижив, то вона лишила б дім йому.

– Якби він вижив, то й вона не померла б.

Моріс був у люті, а Джиммі на той час ще не повернувся з війни – та й коли повернувся, дім його не цікавив. Урсулу ця образа (зам'яке слово для великої зради) зачепила, хоча вона справді вважала, що Памела – ідеальна мешканка для Лисячого закута, й тішилася, що дім лишився в її руках. Памела хотіла була продати дім і розділити прибутки, але, на Урсулин подив, Гарольд переконав її цього не робити. (А Памелу складно переконати). Гарольд завжди недолюблював Моріса – почасти за політику, а почасти за паршиву вдачу. Урсула підозрювала, що він на такий спосіб покарав Моріса за те, що той, власне, Моріс. Це був сюжет як із романів Форстера, легко зачаїти образу, але Урсула вирішила цього не робити.

Вміст дому поділили порівну. Джиммі нічого не схотів – він уже купив квиток до Нью-Йорка, де на нього чекала робота в рекламному агентстві, отримана завдяки чоловіку, з яким зустрівся на війні, «знайомому» (відлуння слів Іззі). Моріс вирішив не опротестовувати заповіт («хоча, звісно, міг би»), зате прислав вантажівку і буквально вигріб усе з дому. Більше вони тих речей не бачили, тож скидалося на те, що Моріс їх попродавав – суто зі злості. Памела плакала, втративши Сильвіїні килими й гобелени, обідній стіл у стилі Регентства, дуже елеґантні стільці з вигнутими ніжками і великий

годинник із вітальні, «речі, з якими ми виросли», але Моріс на тому заспокоївся, тож тотальній війні вдалося запобігти.

Урсула взяла собі маленький Сильвіїн годинничок:

– Нічого більше я не хочу. Тільки щоб мене завжди тут приймали.

– Ти ж знаєш, ми завжди тобі раді.

Лютий 1947 року

«Прекрасно! Як пакунок від Червоного хреста» – написала вона й поставила стару листівку зі світлиною Брайтонського павільйона на камінну полицю, обіч Сильвіїного годинничка і фотографії Тедді. Завтра відправить. Звісно, до Лисячого закута ітиме сто років.

Привітання з днем народження дійшло із запізненням. Традиційне святкування у Лисячому закуті зірвалося через погоду, тож натомість Крайтон повів її у «Дорчестер», де й повечеряли при свічках, бо електрика зникла.

– Дуже романтично, просто як у старі добрі часи, – сказав він. – Коли це ми були романтичні?

Їхній роман скінчився разом з війною, але він не забув про її день народження, що розчулило її більше, ніж він міг підозрювати. Подарував він їй коробку шоколаду.

(– Боюся, це небагато).

– Це із запасів Адміралтейства? – спитала вона, й обоє розсміялися. Дістався додому, вона з'їла цілу коробку за одним разом.

*

П'ята. Вона поставила тарілку в умивальник, до іншого немитого начиння. Сіра порошва перетворилася на хуртовину, і вона сіпнула тюлеві фіранки, щоб темне небо зникло. Завіси зачепилися, й Урсула здалася, щоб не зірвати карниз. Вікно було старе, погано допасоване, кімнатою гуляли холодні протяги.

Електрика зникла, Урсула навпомацки знайшла на каміні свічку. Куди ж уже гірше. Урсула примостила над ліжком свічку і пляшку віскі й залізла під ковдру, не знімаючи пальта. Вона так стомилася. Голод і холод вганяли у страшну апатію.

Вогник газової пічечки тривожно замерехтів. А що в тому поганого? «Без муки вмерти б у годину пізню». Врешті, були й гірші способи померти. Освенцім, Треблінка. «Галіфакс» Тедді, що впав у вогні. Сльози спиняло тільки віскі. Стара добра Пеммі. Газовий вогник

спалахнув і згас. А з ним і фітиль. Цікаво, коли знову дадуть газ? Цікаво, вона прокинеться від запаху? Встане, знову запалить вогонь? Вона не думала, що помре як лисиця, замерзне у своєму лігві. Бодай Пеммі знайде поштівку і знатиме, що сестра її цінувала. Урсула заплющила очі. Ніби не спала цілий вік і ще трохи. Вона так шалено стомилася.

Почала западати темрява.

*

Вона різко прокинулася. Невже вже ранок? Світло горіло, але за вікном темніла ніч. Їй снилося, що її завалило у підвалі. Вона вилізла з ліжка, ще не до кінця твереза, і зрозуміла, що розбудило її радіо. Електрика повернулася саме тоді, коли передавали прогноз для моряків.

Вона вкинула монету у лічильник, і газова грубка знову ожила. Значить, вона таки не отруїлася газом.

Червень 1967 року

Репортер BBC повідомив, що вранці йорданці обстріляли Тель-Авів, а тепер бомблять Єрусалим. Він стояв на вулиці – можна припустити, у Єрусалимі, хоча Урсула не дослухалася – а на тлі ревіла артилерія: надто далеко, щоб становити для нього реальну загрозу, проте фальшивий бойовий стрій і схвильований, але урочистий стиль репортажу натякали, що в минулому журналіста була не одна героїчна сторінка.

Бенджамін Коул став членом ізраїльського парламенту. Під кінець війни він бився у складі Єврейської бригади, а тоді став до лав палестинської Банди Штерна, щоб боротися за батьківщину. У дитинстві він був такий правильний, що складно уявити його терористом.

Під час війни вони зустрілися й випили, але зустріч була ніякова. Романтичні пориви її дівочих років давно розвіялися, як і його давня байдужість до Урсули і представниць жіночої статі в цілому. Не встигла вона допити свій (слабенький) джин із лимоном, як Бенджамін запропонував «кудись піти».

Вона обурилася.

– Я що, виглядаю як жінка легкої поведінки? – допитувалася вона у Міллі згодом.

– Чом би й ні? – стенула плечима Міллі. – Може, нас завтра взагалі уб'є бомбою. *Carpe diem* і таке інше.

– Зараз усі так виправдовують неналежну поведінку, – пробурчала Урсула. Якби люди вірили в Пекло, то, може, й не хапали б день так завзято.

На роботі випав складний день. Одна секретарка отримала новини, що судно, на якому працював її хлопець, пішло на дно, і влаштувала істерику, а важливий документ втонув у морі папок, що лише погіршило ситуацію, тож вона не стала хапати день із Бенджаміном Коулом, хай би скільки він наполягав.

– Мені завжди здавалося, що між нами щось є, а тобі? – допитувався він.

– Уже пізно, – сказала вона, на ходу хапаючи сумку і пальто. – Зустрінемося іншим разом.

Їй згадався доктор Келлет з його теоріями про перероджeння: вона задумалася, ким вона захотіла би вернутися. Мабуть, деревом. Великим гарним деревом, що витанцьовує на вітрі.

*

Увага ВВС переключилася на Даунінґ-стрит. Хтось там пішов у відставку. У кабінеті хтось щось казав, але вона не завдала собі клопоту слухати.

Вона саме вечеряла, примостивши на коліна тацю грінок із сиром. Так вона зазвичай вечеряла. Смішно було б накривати стіл, виставляти тарелі, підставки і все інше начиння для однієї особи. А потім що? Мовчки їсти, згорбившись над книжкою? Дехто вважає, що телевечері – це початок кінця цивілізації. (Чи ж не значить її затятий захист телевізора, що в душі вона згодна з критиками?). Але ті люди явно не жили самі. А насправді початок кінця цивілізації відбувся давно. Може, в Сараєво, найпізніше – у Сталінграді. Дехто сказав би, що кінець був на самому початку, ще в райському саду.

Та й що не так із телевізором? Не можна ж щовечора ходити в театр чи в кіно (чи, як на те пішло, у паб). А коли живеш один, то дома поговорити нема з ким, хіба із кішкою, а такі розмови зазвичай однобокі. Собаки – це інша річ, але після Щасливчика вона собак не заводила. Він помер улітку 49-го, ветеринар сказав, що від старості. А Урсула завжди вважала його цуценям. Поховали його у Лисячому закуті – Памела купила й замість надгробка посадила темно-червону трояндy. Сад Лисячого закута перетворився на справжнісінький собачий цвинтар. Куди не поткнися – трояндові кущі, а під ними пси, хоча крім Памели ніхто не пам’ятав, де хто лежить.

Та і яка є альтернатива до телевізора? (Вона ніяк не могла урвати цієї суперечки із самою собою). Не складанку ж їй складати? Можна, звісно, почитати, але після тяжкого дня на роботі, після звітів, меморандумів і бюлетенів, буває, не хочеться знову втуплюватися у слова. Звісно, є ще радіо і платівки, але було в них щось егоїстичне.

(Так, надто ревно вона протестує). Бодай перед телевізором можна не думати. І це геть не погано.

Їла пізніше, ніж зазвичай, бо перед тим сходила на вечір з нагоди власного виходу на пенсію – це як сходити на власний похорон, лише й різниці, що потім повернешся додому. Вечір був скромний – просто випили по кілька келихів у місцевому пабі – але приємний, і вона зітхнула з полегшею, коли він рано закінчився (інша б, може, й образилася). Офіційно останній робочий день – це п'ятниця, але вона вирішила, що співробітникам легше з усім покінчити в робочий день. Раптом на вечір п'ятниці в них заплановане щось цікавіше.

Перед тим, ще в конторі, їй подарували годинник, на якому вигравіювали «Урсулі Тодд, із вдячністю за багато років вірної служби». Господи, подумала вона, от нудна епітафія. Такі всім дарували, і вона не зважилася сказати, що годинник у неї вже є, і то значно кращий. Їй також подарували два (добрі) квитки на Променадний концерт, на Бетховенову «Хорову фантазію» – це справді хтось душу вклав, мабуть, її секретарка, Жаклін Робертс.

– Ви проклали жінкам шлях до керівних посад на державній службі, – тихо сказала Жаклін, передаючи келих дюбонне, її улюбленого напою останнім часом.

На жаль, не така вже моя посада й керівна, – подумала вона. Нічим я не керую. Керувати – досі прерогатива морісів світу цього.

– Ну, будьмо, – сказала вона, дзенькнувши келихом об портвейн з лимоном у Жаклін.

Пила вона рідко – так, інколи балувалася дюбонне, могла собі дозволити на вихідних випити пляшку доброго бургундського. Не те що Іззі, яка досі жила в домі на Мелбері-роуд і блукала анфіладами кімнат, як міс Гевішем у запої. Урсула навідувала її щосуботи з пакунками продуктів, більшість яких опинялася у смітнику. Ніхто вже не читав «Пригод Августа». Тедді зітхнув би з полегшею, а ось Урсулі було шкода, ніби світ забув іще одну його частку.

– Знаєш-но, раз ти вийшла на пенсію, – сказав Моріс, – то тобі, мабуть, видадуть якесь брязкальце. Кавалера Ордену Британської імперії чи щось типу того.

Його от нещодавно посвятили в лицарі.

(– Господи, – сказала Памела, – до чого докотилася країна?).

Він розіслав усім членам родини фотографію в рамці, на якій схилявся під мечем королеви у бальній залі палацу.

– Гординька, – розсміявся Гарольд.

Ідеальною компаньйонкою для «Хоральної фантазії» в Альберт-голлі була б міс Вулф. Востаннє вони саме там і бачилися, на концерті з нагоди сімдесятип'ятиріччя Генрі Вуда у 44-му. Через кілька місяців вона загинула при обстрілі Олдвіча. Енн, дівчина з Міністерства авіації, загинула в тому самому бомбардуванні. Вона з подружками саме засмагала на даху міністерства, обідала принесеним із дому. Це було так давно. А мов учора.

Вони домовлялися, що зустрінуться з Урсулою на обід у Сент-Джеймському парку. Дівчина з Міністерства авіації – Енн – мала їй про щось розповісти, Урсула ще подумала: а раптом про Тедді? Може, вони знайшли уламки літака чи тіло. Вона на той час уже змирилася, що брат пішов назавжди, вони щось почули б, якби він потрапив у полон чи втік до Швеції.

Проте в останню мить втрутилася доля в особі містера Буллока, який увечері напередодні раптом зринув у неї на порозі (звідки й довідався її адресу?) і попросив супроводити його в суд, поручитися за його добропорядність. Його судили за спекуляції на чорному ринку, що її, власне, не здивувало.

Вона була його другою кандидатурою – одразу після міс Вулф, але міс Вулф тепер відповідала за оборону цілої дільниці, себто за життя двохсот п'ятдесяти тисяч осіб, які їй важливіші, ніж містер Буллок. Врешті-решт, його «авантюри» на чорному ринку сиділи їй у печінках. До 44-го не дожив ніхто з рятувальників, із якими Урсула познайомилася на посту.

Її трохи занепокоїло, що містер Буллок мав постати перед Олд-Бейлі: вона думала, що йдеться про дрібне правопорушення, яке розглядатимуть у суді магістратів. Вона цілий ранок марно чекала, коли її викличуть, і щойно суд взяв перерву на обід, прогримів далекий вибух – тоді вона ще не знала, що то рівняли із землею Олдвіч. А з містера Буллока зняли всі звинувачення.

*

Крайтон пішов із нею на похорон міс Вулф. Він її взагалі підтримував, але врешті лишився у Ворґрейві.

– Їхні тіла поховані в мирі, а ймення їхнє живе у родах, – ревів священик, ніби вся парафія недочувала. – Книга Сираха 44:14.

Урсула в таке не вірила. Хто пам'ятатиме Еміля чи Рене? Чи бідолашного Тоні. Чи Фреда Сміта. Чи й саму міс Вулф. Урсула вже забула імена більшості мертвих. Що вже казати про всіх тих пілотів, усі ті втрачені юні життя. Тедді на час смерті командував ескадрильєю, а йому ж було тільки двадцять дев'ять. Наймолодшим командирам було по двадцять два. Для цих хлопчиків час прискорювався, як для Кітса.

Вони заспівали «Вперед, Христове воїнство» – у Крайтона, як виявилося, був доволі милозвучний баритон. Хоча міс Вулф, напевно, віддала б перевагу Бетховенові над церковними гімнами, які закликали до бою.

Міс Вулф сподівалася, що Бетховен зцілить повоєнний світ, проте націлені на Єрусалим гаубиці виглядали як остаточний вирок її оптимізму. Урсула зараз сягнула віку, якого була міс Вулф на початку останньої війни. Тоді вона здавалася Урсулі бабцею.

– А тепер це вже ми старі, – сказала вона Памелі.

– Говори за себе. Тобі ще й шістдесяти нема. Ніяка ти не стара.

– А почуваюся старою.

Щойно її діти підросли і перестали потребувати постійного нагляду, Памела перетворилася на одну з тих жінок, які невпинно роблять добрі діла. (Це Урсула не критикує, навпаки). Вона спершу стала мировим суддею, а потім і головою магістратського суду, брала активну участь у діяльності доброчинних організацій, а минулого року посіла місце у муніципальній раді як незалежний кандидат. А ще підтримувала порядок у домі (хоча й платила «жінці, яка все зробить») і плекала величезний сад. Із постанням Національної служби охорони здоров'я у 1948 році Гарольд перейняв практику доктора Фелловза. Село розросталося, будинків більшало. Луки вже не було, як і гайка, а частину полів навколо маєтку Еттрінґем-голл продали забудовникам. Сам маєток стояв порожній і занедбаний. (Ішли перемовини про те, щоб відкрити в ньому готель). Їхній маленькій станції винесла смертний вирок комісія Бічинґа, й за два місяці її закрили, попри героїчний рух спротиву, очолений Памелою.

– Але тут досі мило, – сказала вона. – Пройдеш п’ять хвилин – і ти вже на природі. Лісів поки що не чіпають. Поки що.

Сара! Ось кого вона запросить на концерт. У 1949 році Памелина терплячість нарешті дала плоди – народилася донька. Восени вона мала почати навчання у Кембриджі – дівчина була розумна і допитлива, уся в маму, та теж збиралася займатися точними науками. Урсула ніжно любила Сару. Племінники помогли заповнити темну пустку на серці, що лишилася після смерті Тедді. Останнім часом вона часто думала – якби ж то вона свого часу народила... У неї бували романчики, хоча й не надто серйозні (здебільшого з її вини, це вона «легковажно ставилася» до стосунків), але вона не завагітніла, не стала матір’ю, не стала дружиною. Вона усвідомила, що саме втратила, допіру тоді, коли зрозуміла, що вже запізно і цього ніколи не буде. Памела триватиме й після смерті, її нащадки тиритимуться світом, як води ріки, а Урсула зі смертю просто закінчиться. Як пересохле річище.

*

А ще їй надарували квітів – це, мабуть, теж Жаклін організувала. На щастя, за вечір у пабі вони не зів’яли. На столику стояли прегарні рожеві лілії й наповнювали кімнату своїми пахощами. Вікна вітальні виходили на захід і купалися у променях вечірнього сонця. Надворі ще не стемніло, а дерева у спільному садочку красувалися в новому листі. Квартира була непогана, неподалік від Бромптонської каплиці – на неї пішли всі гроші, які Урсула успадкувала від Сильвії. Кухоньку і ванну обладнали по-сучасному, але в декорі Урсула була традиціоналістка. Після війни вона накупила простого, але ошатного антикваріату – тоді все одно ніхто не хотів таких меблів. На підлозі лежали зелені килими, а завіси були такого ж кольору, як оббивка меблів із ненав’язливим дизайном від Вільяма Морріса. Стіни пофарбували у блідо-лимонний колір, завдяки чому квартира виглядала світлою і просторою навіть у дощові дні. Після війни їй навіть вдалося за копійки купити трохи майсенської і вустерської порцеляни – кілька декоративних тарелей і сервіз, – і ще в неї завжди були квіти, Жаклін це знала.

Єдина вульгарна нота – це пара кислотно-рудих лисиць стафордширського порцелянового заводу з мертвим кроликом у пащі. Вона купила їх на Портобелло-роуд за безцінь багато років тому. Вони нагадували їй про Лисячий закут.

– Я люблю в тебе бувати, – зізналася Сара. – У тебе такі гарні речі, а ще тут завжди так чисто і прибрано, не те що вдома.

– Можеш собі дозволити чисту і прибрану квартиру, коли живеш сама, – сказала Урсула, хоча комплімент їй полестив.

Мабуть, треба скласти заповіт, щоб передати комусь своє земне майно. Вона хотіла би, щоб квартира лишилася Сарі, але спогади про скандал навколо Лисячого закута, коли померла Сильвія, наводили на певні сумніви. Чи варто виділяти улюбленців? Мабуть, ні. Треба розділити майно між сімома племінниками й племінницями, не обділивши навіть тих, кого недолюблювала чи в очі не бачила. Джиммі, звісно, так і не одружився і дітей не завів. Він осів у Каліфорнії.

– Він гомосексуал, ти ж це знаєш? – спитала Памела. – Він завжди мав такі потяги.

Вона начебто просто сповістила про це, нікого не засуджуючи, але у її словах усе одно був відтінок нездорового інтересу і нотка самовдоволеності, ніби вона пишалася своїми ліберальними поглядами. Цікаво, подумала Урсула, а Памела взагалі знає про Джеральда і його «потяги»?

– Джиммі – це просто Джиммі, – сказала вона.

*

Коли вона повернулася з обідньої перерви десь на минулому тижні, на столі в неї лежав примірник «Таймз». Газету акуратно склали так, що було видно тільки некрологи. У некролозі Крайтона була його фотографія у формі – це ще до того, як вони познайомилися. А вона й забула, який він був імпозантний. Некролог був довгий і, звісно, згадував Ютландію. Виявляється, він «пережив» свою дружину Мойру, мав кілька внуків і полюбляв гольф. Раніше він просто-таки ненавидів гольф – цікаво, коли це він змінив погляди. На Бога, хто лишив у неї на столі «Таймз»? Минуло стільки років – хто вирішив їй про це

сповістити? Вона поняття не мала – і вже, мабуть, не дізнається. Був під час їхнього роману такий час, коли він завів звичку лишати в неї на столі записки, солоненькі *billets-doux*, що з'являлися мовби за порухом чарівної палички. Може, через стільки років та сама невидима рука доставила їй «Таймз».

– Чоловік із Адміралтейства помер, – сказала вона Памелі. – Звісно, усі врешті помирають.

– Та ти заговорила банальностями, – розсміялася Памела.

– Ні, я ось про що: всі, кого ми будь-коли знали, включно з нами самими, з часом помруть.

– Це теж банальність.

– *Amor fati,* Ніцше весь час про це писав. Мені раніше в цьому вчувалося «а море у фаті». Пам'ятаєш, я колись ходила до психіатра? Доктора Келлета? Він у душі був філософом.

– Це любити долю?

– Приймати. Хай би що з тобою сталося, прийми це – і погане, і добре. Смерть теж лишається просто прийняти.

– Звучить по-буддистськи. Я тобі казала, що Кріс зібрався в Індію, у якийсь там монастир? Він каже, що в них там резиденція. Після Оксфорду йому тяжко зосередитися на чомусь одному. Виявляється, він у нас «хіпі».

Урсулі завжди здавалося, що Памела надто балує третього сина. Її саму Крістофер завжди трошки насторожував. Вона спробувала вигадати ласкавіший опис, але не зуміла. Він був із тих, хто втуплюється у співрозмовника з такою усмішечкою, ніби на щось натякає чи певен своєї інтелектуальної й духовної вищості, а насправді просто соціально неадаптований.

Коли вона щойно поставила лілії у воду, запах видавався їй милим, а тепер почало млоїти. Кімната задушлива. Треба відчинити вікно. Вона підвелася, щоб віднести тарілку на кухню, але її одразу прошив сліпучий біль у правій скроні. Вона приречено сіла, щоб його перечекати. Голова боліла вже кілька тижнів. Спершу приходив гострий біль, а потім просто тяжкий туман. А інколи – безкомпромісна, невблаганна мігрень. Вона грішила на високий тиск, але лікарі провели купу аналізів і сказали, що це, «найімовірніше», невралгія. Їй виписали сильне знеболювальне і сказали, що їй стане краще, коли вийде на пенсію.

– Відпочинете, розслабитеся, – сказав лікар тим особливим тоном, який приберігають для людей похилого віку.

Біль минувся, вона обережно підвелася.

І справді, чим вона займе час? Вона подумувала про те, щоб виїхати на село, купити маленький котедж і насолоджуватися життям на природі – може, десь неподалік від Памели. Вона уявила Сент-Мері-Мід чи Ферakр із романів міс Рід. Може, їй і собі написати роман? Хоча б час згає. А ще можна завести собаку. У Памели завжди були золотисті ретривери, Урсула їх не розрізняла.

Вона помила скромне начиння. Можна лягти раніше, зробити собі какао і ще почитати перед сном. Вона саме читала «Комедіантів» Ґрема Ґріна. Може, треба більше відпочивати, ось тільки останнім часом вона боялася спати. Сни снилися такі яскраві, що інколи тяжко було прийняти, що це – не реальність. Кілька разів вона ледь не повірила, що з нею справді сталося щось надприродне, хоча логіка і здоровий глузд вказували, що так не буває. А ще вона падала. У снах вона тільки те й робила, що падала, як не зі сходів, то з круч, відчуття пренеприємне. Може, це перші симптоми деменції? Початок кінця. Кінець початку.

За вікном спальні сходив повний місяць. Місяць на троні, як у Кітса. Ніч ніжна. Голова знову заболіла. Вона набрала води з крана і запила кілька пігулок знеболювального.

*

– Якби Гітлера вбили ще до того, як він став канцлером, то не було б і конфлікту між арабами й ізраїльтянами, правда ж?

Так звана Шестиденна війна скінчилася, ізраїльтяни здобули рішучу перемогу.

– Себто я розумію, чому євреї схотіли заснувати незалежну державу і так рішуче її відстоюють, – вела далі Урсула, – я завжди співчувала сіоністській справі, ще до війни, але, з іншого боку, я розумію, чому арабські держави так обурилися. Але якби Гітлер не здійснив Голокост...

– Бо загинув?

– Саме так. Тоді ідею єврейської держави підтримували б хіба що маргінали...

– Історія не знає умовного способу, – сказав Найджел. Памелин первісток, а її улюблений племінник, викладав історію у коледжі Брейсноуз в Оксфорді, який свого часу закінчив Г'ю. Вона повела його на ланч у «Фортнумс».

– Як приємно вести велемудрі розмови, – сказала вона. – Я з'їздила відпочити на південь Франції з моєю подружкою Міллі Шоукросс, ти з нею не знайомий? Ні? Ну, зараз у неї інше прізвище, вона змінила кількох чоловіків, і кожний багатший за попереднього.

Міллі вискочила заміж за американського солдата одразу після війни, але чкурнула з Америки за першої ж нагоди – її нова родина, мовляв, «коровам хвости крутить». Вона «повернулася на сцену» і пережила кілька катастрофічних романів, доки не зірвала джекпот у вигляді нафтового спадкоємця в податковому вигнанні.

– Вона тепер живе у Монако. Малесенька країна, я навіть не уявляла, наскільки. А вона з віком подурнішала. Тобі зі мною не нудно?

– Ні, що ти. Налити ще води?

– Ті, хто живуть самі, стають нудні. Ніхто нас не спиняє вчасно.

Найджел усміхнувся. У нього були серйозні окуляри й мила усмішка, як у Гарольда. Коли він зняв окуляри, щоб протерти серветкою, то лице в нього стало геть юне.

– Ти виглядаєш геть юним, – сказала Урсула. – Ти, звісно, і є юний. Я говорю як безумна тітонька.

– Господи, та що ти. Ти – найрозумніша людина, яку я знаю.

Вона взялася намазувати булочку маслом, задоволена компліментом.

– Усі ми мудрі по шкоді, але хтось колись сказав, що це й добре, бо інакше не було б історії.

– І він, мабуть, правий.

– Ти тільки уяви, усе було б геть інакше, – не вгавала Урсула. – Швидше за все, не було б ніякої Залізної завіси, а Росія не пожерла б Східну Європу.

– Пожерла?

– Ну, річ справді в зажерливості. А американці, можливо, без воєнного стану не видерлися б так стрімко з Великої депресії, а отже, і

не мали б такого значного впливу на повоєнний світ...

– А мільйони досі були б живі.

– Звісно. Культурний ландшафт Європи теж геть змінився б завдяки євреям. А ще не забувай про всіх тих переміщених осіб, яких шпиняли з країни до країни. У Британії й далі були б колонії, чи бодай вони не посипалися б так стрімко – я, звісно, не кажу, що бути імперією добре. А ми не збанкрутували б і нам не довелося б так довго і тяжко – і фізично, і психологічно – вилазити зі злиднів. Не було б ніякого Спільного ринку...

– Який нас усе одно не пускає.

– Ти тільки уяви, якою сильною була б Європа! Хоча, може, лаври Гітлера просто перейняв би Герінґ чи Гіммлер, і нічого не змінилося б.

– Можливо, хоча нацисти були маргінальною партією, аж доки не опинилися при владі. Фанатичних психопатів серед них вистачало, але Гітлерової харизми не було ні в кого.

– Точно, – сказала Урсула, – харизми в нього не відняти. Про харизму говорять так, ніби це позитивна риса, але насправді це пускання пилу в очі, розумієш? Він ніби заворожував поглядом. Варто було зазирнути йому в очі, як здавалося, що ти й сам можеш повірити...

– То ти його бачила? – приголомшено спитав Найджел.

– Ну, не зовсім. Хочеш десерт, любий?

*

Стояв липень, спекотний, як Гадес. Вона верталася з «Фортнумс» по Пікаділлі. Кольори яріли, у ці дні все вигравало золотом, чого варта золота молодь. У її конторі працювали дівчата у спідничках, ненабагато ширших за пояс. Молодь останнім часом жила так пожадливо, ніби це вона вигадала майбутнє. Заради цього покоління сточили війну, а воно тепер легковажно розкидалося словом «мир» як рекламним гаслом. Війни воно не знало (їй почувся голос Сильвії: «І добре, навіть якщо продукт вийшов незадовільний»). Як то сказав Черчилль? Їм вручили права на свободу. І тепер це їхня справа – як нею розпорядитися. (Урсула говорила як буркотлива бабця – а думала, що ніколи такою не стане).

*

Вона вирішила прогулятися парками і перейшла вулицю, щоб звернути у Ґрін-парк. У неділю Урсула завжди гуляла в парку, але пенсіонерці, мабуть, кожен день – як неділя. Вона проминула палац, зайшла в Гайд-парк, купила морозиво в кіоску біля Серпентину й вирішила, що, може, варто орендувати шезлонг. Вона геть стомилася, ланч її виснажив.

Здається, вона закуняла – бо ситно пообідала. На воді кружляли човники, люди веслували, сміялися й жартували. Вона подумки вилаялася, коли зрозуміла, що знеболювальне забула вдома, а голова починає поболювати. Може, упіймає таксі на Керрідж-драйв: не вистачало плентатися додому по цій спеці, якщо голова і так болить. Аж раптом біль, замість посилитися, трохи вщух – зазвичай бувало навпаки. Вона знову заплющила очі, сонце було яскраве і тепле. Вона поринула у солодкі лінощі.

Дивно спати серед людей. Вона мала би почуватися вразливою, але натомість присутність інших заспокоювала. Як там у Теннессі Вільямса – «ласка незнайомців»? Лебединою піснею Міллі на сцені, ба навіть останнім зойком лебедя в агонії стала роль Бланш Дюбуа в постановці 1955 року у Баті.

Гамір і гомін парку заколисував. Суть життя ж не в тому, щоб кимось стати. Суть – просто в тому, щоб бути. Доктор Келлет з нею погодився би. Вона сонно подумала: усе навколо примарне і водночас вічне. Десь загавкав пес. Десь заплакала дитина. Це її дитина, вона відчувала солодку вагу на руках. Вона поринула у сни. Ось вона на лузі – льон, сокирки, жовтець, маки, гвоздики й королиці – і серед них підсніжники, хоча наче не пора. Вибрики світу снів, подумала вона, а тоді Сильвіїн годинничок пробив північ. Хтось співав – тонкий дитячий голосок тягнув у тон: «У мене є горіх, не родить він нічого, крім грушок золотих, мушкату срібляного». «Muskatnuss», – подумала вона, ось як німецькою мускат. Вона сто років не могла згадати це слово, аж раптом воно зринуло саме.

Аж ось вона в саду. Стиха подзенькували чашки об блюдця, рипіла і бряжчала газонокосарка, пряно і солодко пахли квіти. Чоловік підхопив її і підкинув у повітря, газоном розсипалися кубики цукру. Був і інший світ, але вона була в цьому. Вона дозволила собі

хихотнути, хоча, загалом, вважала, що люди, які сміються своїм думкам привселюдно, трохи несповна розуму.

Попри літню спеку, сипнув сніг – у снах траплялося, зрештою, і не таке. Сніг засипав їй лице, але при такій погоді прохолода була навіть приємна. А тоді вона провалилася, падала і падала в пітьму, глибоку і темну...

А тоді – знову сніг, білий, гостинний, світло пробило тяжкі завіси, як гострий меч, і ось її вже піднімають м’які руки.

– Назву її Урсулою, – сказала Сильвія, – а ти що на це?

– Мені подобається, – сказав Г’ю. Його обличчя з’явилося на видноколі: вусики й бакенбарди, добрі зелені очі. – Привіт, ведмежатко.

Кінець початку

Привіт, ведмежатко.

Це її батько. У неї його очі.

Г’ю, як заведено, крокував коридором на горішньому поверсі, бо до святая святих його не пускали. Він лише в загальних рисах уявляв, що діється за дверима, і був вдячний, що від нього не чекають розуміння механіки дітонародження. Сильвіїні крики свідчили, що це тортури, як не бійня. Жінки дуже сміливі, – подумав Г’ю. Він курив цигарку за цигаркою, щоб здолати немужню гидливість.

Незворушний басок доктора Фелловза трохи заспокоював Г’ю, проте, на жаль, його заглушало істеричне кельтське белькотіння покоївки. А де ж місіс Ґловер? За таких обставин від кухарки могла бути поміч. У його рідному домі в Гемпстеді кухарка незворушно зустрічала всі випробування.

По той бік дверей до спальні зашуміло – сталася чи то велика перемога, чи то велика поразка. Г’ю вирішив, що не зайде, доки його не запросять, – а його ніхто й не запрошував. Нарешті доктор Фелловз відкрив двері до кімнати породіллі й оголосив:

– У вас дівчинка, дужа і гожа, – а тоді додав: – Вона ледь не померла.

Яке щастя, – подумав Г’ю, – що він устиг дістатися до Лисячого закута, перш ніж дороги замело. Сестру в Англію довелося тягнути ледь не на налигачі. У нього на руці горів вогнем слід укусу – цікаво, в

кого сестра вдалася такою дикункою? Не в нянечку ж Міллі, яка виховувала їх у Гемпстеді?

Іззі так і не зняла підробної обручки після ганебного тижня в паризькому готелі з коханцем, хоча Г'ю й підозрював, що французів, народ глибоко аморальний, її матримоніальний статус не цікавив. Вона поїхала на континент у куцій спідничині й солом'яному капелюшку (мати детально описала одяг, ніби складала оголошення про розшук злочинця), а повернулася в сукні від Борта (вона часто про це нагадувала, ніби це мусило його вразити). Також стало ясно, що той мерзотник уже давно до неї допався, бо сукня – байдуже, що від Борта – напиналася по швах.

Утікачку він урешті вистежив у отелі «д'Альзас» у Сен-Жермені, *endroit,* на думку Г'ю, скандальному – саме там зустрів свою погибель Оскар Вайлд, і це все, що треба знати про те місце.

Відбулася негарна сутичка – не лише з Іззі, а й із тим пройдисвітом. Г'ю довелося виривати сестру із його рук, а потім, не зважаючи на копняки і сльози, тягнути до таксі «рено» на двоє дверей (він заплатив водієві, щоб той зачекав перед готелем).

Г'ю вирішив, що добре було б завести автомобіль. Цікаво, він може собі дозволити автомобіль? А навчитися водити зможе? Це ж, мабуть, нескладно?

Вони повечеряли на човні непоганою французькою ягнятиною з кров'ю, Іззі вимагала шампанського, Г'ю погодився – він так стомився від цієї катавасії із втечею, що до чергової сварки був просто неготовий. Він ледве стримався, щоб не скинути її за поручні, у темно-сірі води Англійського каналу.

Він послав матері телеграму з Кале і сповістив про пригоду Іззі: вирішив попередити Аделаїду заздалегідь, щоб вона підготувалася до зустрічі зі своєю наймолодшою донькою, адже її стан кидався у вічі.

Їхні попутники вирішили, що вони – подружня пара, й Іззі сердечно вітали із майбутнім материнством. Г'ю знітився, але вирішив, що хай вони краще думають так, ніж дізнаються правду. Так його і втягнули до абсурдного спектаклю: на час переправи він мусив зректися своєї справжньої дружини і дітей і вдавати, що Іззі – його юна жінка. Він перетворився на виродка, який спокусив дівчину, що ледве вийшла із дитячої (ніби забув, що на час заручин його власній дружині було сімнадцять).

Іззі, звісно, насолоджувалася цією пародією: вона мстилася Г’ю, ставлячи його в незручне становище, і зверталася до нього то *mon cher mart,* то іншими дурними пестливими ймennями.

– Яка у вас мила юна дружина, – загиготів бельгієць, коли Г’ю вийшов на палубу, щоб викурити після обіду цигарку. – Ще молоко на губах не обсохло, а скоро сама стане матір’ю. Так найкраще: піймати малу й ліпити з неї жінку під себе.

– У вас дуже добра англійська, сер, – сказав Г’ю, пожбурив недопалок у море і пішов геть.

Менш люб’язний чоловік почав би розмахувати кулаками. За потреби Г’ю зважився б відстоювати честь країни, але хай він буде проклятий, якщо піде відстоювати заплямовану честь легковажної сестриці. (Хоча ніхто не заперечує: було б незле виліпити дружину точнісінько під свої потреби, як замовити костюм у кравця на Джермін-стрит).

Він не одразу знайшовся, як сформулювати телеграму матері, і врешті спинився на у гемпстеді вранці крпк ісобель зі МНОЮ КРПК ПРИ НАДІЇ крпк. Повідомлення було сміливе, може, дарма він поскупився й не додав пом’якшувальних зворотів. Скажімо, «на жаль». Телеграма (на жаль) мала зворотний ефект, тож коли він зійшов на сушу в Дуврі, на нього вже чекала відповідь, за ЖОДНИХ ОБСТАВИН НЕ ПРИВОДЬ її У МІЙ ДІМ КРПК. Від останнього крпк віяло холодною непохитною рішучістю. Так перед Г’ю постала проблема, що ж робити з Іззі. Попри обставини, вона була ще дитя, їй тільки шістнадцять, не кидати ж її на вулиці. Йому не терпілося чимшвидше дістатися до Лисячого закута, тож він повіз сестру із собою.

Коли вони нарешті прибули опівночі, засніжені, як сніговики, двері відкрила збуджена Бріджит:

– Ой лишенько, а я думала, що це лікар, так от і думала.

Виявляється, його третє дитя ось-ось з’явиться на світ. Його донечка, – чуло подумав він, вдивляючись у зморщене личко. Г’ю любив немовлят.

*

– Що нам із нею робити? – нервувалася Сильвія. – Під моїм дахом вона не народжуватиме.

– Під нашим дахом.

– Хай віддасть на усиновлення.

– Це – член нашої родини, – сказав Г'ю. – У жилах цієї дитини тече така сама кров, як у моїх дітей.

– Наших дітей.

– Ми скажемо, що всиновили дитину, – сказав Г'ю. – Що у родичів дитя осиротіло. Ніхто ж не докопуватиметься, правда?

Врешті-решт, дитя і справді народилося в Лисячому закуті. Коли Сильвія його нарешті побачила, то вже не змогла від нього так легко відмовитися:

– Він такий маленький і милий.

Сильвії всі немовлята здавалися милими.

Іззі до кінця вагітності не випускали за стіни саду. Вона скаржилася, що вона бранка, «як граф Монте-Крісто». Вона одразу віддала їм сина і більше ним, здається, не цікавилася, мовби це вони нав'язали їй цілу цю катавасію – вагітність, усамітнення – і тепер вона, виконавши свою частину домовленостей, могла сама розпоряджатися своїм життям. Їй дозволили два тижні пролежати у ліжку під наглядом дратівливої Бріджит, а тоді спакували в потяг до Гемпстеда, звідки її відправили до школи в Лозанні.

Г'ю був правий, ніхто не докопувався, звідки раптом взялася ще одна дитина. Місіс Ґловер і Бріджит заприсяглися зберігати таємницю – він потай підкріпив обіцянку готівкою, але Сильвії не сказав. Г'ю недарма був банкіром, він знав ціну грошам. Лишалося сподіватися, що на професійну порядність доктора Фелловза також можна покластися.

– Хай буде Роланд, – сказала Сильвія. – Мені завжди подобалося це ім'я. Пам'ятаєш французького лицаря у «Пісні про Роланда»?

– Він що, загинув у бою? – уточнив Г'ю.

– Як і більшість лицарів.

*

У неї перед очима витанцьовував, виблискував і мерехтів срібний зайчик. Шелестіло букове листя, сад напинався бруньками, квітнув, плодоносив, і все це – без найменшої її участі.

– Ляля в льолі, – наспівувала Сильвія, – впаде з люлі.

Урсула не злякалася цієї погрози і безстрашно продовжила свій маленький похід у супроводі вірного Роланда.

Він був спокійною дитиною, Сильвія навіть не одразу помітила, що він «трошки несповна розуму», як вона сказала Г'ю, коли той вернувся додому після тяжкого дня у банку. Він знав, із Сильвією марно ділитися фіскальними міркуваннями, проте інколи все ж уявляв, що вдома на нього чекає дружина, яка цікавиться бухобліком, зростанням цін на чай і коливаннями на ринку вовни. Дружина, «виліплена» під його потреби, а не гарна, мудра і трохи вперта жінка, з якою він одружився.

Він закрився в бурчальні з великою чаркою віскі і маленькою сигарою в надії, що його лишать у спокої. Та марно: Сильвія увійшла до кімнати й сіла перед ним, як клієнт у банку, що просить позику, і сказала:

– Мені здається, що син Іззі – ідіот.

Доти він був Роландом, а щойно виявився дефективним, то знову став сином Іззі.

Г'ю відмахнувся від цієї думки, проте з часом почало впадати у вічі, що Роланд розвивається не так, як інші. Учився він повільно, йому бракувало природної дитячої допитливості до всього на світі. Його можна було посадити перед каміном із книжкою з малюнками і дерев'яними кубиками – і за півгодини він не зрушив би з місця. Він подовгу задоволено дивився на вогонь (недоступний для дітей) чи Квіні, що вилизувалася поруч (кицька доступна, тільки сварлива на вдачу).

Роланд охоче виконував прості завдання й чимало часу проводив, приносячи різні речі дівчаткам, Бріджит чи навіть місіс Ґловер, яка також не цуралася того, щоб послати його до комірчини по торбинку цукру чи дерев'яну ложку з глека. Схоже, він не піде до школи та коледжу, але Г'ю від того тільки почав ставитися до нього ще тепліше.

– Може, треба купити йому пса, – запропонував він. – Пси завжди розкривають у хлопчиках потенціал.

Так у них з’явився Боцман, великий доброзичливий звір, який випасав і охороняв дітей і одразу збагнув, що йому довірили дуже важливу місію.

Бодай хлопчик спокійний, – думав Г’ю, – не те що Іззі чи його двійко старшеньких, які постійно сварилися між собою. Урсула – та, звісно, вирізнялася серед дітей. Вона вдивлялася у світ, ніби хотіла увібрати його своїми зеленими очиськами, такими самими, як у батька. Було в тому щось тривожне.

*

Містер Вінтон примостив мольберт так, щоб було видно море. Він був задоволений уже написаним, тим, як вдалося передати блакить, зелень, білизну і темно-брунатні відтінки корнволлського узбережжя. Перехожі час від часу зупинялися подивитися, як просувається робота. Він сподівався, що хтось зробить йому комплімент, але марно.

Об виднокруг терлися білі паруси цілої флотилії яхт – мабуть, якісь перегони. Він мазнув китайськими білилами по намальованому горизонту й відійшов на крок, щоб помилуватися результатом. Там, де містер Вінтон бачив яхти, хтось інший би побачив лише крихти білої фарби. Вони задають ефектний контраст із постатями на березі, – подумав він. Наприклад, оті двоє дівчаток, які зводять піщаний замок. Він прикусив пензля і втупився у полотно. Як би це краще передати?

*

Це Урсула запропонувала збудувати піщаний замок. Так вона Памелі і сказала: збудуймо найкращий піщаний замок на світі. Вона так яскраво описала піщану цитадель із ровами, вежами і мурами, що Памела майже побачила, як середньовічні пані у намітках махають услід лицарям на баских конях, які мчать через перекидний міст (для цього доведеться знайти галузку). Вони ревно взялися до суто інженерної проблеми й заходилися копати рів, який після припливу заповниться морською водою й захистить панянок у намітках від облоги (в ролі ворога уявляли когось штибу Моріса). Роланда, їхнього

послужливого посіпаку, послали шукати на пляжі гарні камінці, щоб прикрасити замок, і галузку для мосту.

Вони відійшли від Сильвії і Бріджит, які поринули в читання, доки немовля Едвард – Тедді – спав на розстеленій ковдрі в тіні парасольки. Моріс щось виловлював у кам'янистих калюжах на дальньому кінці пляжу. Він знайшов собі нових друзів – місцевих хлопчаків, з якими плавав і лазив кручами. Для Моріса хлопчики ще були просто хлопчиками. Він ще не навчився оцінювати їх за акцентом чи соціальним станом.

За Моріса ніхто не переймався, особливо мати – він завжди виходив сухим із води.

Боцман, на жаль, лишився з Коулами.

За освяченою часом традицією, пісок із рову гіркою скидали в центрі як будівельний матеріал для фортеці. Спітнілі і натруджені дівчатка відійшли на крок, щоб поглянути на цю безформну купу збоку. Памела вже засумнівалася, чи вдасться їм зробити вежі й мури, не кажучи вже про панянок у намітках. Урсулі ця гора щось нагадувала, тільки от що? На узбіччі пам'яті чаїлося щось знайоме, але непевне, непідвладне словам. У неї таке бувало – ніби спогад не хотів виходити зі своєї схованки. Мабуть, так бувало у всіх.

А тоді на зміну цьому відчуттю прийшов страх, а з ним – нотка п'янкого захвату, як перед грозою чи коли на узбережжя наповзав морський туман. Небезпека могла чигати будь-де: у хмарах, у хвилях, у яхточках на обрії, у чоловіку з мольбертом. Вона рішуче рушила до Сильвії, щоб та її заспокоїла.

На думку Сильвії, Урсула була дивна дитина з тривожними фантазіями. Їй доводилося весь час відповідати на Урсулині налякані запитання: «А що ми робитимемо, якщо станеться пожежа? Якщо потяг зійде з рейок? Якщо станеться повінь?». Сильвія виявила, що практичні поради заспокоюють Урсулу швидше, ніж спроби відмахнутися від її страхів як безпідставних («Люба, ми позбираємо свої речі й перечекаємо на даху, доки вода не відступить»).

Памела тим часом стоїчно копала рів. Увага містера Вінтона була прикута до дрібних мазків, які складалися в Памелину панаму. Йому пощастило, що дівчатка надумали будувати замок саме посередині його композиції. Може, і назве картину «Копачі». Чи «Копачі в піску».

Сильвія саме закуняла над «Таємним агентом» і не хотіла прокидатися.

– Що таке?

Вона обвела поглядом пляж і побачила, що Памела діловито копає пісок. Здалека долинали дикі вигуки – це зраджувало присутність Моріса.

– А Роланд де? – спитала вона.

– Роланд? – перепитала Урсула й роззирнулася у пошуках свого вірного раба. Його ніде не було. – Він шукає перекидний міст.

Сильвія підхопилася на ноги, тривожно роззираючись.

– Що?

– Перекидний міст, – повторила Урсула.

*

Він, мабуть, побачив у воді галузку і слухняно поліз її діставати. Він не розумів, що таке небезпека, і, звісно, плавати не вмів. Якби вони взяли Боцмана із собою, то він кинувся б у хвилі і витягнув Роланда на берег. Замість нього на порятунок дитини («Роланд Тодд, 4 роки, на відпочинку з родиною») кинувся «Арчибальд Вінтон, художник-любитель із Бірмінгема», як написали в місцевій газеті. Він впустив пензель і кинувся в море, щоб витягнути хлопчика, «але, на жаль, марно». Він старанно вирізав цю статтю з газети, щоб похвалитися у Бірмінгемі.

За колонку на сім сантиметрів містер Вінтон став і героєм, і митцем. Він уявив, як скромно казатиме «Що ви, це марниця», зусилля справді марні, адже нікого він не порятував.

Урсула спостерігала, як містер Вінтон виходить із хвиль, тримаючи на руках безживне Роландове тільце. Памела з Урсулою думали, що зараз відплив, проте насправді вода наступала, вже незабаром заповнила рів і докотилася до купи піску, яка швидко зникла навіки. Повз них вітер гнав пляжем обруч. Урсула вдивлялася в море, а на піску за нею ціла когорта незнайомців намагалася повернути Роланда до життя. Памела вмостилася біля неї, вони взялися за руки. Хвилі підступали, лизали їм ступні. Якби ж то вони не прикипіли так до того замку, – подумала Урсула. А здавалося, що це така добра ідея...

*

– Співчуваю за вашого малого, місіс Тодд, мадам, – пробелькотів Джордж Ґловер.

Він торкнувся уявної криси капелюха. Сильвія влаштувала вилазку – подивитися, як збирають урожай, – бо, мовляв, треба виборсуватися з гіркого заціпеніння. Природно, після того, як Роланд утонув, літо було зіпсуте. Відсутність хлопчика виявилася помітнішою, ніж його присутність.

– Відколи це він ваш? – зашипіла Іззі, коли Джордж Ґловер повернувся до своїх трудів.

Вона саме встигла на Роландів похорон, виряджена у стильний чорний стрій, і ридала над труною:

– Хлопчик мій, маленький мій...

– Бо він і був мій, – відрубала Сильвія, – і не смій казати, що він твій.

Хоча вона винувато подумала, що горювала за Роландом менше, ніж побивалася б за своїми. Але ж це природно, правда? Тепер, коли він помер, усі хотіли його собі привласнити. (Навіть місіс Ґловер і Бріджит, якби їх хтось слухав).

Г’ю приголомшила смерть «юнака», але він знав, що мусить триматися заради родини.

Сильвія дратувалася, але Іззі їхати не спішила. Їй було двадцять, вона «застрягла» вдома й чекала, коли якийсь прекрасний незнайомець порятує її з «пазурів» Аделаїди. У Гемпстеді Роландове ім’я було табу, Аделаїда заявила, що його смерть – «благословення». Г’ю жалів сестру, а Сильвія перебирала в голові всіх підходящих землевласників, яким стало би терпцю витримати товариство Іззі.

*

Вони у гнітючій спеці блукали полями, перебиралися через перелази і брьохалися у струмках. Сильвія примотала немовля до тіла шаллю. Немовля – важка ноша, хоча, може, й легша, ніж кошик для пікніку, який тягнула Бріджит. Боцман сумлінно крокував при них – він не забігав уперед, радше стежив, щоб ніхто не відстав. Він досі не

оговтався від зникнення Роланда й постановив, що нікого більше не загубить.

Іззі спершу поставилася до їхньої пасторальної експедиції з великим завзяттям, але стомилася й почала відставати. Боцман її квапив, як міг.

Загалом вони від початку були в поганому гуморі, та ще й пікнік не покращив становища, бо виявилося, що Бріджит забула спакувати сендвічі.

– Як це тобі вдалося? – сердито спитала Сильвія.

Довелося їсти пиріг, який місіс Ґловер відклала для Джорджа.

(– Тільки їй, заради Бога, не кажи, – кинула Сильвія).

Памела подряпалася в ожиннику, Урсула впала в кропиву. Навіть зазвичай погідний Тедді перегрівся і закомизився.

*

Джордж приніс їм двох малесеньких кроликів:

– Не хочете забрати додому?

Сильвія огризнулася:

– Ні, спасибі, Джордж. Вони або помруть, або розплодяться, ні того ні того я не хочу.

Памела розплакалася, довелося пообіцяти їй кошеня. (На Памелин подив, обіцянки дотрималися: кошеня принесли з ферми при маєтку, але за тиждень воно померло. Влаштували справжній похорон.

– Я проклята, – заявила Памела з невластивим їй мелодраматизмом).

– А він імпозантний, цей ваш плугатар, – протягнула Іззі.

– Навіть не починай. Через мій труп. Просто не смій, – сказала Сильвія.

– Поняття не маю, про що ви.

Вечір не приніс прохолоди, тож їм довелося плентатися додому по тій самій спеці. Памела, і так засмучена через кроленят, наступила на колючку, а Урсулу гілка вдарила по лицю. Тедді ридав, Іззі чортихалася, Сильвія дихала вогнем, а Бріджит заявила, що втопилася б у першій же канаві, якби це не був смертний гріх.

– Ви тільки погляньте, – усміхнувся Г’ю, коли вони нарешті приплелися додому. – Аж золоті від сонця.

– Тільки не починай, – Сильвія проштовхалася повз нього. – Піду полежу нагорі.

*

– Здається, уночі буде гроза, – сказав Г’ю.

Так і вийшло. Урсула завжди спала неспокійно, тож прокинулася. Вона злізла з ліжка і стала на стілець біля вікна горища, щоб визирнути назовні.

Грім гримів, як далекі гармати. Багряне, загрозливо набрякле небо раптом розірвала блискавка, на мить вихопивши з пітьми, як спалах камери, лисицю, що кралася за якоюсь дрібною здобиччю.

Урсула забула порахувати секунди, і вибух грому просто над головою заскочив її зненацька.

Так звучить війна, – подумала вона.

*

Урсула одразу перейшла до діла. Бріджит саме нарізала цибулю, тож у неї і так сльози стояли в очах.

Стоячи біля неї, Урсула сказала:

– Я була в селі.

– Он воно що, – сказала Бріджит, не налаштована на балачки.

– Цукерки купувала, в цукерні.

– Он воно як, цукерки в цукерні купувала, хто б міг подумати.

У тій крамниці насправді продавали не лише цукерки, ось тільки все інше геть не цікавило дітей із Лисячого закута.

– Зустріла Кларенса.

– Кларенса? – Бріджит перестала кришити цибулю, зачувши про свого коханого.

– Він теж цукерки купував, м’ятні льодяники, – додала для достовірності. – Ти ж знаєш Моллі Лестер?

– Знаю, – обережно проказала Бріджит. – Вона там працює.

– Кларенс її поцілував.

Бріджит підвелася, не випускаючи з рук ніж.

– Чого це Кларенсові цілувати Моллі Лестер?

– Так Моллі Лестер і сказала! Вона сказала: «Чого це ти, Кларенсе Додде, цілуєш мене, коли всі знають, що ти заручений із покоївкою з Лисячого закута?».

Бріджит читала мелодрами й сентиментальні романи. Вона чекала на неминучу розв'язку. Й Урсула не підвела.

– А Кларенс і каже: «А, ти про Бріджит? Вона мені ніхто. Простушка, та й усе. Я воджу її за ніс».

Урсула була залюблена у книги і теж перечитала всі романчики Бріджит, тож добре знала мову любові.

Ніж упав на підлогу під крик, як у банті. Рікою потекли ірландські прокльони.

– От мудак, – сказала Бріджит.

– Проклятущий покидьок, – погодилася Урсула.

Бріджит повернула Сильвії свою обручку, маленького перстеника («просто біжутерія»). Кларенса, який обстоював свою невинність, ніхто не слухав.

*

– З'їздь-но в Лондон з місіс Ґловер, – сказала Сильвія до Бріджит. – Подивися, як відзначатимуть День перемоги. Потяги їздитимуть допізна.

Але місіс Ґловер сказала, що доки гуляє іспанка, вона до столиці ні ногою. А Бріджит заявила: від щирого серця сподівається, що Кларенс туди поїде, краще б із Моллі Лестер, заразиться іспанкою і помре.

*

Моллі Лестер, яка із Кларенсом ані словом не перекинулася, як не рахувати невинного «Доброго ранку, сер, що вам можу

запропонувати?», сходила на скромне святкування в селі, а от Кларенс і справді поїхав до Лондона з друзями – і справді помер.

– Але нікого бодай не довелося скинути зі сходів, – сказала Урсула.

– Ти про що? – спитала Сильвія.

– Не знаю, – сказала Урсула, бо й справді не знала.

Інколи вона сама себе лякала. Їй весь час снилося, як вона падає і летить. Коли вона визирала з вікна спальні, стоячи на стільчику, інколи їй хотілося вилізти і кинутися вниз. Вона була певна, що не впаде на землю, не трісне, як перестигле яблуко, що її хтось підхопить. (Тільки хто чи що?).

Проте цієї теорії вона так і не перевірила, на відміну від бідолашної Памелиної паняночки з кринолiном, яку злий від нудьги Моріс пожбурив за вікно одного зимового вечора.

Зачувши його наближення – з коридора долинув індійський бойовий клич – Урсула поспіхом сховала свою улюбленицю, королеву Соланж, лялечку для в'язання, під подушку, де біженка безпечно перебула наліт.

Панянці в кринолiні пощастило менше – вона вилетіла за вікно і розбилася на друзки об черепицю.

– Я просто хотів подивитися, що буде, – нив Моріс Сильвії.

– Тепер знаєш, – сказала вона.

Памелина істерика її стомила:

– У нас війна, зламана іграшка – це не найбільша трагедія.

А для Памели – найбільша.

Якби Урсула не сховала від Моріса свою дерев'яну лялечку, то панянка в кринолiні зациліла б.

Боцман, який незабаром помер від чумки, вночі прокрався у їхню кімнату і співчутливо поклав на Памелу важку лапу, а тоді заснув, як м'яка іграшка, між їхніми ліжками.

Наступного дня Сильвія, яка картала себе за безсердечність до власних дітей, принесла з ферми чергове кошеня. Кошенят на фермі ніколи не бракувало, це була така місцева валюта, кошенятами відшкодовували образи й винагороджували досягнення – дарували за втрачену ляльку, за зданий екзамен.

Боцман, як міг, беріг кошеня, але не минуло й тижня, як Моріс на нього наступив, граючись у солдатиків із хлопцями Коулів. Сильвія

поквапцем підхопила маленьке тільце і віддала Бріджит, щоб та віднесла його подалі, й агонія пройшла за кадром.

– Це нещасний випадок! – верещав Моріс. – Звідки мені знати, що це дурне кошеня вертітиметься під ногами?

Сильвія дала йому ляпаса, він розплакався. То і справді був нещасний випадок, Урсула пожаліла брата і спробувала заспокоїти, але він тільки розізлився, а Памела, звісно, не стрималася і спробувала зняти Морісові скальп. Коули повтікали – у них удома завжди панував погідний спокій.

Інколи минуле змінити легше, ніж майбутнє.

*

– У неї болить голова, – сказала Сильвія.

– Я психіатр, – сказав доктор Келлет, – а не невропатолог.

– А ще їй сняться погані сни, – спробувала спокусити його Сильвія.

Щось у цій кімнаті заспокоювало Урсулу. Дубові панелі на стінах, вогонь у каміні, товстий червоно-синій килим, шкіряні крісла, навіть заморський самовар – усе видавалося знайомим.

– Погані сни? – доктора Келлета це справді спокусило.

– Так, а ще вона ходить уві сні.

– Що, правда? – для Урсули це стало несподіванкою.

– І постійно відчуває *déjà vu*, – Сильвія вимовила ці слова з явним несмаком.

– Справді? – доктор Келлет потягнувся до гарної люльки й вибив попіл у камін. Люлька була знайома, як домашній улюбленець.

– А я тут уже була! – вигукнула Урсула.

– От бачите, – тріумфально заявила Сильвія.

– Гм... – задумливо протягнув доктор Келлет, а тоді повернувся до Урсули і звернувся просто до неї: – Ви чули про реінкарнацію?

– Так, звісно, – радо повідомила Урсула.

– Нічого вона не чула. Це у католиків? А це ще що таке? – Сильвія раптом відволіклася на заморський самовар.

– Це самовар із Росії, – сказав доктор Келлет, – хоча я, звісно, не з Росії, я з Мейдстоуна, просто встиг побувати в Петербурзі до

революції.

А тоді сказав Урсулі:

– Намалюйте мені що-небудь, – і підштовхнув їй олівець і аркуш паперу. Сильвія й далі пекла поглядом самовар, тож він спитав: – Не хочете чаю?

Сильвія відмовилася: вона довіряла тільки тому вариву, яке наливали з порцелянового чайничка.

Урсула завершила малюнок і передала лікареві.

– Це що? – спитала Сильвія, зазираючи їй через плече. – Кільце? Перстень? Корона?

– Ні, це змія, що пожирає власний хвіст, – доктор Келлет схвально кивнув і пояснив Сильвії: – Це символ циклічності Всесвіту. Час – умовний конструкт, а в реальності все тече, немає ані минулого, ані майбутнього, є тільки теперішнє.

– Говорите загадками, – суворо сказала Сильвія.

Доктор Келлет склав долоні й опустив на них підборіддя, а тоді сказав Урсулі:

– А знаєте, я думаю, ми знайдемо спільну мову. Хочете печивко?

*

Тільки одне її спантеличило. На столі не було фотографії юнака у костюмі для крикету з підписом «Гай, загинув під Аррасом». Не подумавши (адже це питання зачіпало одразу багато інших запитань), вона спитала доктора Келлета:

– А де фотографія Гая?

– Хто такий Гай? – перепитав доктор Келлет.

Виявляється, навіть на ненадійність часу не можна покластися.

*

– Просто «остін», – сказала Іззі, – малолітражка, зате на четверо дверцят. Звісно, куди там до твого бентлі, порівняно із твоєю іграшкою, це машина для плебсу.

– На виплати, хто б сумнівався, – сказав Г’ю.

– Та ні, повна сума готівкою. У мене є видавець, у мене є гроші, Г’ю. Ти більше не мусиш за мене хвилюватися.

– Мушу бігти, у мене сьогодні показовий танцювальний виступ. Спасибі за гостину, місіс Тодд, – сказала Міллі, доки всі захоплювалися яскравою вишневою машинкою.

– Ходімо, я тебе проведу, – сказала Урсула.

На шляху додому Урсула не стала зрізати шлях через сад, а пішла далекою обхідною дорогою, ледь не втрапивши під колеса Іззі. Та недбало помахала їй на прощання.

– Хто це був? – спитав Бенджамін Коул, який в’їхав на велосипеді в живопліт, щоб не потрапити під колеса.

Коли Урсула його побачила, її серце затрепетало.

Аж ось і об’єкт її ніжних почуттів! Вона тому й обрала довший шлях, бо існувала мінімальна ймовірність «випадково» побачитися з Бенджаміном Коулом. Аж ось і він! Пощастило.

*

– Вони мій м’яч згубили, – коли вона повернулася до їдальні, Тедді похнюпився.

– Знаю, – сказала Урсула. – Потім пошукаємо.

– А ти вся розпашіла, щось сталося?

Щось сталося? Щось узагалі стається? Просто поцілунок найгарнішого юнака на світі – та ще й на шістнадцятий день народження. Він провів її додому, котячи велосипед, у якусь мить їхні руки торкнулися, вони почервоніли (як у віршах), а він сказав:

– Урсуло, ти ж знаєш, що ти мені подобаєшся?

Просто перед воротями, де будь-хто міг побачити, він зіпер велосипед на стіну і пригорнув її до себе. А тоді – поцілунок! Солодкий, довгий, значно приємніший, ніж вона очікувала, хоча вона від нього і справді... ну, розпашіла. І Бенджамін теж – вони відсахнулися одне від одного, трошки шоковані.

– Ой, а я ніколи раніше не цілував дівчини, я й не знав, що це так... захопливо.

Він труснув головою, як пес, приголомшений прогалинами у своєму словниковому запасі.

Урсула вирішила: хай би що сталося далі, це так і лишиться найкращою миттю в її житті. Вони могли би поцілуватися ще раз, але з-за рогу вигулькнув возик тандитника і розтоптав перші пагони їхньої любові.

– Ні, нічого не сталося, – сказала вона Тедді. – Просто прощалася з Іззі. А ти не побачив її машини. Тобі сподобалося б.

Тедді стенув плечима і скинув на підлогу «Пригоди Авґуста».

– Просто маячня.

Урсула підняла недопитий келих шампанського, на краєчку якого ясніла червона помада, половину вихлюпнула у креманку й передала Тедді.

– Будьмо.

Вони помарнувалися й випили до дна.

– З днем народження, – сказав Тедді.

*

Життя не знав такого світ!
Тут яблука спадають з віт;
І паросць виногрон густа
Вином стікає на вуста[16].

– Що це ти таке читаєш? – підозріливо уточнила Сильвія.

– Марвелла.

Сильвія забрала у неї книжку і придивилася до рядків.

– Соковито пише.

– Соковито – це критика? – розсміялася Урсула й надкусила яблуко.

– Не треба мудрагелити, – зітхнула Сильвія, – ти ж дівчинка. Що вчитимеш після канікул? Латину? Греку? Та ще й англійську літературу? Нащо це тобі?

– Ти питаєш, нащо мені англійська література?

– Я питаю, нащо її вивчати, коли її можна просто читати. Сильвія знову зітхнула. Доньки були геть не схожі на неї. На якусь мить вона

ніби перенеслася у минуле, під ясне лондонське небо, де пахло весняними квітами і нещодавнім дощем. Заспокійливо видзвонювала збруя Тіффіна.

– Може, вчитиму сучасні мови. Ще не вирішила, ще не розробила план.

– Який ще план?

*

Вони замовкли. У тиші до них вийшла безтурботна лисиця. Моріс уже сто років намагався її застрелити. Чи то він стріляє не так добре, як любить розказувати, чи то лисиця розумніша, ніж він. Урсула з Сильвією схилялися до другого.

– Така гарна, – сказала Сильвія. – Таке пишне хутро.

Лисиця сіла, як пес, що чекає на вечерю, і втупилася в неї незмигним поглядом.

– У мене нічого нема, – сказала Сильвія й показала їй порожні відкриті долоні.

Урсула кинула їй огризок яблука – знизу, обережно, щоб не налякати. Лисиця метнулася за ним, незграбно підхопила і втекла.

– Вона все їсть, – сказала Сильвія, – точно як Джиммі.

З'явився Моріс, заставши їх зненацька. Через плече він перекинув свою нову рушницю від «Пурді».

– Це що, та клята лисиця?

– Не висловлюйся, – покартала Сильвія.

Після випускного він осів удома, чекаючи, коли почне стажування як правник. Він увесь час нудьгував і дратувався. Міг би влаштуватися на ферму при маєтку, – запропонувала Сильвія, – там завжди потрібні сезонні робітники.

– Що, працювати як селянин, у полі? – спитав Моріс. – Це тому ви дали мені дорогу освіту?

(– А й справді, нащо ми дали йому дорогу освіту? – перепитав Г'ю).

– Тоді навчи мене стріляти, – Урсула встала й обтрусила спідницю. – Ходімо. Я візьму татів дробовик.

Моріс стенув плечима.

– Ну давай, тільки дівчата не вміють стріляти, це всі знають.

– Від дівчат узагалі жодної користі, – погодилася Урсула. – Вони ні на що не здатні.

– Іронізуєш?

– Хто, я?

*

– Для новачка дуже непогано, – неохоче визнав Моріс.

Вони розставили пляшки-мішені на мурі неподалік від гаю. Урсула влучала значно частіше, ніж Моріс.

– Ти точно ніколи раніше не стріляла?

– Що я можу сказати? Просто добра учениця.

Моріс раптом рвучко відвернувся від муру і прицілився у щось на узліссі. Не встигла Урсула розгледіти мішень, як та полягла.

– Нарешті підстрелив цього паразита, – тріумфально заявив брат.

Урсула кинулася бігти, але вже на відстані побачила іржаве хутро. Сяйнув білий кінчик хвоста, але Сильвіїної лисиці вже не було.

Сильвія гортала журнал на терасі.

– Моріс застрелив твою лисицю.

Сильвія опустила голову на спинку плетеного шезлонга і заплющила очі.

– Це давно мало статися.

Коли вона розплющила очі, у них бриніли сльози. Урсула ніколи не бачила, щоб мати плакала.

– Викреслю його із заповіту, – сказала Сильвія, і думка про холоднокровну помсту вмить висушила сльози.

Памела вийшла на терасу й запитально підняла брову.

– Моріс лисицю застрелив, – пояснила Урсула.

– Сподіваюся, ти підстрелила його, – абсолютно серйозно сказала Памела.

– Піду зустріну тата з потяга, – сказала Урсула, коли Памела вернулася в дім.

*

Насправді вона й на думці не мала зустрічати Г’ю. Після дня народження вона почала потай зустрічатися з Бенджаміном Коулом. Тепер вона звала його Беном. Зустрічалися вони у луці, у лісі, на алеї. Аби тільки просто неба.

– Тобі пощастило, що погода сприяє інтрижкам, – сказала Міллі, роблячи гримаси й ворушачи бровами.

Так Урсула і з’ясувала, що майстерно бреше. (Тільки ж вона завжди це знала, правда?). «Тобі не треба нічого купити?» чи «Піду назбираю малини на алеї». А що було б, якби всі дізналися?

– По-перше, твоя мати мене придушила б, – сказав Бен.

(Вона уявила, як Сильвія тягне:

– Що, з євреєм?).

– Та й мої батьки теж, – сказав він. – Ми ще надто юні.

– Як Ромео і Джульєтта, – сказала Урсула. – Закохані, яким не судилося бути разом, і так далі.

– Тільки ми не помиратимемо за любов, – сказав Бен.

– А за що ж тоді помирати?

– І то правда.

Ставало «гаряче», руки блукали, лунали стогони (стогнав він). Він сказав, що «вже не може стримуватися», а вона навіть не знала, власне, від чого. Любов – це коли не треба стримуватися, правда? Вона думала, що вони поберуться. Цікаво, їй доведеться прийняти юдаїзм? Стати «жидівкою»?

*

Вони пішли у луку, лягли й обнялися. Було дуже романтично, тільки лоскотно від тимофіївки, а від королиці крутило в носі. А ще Бен навалювався на неї так, що їй здавалося, ніби вона лежить у землі, у труні. Він конвульсивно засіпався, ніби ось-ось помре, тож вона погладила його по голові як немічного і турботливо спитала:

– Усе гаразд?

– Вибач, я не хотів.

(Що він зробив?)

– Мені час вертатися, – сказала Урсула.

Вони встали, обтрусилися від трави і квітів і рушили додому.

Цікаво, вона вже пропустила потяг Г’ю? Бен зиркнув на годинник і сказав:

– А, вони вже давно вдома.

(Г’ю і містер Коул верталися з Лондона тим самим потягом). Вони вийшли з луки й перебралися через перелаз на поле, де паслася молочна череда – воно тяглося уздовж алеї. Корови ще не вернулися з дійки.

Він допоміг їй перелізти, і вони знову поцілувалися. Коли вони нарешті рушили далі, то побачили, що з того кінця поля, який впирався в гай, до алеї прямує чоловік. Обшарпаний чолов’яга, може, безхатько, чимдуж шкутильгав до воріт. Він спіткнувся об щось у траві, але одразу підхопився на ноги.

– Якийсь він підозрілий, – засміявся Бен. – Цікаво, що він там робив?

*

– Вечеря на столі, ти спізнилася, – сказала Сильвія. – Де ти була? Місіс Ґловер знову зробила ту жахливу яловичину а *la Russe.*

*

– Моріс лисицю застрелив? – спитав Г’ю з розчаруванням на обличчі.

І далі все пішло псу під хвіст, почалася огидна сварка просто за столом – і все через якусь дохлу лисицю. Г’ю хотів був сказати, що лисиці – паразити, але вирішив не підживлювати заграви пристрастей. Замість цього сказав:

– Давайте не будемо за вечерею, це й так тяжко перетравити. Але вони не змовкли. Він вирішив не дослухатися й натомість спробував здолати відбивні (цікаво, місіс Ґловер їх сама пробувала?). Коли у двері постукали, він зітхнув із полегшею.

– А, майоре Шоукросс, заходьте, – погукав він.

– Вибачте, не хотів відривати вас від вечері, – майор Шоукросс ніяково роззирнувся. – Я просто хотів спитати, чи ваш Тедді не бачив

нашої Ненсі.

– А що з Ненсі? – спитав Тедді.

– Десь зникла, – сказав майор Шоукросс.

*

Вони більше не зустрічалися – ані в гаю, ані на алеї, ані у луках. Після того як знайшли тіло Ненсі, Г'ю ввів сувору комендантську годину, а Урсула з Беном і без того поринули у винуватий жах. Якби вони повернулися, коли мусили, якби вони вийшли на поле хоча б на п'ять хвилин раніше й ніде не затримувалися, то, може, Ненсі була б жива. Проте на той час, коли вони, ще нічого не знаючи, вибрели до алеї, Ненсі вже лежала мертва в кориті для худоби на дальньому кінці поля. Тож у них, як у Ромео із Джульєттою, усе теж скінчилося смертю. Ненсі поплатилася за їхнє кохання.

– Це трагедія, – сказала їй Памела, – але твоєї вини тут немає, тож чому ти поводишся так, наче є?

Бо так і було. Тепер вона в цьому пересвідчилася.

Щось зламалося, порвалося, блискавка розітнула набрякле небо.

*

На жовтневих канікулах вона на кілька днів заїхала до Іззі. Вони сіли в російській чайній у Сауз-Кенсінґтоні.

– Клієнтура тут правого ухилу, – сказала Іззі, – зате млинчики прекрасні.

А ще там був самовар. (Може, це самовар її зворохобив, нагадавши про доктора Келлета? Це ж абсурд). Коли вони допили чай, Іззі сказала:

– Постривай, сходжу попудрю ніс. Попросиш рахунок?

Урсула терпляче чекала, коли її раптом оповив нездоланний жах, стрімкий, як політ хижого птаха, передчуття чогось незнаного, але невимовно загрозливого. Воно чигало на неї тут, серед ґречного побрязкування чайних ложечок об порцеляну. Вона встала, перевернула стілець. Їй стало млосно, виднокіл затягнула імла. Як пил

після бомби, – подумала вона, хоча ніколи не потрапляла під бомбардування.

Вона прорвалася крізь імлу й вибігла з російської чайної на Геррінґтон-роуд. Вона кинулася бігти й бігла, сліпо бігла вперед по Бромптон-роуд і далі, до Еджертон-ґарденз.

Вона вже тут була. Вона тут ніколи не бувала.

Одразу за видноколом, за рогом, незриме, чаїлося те, чого вона не могла наздогнати – те, що наздоганяло її. Вона – мисливець і здобич. Як лисиця. Вона мчала далі, аж доки об щось не перечепилася й не заорала землю носом. Біль був нестерпний. Бризнула кров. Вона сиділа на асфальті й ридала від болю. Вона навіть не розуміла, що на вулиці є ще хтось, доки з-за спини не долинув чоловічий голос:

– Ой лишенько, ото вам перепало. Дайте поможу. У вас на цьому милому синьому шарфику кров. Він же синій? Чи аквамариновий? А я Дерек, Дерек Оліфант.

Вона впізнала цей голос. Вона не впізнала цього голосу. Минуле протікало в майбутнє, ніби десь була тріщинка. Чи, може, це майбутнє перелилося в минуле? Хай там як, їй було страшно, ніби темні ландшафти всередині раптом вийшли на яв. Те, що було всередині, вихлюпнулося назовні. Час вивернув суглоб, це напевно.

Вона з трудом піднялася на ноги, але не зважилася обернутися. Незважаючи на нестерпний біль, вона бігла далі. Сили полишили її вже у Белгравії. І це теж, – подумала вона. Вона вже тут бувала. Вона ніколи тут не бувала. Здаюся, – подумала вона. Я не знаю, що це, але здаюся. Вона опустилася на коліна на твердому асфальті і скрутилася клубочком. Як лисиця без нори.

*

Вона, мабуть, знепритомніла, бо коли розплющила очі, то лежала у ліжку в кімнаті з білими стінами. Там було велике вікно, а за ним – каштан, з якого ще не опало листя. Вона повернула голову й побачила доктора Келлета.

– Ви ніс зламали, – сказав доктор Келлет. – Ми подумали, що на вас хтось напав.

– Ні, – сказала вона, – я просто впала.

– Вас знайшов вікарій. Він відвіз вас на таксі до Лікарні св. Юрія.

– А ви тут що робите?

– Зі мною зв’язався ваш батько – сказав, що не знає, до кого ще звернутися.

– Не розумію.

– Коли вас привезли до лікарні, ви кричали без упину. Вони подумали, що з вами сталося щось страшне.

– Ми вже не в тій лікарні?

– Ні, – ласкаво сказав він, – це приватна клініка. Відпочинок, добра їжа і таке інше. У них гарні сади. Я завжди вірив, що гарні сади все покращують, а ви?

*

– Час не циклічний, – сповістила вона докторові Келлетові. – Він як... палімпсест.

– Лишенько, звучить обтяжливо.

– Інколи згадується майбутнє.

– Ви стара душа, – сказав він. – Непросто вам. Але життя лежить перед вами. І його треба прожити.

Він уже вийшов на пенсію, тож «просто її навідував по-дружньому», не як лікар.

У санаторії вона почувалася як сухотниця. Удень сиділа на терасі та стосами читала книжки, доки медсестри підносили їжу і напої. Блукала садами, провадила люб’язні діалоги з терапевтами і психіатрами, розмовляла з іншими пацієнтами (принаймні з її поверху – справжні безумці були на горищі, як місіс Рочестер). У кімнаті завжди були свіжі квіти й миска яблук. Мабуть, її перебування тут влетить у копієчку.

– Це не задорого? – спитала вона у Г’ю, він часто заходив.

– Платить Іззі, вона наполягла.

*

Доктор Келлет задумливо розкурив люльку. Вони сиділи на терасі. Урсула подумала, що з радістю провела б тут решту життя. Дуже приємно, ніяких викликів.

– Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе знання... – протягнув доктор Келлет.

– ...і якби я мав усю віру, щоб і гори переставляти, але не мав любові, я був би – ніщо, – закінчила Урсула. – Чому ми взагалі цитуємо Коринтян? Я думала, ви буддист.

– А, я взагалі ніхто, – сказав доктор Келлет. – І, звісно, водночас усе.

На думку Урсули, це взагалі ніяк між собою не пов’язано.

– Питання в тому, чи вам цього досить, – нарешті сказав він.

– Чого досить?

Вона втратила нитку розмови, але доктор Келлет переключився на свою люльку й не відповів, а тоді принесли чай.

– У них тут прекрасний шоколадний пиріг, – сказав доктор Келлет.

*

– Одужала, ведмежатко? – спитав Г’ю, обережно допомагаючи їй сісти в машину. Він приїхав по неї на бентлі.

– Так, як новенька.

– От і чудово. Нумо додому. Удома без тебе все не так.

*

Вона згаяла купу безцінного часу, але тепер у неї є план, – думала вона у темряві, лежачи у власному ліжку у Лисячому закуті. У плані, безперечно, є сніг. І срібний зайчик, і танець зеленого листя. І таке інше. Німецька, не класична філологія – а тоді курс стенографії і машинопису, а може, й есперанто, просто про випадок, якщо утопія колись таки настане. Вона приєднається до стрілецького гуртка й отримає роботу в якійсь конторі, певний час попрацює, відкладе трохи грошей, нічим не виділятиметься. Вона не привертатиме уваги, послухається батькової поради, ще не озвученої – не висовуватися, не

відсвічувати. А тоді, коли буде готова, коли відкладе достатньо грошей, вона проникне у серце звіра і вирве чорну пухлину, яка більшає там із кожним днем.

А тоді вона пройде Амалієнштрассе і спиниться перед фотостудією Гоффмана, зиркне на кодаки, лейки й фойґтлендери на вітрині, прочинить двері, так що маленький дзвіночок сповістить про її появу дівчині, яка працює за прилавком, і та, мабуть, скаже «Guten Tag, gnädiges Fräulein», чи, може, «Grüss Gott», адже йтиме тільки 1930-й, коли люди при зустрічі ще казали «Grüss Gott» чи «Tschüss», а не нескінченні «Heil Hitler» із тими дурнуватими військовими салютами.

І тоді Урсула простягне їй свою стару камеру і скаже:

– Не можу витягнути плівку.

І жвава сімнадцятирічна Єва Браун скаже:

– Дайте погляну.

*

У неї серце завмерло від піднесення, її оповивало прочуття близьких змін. Вона – і лицар, і осяйний спис водночас. Вона – меч, що сяє глупої ночі, дротик світла, що протикає пітьму. Цього разу вона все зробить правильно.

Коли всі поснули, а дім стих, Урсула встала з ліжка і вилізла на стілець перед відкритим вікном спаленьки на горищі.

Час, – подумала вона. Вдалині співчутливо пробив годинник. Вона подумала про Тедді і міс Вулф, про Роланда і крихітку Ангелу, про Ненсі та Сильвію. Подумала про доктора Келлета і Піндара. Спізнай, хто ти, і стань собою. Тепер вона знає, хто вона. Вона – Урсула Бересфорд Тодд, і вона свідок.

Вона розпростерла руки назустріч чорному кажанові, і вони полетіли разом, обійнявшись у повітрі, як душі, що давно погубилися і нарешті знайшлися. Це і є любов, – подумала Урсула. Що більше любиш, то краще виходить.

Відважні будьте

Грудень 1930 року

Урсула знала про Єву все. Знала, що та любить моду, макіяж і плітки. Знала, що та вміє кататися на ковзанах і лижах, любить потанцювати. Тож Урсула розглядала з нею дорогі сукні в «Оберполлінґер», а тоді в кафе пила каву й ласувала тортами чи купувала морозиво в Енґлішер Ґартен, де вони подовгу сиділи й дивилися на дітей на каруселі. Вона ходила на каток із Євою і її сестрою Ґретль. Її запрошували на вечері до Браунів.

– Твоя англійська подружка дуже мила, – сказала Єві фрау Браун. Їм вона сказала, що вдосконалює свою німецьку, перш ніж осісти і стати вчителькою. Єва зітхнула, ця ідея видалася їй безмежно нудною.

Єва любила, щоб її фотографували, тож Урсула робила багато-пребагато світлин своєю «брауні», а тоді вони вечорами вклеювали їх в альбом і захоплювалися Євиними позами.

– Тобі треба зніматися в кіно, – сказала Урсула, і Єві це полестило до смішного.

Урсула начиталася про зірок – голлівудських, британських і німецьких, про найновіші пісні і танці. Вона як старша взяла підлітка-Єву під своє крило, і ту зачарувала нова витончена подруга.

Звісно, Урсула знала і про те, що Єва закохана у «старшого чоловіка» – дивиться на нього овечими очима, тягається за ним містом, сидить, забута, в куточку ресторанів і кафе, доки він провадить нескінченні розмови про політику. Єва почала запрошувати її на ці зустрічі – врешті, Урсула-бо її найкраща подруга. Єва хотіла тільки бути ближчою до Гітлера. Й Урсула хотіла того ж.

А ще Урсула знала про гору і бункер. Власне кажучи, вона зробила цій вертихвістці величезну послугу, втершися їй у довіру.

Так і вийшло, що Гітлерове товариство звикло спершу до Єви, а потім – і до її подружки-англійки. Урсула була мила, вона була дівчина, вона була ніхто. Ніхто вже й не дивувався, коли вона приходила сама й закохано усміхалася майбутньому вождеві. Закоханості він сприймав як належне. Вона ще подумала: приємно, мабуть, анітрішечки не сумніватися в собі.

Господи, яка нудота. За столами в кафе «Гек» чи остерії «Баварія» похвальба не змовкала. Аж не віриться, що за кілька років Гітлер сплюндрує світ.

*

Того року стояли морози. Уночі Мюнхен припорошило снігом, як різдвяні пироги місіс Ґловер – цукровою пудрою. На Марієнпляц стояла велика різдвяна ялинка, пахло глицею і смаженими каштанами. У святковому вбранні Мюнхен був такий схожий на казку, що Англії і не снилося.

Морозець бадьорив, вона аж витанцьовувала, коли рішуче простувала до кафе, де вип'є чашку гарячого *Sckokolacle* з густими вершками.

Після осяйного холодного повітря кав'ярня видалася димною і доволі неприємною. Жінки сиділи в шубах – Урсула пожалкувала, що не прихопила Сильвіїну норкову шубку. Мати її ніколи не вдягає, вона просто лежить у шафі, обкладена нафталіном.

Він сидів за столиком у дальньому кінці зали, оточений своїм звичним почтом. Вона подумала, які ж вони всі негарні, і засміялася.

– Ah. Unsere Englische Freundin, – сказав він, побачивши її. – Guten Tag, gnädiges Fräulein.

Злегка змахнувши пальцем, він зігнав зі стільця навпроти свого безвусого посіпаку, і вона сіла. Він, здається, був не в настрої.

Es schneit, – сказала вона.

– Сніжить.

Він визирнув за вікно, ніби навіть не зауважив, яка на вулиці погода. Він їв *Palatschinken.* Виглядали ласо, але коли до них підскочив офіціант, вона замовила до свого гарячого шоколаду *Schwarzwälcler Kirschtorte.* Було дуже смачно.

– Entschuldigung, – пробурмотіла вона й потяглася у сумку, щоб витягнути носовичка.

Мереживні кутики, монограма з її ініціалами «УБТ» – Урсула Бересфорд Тодд – подарунок від Пеммі на день народження. Вона ґречно торкнулася вуст, струшуючи крихти, а тоді потяглася вниз – покласти хустинку назад і витягти натомість важкий предмет. Старий

батьків службовий револьвер часів Великої війни, «Веблі Марк V». Тримайся, героїне.

– Wacht auf, – тихо сказала Урсула. Слова привернули увагу фюрера, тож вона додала: – Es nahet gen dem Tag.

Вона сто разів повторювала цей рух. Один постріл. Головне у цій справі – швидкість, та все ж була ота мить, ота секунда, коли вона витягла пістолет і націлилася йому в серце, а час, здавалося, завмер.

– Führer, – сказала вона, розбиваючи чар миті. – Für Sie.

Люди за столом почали висмикувати з кобури зброю і цілитися в неї. Один подих. Один постріл.

Урсула натисла на гачок.

Запала темрява.

Сніг

11 лютого 1910 року

Грюк-грюк-грюк. У спальню Бріджит хтось стукав, але звук вплітався до її сну. Уві сні Бріджит була вдома, у графстві Кілкенні, а в двері стукав привид бідолашного небіжчика-батька, який рвався назад, у сім'ю. Грюк-грюк-грюк! Вона прокинулася зі сльозами на очах. Грюк-грюк-грюк. Хтось справді стояв на порозі.

– Бріджит, Бріджит! – наполегливо шепотіла місіс Тодд по той бік дверей.

Бріджит перехрестилася: ніхто не встає глупої ночі, щоб поділитися добрими новинами. Може, з містером Тоддом у Парижі стався нещасний випадок? Чи, може, Моріс або Памела розхворілися? Вона виповзла з-під теплої ковдри до холодного горища. У повітрі пахло снігом. Вона відкрила двері. По той бік Сильвія зігнулася майже удвічі, достигла, як стручок, ладний ось-ось луснути.

– Дитина хоче на світ раніше, допоможете мені?

– Що, я? – запищала Бріджит.

Бріджит було тільки чотирнадцять, але вона чимало знала про малюків, переважно лихого. Її мати померла при пологах у неї на очах, але місіс Тодд вона цього не розповідала. Та й не час зараз про таке згадувати. Вона допомогла Сильвії спуститися до її власної кімнати.

– Доктора Фелловза кликати немає сенсу, – сказала Сильвія, – він сюди по такому снігу не проб'ється.

– Марія, матір Божа, – зойкнула Бріджит, коли Сильвія опустилася на коліна й лікті, як звір, і загарчала.

– Боюся, дитина народиться зараз, час настав, – сказала Сильвія. Бріджит переконала її лягти на ліжко, і так почалася їхня довга і самотня тяжка ніч.

*

– Ой, мадам, – раптом зойкнула Бріджит, – та вона ж вся синенька, геть уся.

– Дівчинка?

– Пуповина обмоталася навколо шийки. Ісус і всі святі, задушилася вона, бідолашечка, пуповиною задушилася.

– Треба щось робити, Бріджит. Що ми мусимо зробити?

– Ой, місіс Тодд, мадам, померла вона. Померла, а пожити не встигла.

– Такого не може бути, – сказала Сильвія.

Вона з трудом сіла на скривавлених, як поле бою, простинях – червоне на білому. Дитина досі прив'язана до нею пуповиною. Доки Бріджит квохтала, Сильвія сіпнула на себе ящик столика в головах і запекло покопирсалася всередині.

– Ой, місіс Тодд, – лементувала Бріджит, – ви ляжте, тут уже нічого не вдієш. Якби ж то містер Тодд був тут, якби ж то...

– Цить, – сказала Сильвія й піднесла свій трофей – хірургічні ножиці зблиснули при світі лампи.

– До всього треба бути готовою, – прошепотіла вона. – Піднеси дитину до лампи, щоб було видніше. Бріджит, швидко. Не можна гаяти часу.

Клац-клац.

Що більше тренуєшся, то краще виходить.

Розлогі сонячні узгір’я

Травень 1945 року

Вони сиділи за кутовим столиком у пабі на Ґласгауз-стрит. Сержант-американець побачив, як вони намагаються спинити машину в Дуврі, і підкинув їх до Пікаділлі. Замість чекати ще два дні на свій рейс, вони втиснулися в Гаврі на американський воєнно-транспортний корабель. Не виключено, що суто технічно вони дезертирували, але це їх анітрохи не обходило.

Це був уже третій паб після Пікаділлі – вони зійшлися на тому, що обидва п’яні як чіп, але здатні випити ще значно більше. Був вечір суботи, паб був напхом напханий. Оскільки вони були у формі, то не заплатили ані копійки. У повітрі досі висіла як не ейфорія, то бодай полегкість від перемоги.

– Що ж, – Вік підніс келих, – за повернення.

– Будьмо, – сказав Тедді. – За майбутнє.

У листопаді 43-го його літак збили, і він потрапив до Шталаґу Люфт VI на сході. Було не так уже й погано, себто могло бути ще гірше, наприклад, якби він був росіянином – з росіянами обходилися як із тваринами.

А тоді на початку лютого їх підняли з койок серед ночі знайомими вигуками «Raus! Raus!» і змусили марширувати на захід, подалі від наступу росіян. За день-два їх звільнили б, такий от жорстокий поворот долі. Вони кілька тижнів марширували впроголодь, у тріскучий мороз, більшість часу стояло -20.

Вік був жвавенький сержантик, навігатор «ланкастера», його збили над Руром. З ким тільки війна не зведе. Вони не дійшли б, якби не підтримували один одного. Ця дружба, а ще пакети від Червоного хреста, які перепадали дуже зрідка, майже напевно порятували їм життя.

А Тедді збили неподалік від Берліна – він в останню мить вискочив із кабіни.

Він до останнього намагався вирівняти літак, щоб екіпаж мав бодай якусь надію вибратися. Капітан не полишає судна, доки вся команда не порятується. Таке саме неписане правило стосувалося й бомбардувальників.

«Галіфакс» горів з носа до хвоста, Тедді вже встиг змиритися з тим, що його час збіг. Йому стало легше на душі, він раптом зрозумів, що все буде добре, що смерть прийде і про нього подбає. Але смерть не прийшла – його радист-австралієць заліз у кабіну, пристібнув Тедді парашут і сказав:

– Вимітайся, тупий мудак.

Більше він його не бачив, ані його, ані інших членів екіпажу – хтозна, живі вони чи мертві. Він вискочив у останню мить, парашут ледве встиг розкритися, як він уже був на землі – пощастило, що збувся зламаною гомілкою і зап'ястком. Тедді відвезли в лікарню, де його й арештувало місцеве гестапо із безсмертними словами «Для вас війну скінчено» – це привітання чули майже всі пілоти, які потрапляли в полон.

Він старанно заповнив форму про захоплення в полон і став чекати листа з дому, але нічого не отримав. Він два роки не знав, чи Червоний хрест включив його до списку полонених, і чи вдома знають, що він живий.

Вони були на дорозі десь під Гамбургом, коли війна скінчилася. Вік із величеним задоволенням сповістив їхній охороні:

– *Ach so, mein Freund, für sie der Krieg ist zu ende.*

*

– То як, Теде, ти додзвонився до своєї дівчини? – спитав Вік, коли Тедді повернувся. Він лестощами переконав власницю бару дозволити йому скористатися телефоном.

– Ага, – розсміявся він. – Виявляється, усі думали, що я загинув. Вона спершу не повірила, що це я.

За півгодини і ще кілька кухлів Вік сказав:

– Ти ба, Теде, судячи з її усмішки, жінка, яка щойно зайшла, твоя.

– Ненсі, – тихо сказав Тедді.

– Я тебе люблю, – самими губами промовила Ненсі з того кінця шумного бару.

– А вона ще й подружку привела, подбала, – сказав Вік.

Тедді засміявся.

– Вважай, це моя сестра.

*

Ненсі стиснула їй руку до болю, тільки біль нічого не значив. Тедді тут, справді тут, сидить у лондонському пабі, п’є англійське пиво, справжній, живий. Ненсі видала дивний звук, ніби захлинулася, а Урсула ледве стрималася, щоб не розплакатися. Вони були як дві Марії, що заніміли перед чудом Воскресіння.

А тоді Тедді побачив їх і усміхнувся. Підскочив, ледь не перевернувши кухлі на столі. Ненсі проштовхалася крізь натовп і обійняла його, а Урсула завмерла на місці – а ну ж бо вона поворухнеться, і все це зникне, ціла ця щаслива сцена розсиплеться на друзки в неї на очах. А тоді подумала: ні, це все насправді, у реальності, і розсміялася від нехитрих радощів. Тедді відірвався від Ненсі, виструнчився й віддав Урсулі честь.

Він гукнув їй щось через цілий паб, але гамір поглинув слова, їй здалося, що він сказав «Спасибі», але, може, вона й помиляється.

Сніг

11 лютого 1910 року

Місіс Пікша сьорбала підігрітий ром – сподівалася, що як справжня пані. Ішла третя чарка, усередині вже жеврів жар. Вона йшла приймати дитину, але завірюха змусила її спинитися у «Голубому леві», що неподалік від Чалфонт-Сент-Пітера. Ноги б її в такому місці не було, якби не нагальна потреба, але в каміні ревів вогонь, а товариство виявилося премиле. По стінах сяяли кінські вуздечки і мідні глеки. З її місця за перегородкою було видно загальний бар, де спиртне текло рікою. То було веселіше. Хтось затягнув пісню, і місіс Пікша із подивом упіймала себе на тому, що відбиває ногою в такт.

– Ви би бачили, який там сніг, – сказав власник пабу, перехиляючись через широкий відполірований мідний шинквас. – Може, ми тут на багато днів застрягли.

– Як це – днів?

– Випийте ще. Сьогодні все одно нікуди не підете.

Подяки

Я хотіла би подякувати:

Ендрю Джейнсу (Національний архів у К'ю) докторові Джуліет Ґардінер

підполковникові М.Кічу (медаль Британської імперії, війська зв'язку)

докторові Пертті Ахонен (Кафедра історії, Единбурзький університет)

Фредеріке Арнольд Аннетт Вебер

А також моєму агентові Пітерові Штраусу, Ларрі Фінлею, Маріанні Велманс, Елісон Барров та цілій команді видавництва «Трансворлд», Каміллі Ферр'єр і команді «Марш Едженсі».

Більше про роботу над цією книжкою (включно з бібліографією) можна довідатися на моєму сайті: www.kateatkinson.co.uk.

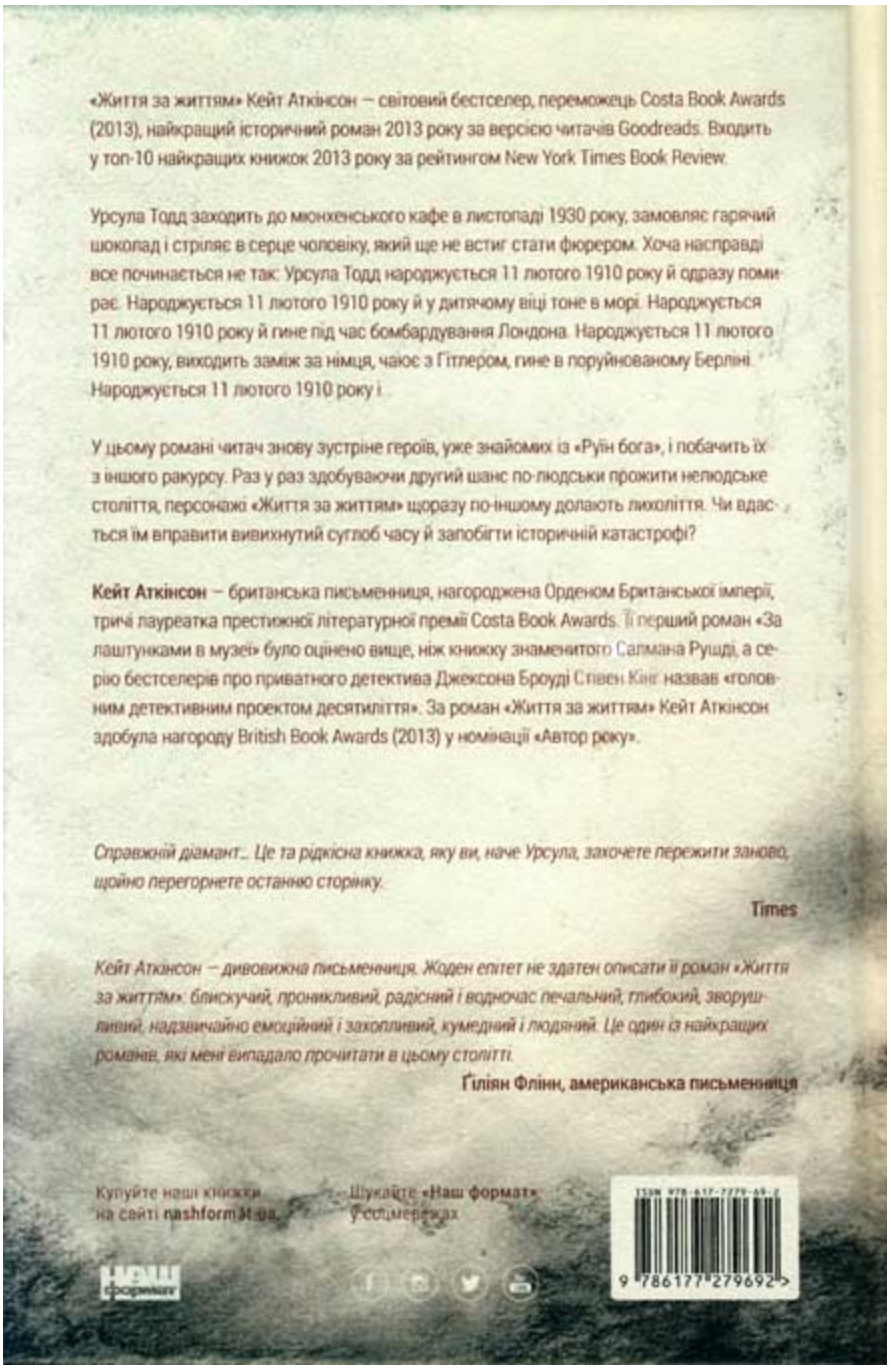

«Життя за життям» Кейт Аткінсон – світовий бестселер, переможець Costa Book Awards (2013), найкращий історичний роман 2013 року за версією читачів Goodreads. Входить у топ-10 найкращих книжок 2013 року за рейтингом New York Times Book Review.

Урсула Тодд заходить до мюнхенського кафе в листопаді 1930 року, замовляє гарячий шоколад і стріляє в серце чоловіку, який ще не

встиг стати фюрером. Хоча насправді все починається не так: Урсула Тодд народжується 11 лютого 1910 року й одразу помирає. Народжується 11 лютого 1910 року й у дитячому віці тоне в морі. Народжується 11 лютого 1910 року й гине під час бомбардування Лондона Народжується 11 лютого 1910 року, виходить заміж за німця, чаює з Гітлером, гине в поруйнованому Берліні. Народжується 11 лютого 1910 року і...

У цьому романі читач знову зустріне героїв, уже знайомих із «Руїн бога», і побачить їх з іншого ракурсу. Раз у раз здобуваючи другий шанс по-людськи прожити нелюдське століття, персонажі «Життя за життям» щоразу по-іншому долають лихоліття. Чи вдасться їм вправити вивихнутий суглоб часу й запобігти історичній катастрофі?

Кейт Аткінсон – британська письменниця, нагороджена Орденом Британської імперії, тричі лауреатка престижної літературної премії Costa Book Awards. Її перший роман «За лаштунками в музеї» було оцінено вище, ніж книжку знаменитого Салмана Рушді, а серію бестселерів про приватного детектива Джексона Броуді Стівен Кінг назвав «головним детективним проектом десятиліття». За роман «Життя за життям» Кейт Аткінсон здобула нагороду British Book Awards (2013) у номінації «Автор року»

Справжній діамант... Це та рідкісна книжка, яку ви, наче Урсула, захочете пережити заново, щойно перегорнете останню сторінку.

Times

Кейт Аткінсон – дивовижна письменниця. Жоден епітет не здатен описати її роман «Життя за життям»: блискучий, проникливий, радісний і водночас печальний, глибокий, зворушливий, надзвичайно емоційний і захопливий, кумедний і людяний. Це один із найкращих романів, які мені випадало прочитати в цьому столітті.

Ґіліян Флінн, американська письменниця

notes

Примітки

1

«Цимбелін» Вільяма Шекспіра у перекладі Олександра Жовніра.

2

Переклад Максима Стріхи. – *Прим. пер.*

3

«До осені» Кітса у перекладі Василя Мисика, цит. за Кітс, Джон. Поезії (збірка). – Київ: Дніпро, 1968. – С. 65. – *Прим. пер.*

4

«До солов’я» Кітса у перекладі Василя Мисика, цит. за Кітс, Джон. Поезії (збірка). – Київ: Дніпро, 1968. – С. 50. – *Прим. пер.*

5

«До солов’я» Кітса у перекладі Василя Мисика, цит. за Кітс, Джон. Поезії (збірка). – Київ: Дніпро, 1968. – С. 48. – *Прим. пер.*

6

Там само. – *Прим. пер.*

7

«До солов’я» Джона Кітса у перекладі Василя Мисика. – *Прим. пер.*

8

Переклад Вікторії Наріжної. – *Прим. пер.*

9

«Макбет» Вільяма Шекспіра у перекладі Бориса Тена. – *Прим. пер.*

10

«Міра з міру» Вільяма Шекспіра в перекладі Д.Білоуса. – *Прим. пер.*

11

«Макбет» Вільяма Шекспіра у перекладі Бориса Тена. – *Прим. пер.*

12

«Трагічна історія доктора Фавста» Крістофера Марло у перекладі Максима Стріхи, цит. за Стріха М. Улюблені переклади. – Київ: Пенмен, 2017. – С. 154. – *Прим. пер.*

13

Переклад Максима Стріхи. – *Прим. пер.*

14

«Ромео і Джульєтта» Вільяма Шекспіра у перекладі І.Стешенко. – *Прим. пер.*

15

Переклад Максима Стріхи. – *Прим. пер.*

16

Переклад Максима Стріхи. – *Прим. пер.*